

શ્રીપ્રાતઃકાલ

પુસ્તક ૮

સંવત ૧૯૬૬ માદ્રપદ કૃષ્ણપક્ષ ૧૪.

[અંક ૧૧]

સ્તવન.

પદ ૧

જય જય હે શુભા ! નમીએ ત્રેમે આપને
અંતરમાં જોવા આજ, થાવા ફલદ સહ કાજ,
સર્વ સ્મરીએ રે;—
સંયમ કરીએ, હનમંદિરીએ, આનંદે અંતર ફરીએ,
શોધી સત્ય સ્વરૂપે ઠરીએ, જીવપદ જુહું સત્વર હરીએ,
ભરીએ સત્વળલે આ તનમન, નરહરિ વરીએ રે;—

ચિત્સુખીનો સાર.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૨૬૨ થી.)

અનુમાન પ્રમાણ મિથ્યાત્વને સિદ્ધ કરે છે એટલું જ નહિ પણ વિવિધ આગમપ્રમાણ્યુ
શ્રુતિઓ) પણ મિથ્યાત્વને સિદ્ધ કરનાર પ્રમાણ્યુ છે. શ્રુતિ કહે છે કે એકમેવાદિતીયમ
કાતત્ત્વ એક અદિતીયરહિત તત્ત્વ છે. એ શ્રુતિમાં બ્રહ્મથી અન્ય સર્વને મિથ્યા જાણાવ્યું છે.
અન્ય જો કોઈ સત્ પદાર્થ હોય તો બ્રહ્મ સદિતીય કરે છે અને તેથી અદિતીય નહિ કહી
કાય, તેથી અદિતીય પદ વાપરી શ્રુતિ પ્રપંચનું મિથ્યાત્વ પ્રમાણ્યુ છે.

સ્વપક્ષી કહે છે કે અદિતિ દિતીયપદથી સમતીય અન્ય પદાર્થ લાઇ તેનો અદિતીય
ધ્વી નિવેષ કર્યો છે. પણ એ વ્યાખ્યાન અપવ્યાખ્યાન છે. કેમકે અદિતિ દિતીય પદ વા-
પ્યું છે અને તેનો સામાન્ય અર્થ બીજા પદાર્થ થાય છે, તેમ નહિ લેતાં “ બીજા સમ-
તીય પદાર્થ ” એવો સંક્રાંત કરવા કોઈ પણ પ્રમાણ્યુ નથી. વળી અદિતિ એકમ પદ વાપર્યું

છે તેથી એકત્વરૂપ વિશેષણવડે જ સમ્મતીયનો તો નિષેધ થઈ ગયો છે. વળી જો સ્મ-
તીયમાત્રનો નિષેધ લઘુએ અને સમ્મતીય વિગ્મતીય સર્વનો નિષેધ નહિ લઘુએ તો એક
વિજ્ઞાનવડે સર્વ વિજ્ઞાનની ક્ષેત્રી પ્રતિજ્ઞા, આ પ્રસંગમાં વાપરેલા વાચારંભણાદિ રીતો
નથા પેતદાત્મ્યમિદં સર્વ ઇત્યાદિ ઉપસંહાર એ સર્વનો બાધ થાય છે. તેથી પ્રકૃતી,
પર્યાલોચના કરતાં તે દ્વિતીયમાત્રનો નિષેધ વિવક્ષિત હોય એવું જણાવે છે. માનમનોહર
કહે છે કે એક શબ્દ એકત્વ સંખ્યાનું વિધાન કરે છે કારણ કે એ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ
ત્વ સંખ્યામાં જ થયેલી છે તે અયુક્ત છે. કેમકે એક રૂપ, એક સંખ્યા, એક અણ
ઇત્યાદિ અનેક પ્રયોગો લોકમાં થાય છે. તેમાં રૂપ અને સંખ્યા બંને ગુણ હોવાથી તેમાં
એકત્વ સંખ્યારૂપ ગુણ રહી શકે નહિ. નૈયાયિક ગુણને ગુણનું અધિકરણ માનતા નથી. અ-
ભાવ પણ ગુણનું અધિકરણ થઈ શકતો નથી. તેથી આ સર્વ લૌકિક પ્રયોગો જોતાં એક
શબ્દની વ્યુત્પત્તિ એકત્વ સંખ્યામાં જ છે એ અસિદ્ધ છે અને તેથી પ્રસ્તુતમાં “ એક
બ્રહ્મ ” એવો અર્થ ન થતાં, સમ્મતીયરહિત બ્રહ્મ એવો એકમનો અર્થ કરતાં લેશ પણ વાંધા
નથી, તેથી આ વાક્યરૂપ આગમપ્રમાણ પ્રપંચના મિથ્યાત્વને જણાવે છે.

સત્યં જ્ઞાનમનન્તં બ્રહ્મ—એ શ્રુતિમાં જે અનન્ત શબ્દ વાપર્યો છે તે પણ બ્રહ્મમાં
ત્રિવિધ પરિચ્છેદનો નિષેધ કરી પ્રપંચના મિથ્યાત્વને સૂચવે છે. પૂર્વપક્ષીએ કહ્યું કે અન્ત
શબ્દ પૂર્વકાલીન તથા ઉત્તરકાલીન અંતને જણાવે છે કેમકે એ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ એ જ
અર્થમાં છે અને તેથી અનન્તનો અર્થ આદિ તથા વિનાશ એ બેથી રહિત જ થાય છે.
આ કથન અપોગ્ય છે કેમકે નિત્યમાકાશમનન્તં ચ ઇત્યાદિ પ્રયોગો થાય છે. તેમાં નિત્ય-
પદથી જ આદિ તથા અન્તનો નિષેધ કરાય છે. તેથી જો અનન્તનો અર્થ એટલો જ
માત્ર લઘુએ તો એ પદ પુનરકત કરે છે. તેથી અહિં સ્પષ્ટ છે કે અનન્ત શબ્દ એથી
અધિક અર્થને જણાવે છે, અર્થાત્ એની વ્યુત્પત્તિ એથી અધિક અર્થમાં સિદ્ધ છે.
અનન્તશબ્દનો અર્થ દેશતઃ, કાલતઃ તથા વસ્તુતઃ પરિચ્છેદ છે. એ શબ્દ એ અર્થમાં વ્યુત્પન્ન
છે. તેથી પ્રતિયોગીની પ્રસિદ્ધિથી અતિરિક્ત પ્રસિદ્ધિ નિષેધક પદની જોઈતી નથી માટે “અનન્ત”
શબ્દ એ ત્રિવિધ પરિચ્છેદથી રહિતપણું જણાવે છે. આથી અતિરિક્ત વ્યુત્પત્તિની એ શ-
બ્દમાં અપેક્ષા જ રહેતી નથી. તેથી ‘અનન્ત’ શબ્દ અન્યોન્યાભાવનો અભાવ જણાવી
દ્વિતીય વસ્તુમાત્રનો નિષેધ કરે છે અર્થાત્ પ્રપંચનું મિથ્યાત્વ જણાવે છે, તેથી એ શ્રુતિ પણ
આ અર્થમાં પ્રમાણુ છે.

નેહ નાનાસ્તિ કિંચન—એ શ્રુતિ વાક્ય પણ પ્રપંચને મિથ્યા જણાવે છે. પૂર્વપક્ષીએ
કહ્યું હતું કે અહિં નાના પદથી નાનાત્વ અર્થ લેવો અને તેનો નિષેધ કરી આ વાક્ય એવું
કહે છે કે બ્રહ્મ ધણું નથી પણ એક જ છે. પણ એ કલ્પના ઉપહાસારપદ છે. જ્યાં જ્યાં
બને છે ત્યાં સર્વત્ર પ્રાપ્તિપૂર્વક જ નિષેધ લેવાય છે. જે વાતની કોઈ પણ રીતે પ્રાપ્તિ થતી
હોય તો તેનો નિષેધ કરવામાં આવે છે. અહિં લોકથી, શ્રુતિથી કે ઇન્ધરને માનનાર વાદીથી
કોઈ રીતે બ્રહ્મમાં નાનાપણાની પ્રાપ્તિ થતી નથી કે જોના શ્રુતિમાં નિષેધ કરવો પડે. વળી અહિં
નાના પદ છે અને તેને ભાવવાચક પ્રત્યય લગાડ્યો નથી, તેથી હજી એટલે આ બ્રહ્મમાં
નાના એટલે નાનાત્વ—નથી એવો અર્થ કરનાર નાના પદપર લક્ષણ લગાડે છે કે જે અ-
પોગ્ય છે. મુખ્યાર્થ બાધવિના લક્ષણાની પ્રશ્નિ થતી નથી. જોમ છતાં લક્ષણ લેા તોપણ

નાનાત્વમાં અમુક જ નાનાત્વ લેવું એવો સંકાય કરવા કારણ નહિ હોવાથી સગ્ગતીય, વિ-
ગ્ગતીય અને સ્વગત એ ત્રણે નાનાત્વ લઈ તેનો પ્રતિષેધ અહિં કર્યો છે એવો અર્થ
વાદીના નિયમપ્રમાણે પણ થાય છે અને તેમ થતાં બ્રહ્મ અદ્વૈત છે એ જ અર્થ પર્વવ-
સિત થવાથી પુનઃ તે જ ઘટકુટ્ટીપ્રભાતવૃત્તાન્ત પ્રાપ્ત થાય છે.

ઇન્દ્રો માયાભિઃ પુરુષપ્:—એ વાક્યનો અર્થ કરતાં પૂર્વપક્ષીએ કહ્યું હતું કે ઇ-
ન્દ્રિયદ્વારા થતી શુદ્ધિની વિવિધ વૃત્તિવડે પરમાત્મા બહુરૂપે પ્રતીત થાય છે એવો એનો અર્થ
છે. અર્થાત્ આ વાક્ય પરમાત્માનો ભેદ જાણે છે એમ જણાવે છે અને દ્વૈતનો નિષેધ કરનાર
નથી. આ પણ અચુકત છે. કેમકે જે વસ્તુ પ્રત્યક્ષ થવાનો યોગ્ય છે તે જ ઇન્દ્રિયદ્વારા થતી
વૃત્તિઓમાં પ્રતીત થઈ શકે છે. પરમાત્મા સર્વથા પ્રત્યક્ષ થવાને યોગ્ય નથી માટે તેમની
વૃત્તિદ્વારા થતી ભેદપ્રતીતિ અયોગ્ય છે. પરમાત્મા સ્પર્શહિત છે, અને બાહ્ય પદાર્થ નથી તેથી
ઇન્દ્રિયગોચર નથી, તેમ જ પરમાત્માના કોઈ અવનારતું પ્રતિપાદન કરનાર આ પ્રકરણ નથી.
તેથી માયા શબ્દનો અર્થ ઇન્દ્રિયો અથવા તદ્વારા થતી ચિત્તની વૃત્તિ અયોગ્ય છે. તેમ જ
માયા શબ્દનો અર્થ પરમાત્માની શક્તિઓ પણ અહિં થઈ શકે તેમ નથી. અહિં વાક્ય-
રોપમાં જણાવ્યું છે કે સુક્તાહસ્ય હરયઃ શતા દશ, એમાં હરિ એટલે અથ અર્થાત્
ઇન્દ્રિયો અર્થ છે અને ઇન્દ્રિયોની બહુતાવું પ્રતિપાદન પરમાત્માની શક્તિના પ્રતિપાદનમાં ઉ-
પયોગી નથી. વળી અયં ચૈ હરયોડયં વૈ દશ ચસહસ્રાણિ વહ્નિ ચાનન્તાનિ ચ—આ
સર્વ ઇન્દ્રિયો તે પરમાત્મા જ છે—એ પ્રમાણે વાક્યરોપમાં એ ઇન્દ્રિયોનો પરમાત્માસાથે
અભેદ દ્વલો છે તે પણ વાદીના પક્ષથી વિરુદ્ધ હરે છે. તેથી સ્પષ્ટ છે કે અહિં માયાશબ્દ
પૂર્વપક્ષીએ કહેલા અર્થમાં નથી અને આ પ્રકરણ પરમાત્માસાથે સર્વનો અભેદ પ્રતિપાદન કરી
પ્રપંચના નિષેધમાં જ તાત્પર્યવાણું છે.

મૃત્યોઃ સમૃત્યું પ્રાપ્નોતિ એ વાક્યના સંબંધમાં પૂર્વપક્ષીએ કહ્યું હતું કે એ અ-
ભેદોપાસનાને વિધાન કરનાર છે. એમાં પ્રપંચનું મિથ્યાત્વ કહ્યું નથી પણ અભેદોપાસનાની
સ્તુતિરૂપ અર્થવાદ છે, આ પણ અયોગ્ય છે. કેમકે તેમ હોય તો નેહ નાનાસ્તિ કિંચન
એ પ્રકારે અહિં દ્વૈતનો નિષેધ કર્યો છે તે વ્યર્થ હરે છે. વળી આ ઉપાસનાનું પ્રકરણ
નથી પણ તત્ત્વને પ્રતિપાદન કરનાર પ્રકરણ છે, તેથી તેને ઉપાસનાપર લેવું એ બ્રાન્તિ વિ-
લસિત છે. આ આખા પ્રકરણની પૂર્વાપર પર્યાયોચના કરવામાં આવતાં એ નિપ્રપંચ બ્ર-
હ્માત્મત્વનો યોધ કરવામાં તાત્પર્યવાણું જ જણાય છે. યદપિ આ પ્રકરણમાં કોઈ કોઈ વા-
ક્ય ઉપાસનાનું પ્રતિપાદન છે. આયુર્હોપાસતે, મૃતં વિજ્ઞાય પ્રજ્ઞાં કુર્વાતિ, સર્વસ્યેશાનઃ
અન્નાદો વસુદાનો વિરતે વસુ યપ્યં વેદ ઇત્યાદિ. ઉપાસના તથા તેના ફળને જણાવનાર
શ્રુતિ આ પ્રકરણમાં છે, પણ એ ઉપાસના પ્રાસંગિક હોવાથી પ્રકરણના તાત્પર્યરૂપ એ
લઈ શકાય તેમ નથી. નિપ્રપંચ બ્રહ્મનું જ આ પ્રકરણ શ્રવણના પદ લિંગથી તપાસતાં
જણાય છે અને તેથી એની સ્તુતિમાટે જ આ ઉપાસનાનો અનુવાદ છે અને એ વિધિ
નથી, કેમકે તેમ લેતાં અહિં તરત જ વાક્યભેદરૂપ દોષ પ્રાપ્ત થાય છે. વળી આ પ્રકર-
ણમાં તમેવ ધીરો વિજ્ઞાય, તમેવ મન્યે ઇત્યાદિ પ્રસંગમાં પણ પદ વાપર્યું છે. એ પદ
અવધારણરૂપ અર્થમાં પ્રસિદ્ધ છે. એના અર્થપ્રતિ લક્ષ કરતાં નિશ્ચય થાય છે કે પૂર્વ વા-

ક્યમાં યસ્મિન્ પંચ પંચજના આકાશમ્ય પ્રતિષ્ઠિતઃ—જેમાં પાંચ પ્રાણ તથા આકાશ રહેલાં છે, એમ કહેલું હોવાથી બ્રહ્મ સપ્રપંચ છે એવું ભાન થાય છે તેનો આ પદથી નિ-
વેધ કરી નિપ્રપંચતાતું પ્રતિપાદન કર્યું છે. પ્રજ્ઞાં કુર્વંતિ એ વાક્યમાં પણ પ્રજ્ઞાશબ્દવડે,
વિજ્ઞાનશબ્દ પ્રતિપાદ્ય જે પરોક્ષજ્ઞાન તેનાથી અન્ય સાક્ષાતકારરૂપ જ્ઞાન, તે જણાવ્યું છે અને
એ અનવાધિ સુખાનુભવરૂપ હોવાથી ફલરૂપ છે તેથી વિધિનો વિષય નથી. સર્વસ્થવશી ધ-
ત્વાદિ વાક્ય સ્તુત્યર્થવાદરૂપ છે તેથી બ્રહ્મમાં વશિત્વાદિ શુભતું પ્રતિપાદન કરતું નથી.

આ પ્રમાણે વિવિધ આગમપ્રમાણો જેનો અસત્ય અર્થ પૂર્વપક્ષીએ કહ્યો હતો તે
અયુક્ત કરવાથી પ્રપંચના મિથ્યાત્વને જણાવનાર જન્ય છે, તેથી કેવલ અનુમાન નહિ પણ તે
સાથે શ્રુતિપ્રમાણ પણ મિથ્યાત્વને સાધનાર છે.

શ્રુતિના સંબંધમાં પૂર્વપક્ષીએ જણાવ્યું હતું કે એ શબ્દપ્રમાણ છે અને તેથી
પ્રત્યક્ષની અપેક્ષા રાખનાર છે માટે સાપેક્ષ છે અને પ્રત્યક્ષ નિરપેક્ષ છે તેથી શ્રુતિ પ્રત્યક્ષનો
બાધ કરી નહિ શકે ઇત્યાદિ, તે મનોરથમાત્ર છે. આગમપ્રમાણ (શબ્દપ્રમાણ) સાપેક્ષ
છે એ સાચું છે પણ તે કયા અંશમાં? શબ્દના શ્રવણમાં, પદ અને પદાર્થનો સંબંધ જ-
ણવામાં એ સાપેક્ષ છે પણ એની સાપેક્ષતા એથી આગળ વધતી નથી. પ્રત્યક્ષ તથા તેનો
વિષય પારમાર્થિક છે એ વાતની શબ્દને અપેક્ષા નથી, એ અંશે શબ્દપ્રમાણ સાપેક્ષ નથી. માટે એ
અંશનો બાધ કરવામાં આગમની સ્વતંત્રતા વિરાગે છે. પ્રત્યક્ષાદિથી જણાતો ભેદ બાવહારિક છે
એ જ્ઞાન શ્રુતિથી વિરોધી નહિ હોવાથી શ્રુતિ એનો બાધ કરતી નથી. પ્રત્યક્ષાદિથી જે ભેદ
જણાય છે તે બાવહારિક હોવાથી, શ્રુતિ જ્યારે એમ કહે કે એ ભેદ પારમાર્થિક નથી ત્યારે
શ્રુતિ અને પ્રત્યક્ષનો વિરોધ જ નથી. બંને પ્રમાણો સત્યને જ જણાવે છે. તોપણ શ્રુતિ એ
જણાવવામાં સ્વતંત્ર હોય એમાં શો બાધ આવે છે. શ્રુતિએ પરસ્પર વિરુદ્ધ અર્થને જણા-
વે છે માટે એવું પ્રામાણ્ય ન્યૂન છે એમ જે પૂર્વપક્ષી કહેવું થયું છે તે પણ અમોઘ્ય
છે. શ્રુતિ અવિચ્છિન્ન સત્યને જ જણાવે છે. આપાતતઃ પ્રતીત યતો વિરોધ શમન ન કરાય
તો તે વિરોધ જેનારું. અસામર્થ્ય છે અને તેનો દોષ શ્રુતિને નથી. ન હિંસ્યાત્ સર્વા
મૂતાનિ ઇત્યાદિ વિરુદ્ધવત્ જણાતાં વાક્યોમાં સામાન્ય વિશેષભાવ લેવાથી, કવચિત્ અવિચ્છિન્ન
વિકલ્પ લેવાથી, અને કવચિત્ વ્યવસ્થિત વિકલ્પ લેવાથી અવિરોધઃ યદ્ શકે છે. યોગસિત્તું
મહત્ત્વ એ ઇન્દ્રિયોપાધિ કરવામાં આવતું હોય અહિં યોગવિચ્છિન્ન વિકલ્પ છે અને ઉદિત હોય
તથા અનુદિત હોય તેને શાખાવાળાએ તે પ્રકારે કરવાનો છે માટે એમાં વ્યવસ્થિત
વિકલ્પ છે. તેથી તે તે શ્રુતિના લિન્ન લિન્ન વિષય હોવાથી સર્વની ઉપત્તિ યદ્ શકે
છે અને તેથી એમાં વિરોધ નથી. આ જ નિયમથી કર્મકાણ્ડ તથા જ્ઞાનકાણ્ડનો
પણ વિષય લિન્ન લિન્ન છે તેથી એ જેની વચ્ચે પણ વિરોધ નથી. કર્મકાણ્ડનો વિષય
ભેદ છે અને તેથી કર્માનુધાન છે તથા તેનો અધિકારી શુદ્ધાન્તઃકરણવાળો, અપરોક્ષજ્ઞાનરૂ-
પિત પુરુષ છે ત્યારે જ્ઞાનકાણ્ડનો વિષય અભેદ છે અને તેથી કર્મનો ત્યાગ છે તથા એનો
અધિકારી બ્રહ્માત્મકત્વાના અપરોક્ષ જ્ઞાનવાળો પુરુષ છે. એક વિદ્યાવસ્થાને અવલંબન, દરે છે
ત્યારે અન્ય અવિદ્યાવસ્થાને આશ્રિત યદ્ રહે છે. આ પ્રમાણે બંનેનો વિષયાદિ ભિન્ન છે તેથી એ
જેની વચ્ચે દેશ પણ વિરોધ નથી, એકથી બીજું અસત્ય થતું નથી પણ તે તે અધિકારી

માટે સત્ય રહે છે. તેથી શ્રુતિપ્રમાણમાં કાષ્ટ રીતનો વિરોધ નથી અને તેથી એ સ્વતંત્ર પ્રમાણ છે. એ પ્રમાણ પ્રવચન વાસ્તવિક મિથ્યાત્વ જણાવે છે. તેથી મિથ્યાત્વ સપ્રમાણ છે એ સિદ્ધ થાય છે.

આ પ્રમાણે મિથ્યાત્વનું લક્ષણ દોષરહિત થઈ શકે છે તથા એની સિદ્ધિ વિવિધ પ્રમાણથી થાય છે તેથી સ્પષ્ટ સમગ્ર છે કે આ સઘળા દૈત પ્રવચ આલ્માના જે વિલસી રહ્યા છે તે અનાદિ અનિર્વચનીય અવિદ્યાને લીધે જ વિલસી રહ્યા છે.

(અપૂર્ણ.)

શ્રીભામિનીભૂષણપ્રવચન.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ગના પૃષ્ઠ ૨૯૪ થી).

ભક્ષક—પણ મારે ખરેખરું કહેવાનું છે તે તો આગળ આવે છે.

નિષેધક—પાછળ આવ્યું તે તો પા નહિ પણ પૂરું જગ સિદ્ધ થયું; આગળ આવશે તે પણ આ ગળી જશે.

ભક્ષક—હંડા પ્રદેશમાં માંસાહારવિના ચાલી શકે એમ જ નથી.

નિષેધક—તો તમારું એ વચન ગળી જનાર મારો સર વિશિષ્ટ લૅરેન્સ બહાદુર સા. વરસાડવો ! એ બોલે કહે છે—“ That men can be perfectly nourished, and that their physical and intellectual capabilities can be fully developed in any climate by a diet purely vegetable, has been proved by such abundant experience that it will not be necessary to adduce any formal arguments on the subject.” “ કેઈ પણ પ્રકારની હવામાં તદ્દન શુદ્ધાહારથી મનુષ્યોને સંપૂર્ણ રીતે પોષણ મળી રહે છે અને તેમની સાર્વજિક તથા સામાજિક શક્તિઓને સંપૂર્ણ રીતે નિર્ગત થઈ શકે છે એ વાત એટલા પુષ્ટજન અનુભવથી સિદ્ધ થઈ ચૂકી છે કે એ વિષે કંઈ પણ રીતસર દલીલ કરવાની જરૂર રહેતી નથી. ” મારા દોહિ બહાદુર આમ છેક બૂલકણા કેમ બની જાયો છો ? જપાન, જર્મની તથા ઈંગ્લંડના દાખલા મેં આપ્યા તે હંડા મુલકના હતા કે ગરમ મુલકના હતા ?

ભક્ષક—ત્યારે તમે શું એમ કહેવા માગો છો કે કાશ્મીરજેવા હંડા મુલકમાં પણ માંસાહારજેવા ગરમ ખોરાકની જરૂર નથી ? (ભાર મુટ્ટીને) અરે, કાશ્મીરની વાત જવા દોને. ઉત્તર કુવના પ્રદેશમાં રહેતા જંગલીઓ તમારો શુદ્ધાહાર ક્યા બગ્ગરમાં લેવા જવાના છે ? તેમને તો માંસાહારવિના છૂટકો નથી !

નિષેધક—ધન્ય છે પદોપકારમૂર્તિ આપને ? ઉત્તર કુવના રહેવાસીઓ મારે આટલી બધી કાગલ ! તેઓ મગરમચ્છની ચરખી ખાઈ શકે છે તો તે પ્રયોગતમે કેમ કરતા નથી ? વળી મારાઉપર પણ આપનો કેટલો બધો ઉપકાર ! મારે શો જવાબ દેવો તે આપે જ

મને મુઝાડ્યું છે—‘તેમને તો માંસાહારવિના ઘૂટકા નથી.’ તમે તો આપદ્ધર્મનું શાસ્ત્ર સામાન્ય શાસ્ત્રરૂપે દોષી બેસાડવા માગતા હો એમ લાગે છે. તેમને માંસાહારવિના ચાલે એમ નથી, પરંતુ તમને ચાલે એમ છે કે નહિ? વિકરાળ અનાવૃષ્ટિકાલે ચાંડાલથી રંધાતુ માંસ પણ વિશ્વામિત્રની નજરે ચડ્યું હતું એવી દશામાં તમે આવી પડ્યા છો કે કેમ? જો એમ હોય તો મારે બોલવાપણું જ નથી. મારે ઝટપટ કહી દો.

ભક્ષક—તમે ગમે તેમ કહો પણ ગરમ પ્રદેશમાં માંસાહારની જોવી લહેજત આવે છે તેવી તમારા વનસ્પતિઆહારની આવતી નથી.

નિષેધક—હંકડા હીક મારવા માંડ્યા છે! જરૂર ઉપરથી લહેજતઉપર આવ્યા. મારા લહેજતલાલ! ત્યારે તો તમે સુરતી જન્મ્યા હોતો હીક થાત. “સુરતનું જમણું ને કાશીનું મરણું” એ કહેવત જે આધારઉપરથી પડી છે તેના તમે પ્રત્યક્ષ પુરાવો આપી શકત. હવાનું બદાનું કાઠી તમારા બંધુઓ ઉલટા હાસ્યપાત્ર બને છે. હંડા પ્રદેશમાં તેઓ કહે છે કે અહિંની હવામાં અમને માંસાહારવિના ચાલે એમ નથી. હિંદુસ્તાન અને આફ્રિકાજેવા ગરમ મુલકમાં ભલે ચાલતું હોય. એમ બોલનાર તમારા બંધુ બદાદૂરની બદલી હિંદુસ્તાનમાં કે આફ્રિકામાં થાય છે તો શું તે પોતાના માંસાહાર છોડી દે છે અને શુદ્ધાહારી બને છે? ગરમ પ્રદેશમાં તેની દલીલ જૂદી છે. સિંહલદ્વીપથી મિ. એડમ્સ નામનો શુદ્ધાહારી જણાવે છે “The most amusing part is that nearly every one says, it is all very well being a vegetarian in England, in a cool climate like that, but out here in this hot, depressing and enervating climate you must have meat, and some add alcoholic stimulant.” “સર્વથી વિનાશજનક એ છે કે દરેક માણસ એમ કહે છે કે ઇંગ્લંડજેવા હંડા મુલકમાં વનસ્પતિ આહારી થવું એ બધું હીક છે, પરંતુ અહિંની ગરમ હવા, જે મનુષ્યને ખિન્ન અને કમંડાવન કરનાર છે, તેમાં તો માંસની જરૂર છે, અને કેટલાક વધારો કરી એમ કહે છે કે મઘની પણ જરૂર છે.”

ભક્ષક—એ બધું હીક, પરંતુ એક વાત કાઠીશ ત્યારે આપું હસતું મોડું નહિ રહે.

નિષેધક—જેથી તમે મારું મોડું રડતું કરવા માગો છો એવી તે કંઈ વાત છે?

ભક્ષક—તમારા પ્રાચીન ઋષિમુનિઓ શું સમગ્ર માંસ ખાતા હતા?

નિષેધક—તેઓ એમ સમગ્ર માંસ ખાતા હતા કે આપણે કહીશું તે લોકો કરશે, આપણે કરીશું તે કરશે નહિ.

ભક્ષક—અર્થાત્ તેઓ દેખાડવા માટે અને ચાવવા માટે બે-દાંતી હતા.

નિષેધક—બે દાંતે તે માંસ ચવાતું હશે? એમ તો તેઓ પૂરા જત્રીસ-દાંતી હતા.

ભક્ષક—કહેવું કંઈ અને કરવું કંઈ એની પ્રથા ત્યારે એ પવિત્ર ઋષિમુનિઓએ જ પાડી હશે?

નિષેધક—એમ છેક નહિ. એમના ચુરુઓના ચુરથી પડી છે.

ભક્ષક—અભાથી?

નિષેધક—એનાથી પણ પૂરું.

ભક્ષક—વિધ્યથી ?

નિષેધક—એનાથી પણ પૂરું

ભક્ષક—શંકરથી ?

નિષેધક—હા, હે શંકરથી. ક્ષીરસાગરના મયનથી ઉત્પન્ન થયેલું હાલાહાલ વિપ પીને સાક્ષાત્ શંકરે એ એ દાંતનો સિદ્ધાંત સ્થાપ્યો છે. શંકરે દુનિયાને બાધ દીધા છે. હું વિપ જેવો થકું છું, પરંતુ તમારે કાષ્ટએ વિપ પિયું નહિ, મારામાં તપનો અગ્નિ છે તેથી વિપ ભસ્મ થઇ જાય છે; તમારામાં એ અગ્નિ નથી તેથી તમે જો એ પ્રયોગ કરશો તો તમારા શમ રગી જશે. ધ્યાનપૂર્વક માનવત્ત વાંચશો તો તમને સમજશે કે શ્રીકૃષ્ણે પણ એ દાંત સંપ્રદાયનું સમર્થન કર્યું છે. શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું છે. હું ૧૬૧૦૮ ગોપીઓ સાથે ક્રીડા કરી શકું છું, કારણ કે મારામાં ઐશ્વર્ય છે, મદન મારો દાસ છે, હું મદનનો દાસ નથી; ૧૬૧૦૮ ગોપીઓ જે ક્ષણે મારી સાથે ક્રીડા કરતી હોય છે તે જ ક્ષણે મારા ઐશ્વર્યથી તેમના પતિઓને પણ તેઓ પોતાની સોડમાં સુતેલી જણાય છે, તમે જો તેમ કરવા જશો તો ૧૬૧૦૮ પત્રક પણ તમારા પ્રાણુ ટકી શકશે નહિ.

“શંકર અને કૃષ્ણના આ બે દાંત સિદ્ધાંતના આપણે અધિકારી થયા છીએ કે નહિ ?” તેનો પ્રયોગ આર્યભૂમિના પ્રાચીન ઋષિમુનિઓએ કરી જોયો તો તેમને પણ સમજાયું કે આપણા તપના અગ્નિમાં માંસાહારના અનર્થો ભસ્મીભાવને પામે છે. તેઓએ પણ કહ્યું છે કે—અમે માંસ ખાઇ શકીએ છીએ તમે ખાશો તો પરતારો કારણ કે જપતપનું બળ તમારામાં નથી.

ભક્ષક—હેવટે જપતપનું “હંબગ” કાઢ્યું ખરું હું ધારતો જ હતો કે એવા કાષ્ટ કાષ્ટ ધતિંગિષપર આવી કરશે. પેલી જપતપ કલ્પના તમે પણ મેચ્છર છો કે શું ?

નિષેધક—મારા પણ ભોગ કેની કે ડાકરની દવા માફક આવે છે, તેથી એ “હંબગથી” છૂટી શકાતું નથી.

ભક્ષક—મને તો તમારી દવા આવે છે.

નિષેધક—તે કરતાં વધારે દવા તમારી મને આવતી હોય તો ?

ભક્ષક—તો એ વાત ફરી કાઠ પ્રસંગે બોલો ત્યારે તમે એમ જ કહેવા માગો છો કે ઋષિ મુનિઓએ માંસ ખાઇ બૂલ કરી ન હતી ?

નિષેધક—ત્યારે તમે પણ એમ કહેવા માગો છો કે થયેલી બૂલ સુધારવાનો હક તમને મને ખરો પણ ઋષિમુનિઓને નહિ ?

ભક્ષક—ત્યારે તમે એમ તો કહો છો કે તેઓ માંસાહારથી દ્વિત થયા હતા.

નિષેધક—મારી મચરડીને એમ કહેવડાવા જ માગતા હોય તો લાચાર છું, પરંતુ તે સાથે મારે એટલું પણ કહેવું પડશે કે બૂલથી દ્વિત થયા પછી તેઓ બૂલસુધારાવટે બુદ્ધિ પાળી પણ થયા હતા.

ભક્ષક—શી રીતે ?

નિષેધક—મહામારત વાંચો, મૂળ મહામારત આગરભટ્ટનું મહાભારત તમે સાંભળ્યું હશે, પરંતુ તે તમને આ બાબત કામ આવશે નહિ. ધનુશાસનપર્વ ના અધ્યાય ૧૧૩

થી ૧૧૬ વાંચવાથી તમને સમજશે કે આશુશ્યાઉપર મુનેજ દાદા બીજાં માંસાહાર અને શુદ્ધાહારસંબંધી કેવું સુંદર, સચોટ અને સર્વગ્રાહી વિવેચન કર્યું છે.

ભક્ષક—એ બધું વાંચવાથી મને પુરસદ નથી. સાર કહી સંભળાવો.

નિષેધક—નવલકથાઓ વાંચવાની પુરસદ રહે છે અને મહામારત વાંચવાની પુરસદ રહેતી નથી ! કદાચ મહામારત તમને ભારે પડતું હશે. લો ત્યારે તેનો સાર તમને, લીભિંગના વિવિધ માંસોના સારની પેઠે, ઝટપટ પચી જશે. સાંભળો મહામારતમાં કર્યું છે કે માંસાહારસંબંધી ઋષિઓના અનેક સંવાદો થયા છે, અને છેવટે તેઓ એ જ નિર્ણય ઉપર આવ્યા છે કે મનુષ્યનું એવ માંસાહારમાં નહિ પણ શુદ્ધાહારમાં રહ્યું છે; અર્થાત્ ઋષિઓએ જો જુદા જ કરી હોય તો આખરે તેઓએ તે મુધારી પણ છે; પ્રાણીઓનું માંસ પુત્રના માંસની બરાબર છે, તેથી તે ખાવું જોઈએ નહિ; માંસાહારથી આધ્યાત્મિક વિનિપાત થાય છે અને સ્વર્ગની હાનિ થાય છે; માંસાહારથી મહિન થયલા કાન સ્વર્ગીય સંગીન સાંભળી શકતા નથી; સમર્પિતો, સૂર્યકિરણને પિનારા ઋષિઓ, નારદ, બૃહસ્પતિ, માર્કંડેય આદિનો એ જ આદેશ છે કે માંસાહારનું વર્જન કરવું; પૂર્વ કાલમાં તો કેટલાક પુણ્યાત્મા રાત્રિઓએ પોતાનું માંસ અર્પણ કરી પ્રાણીઓના માંસનું રક્ષણ કર્યું હતું. ધાસ. લાકડું પથ્થર એ કશામાંથી માંસ મળતું નથી પરંતુ હિંસાથી જ માંસ મળી શકે છે, તેથી માંસાહાર કરવા યોગ્ય નથી; ઋષિઓના પ્રવ્રજના ઉત્તરમાં પૂર્વે વસુ રાત્રિએ, માંસ ખાવા યોગ્ય નથી એવું જાણવા છતાં, કર્યું હતું કે માંસ ખાવાયોગ્ય છે, તેથી તેનું આકાશથી પૃથ્વીઉપર અને પૃથ્વીથી પાતાલમાં પતન થયું હતું; પછી અગત્ય ઋષિએ ઉગ્ર તપશ્વર્યા કરી અરણ્યની મૃગજાતિને દેવકાર્ય તથા પિતૃકાર્યમાટે અર્પણ કરી; આથી દેવો તથા પિતરોમાટે પશુઓનો જે વધ કરવામાં આવે છે તે અદોષ છે એમ મનુ મહારાજે કર્યું છે; બીજા કેટલાક ઋષિઓ તો કહે છે કે યજ્ઞનિમિત્ત તથા શ્રાદ્ધનિમિત્ત થતી હિંસા પણ કેટલેક અંશે દોષાયુક્ત છે; તોપણ છૂલના બટાકામાટે માંસ ખાવું એ તો નરકમાં જવાની જ નિશાની છે; પૂર્વ યજ્ઞનો પશુ ત્રીદિગ્ગ હોતો, અર્થાત્ યજ્ઞમાં અનાજ હોમાતું, પશુવધ કરાતો નહિ; વેદનું વલ્લણ પણ હિંસાનિવૃત્તિમાં છે, હિંસાપ્રવૃત્તિમાં નહિ; અમુક પ્રસંગે જ, અમુક પશુનો જ વધ કરવો એવી રીતે નિયમ બાંધી વેદ હિંસાનું નિવર્તણ કરવાનો જ પ્રયત્ન કરે છે; માંસ નો અર્થ પણ કેવો અમરકારિક છે ! માં એટલે મને, અને સ્ત્ર એટલે તે.

ભક્ષક—માંસનો અર્થ મને તે, એ થયો. બાકરણથી એટલી મને ગમ છે કે મને એ પહેલાં પુરુષ સર્વનામ છે, એને “તે” એ ત્રીજો પુરુષ સર્વજાય છે.

નિષેધક—તો બાકરણથી શબ્દો આપ્યાહાર પણ રહે છે, તે પ્રમાણે માંસનો અર્થ નીચેપ્રમણે થાય છે—પ્રાણી કહે છે, ‘મને તે (માંસાહારી મનુષ્ય) આ જન્મમાં ખાય છે તેથી તેને હું આવના જન્મમાં ખાઈશ.’

ભક્ષક—એ આખરે ! ડેસા બાસના લખાણમાં પણ આવી મરકરી આવતી હશે ?

નિષેધક—મરકરી કરવાનો અધિકાર એકલા તમને છે એ તમે ત્યાંસુધી સિદ્ધ કરી શકો નહિ ત્યાંસુધી બીજાનો અધિકાર પણ તમારે સ્વીકારવો પડશે.

(અપૂર્ણ)

સંસારમાં સવળું પ્રતિકૂલ.

(અનુસંધાન ગથા અંકના ૫૪ ૩૦૬ થી.)

પ્રકરણ ૯.

તારાકુમારીને ત્યાં ચંદ્રવદની ચારુશીલાની સાથે વાતચીત કરીને વિનાયક બ્યારે ઘેર શા નીકળ્યો ત્યારે રાત્રિના લગભગ આઠ વાગ્યા હતા. શુક્રવારની સાંજે વિનાયકને પોતાને 'આવવાનું' અને ચારુશીલાની મુલાકાત કરાવી આપવાનું તારાકુમારીએ તેને વચન આપ્યું હતું, એ પ્રસંગ વાચકને સ્મરણમાં હશે જ. તે પ્રસંગ આવ્યો, અને વડી પશુ ગયો, પરંતુ તેની ખરી અસર થવાનો આરંભ તો હજી હમણા જ થતો હતો. તે સાંજની મુલાકાતે માટે ભાગે આનંદજનક નીવડી હતી; માત્ર એક જ જાગૃતમાં વિનાયકને અસંતોષ ઉત્પન્ન થયેલ હતો. આમ છતાં, તારાકુમારીના ઘરમાંથી નીકળીને માર્ગમાં જ્યાંસુધી તે આવ્યો ન હતો, ત્યાંસુધી, આ અસંતોષનું તેને તેના હૃદયમાં ભાન થયું ન હતું. કેટલોક માર્ગ કાપ્યાવિના, તેને ઘેર જવાની દ્રામ તેને હાથમાં આવે, એમ ન હતું, અને માર્ગમાં ધીમે ધીમે ચાલતાં તે વિચાર કરવા લાગ્યો.

તેના વિચારપ્રમાણે ચારુશીલા તેને ઘણી સુંદર અને મનોહર જણાઇ હતી. એમ છતાં હૃદય કેવળ પરવશ થઇ જાય, એટલી મનોહર તે તેને જણાઇ ન હતી. તે સર્વાંગે આકર્ષક હતી, તેનાં નેત્ર તેજસ્વી તથા માર્દવયુક્ત હતાં, તથા તેની નાસિકા તથા વદનનો ધાટ રમ્ય હતો. સામાન્ય મનુષ્ય આથી વધારે સુંદર મુખના ધાટની ભાગ્યે જ કલ્પના કરી શકે, અને તોપણ તેમાં કંઈક અપૂર્ણતા હોય એવું લાગ્યા કરતું.

તે મૂર્ખ ન હતી. યોગ્યવેચાસ્રવે તથા રીતભાતમાં સુશિક્ષિત સ્ત્રીના જેવું જ તેનું વર્તન હતું; અને તોપણ જેને તે સર્વદા હિંચા પ્રકારના સંસ્કાર કહેતો, અને જે એક ઉત્તમ સ્ત્રીમાં હોવા આવશ્યક છે, એવું તે માનતો, તે તેનામાં સ્વસ્થ અંશમાં પણ ન હતા. અને જે સ્ત્રીમાં આ નથી, તેનાથી મને કદી પણ સંતોષ થાય એમ નથી, એવું તે હર્ષિણી કહેતો હતો. પર્યર્થ સ્ત્રીમાં જે હિંચા પ્રકારનું લાવણ્ય હોવું જોઈએ, તે તેનામાં તેને જણાયું ન હતું. વળી તેના સ્વરમાં એક પ્રકારની એવી તો ગત્યતા હતી કે જેથી સ્પષ્ટ થતું હતું કે તેના ગાવાથી કોઈનું પણ હૃદય ભાગ્યે જ દ્રવે. અને મધુર કંઠવિનાની સ્ત્રી સમરાંગણમાં શસ્ત્રવિનાના સૈનિકજેવી છે. સામા મનુષ્યના હૃદયને પ્રસન્ન કરવાનો તે સર્વ પ્રકારનો પ્રયત્ન કરતી, અને તેથી સદવાસને માટે તે લાયક હતી, પરંતુ પત્નીને માટે તો ન હતી. આમ છતાં જેટલી વાર તેનો સમાગમ તેને રહ્યો હતો, તેટલા સમયમાં તેણે ખાસ રસ હિપજે એવું કશું જ કશું ન હતું, પરંતુ આ વાત વિનાયકના લક્ષમાં તે એકલો પડ્યા ન હતો ત્યાંસુધી આવી ન હતી.

ચારુશીલાને વિનાયકે જોઈ તે શણ્ણી જ તેને એમ લાગ્યું હતું કે આ સ્ત્રીએ મારું હૃદય દરી લીધું છે, અને તેથી જ તારાકુમારીને ત્યાંથી પોતાને ઘેર જવાને ઉક્તી વખતે તેણે 'વળી પાછાં આપણે અમુક દિવસે પુનઃ મળીશું' એમ કહીને ચારુશીલાને પુનઃ મળવા આપવા પોતાની જાણ જણાવી હતી. પણ તારાકુમારીના ઘરના વાતાવરણમાંથી બહાર આવ્યા પછી દવે તેનું મન કંઈક બદલાયું હતું. તેને જણાયું કે ચારુશીલાના સંબંધમાં હિંચા વિ-

ચાર બાંધવામાં મેં ભૂલ કરી છે. આમ છતાં, છેલ્લી ક્ષણે પુનઃ મળવા આવવાની, તે પણ અમુક દિવસે મળવા આવવાની કબુલાત તે આપી ચુક્યો હતો. આવી કબુલ કેવો પરિણામ આવશે તેનો કશો વિચાર તે ક્ષણે તેને આવ્યો ન હતો. વળી આવી કાં આવતી વખતે, તેના 'મનોરાજ્યની એક જ સ્ત્રી' સાથે ચારસીલા સ્વરૂપ અંશમાં પણ રાખરી કરી શકે એમ ન હતી, તેનું પણ તેને જ્ઞાન રહ્યું ન હતું, એ પણ આશ્ચર્ય પ્રસંગ બન્યો હતો.

તારાકુમારીને ત્યાં વિનાયક આવ્યો તે ક્ષણથી જ વિનાયકનું અને ચારસી હૃદય એકબીજાની સાથે ગંદાઈ જાય, એવો પોતાનાથી બનતો સર્વ પ્રયત્ન કરવામાં કુમારીએ કરી જ કચાશ રાખી ન હતી. વિનાયક અને ચારસીલા પોતાનામાં રહેલી તમ ભુલિને અને લક્ષણોને બહાર પ્રકટ કરવાનો પ્રયત્ન કરે, એ પ્રકારે તેણે વાર્તાનો કાટ્યો હતો. ચારસીલા સ્ત્રીઓમાં એક અમૂલ્ય રત્નરૂપ છે, એવું વિનાયકના મનઉપર વવાને, તથા તે જ પ્રમાણે વિનાયક એ પુરુષોમાં એક અનુપમ પુરુષ છે, એવું આ જ્ઞાના મનઉપર દસાવવાને તેણે તેઓ બંને ન સમજે એવી રીતે પોતાનાથી બનતો કયો હતો. આ બંનેનું એકબીજાના ઉપર આકર્ષણ થાય, એ તેનો ઉદ્દેશ હતો, અને તે વિજયી થઈ હતી. ગાળે ગાળે તે ગમે તે નિમિત્ત કાઢીને, થોડી ક્ષણો આરામ બહાર જતી રહેતી, અને જ્યારે જ્યારે વિનાયક ઉઠવાની તૈયારી કરતો ત્યારે કંઈક પ્રસંગ કાઢતી કે જેથી વળી તેને થોડી વધારે વાર બેસવું પડે.

એક પ્રસંગે ચારસીલા કંઈક નિમિત્તે ત્યાંથી જરા ઉઠીને બહાર ગઈ હતી, તે સંભાગ સાધીને તેણે વિનાયકને કહ્યું હતું કે મેં મારું કર્તવ્ય બજાવ્યું છે. હવે ચારસી જેવા અનુપમ રત્નને કેવી રીતે તમારું પોતાનું કરી લેવું, એ તમારી કુશળતાઉપર આરાધ્ય છે. જો આ લાગ જવા દીધા તો પછી તમે આવો જન્મ કુંવારા જ રહી જ લક્ષ્મી ચાંદી કરવા આવતાં કષાળ સંતાડવું, એના જેવી મૂર્ખતા બીજી એકે નથી.

વળી એક પ્રસંગે વિનાયકને ઉઠીને બારીઆગળ જવું પડ્યું ત્યારે તે લાગ જ તેણે ચારસીલાના કાનમાં કહી દીધું કે આવો રૂડો અવસર જવા દઈશ તો ફરીફરી કદી મળનાર નથી, એ નક્કી જ બહુજે. એને જો તે રીતે જુરખી નાંખીને વશ કરી દસતુ મુખ રાખીને તેની સાથે એવી ચતુરાઈથી વાત કર કે તે પાણી પાણી થઈ જાય. પરંતુ શોધીશ પણ આના જેવો ભુલિવાળો, મુંદર અને સફળથી પતિ તને ક્યાંદિ મળનાર નથી, માટે પક્ષીને જાળમાં સપડાવવામાં જરા પણ ગૃહલત કરીશ નહિ.

દેખીતી રીતે ઉભયના હિતને અર્થે કરવામાં આવેલી તારાકુમારીની આ સૂચના વિનાયકે તથા ચારસીલાએ, અમે શામાટે તેમ કરીએ છીએ તે બહુઆવિના જ પોતા બનતું પાન આપ્યું હતું, અને તારાકુમારીના ઘરમાં બંને સાથે હતાં ત્યાં મુઠી તો તેણે હૃદય જાણે એકબીજાની સાથે એકતાને પામ્યાં હોય એમ જણાતું; અથવા તો એક પાઘ્યાં છે, એમ તેઓએ કલ્પના કરી હતી, અને આથી જ પુનઃ મળવા આવવાની નિયત મારગથી કરી હતી.

દ્રામ હાય લાગે એવો રસ્તો આવ્યો, અને વિનાયક દ્રામને ઉભી રહેવાના સ્થળ ગળ દ્રામની વાટ જોતો ઉભો. થોડી ક્ષણો નહિ થઈ એટલામાં પાસેની દુકાનમાંથી

પોશાક પહેરેલાં ત્રણ મનુષ્યો નીકળ્યાં. આ ત્રણમાં એક પુરુષ હતો, અને બે સ્ત્રીઓ હતી. સ્ત્રીઓમાં એકની ઉંમર ચાળીશોક વર્ષની લાગતી હતી, અને બીજીની તેર કે ચૌદ વર્ષની લાગતી હતી. તેમનાં હિતમ વસ્ત્રોઉપરથી તેઓ કાંઈ શ્રીમાન્ કુળનાં હશે, એમ તત્કાળ લાન થતું હતું. દુકાનના ઓટલાઉપરથી પેલા પુરુષે સહજ દૂર ઉભેલી એક બગીતરફ દષ્ટિ કરીને ‘હીમા ! ગાડી લાવ’ એમ જીમ પાડી. વિનાયક ઓટલાપાસે જ ઉભો હતો, તે આ જીમ સાંભળી પોતાના વિચારમાંથી જાગૃત થયો, અને પાછું મુખ ફેરવીને તેણે તે પુરુષના સામું જોયું. તે પુરુષની નજર પણ વિનાયકના ઉપર પડી. પરસ્પરનાં નેત્ર મળતાં, ઉભયે એકબીજાને ઓળખ્યા, અને પેલા પુરુષે એકદમ મોટેથી કહ્યું, કાણ વિનાયકરાય કે ? અહો ! તમે અહિં ક્યાંથી ? આપણે ક્યાં મળ્યા હતા, તે સ્મરણમાં આવે છે કે ?

• વિનાયકે ઉત્તર આપ્યો, હા, આપ શ્રીધરરાયની ઓશીસમાં કેટલાક દિવસઉપર પાંધામાં હતા, અને આપણે પાંચેક કલાક ચર્ચા ચાલી હતી.

તેણે કહ્યું, બરાબર સ્મરણમાં રાખ્યું છે. શ્રીધરરાયે તમારી મારા આગળ ઘણી પ્રશંસા કરી હતી. તેમણે મને જણાવ્યું હતું કે તમારા જેવા મહત્ત્વાકાંક્ષી મનુષ્ય જગતમાં કોઈક જ હશે. આજે સવારે જ આ મારાં બહેન અંદાનનાઆગળ મેં તમારા સંબંધમાં જ વાત કરી હતી, અને તેથી તમને સત્વર મળવાને મારાં બહેને તીવ્ર ઇચ્છા દર્શાવી હતી. હું તમને ચીડી લખીને આ સંવિચારના દિવસે અમારે ત્યાં આવવા વિનંતિ કરવાનો હતો, એટલામાં તો તમે જાતે જ અત્યારે અહિં મળી ગયા ! કેવું આશ્ચર્યજેવું !

પછી પોતાનાં બહેનતરફ ફરીને તે બોલ્યો, બહેન ! હું સવારે જેમને માટે વાત કરતો હતો, તે જ આ વિનાયકરાય ! પછી વિનાયકતરફ જોઈને તે બોલ્યો, આ મારાં બહેન અંદાનના. પણ તમે અહિં કેમ ઉભા છો ?

વિનાયકે કહ્યું, હું દામની વાટ જોઈ છું.

તેણે કહ્યું, અમારી ગાડીમાં જ સાથે આવો. અમારે પેડર રોડ જવું છે, તે તમને તમે કહેશો ત્યાં મૂકીને જ જઈશું.

વિનાયકે કહ્યું, હું તમારો ઉપકાર માનું છું. મારું ઘર માર્ગમાં આવે છે, એટલે તમને અધિક પરિશ્રમ નહિ પડે.

પુરુષનું નામ માધવજી હતું. તેણે હીમાને ગાડી આગળ લાવવાનું કહ્યું, તે પ્રમાણે તેણે આજુનાં, આ ચાર જણાં, પોતપોતાની યોગ્યતાપ્રમાણે ગાડીમાં બેઠાં. વિનાયકના બેઠા પછી માધવજીએ કહ્યું, વિનાયકરાય ! આ મારી બાણેજ મુલદ્રા છે. તેના પિતાનો સ્વર્ગવાસ થયે ગઈ કાલ જ બાર માસ થયા છે. તેમને આ અમારી મુલદ્રાવિના બીજું કોઈ સંતાન નથી. તે પોતાની પાછળ ચાળીશ લાખ રૂપૈયા રોકડા તથા વારી, બાંગ, બંગલા વગેરે પુષ્કળ સ્થાવર મિલ્કત મૂકી ગયા છે. વીલમાં તે સંઘજાની વારસ અમારી બહેન મુલદ્રાને તેઓ દરાવી ગયા છે; પરંતુ તે સાથે તેમણે એવી એક શરત નાંખી છે કે તેનું કોઈ ઉચ્ચ અભિલાષાવાળા, સદ્ગુણી પુરુષસાથે લગ્ન કરવામાં આવ્યાપછી, જ આ સર્વ સંપત્તિ તેને મળે. તે પુરુષ ગરીબ ઘરનો હોય તોપણ ચિંતા નહિ. શ્રીમાનના છેકરા સંપત્તિનો દુરુપયોગ કરતા હોવાથી, તથા ઉચ્ચાભિલાષાવિનાના હોવાથી ઉદોગાદિ જે સદ્ગુણો જોઈએ તે તેમનામાં ન હોવાથી તેમનામાં નવી સંપત્તિ પ્રાપ્ત કરવાનું સામર્થ્ય હોતું નથી,

અને ઘણે પ્રસંગે જે પ્રાપ્ત હોય છે તેનું પણ ઉત્તમ પ્રકારે સંરક્ષણ કરી શકતા નથી. આથી પોતાના જન્મતામાં ઉચ્ચાભિલાષનો ખાસ સદ્ગુણ તેમણે પસંદ કર્યો છે. હવે આવા કોઇ પુરુષને હું અને મારાં બહેન ચંદ્રાનના ધણા સમયથી શોધીએ છીએ, પણ હજી સુધી અમને તેવો કોઇ મળ્યો નથી. આજ સવારે આ સંબંધમાં વાતોં નિકળતાં મને અકસ્માત જ તમારા સંબંધમાં શ્રીધરરાયે કહેલાં વચનો સ્મરણ થઇ આવ્યાં, અને મારાં બહેનને તમને જોવાની તત્કાળ ઇચ્છા થઇ આવી હતી. કહે છે કે જ્યારે સાંઝ થવાનું હોય છે, ત્યારે આનાયાસ સઘળું અનુકૂળ જ થતું આવે છે, તે આજે ખરું પડ્યું; નહિ તો આમ માર્ગમાં આ રીતે તમારો આવિષ્કાર મેળાપ ક્યાંથી થાય ?

વિનાયકે કહ્યું, આવા પ્રસંગો જનવામાં કારણો તો હોય જ છે, પણ આપણને તે અદૃષ્ટ હોવાથી, અથવા આવા પ્રસંગોનાં કારણો ઉપર ઉતરી આપણે શોધી કાઢેલાં ન હોવાથી, આમ જનનાર હતું, એમ આપણે કહીએ છીએ.

માધવજીએ કહ્યું, તમારું કહેવું ખરું છે; પ્રત્યેક વાતનું કંઈ કારણ તો હોય જ છે. પણ હવે આવી જીણી વાતમાં બંધાને ઉતરવાનું ક્યાંથી અને ? આપણે નિરાતે કોઇ દિવસ આ સંબંધમાં વાત કરીશું. આપણી આ મુલાકાત કંઈ આટલેથી અટકે, એવું થોડું જ છે. પછી પોતાની બહેનતરફ જોઈને તેણે કહ્યું, બહેન ! વિનાયકરાયને તારે કંઈ પૂછવું હોય તો બંધે પૂછજે.

ચંદ્રાનનાએ કહ્યું, વિનાયકરાયજી ! તમારોઅમારો આ પ્રથમનો પરિચય છે, તેમાં વળી એમ બેરું પડ્યાં, એટલે વળી પુરુષસાથે નિર્ભયપણે વાત કરતાં સંકાય થાય, એ સ્વાભાવિક છે. મારા ભાઈએ હમણા કહેલી વાત તમે સાંભળી છે. આ મારી પુત્રી મુલદ્રા છે. તેના પિતાએ તેને પોતાનાથી અને તેટલું ઉત્તમ શિક્ષણ આપ્યું છે. તે જીવ્યા હોત તો તેને માટે કોઇ લાયક પતિ શોધી કાઢત, પણ એ ફરજ હવે અમારે માથે આવી પડી છે. મારા ભાઈએ તમારાં મારા આગળ ધણાં વખાણ કર્યાં છે. તમારી આકૃતિ જોતાં તેમ જ આ સ્વરૂપ પરિચયમાં તમારું વર્તન જોતાં તેનું કહેવું ખરું માનવામાં સંશય ધરવો ઘટતો નથી. એમ છતાં તમે અસાધારણ ઉચ્ચાભિલાષવાળા છો, એમ મારા ભાઈ કહે છે, તે શાથી પ્રમાણવાળું છે, તે તમારા મુખથી હું જાણવા ઇચ્છું છું. તમે એવા તે કેવા ઉચ્ચ અભિલાષો ધર્યાં છે, તે કૃપા કરી કહેશો ?

વિનાયકે લજ્જા પામતાં કહ્યું, તમારા ભાઈનું કહેવું સાચું છે. મારા ઉદ્દેશો ધણા જ ભારે છે; તે કેવી રીતે હું સિદ્ધ કરી શકીશ, તે હજી સુધી મને અસ્પષ્ટ જ છે.

ચંદ્રાનનાએ કહ્યું, પણ તે શા છે, તેનું સંક્ષેપમાં કંઈક સ્વરૂપ તમે મને નહિ સમજાવો ? હું સાચું કહું છું કે તે સાંભળવાથી મને જોદ્ધ આનંદ થશે.

તેની ઇચ્છાને આટલી સત્વર હું શા માટે સ્વીકારું છું તેનું જાન બૂલી જઈને, તથા પોતાની યમ વાત હજી સુધી તેણે કોઈને કહી નથી, તથા જ્યાંસુધી તે કુંવારો છે, ત્યાં સુધી તે કોઈને તેણે ન કહેવાની પ્રતિજ્ઞા કરી છે, તે સર્વ વિસરી જઈને વિનાયકે કહ્યું, એ સંબંધમાં મારાથી જનશે તેટલું સઘળું હું તમને અવરૂપ કહીશ. પણ આમ માર્ગમાં તે કહી શકાય તેમ નથી; અને કદાચ કહેવા માંડું તો પણ હવે એક એ મિનિટમાં મારું ઘર આવી પહોંચે એમ છે.

અંદાનનાએ કહ્યું, ઘર આવી પહોંચશે તો શી ચિંતા છે ? અત્યારે અમારે ત્યાં જ ચાલો. વાળુ ત્યાં કરજો, અને રાત્રે સુઈ પણ ત્યાં જ રહેજો. સવારે અમારી ગાડી તમને તમારે ત્યાં પહોંચાડી આવશે.

વિનાયકે કહ્યું, તમારા મારાપ્રતિના આવા ઝેમને માટે હું તમારો ધણો આભારી છું. પણ અત્યારે તમારે ત્યાં આવી શકવા હું અસમર્થ હોવાથી હું તમારી કામા માથું છું.

અંદાનનાએ કહ્યું, ત્યારે તમારો કૃત્તાંત સંભળાવવા માટે તમને અનુદાન કાંઈ સમય કહો. અમારો ભીંમો તે સમયે ગાડી લેખને તમને તેડવા તમારે ત્યાં આવશે.

વિનાયકે કહ્યું, ગાડીની કંઈ જરૂર નથી. તમારા કામમાં કંઈ પ્રતિબંધ નડે એવું નહિ હોય. તો રવિવારની સાંજે જ વાગતાં આવતાં મને અડચણ નથી.

અંદાનનાએ કહ્યું, પ્રતિબંધ નડે એવું તો કશું છે જ નહિ, અને કદાચ હોય તો પણ તમારે માટે તેવા કોંકડો પ્રતિબંધને દૂર કરવા પડે તોએ શું થયું. પછી ભીંમાને હાંક મારીને તેણે કહ્યું, ભીંમા ! આમ જો ! આ ભાઈને રવિવારની સાંજે જ વાગતાં આપણે ત્યાં આણવાના છે, માટે આપણી ગાડી બરાબર સાડા પાંચ વાગતાં લેખને એમને ત્યાં ખડી કરજો, સમજ્યો કે ?

ભીંમાએ કહ્યું, જી હાહ સાહે, પણ એમનું ઘર ક્યાં આવ્યું ?

અંદાનના વિનાયકને પૂછવા જતી હતી, એટલામાં વિનાયક પોતે જ બોલી ઉઠ્યા, સહુર, અહિં જ ગાડી અટકાવો. પછી તેણે અંદાનનાને કહ્યું, હું આ ખાંચામાં જમણે હાથે પેલા ત્રીજા માળામાં પાંચમી બોલીમાં રહું છું.

પછી વિનાયક ગાડીમાંથી ઉતર્યો, અને જૂદા પડતી વખતે જે વિનયવચનો ઉભય પક્ષતરફથી બોલવામાં આવે છે, તે બોલાઈ ગયા પછી પોતાને ઘેર ગયો. અડતાળીશ કલાક પછી તેને આગીશ લાખની સંપત્તિવાળા એક શેઠને ત્યાં પરાણાતરીકે જવાનું હતું. તેના ભવ્ય ખંગલામાં અને આ તેની ઓરડીમાં ફેટલો ભારે તકાવત હતો ! ત્યાં કાચ, ટેબલો, ખુરદીઓ, તથા અન્યંત શોભાવાળો જોવો જોઈએ તેવો સરસામાન હતો, ત્યારે આ ઓરડીમાં પાથરવાની સુંદર શેતરંજ પણ ન હતી. ત્યાં લક્ષ્મી છોળે ઉછળતી હતી ત્યારે અહિં જીવનના નિર્વાહમાટે જોઈતી વસ્તુઓના પણ વાંધા હતા. ત્યાં ખંગલાના આંગણમાં પ્રવેશ કરતાં જ ચાકરો સેવામાં હાજર હતા, ત્યારે અહિં ઓરડીનું બારણું પણ હાથે ઉઘાડવાનું હતું, તથા અંધારામાં ફેફાળીને દીવાસળીની પેટી શોધી કાઢીને દીવો પણ હાથે કરવાનો હતો. ત્યાં નરમ નરમ કાચઉપર બેસવાનું હતું અને ચાકરો આવીને કપડાં ઉતારી તેને ચોખ્ખ સ્થળે વ્યવસ્થાથી મૂકનારા હતા, ત્યારે અહિં હાથે કપડાં ઉતારીને તેમને પોતાને હાથે જ ખીટીએ બેરવવાનાં હતાં. ત્યાં રૂપાના ટાટમાં ભાતભાતનાં તૈયાર બેઝનપર બેસવાનું હતું ત્યારે અહિં હજી હાથે જ ચુસો ચેતવી, બે ભાખરાં શેડી કાઢવાનાં હતાં. ફેટલો ભારે તકાવત ! અને આયો તકાવત શા માટે ? આગીશ લાખના ધણીમાં શી એવી વધારે ચોખ્ખતા, અને વિનાયકમાં શી એવી ઓછી ચોખ્ખતા કે એકને ત્યારે પાણી કહેતાં દુધ મળે છે ત્યારે બીજાને પાણીનાં બે બિંદુ મેળવતાં પણ પ્રાંશ પડે છે ! જીવન કેવું વિચિત્ર છે ! અને આ બધા વિચારો વિનાયકના હલમાં એક પછી એક ચરુતાં તેવું મન શોકસમુદ્ધા સિનારાઉપર ઉભુ રહીને અંદર પડવાની તૈયારી કરતું હોય તેમ તેને જણાયું. તે નિઃશ્વાસ

મૂકવાની તૈયારીમાં હતો, એટલામાં પુનઃ કોઇ દિવસ શોકને અથવા ચિંતાને વશ ન થવાની થોડા દિવસઉપર કરેલી પ્રતિજ્ઞા તેને કમરણમાં આવી. તે સાવધ થઇ ગયો, અને શોકસ-મુદ્રમાં અંધાપાત કરતા પોતાના મનને તેણે બળથી પકડી રાખ્યું.

વાણીની તૈયારી કરતાં કરતાં તે મુલદાના સંબંધમાં વિચાર કરવા લાગ્યો. ગાડીમાં ચંદ્રાનનાની સાથે વાત કરતાં તેણે પ્રસંગોપાત્ત તેના તરફ દૃષ્ટિ નાંખીને તેનું અવલોકન કર્યું હતું. તેના મુખઉપરથી તથા ચાલતી વાતચીતમાં તેના નેત્રમાં થતા હાવભાવથી તેને સમજાયું હતું કે તે ઘણી શુદ્ધિમાન તથા સુશિક્ષિત બાળા છે, પરંતુ તેનું હૃદય તેને જોઇને જરા પણ આકર્ષાયું ન હતું. બીજી બધી વાતે તે ઉત્તમ બાળા જણાતી હતી, પણ તેનામાં એક જ દોષ હતો, અને તે એ કે તેની મુખમુદ્રામાં પુરુષના હૃદયને અનુરાગ ઉપજાવે, એવું કશું જ ન હતું. અને એક સ્ત્રીમાં આ લક્ષણ ન હોવું, એ કેટલું દુર્ભાગ્ય છે ! બીજા બધા ઉત્તમ ગુણોની સાથે મનોહારિત્ર એ સ્ત્રીમાં પ્રથમ હોવું જ જોઇએ. તેવિના તેનું સ્ત્રીત્વ બીજી બધી વાતે ઉત્કૃષ્ટ છતાં પણ પુરુષને અપૂર્ણતાનું જ ભાન કરાવે છે. આથી મુલદા-સાથે સંબંધ બાંધવાનો વિચારસરખો પણ વિનાયકના હૃદયમાં ઉઠે એમ ન હતો.

તો પછી શા માટે ચંદ્રાનનાને ત્યાં રવિવારે જવાનું તેણે સ્વીકાર્યું ? આ પ્રશ્ન તે પોતાના મનને પથારીમાં સુતાં સુતાં પૂછવા લાગ્યો, પણ તેનું કશું સમાધાન તેને મળ્યું નહિ. તેણે ઉંઘવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પણ આજે નિદ્રા તેના ઉપર કૃપાળુ થઇ નહિ. આરુઢીલાના તથા ચંદ્રાનનાના પ્રસંગો વારંવાર તેની દૃષ્ટિસમીપ ખડા થવા લાગ્યા, અને વિવિધ તર્કોમાં તેના મનને તાણવા લાગ્યા. આમ આખી રાત્રિ તેની વિચારમાં ને વિચારમાં નીકળી ગઈ. લગભગ છેક સવારમાં તેની આંખ મળી. આથી ત્યારે તે જાગ્યો ત્યારે તેને જણાવ્યું કે આજે તેને ઝોડીસમાં જતાં બે કલાક મોડું થશે. આમ જતાં, તેથી તેને વ્યગ્રતા થઈ નહિ, કારણ કે પૂર્વે તે કોઇ દિવસ પણ મોડો થયો ન હતો, એટલું જ નહિ, પણ ઘણી વાર ઝોડીસનો વખત વીની ગયા છતાં પણ તે ત્યાં બે ત્રણ કલાક વધારે બેસતો, અને કામ કરતો.

ઝોડીસમાં જતાં, વ્યાપારીવર્ગના લક્ષ્માં જ્યારે તે આવ્યો ત્યારે તેના હૃદયમાં કોઇ અ-ગમ્ય કારણને લીધે અપ્રસન્નતા સ્પુરવા લાગી. પોતાના માથાઉપર વિપત્તિનું કોઈ વાદળું ઝમ્મી રહ્યું હોય, અથવા તો તેના હૃદયને અંધકારમય કરી નાંખે, એવું વાતાવરણમાં જ કંઈ રહેલું હોય એમ તેને જણાવા લાગ્યું. પરંતુ સંકેતબળથી તથા થોડા સમયઉપર તેણે કરેલા નિશ્ચયઉપર મનને અખંડ જોડી રાખીને તેણે આ ઉદાસીનતાને પોતાના મનમાં પ્રવે-શતી અટકાવી. આમ જતાં તે ઉદાસીનતા તો તેના મનમાં પ્રવેશવાને માટે તેના ઉપર હલો કરતી જ રહી; અને આ વાત તેને જરા પણ ઠીક લાગી નહિ.

ઝોડીસમાં આવી પહોંચતાં પોતાની જગ્યાએ બેસીને કામ કરવાનો આરંભ કરતાં પહેલાં, થોડા આવવાને માટે શ્રીધરની ક્ષમા માગવાને તે એકદમ તેની ખાતરી ઝોડીમાં ગયો, પણ ત્યાં અવર્ણનીય માનસિક વ્યથાથી શ્રીધરને ઝોડીમાં આમતેમ કરતો જોઇને તે આશ્ચર્યથી રતબ્ધ થઇ ગયો.

(અપૂર્ણ.)

વિપત્તિથી દબવું કે વિપત્તિને દલાવવી.

આર વર્ષાધિપર કેટલાક તરણુ પુરુષોએ એકદા મળીને એક મોટા શહેરમાં એક ઉદ્યોગ કરવા નિશ્ચય કર્યો. તેઓ જે ઉદ્યોગમાં નોડાયા હતા તેમાં ધણે લાભ થાય એવું જણાતું હતું.

આ આર મનુષ્યોની જીદ્દિ, કેળવણી અને વ્યાવહારિક જ્ઞાન ધણું સારું હતું. વળી તેઓમાં સર્વે પણુ સારો હતો; આથી તેઓને ઓળખનારા સઘળા કહેતા કે આ આર મનુષ્યોની બનેલી કંપની ધણું જ સારું કમાશે.

શરૂઆતમાં જ તેઓના પાસા સઘળા પડ્યા, અને કેટલાક માસસુધી તેમને લાભ જ મળતો ગયો. પણ કોઇ ધંધામાં હંમેશાં જ સઘળા પાસા પડે, એવું હોતું નથી. આ નિષ્માનુસાર આ તરણુ પુરુષોને પણ કેટલાક માસ વીત્યા પછી તેઓના ઉદ્યોગમાં પુષ્કળ પ્રતિબંધો, અને અડચણો આવવા લાગી.

કોઈ પણ માથે લીધેલા મહત્વના કામમાં મુશ્કેલીઓને બેટવાનું તો પ્રત્યેક મનુષ્યના નસીબમાં હોય જ છે, પરંતુ જે સાચા બળવાન પુરુષો હોય છે, તે આવી મુશ્કેલીઓ આવી પડતાં દલી પણ ગભરાતા નથી; ઉલટા આવી અડચણો આવી પડનાં તેઓ આનંદને જ માને છે. પરંતુ આ તરણુ પુરુષો આવા સાચા બળવાન મનુષ્યો ન હતા; આથી તેઓની દુકાનમાં નિસ્સાહ, ગ્લાનિ, અને ચિંતા એકદમ વ્યાપી ગયાં. પરંતુ વિપત્તિના ચઢી આવેલા આ પ્રથમ તોફાનની મધ્યમાં તે બારમાંના એક મનુષ્યે નિશ્ચય કર્યો કે હું વિપત્તિથી દળવાનો નથી; વિપત્તિને મારે માથે ચઢી બેસવા ન દેતાં, હું તેના માથાધિપર ચઢી બેસવાનો. હું બળવાન અંતઃકરણનો થવાનો. ફાવે તે આવો, પણ વિપત્તિથી હરાબડી ન જતાં, હું સર્વદા મારું માથું ઉંચું જ રાખવાનો. ખરેખર, તેણે આ ધણે જ મહત્વનો નિશ્ચય કર્યો હતો.

આગ્રમાણેનો નિશ્ચય કરીને, તે દિવસથી પછી તેણે મનના ઉંચા પ્રદેશમાં રહેવાનો આરંભ કર્યો, અને એક ક્ષણવાર પણ નીચેના પ્રદેશમાં આવવાનું તેણે છોડી દીધું. મનને ઉંચેના પ્રદેશ ક્યો છે, તે તમે જાણો છો? જ્યાં ભય, શોક, ચિંતા વગેરે કોઈ વિકારો કદી પણ ફરકી શકતા નથી, તે મનને ઉંચેના પ્રદેશ છે, અને જ્યાં આ વિકારો રાત્રિદિવસ પડ્યા ને પાથર્યા રહે છે, તે મનને નીચેના પ્રદેશ છે. આ નીચેના પ્રદેશમાં હજારો મનુષ્યો જન્મથી તે મરણપર્યંત પોતાનું જીવન ગાળ્યા કરે છે. હજારમાં કે લાખમાં એકાદ સંસ્કારી પુરુષ જ ઉપરના પ્રદેશમાં રહે છે. આ તરણુ પુરુષે પણ ઉપરના પ્રદેશમાં રહેવાનો આરંભ કર્યો. ધણા મનુષ્યો કોઈ સારૂ કામ કરવાનો નિશ્ચય તો કરે છે, પણ આરંભ કરવામાં, કાલ કરીશું, પરમ દિવસે કરીશું, એમ કરીને દિવસોના દિવસો અને મહિનાના મહિના ભાગી નાંખે છે. ધણાનાં આ રીતે વર્ષોનાં વર્ષો, અને જન્મોના જન્મો પણ વહી જાય છે, પણ આ તરણુ પુરુષે તો નિશ્ચય કરવાની ક્ષણથી જ મનના ઉંચેના પ્રદેશમાં રહેવાનો આરંભ કર્યો. સુખના દિવસોમાં તે જેટલી પ્રસન્નતા દર્શાવતો હતો, તેટલી જ પ્રસન્નતા તે દુઃખના દિવસોમાં પણ દર્શાવવા લાગ્યો. ન્યારે મુશ્કેલીઓનું ધમધાર કાળું વાદળું ચઢી આવ્યું ત્યારે તે લમચે હાથ ધર્મને, હવે સી વલે થશે, એવા વિચારોમાં ચિંતા કરતો બેસી ન રહ્યો, પણ મુશ્કેલીઓને ટાળવાને, અને

દુઃખઉપર વિજય મેળવવાને પૂર્વકરતાં વધારે દૃઢ નિશ્ચય તેણે કર્યો.

તેના વિનાના બાકીના અગીયાર જણે આ પ્રકારનો નિશ્ચય કર્યો નહિ. તેમણે શા માટે તેવો નિશ્ચય નહિ કર્યો હોય, તેનું કારણ તો આપણા જેવાને અગમ્ય જ રહેવાનું. આવી ઘણી બાજતોના આપણને ખુલાસા જડતા નથી, તેવો આનો પણ ના જડે તો મુઝાવાતું કારણ નથી. કદાચ આવા નિશ્ચયથી કરી જ લાલ નથી, એવું તેઓએ જાણ્યું હશે. પણ એવું તેઓએ શા માટે જાણ્યું, એવો બીજો અથવા પાછો નીકળે છે, માટે એવા ઉંડા પાણીમાં હાલ પડવાનું કારણ નથી. કાંઈ સમયે નિરાંતે તેમાં પડીશું. આજે તો આ વાતમાંથી જોષ લેવાનું જ આપણું કર્તવ્ય છે, તે જ કરીએ, એટલે થયું.

સુખ આગ્યે જગતના બધા જ મનુષ્યો રાજી રાજી થઈ જાય છે, અને દુઃખ આગ્યે અથવા દુઃખનો સંભવ જણાયે લાંબાં મોં કરી રડવા અથવા ચિંતા કરવા મંચી પડે છે. આ અગીયાર જણા પણ જગતના આ ચાલતા ચીલામાં જ ચાલવા લાગ્યા. પશુઓને ચાલતા ચીલામાં જ આંખો મીચીને ચાલવું બહુ ગમે છે. ઘણા પેરોણા મારવામાં આવે છે ત્યારે જ તેઓ ચાલતા ચીલામાંથી બહાર નીકળે છે. સામાન્ય મનુષ્યો પશુજેવી જુદિવાળા છે. તેઓનાથી જુના ચીલાનો ત્યાગ થઈ શકતો નથી. કાંઈ વિરલ જ નવો માર્ગ કાઢે છે, અને તે માર્ગે વહે છે. આ અગીયાર મનુષ્યો સામાન્ય હતા, એટલે જગતનાં બધાં મનુષ્યો જેમ દોરે છે, તેમ લમણે હાથ દબને રડવા લાગ્યા, તથા હાથ હાથ ! હવે શું થશે, એવી ચિંતા કરવા લાગ્યા. પેલો બારમો મનુષ્ય જ વિરલ હતો. તે સઘળાઓને ચીલે ચાલે એવો ન હતો.

જે વખતે ઉદોગ ધર્મધાકાર ચાલવા માંડ્યો હતો, તે વખતે જેમ એક પંક્થી માલનો પુષ્કળ ઉપાડ થતો હતો, તેમ અન્ય પંક્થી પુષ્કળ નવો માલ ખરીદવો પડતો હતો. વેચાણ થયેલા માલનાં નાણાં ધારવાપ્રમાણે સત્તર પલાં નહિ, અને નવો માલ આપનારાં ઝોનાં નાણાં મુદતસર ન ચુકવી આપવાથી તેઓના તરફથી પ્રતિદિન તગાદો વધવા માંડ્યો. આપ્રમાણે જેમ જેમ તગાદો વધતો ગયો તેમ તેમ પેલા અગીયાર મનુષ્યોની ચિંતા વધતી ગઈ. ચિંતામાં ને ચિંતામાં તેઓની હિંમત પણ જતી રહી. માત્ર આપણો વિરલ તરફ પુરુષ જ આ સમયમાં નિશ્ચિંતપણે હિંમતો. પણ આ હિંમત બેદરકારીની ન હતી. તે જાણતો હતો કે ઉધરાણીનાં નાણાં વસુલ કરવાને માટે શારીરિક શ્રમની જરૂર છે; અને શારીરિક શ્રમ શરીર સાફ હોય છે, તો જ થઈ શકે છે, અને સાફ શરીર, સારી પેટે નિદ્રા લેવામાં આવે છે, તો જ રહે છે. આથી પોતાની હિંમતમાં ખલેલ પહોંચે એવું કશું જ તેણે ક્યું નહિ. તેણે ચિંતા કરતા પધારીમાં પાસાં ધસતા પડ્યા રહેવાનો અયોગ્ય માર્ગ ઝડપ્યું કર્યો નહિ. તે નિયમિત સમયે રાત સુઈ જતો, અને યથાર્થ રીતે હિંમતો; અને સવારમાં જ્યારે તે કામ ઉપર જોડાતો ત્યારે શરીરના, મનના અને આત્માના પૂર્ણ બળથી કામ કરતો. નિસાસા નાંખવાને માટે અને ચિંતા કરવાને માટે તે ઉદોગમાં જોડાયો ન હતો, પણ વિજયને પ્રાપ્ત કરવાને જોડાયો હતો, અને તે જાણતો હતો કે જો વિપત્તિઉપર તેણે જય મેળવવો જ છે તો પછી તેણે વિપત્તિને દેખીને દીલાવજ ન જ થવું જોઈએ; વિપત્તિના છુંદા તેણે છુંદાયું ન જ જોઈએ, પણ વિપત્તિના માથા ઉપર પોતાનો પગ મૂકવાને વિપત્તિને છુંદવી જોઈએ.

ન્યારે ન્યારે ધાર્યાપ્રમાણે ઘાટ ન હોતો ઉતરતો ત્યારે પેલા અગીયાર જણા નિરાંત ખાતા પણ નહિ, અને ઊંઘતા પણ નહિ; અને ન્યારે ન્યારે કંઈ ખરાબ સમાચાર આવતા ત્યારે તેઓ દગલાગેવા થઈને જમીનપર પડતા. પરંતુ આપણા વીર પુરુષના સંબંધમાં આવું કશું જ બનતું નહિ. ગમે તેવા ખરાબ સમાચાર સાંભળવામાં આવે, અથવા ભવિષ્ય ગમે તેવું ખરાબ દેખાય તોપણ તે હરવા જ કરતો; અને આ હસવું શું ફીકુંશ્ય હતું કે ? બિલકુલ નહિ. ઉલટું તે ખરેખર, દૃઢ નિશ્ચયવાળું, અને ભવિષ્યમાં વિજયના સંબંધની પૂર્ણ શ્રદ્ધાને સૂચવનારું હતું. જાણે આ પ્રકારે હરીને તે વિપત્તિને કહેતો ન હોય કે તારામાં મને દાખી દેવાનું કશું જ સામર્થ્ય નથી, તું મારે મન મગતરાગેવી છે, અને હું તને કાણમાં ચાળી નાંખીશ.

વિવિધ પ્રસંગોમાં નિરુત્સાહ અને ભય તેને નરમદેશ ન કરી નાંખે એટલા માટે બજવાન અને નિશ્ચયાત્મક વિધિવાક્યો વારંવાર બોલીને તે પોતાના મનને બજવાન કરતો. આવી ચટ્ટેલા તગાદો દાળવા, જોષ્ટએ તેટલું રોકક નાણું દુકાનમાં ન હોય તે સમયે તે મનમાં દહતાથી બોલતો કે 'પૈસા ગમે ત્યાંથી પણ અમને મળવા જ જોષ્ટએ; આમારી પાસે તે આવવા જ જોષ્ટએ; અમને તે મળવાના જ.' અને તેટલી દહતાને તથા નિશ્ચયને અંતઃકરણમાં પ્રકટાવીને આ વાક્યો તે સંકટો વાર બોલતો. ન્યારે તેને પોતાના મનમાં દુર્જળતાનું ભાન થતું, અને એમ લાગતું કે હવે મન દગલો થઈ જવાની તૈયારીમાં છે તે વખતે તે વારંવાર પોતાના મનસાથે બોલતો કે 'હું બજવાન છું, હું બજવાન છું, હું બજવાન છું.' ન્યારે કોઈ વાત ધાર્યાપ્રમાણે બનતી નહિ ત્યારે તે મોટેથી વિલાપ કરતો નહિ. તે બગેરેલી બાજીને પોતાનાથી બને તેટલી સુધારવાનો શાંતિથી તરત પ્રયત્ન કરવા માંડતો, અને તે પ્રયત્નના કાળમાં પોતાના મનસાથે વારંવાર બોલતો કે 'આ કામ આપ્રમાણે થવું જ જોષ્ટએ. તે પ્રમાણે થવાને માટે જ તે નિર્માણ થયું છે. અમે તેનો સુપરિણામ આપ્તાવિના રહેવાના જ નથી.' આપ્રમાણે જ કોઈ પ્રતિબુદ્ધ પ્રસંગ બનતો તે પ્રત્યેક પ્રસંગે તેનું મન અખંડ બજવાન રહે, શુભને જ જોષ્ટ કરે, મુખને આપતાર વિપયનું જ ચિંતન કર્યો કરે, તથા શ્રદ્ધાવાન, નિશ્વાસયુક્ત અને આડગ રહે એટલા માટે તે પ્રસંગને બંધાયેલતી આવે, એવી તે કોઈ દૃઢ નિશ્ચયાત્મક ભાવના કર્યો કરતો.

જે દુકાનમાં આવાં લક્ષણોવાળો માણસ હોય તે દુકાનનો ધંધો, વેપારની મંદી છતાં તથા ઉપરાજાપરી મુશ્કેલીઓ આવી પડવા છતાં, વધે અને તે પણ પ્રતિદિન અધિક અધિક વધે, એ સ્વાભાવિક છે; અને વળી એ પણ સ્વાભાવિક છે કે આવા દૃઢ નિશ્ચયપ્રમાણે વર્તન કરનાર મનુષ્યનું પોતાનું જીવન પણ વિકાસને પામ્યાવિના રહે જ નહિ. અને થયું પણ તેમ જ. વિપત્તિથી દુર્જળ થતા જવાને બદલે તે પ્રત્યેક વિપત્તિથી અધિક અધિક બજવાન થતો જ ગયો, અને તેનું શુભ કારણ એ જ હતું કે વિપત્તિથી તે દગાઈ જતો ન હતો, પણ વિપત્તિને પોતાના પગતળે દાખતો; વિપત્તિના સમુદ્રમાં તે ડુબી જતો ન હતો પણ વિપત્તિના સમુદ્રઉપર તે પોતાનું વહાણ હંકારતો. ન્યારે ન્યારે દુકાનઉપર કોઈ ખરી કસોટીનો પ્રસંગ આવી પડતો ત્યારે પેલા અગીયાર જણાનાં ગાન ચીંથરાગેવાં સિયલ થઈ જતાં, પણ આ વિરલ પુરુષ તો તે પ્રસંગમાં આરોગ્ય, વીર્ય, બળ, અને આત્મસંયમની જાણે સાક્ષાત મૂર્તિ ન હોય તેવો દેખાતો; સ્વસ્થમાં લગાઈમાં ઉતર્યા પહેલાં તે જોડેલા બંજ-

દેવી છું. પ્રાણિમાત્રના પરમેશ્વરે મને પ્રાણિમાત્રના નિકટના નિકટ સંગી થવાને મોકલી છે. મનુષ્યમાત્રની સાથે સર્વદા રહીને તેમનું વિપત્તિમાત્રથી રક્ષણ કરવા અને તેમને સર્વોત્તમ શિખરે સ્થાપવા મને આદિ મોકલવામાં આવી છે. પણ—શોકની વાત છે કે જેને હું ચાહું છું, જેની હું સંગી થવા—સદાની સંગી થવા ઇચ્છું છું, તે મારા સામું પણ જોતા નથી. હું તેમની પાસે જવા યત્ન કરું છું, તેમ તે દૂર જતા જાય છે. જેમને હું સહાય થવા ઇચ્છું છું, તેઓ મને પામી શકતા નથી, અને તેથી મારે તેમની પાસેથી હવે જવું જિજ્ઞાસુ. ધણું ધૈર્ય રાખીને હું જગતના અનેક મોટાસરખા ગણાતા મનુષ્યોપાસે રહી છું, પણ તેમણે મારે સ્વીકાર ક્યો નથી. મને સ્વીકારી તેઓ દુઃખમાત્રથી દૂર થઈ તેમની સર્વ ઇચ્છાને સિદ્ધ કરવા તેઓ સુલાઘ્વવાનુ થાય એવું મને લાગતું નથી. તેમના પ્રદેશમાં રહેવામાં મેં થોડું ધૈર્ય રાખ્યું નથી, છતાં તેઓ મને જોઈ શક્યા નથી—મારો ઉપયોગ કરી શક્યા નથી—તેથી હવે હું તેમની સંગી થઈ શકું એમ નથી—તેમનાથી હું દૂર જઈશ. તેમ છતાં પણ એટલી દૂર તો નહિ જ જઈ કે જ્યાંથી જેમની સંગી થવા હું ઇચ્છું છું, તેઓ મને ઘણા ધીમા સ્વરે અથવા ઇશારામાત્રથી જોલાવે તો હું તેમનો ધીમા સ્વર ન સાંભળી શકું અથવા ઇશારો ન જોઈ શકું, અને તેથી તેમની પાસે ન આવી શકું. મારા વહાલા બાળક ! તારો શોક અને તારી ઇચ્છા આ તારા રમણીય બાળના મધુર સુવાસની વાયુમય લહરિઓસાથે મારી પાસે આવ્યાં, અને તેથી તારાળ હું આવી છું. શું તારે આ નાના સુંદર છોડ અને મનોહર પુષ્પોજોવા થવું છે ? હું તને કહું છું કે તું આ આખા બાગ અને બીજી સઘળી વસ્તુઓ કરતાં એક છે, વધારે રમણીય છે. જો કે તું આ તારા અપંગ શરીરને જ જુએ છે, અને તેનો જ અનુભવ કરે છે, અને તોપણ એ તારા શટયા તુટયા ઝખ્ખાની અંદર કાંઈક અત્યંત આશ્ચર્યકારક અને અત્યંત રમણીય એવું છુપાઈ રહેલું છે કે જેનું વર્ણન કરી શકાય એમ નથી. એ એવું અદ્ભુત છે કે જે લાંબો સમય અને તેથી પણ લાંબો સમય—અખંડ—જીવશે, અને વૃદ્ધિને પામશે કે જેટલા સમયમાં આ સુંદર બાળનાં કામળ પુષ્પો ચીમળાઈ, સુકાઈ અદશ્ય પણ થઈ ગયાં હશે. મારા હૃદયરૂપ વહાલા બાળક ! જે હું કહું છું તે તું અંદરથી શ્રવણ કરે છે અને તેને માને છે ? તથા આ મારું સત્ય તારું હૃદય શું સદાને માટે ધારણ કરી રાખવા તૈયાર છે ? તો તારા આ અપંગ શરીરરૂપી ઝખ્ખાની અંદર રહેલું એ શુભ તને એકપદે સ્થાપશે. તને આરોગ્ય, અશ્વર્થ અને સમગ્ર બળ આપશે. તને જગતમાં સર્વથી ઉપયોગી બનાવશે. શું તું તે ઇચ્છે છે ?

‘હા—હા—હૈ અદ્વાની દેવિ ! હું એ જ ઇચ્છું છું, મારી એ જ ઇચ્છા છે. હું મારા પોતાનામાં જ પ્રવેશીશ. તમે મારી સાથે રહેજો. અને એમાંનું બધું મને બતાવજો. હું જગતમાં અત્યંત ઉપયોગી થઈ એવું હું દેવિ ! મારામાં મને બતાવો’ અને આ કહેતાં તે જગી ઉઠ્યો, અને તે જ સુંદર બાગ પુનઃ જોયો; પ્રવેશી આ વખતે તે બાળના વાયુનો પ્રત્યેક મધુર પ્રવાહ તેને સ્પર્શતાં તે અદ્વાને જ સ્પર્શતો હોય—તેની સાથે પેલી દિવ્ય અદ્વા સ્પર્શ કરતી હોય એમ તેને અનુભવ થયો. સ્વપ્નની એ અદ્વાની દેવીના જીવંત શબ્દો તેના અણ્, અણ્માં રૂપેરી ઘંટડીસરખો મધુર સ્વ કરી રહ્યા. તેની અંતરની દૃષ્ટિથી—તેના અંદરના શરીરથી એ અદ્વાની દેવી કદાપિ વિખૂટી પડતી જણાઈ નહિ. તેને પોતાના અંદરના અણ્-અણ્માં જોતપોતજોડે થઈ રહેલી અનુભવવા લાગ્યો. દરેક પગે તે અદ્વાની દેવીના શબ્દોને

રમરણ કરવા લાગ્યો, અને તેનું વચન ઘોડા સમક્ષમાં સત્યરૂપે પ્રવક્ષ થયું.

આજે એ પૂર્વનો દુઃખી બાગસ એક અત્યંત સમર્થ પુરુષ થયો છે. અંદરથી અને બહારથી તે અદિતીય બની રહેલો છે. શ્રદ્ધાની રમણીય દેવી નિરંતરની તેની નિહટની સંગી થઈ રહી છે. અને આ જ પ્રમાણે જે સ્ત્રી અથવા પુરુષ શ્રદ્ધાની દેવીને નિહટની સંગી કરી રાખે છે, તેઓ સર્વ ખરે જ બાગના ખીણેલા પુષ્પ કરતાં અનેકગુણવધિક વિકાસને પામી જગતને અત્યંત ઉપયોગી થઈ રહે છે.

મનમાં કામને જોડવા કરતાં કામમાં મનને જોડવું એ કાર્યસિદ્ધિનું પ્રધાન લક્ષણ છે. આજે મનમાં આપણે હમરો કામને જોડીએ છીએ, તેથી કામને સિદ્ધ થવામાં જોડાએ તેવી પુષ્ટિ મળતી નથી. કામમાં મન જોડીએ છીએ તો જ સિદ્ધિ અથવા ફળપ્રાપ્તિ થાય છે. કામને નિશ્ચય કરી તેમાં મન જોડવાથી મનને એક વસ્તુમાં રહેવાનો અભ્યાસ પડે છે. અને મનમાં કામ જોડવાથી હમરો કામ મનમાં જોડાય છે, અને મનનું બધું તેમાં વહેંચાઈ જાય છે, તેથી હમરો કામના વિચારો મનને આપવા જરૂર નથી. એક કામ કરવાનું નિશ્ચય કરો અને તેમાં મનને જોડો. તેમાં રિચરતાથી જોડાવું મનના બળનું પોષણ કામને મળશે. મનમાં કામને જોડવાથી મનને વધારે બહિર્મુખ કરવાનું થાય છે, ત્યારે કામમાં મનને જોડવાથી તેને અંતર્મુખ થવાનો અભ્યાસ પડે છે.

કામમાં તેઓ ધણા જ વેગથી વિજયી થતા જણાય છે અને એ લક્ષણો જેમણે પ્રત્યેક કામમાં વિજયને મેળવવો છે, અને કામને પોતાનાતરફ વધારે આકર્ષણ છે તેમને ધણું જરૂરનાં છે.

સેસિલ કહે છે કે કામમાત્રનો મૂળ પાયો તે તેની વ્યવસ્થા છે, અને સમયનાં નિયમિતપણાશિવાય કોઈ પણ વ્યવસ્થા ઉત્તમ રીતે ગોઠવાતી નથી. કોઈ પણ કામ કરવાની વ્યવસ્થા કરવામાં સૌથી પ્રથમ સમયના નિયમિતપણાની અથવા વાપદાના ખરાપણાની પ્રથમ જરૂર છે. માત્ર સમયની અપ્રમાણિકતાને લીધે દીર્ઘકા વાપદા અથવા મુદત વારંવાર ચુકી જવાને લીધે, હજારો કામોમાં મનુષ્યને નિષ્ફળતા મળે છે. ત્યાં વિજયની અથવા લાભની સંપૂર્ણ આશા હોય, ત્યાં આ સમયનું અપ્રમાણિકપણું પરાજય અથવા હારને ઉપજાવે છે. હજારો ઉછરતા ઉછમી યુવકો તેમના કામમાં સમયના બેદરકારીપણાને લીધે, અને વાપદાઓમાં લુપ્ત પડવાને લીધે, સહજ આવી મળતા હજારો લાભના પ્રસંગોને તેઓએ ગુમાવી દીધા હોય છે. તેમની કામ કરવાની સૂક્ષ્મ શુદ્ધિ, કુશળતા અને શક્તિઉપર તેઓએ આ એક દોષને લીધે પાણી ફેરવી દીધું હોય છે. તેઓનું એવું બેદરગપણું, કહેવા કરતાં ગમે તેટલું મોડું કામ કરવાની ટેવ—એને લીધે, તેમની કામ કરવામાં ગમે તેવી શુદ્ધિ અને કુશળતા હોવા છતાં તેમના માલિક અથવા શેઠના વિશ્વાસ તથા સંતોષને મેળવી શકતા નથી. પોતાના ઉપર અથવા માલિકની પ્રીતિ મેળવવાની સંપૂર્ણ શક્તિ અને સર્વ સંભવો હોવા છતાં આ એક દોષને લીધે તેઓ તે સંબંધમાં સર્વદા દુર્ભાગી રહે છે, અને સહજમાં મળનાર ધન તથા યશના મોટા લાભઉપર જરા જરામાં છીણી મૂકી દે છે.

દીર્ઘસૂત્રીપણું અથવા કોઈ પણ કામ કરવામાં પ્રયોજનવિનાનો વિલંબ, એ ગુણનો મનુષ્યના પરાજયસાથે ઘણો સારો સંબંધ રહેલો છે. એ દીર્ઘસૂત્રીપણાને લીધે ધણા લાભના કામમાં ઉલટી ખોટ આવી જાય છે, અને હજારો અમૂલ્યસરખા જીવનનો મનુષ્ય કલ્પના કરે તેના કરતાં પુષ્કળ પ્રમાણમાં ક્ષય થાય છે. આ દીર્ઘસૂત્રીપણાને લીધે, અર્થાત્ જે વખતે જે કામ કરવું જોઈએ તે વખતે અને જેટલા વખતમાં જે કામ પૂરું કરવું જોઈએ તેટલા વખતમાં તે કામ પૂરું ન કરતાં તેમાં પ્રયોજનવિના વિલંબ કરવાથી સહજમાં વિજયને આપનાર મુદ્દે વિજયને બદલે હાર ખવરાવી છે, સહજમાં લાખો રૂપિયાની સંપત્તિને આપનાર વ્યાપારમાં સંપત્તિને બદલે ગંબીર ખોટો ધણાને આવી છે, જન્મખર્ચતની બીડ ભાગી જાય એવી અનુકૂળતા થવાના પ્રયત્નમાં તેમ થવાને બદલે ઉલટી વધારે બીડ ધણાના જીવનમાં ઉભી થઈ છે. ધણા વ્યાપારમાં એ દીર્ઘસૂત્રીપણાને લીધે હાનિકારક ઉચ્છ્વસપાયેલા થઈ ગઈ છે, આગગાડીના ભયંકર અકસ્માતો કે જેનાથી હજારો સ્ત્રી પુરુષોના જીવનની ખુવારી થઈ જાય છે, અને જેનાથી સંકટો ઘરો તથા કુટુંબો કે જેમાં આનંદની લહરિઓ વહા કરતી હોય છે, ત્યાં શોકની ભયંકર ઓળો ઉછળે છે. આ બધું સમયના અપ્રમાણિકપણાને આભારી છે.

મુદતખંધી કામ અથવા ધારેલા જ સમયે કામ પૂર્ણ કરવાનો આગ્રહ સંપત્તિ તથા વિજયને આપાવે છે, કામના ભારને બહુ ઓછો કરે છે, કામ કરવાની કુશળતાને બહુ ઓછા પ્રકારની કરે છે, અને તેની જ સાથે કામ કરનારના અંતરની શુભ શક્તિઓને પ્રકાશમાં આણે છે, અને તેના જીવનમાં વધારે સુખનો સંબંધ કરે છે. હજારો મનુષ્યો કે જેઓએ પોતાના કાર્યોમાં સાચો વિજય મેળવ્યો છે તેઓ ખાતરીપૂર્વક એકે અવાજે કહે છે તેઓને જે અ-

મુદ્દય અને સંપત્તિ પ્રાપ્ત થયાં છે અને થાય છે તે મુખ્યત્વે કરીને સમયના નિયમિતપણાને લીધે જ છે. તેની જ સાથે તેઓ એ પણ એટલી જ ખાતરીપૂર્વક કહેવાને તૈયાર છે કે સમયમાં અપ્રમાણિકપણું કરતાં ગમે તેવો વિજય મળવાનો દૃઢ સંભવ હોય તેમાંથી વિજયને બદલે ભયંકર હાનિ મળે છે. અને સમયના નિયમિતપણાને લીધે સહજ કાર્યમાંથી પણ પ્રસંગે મહાન અણુધાર્યો લાભ નીકળી આવે છે. તેઓ તમને કહેશે કે કાર્ય કરવાનો ખરો સમય તે 'આજ' છે. 'આવતી કાલ' એ મોટામાં મોટી ભ્રાંતિ અથવા અઘાત છે. 'આવતી કાલની' કલ્પનાએ અનેક મનુષ્યોને ઈશ્વર થતા અટકાવી પથ્થુકરતાં પણ હલકી રિયલિટીમાં મૂકી દીધા છે, તથા મનુષ્યના ભાગ્યનો કટોકટીનો સમય તે આજ અને હમણાં છે. એ સમયને જો સારું છે તે જ હોતે છે, અર્થાત્ મુલાગ્તને પ્રાપ્ત કરે છે.

'આજ કરવાનું' હોય અને જો આજ કરી શકો એમ હો તે કાલઉપર મુક્તત્વી રાખતા નહિ' એ એક સમર્થ ઉપદેશ છે. હજારો શાસ્ત્રીઓ અને પુરાણીઓ વેદાંત તથા પુરાણની નિસ કથા કહી સંભળાવીને જો નથી કરી શકતા, તે આ એક વાક્ય, તેને આચારમાં મૂકતાં કરી આવે છે. ડ્રેક્સીલીયસ (Draxilius) ને એક વખત પૂછવામાં આવ્યું કે તે આટલું બધું કામ શી રીતે સિદ્ધ કરી શકે છે, તેને તેણે કહ્યું હતું કે, 'એક વર્ષને ત્રણસો પાંચ દિવસો છે, અથવા ૮૭૬૦ કલાકો છે. આટલા બધા કલાકોમાં જો કંઈ કરવું હોય તે મનુષ્ય કરી શકે છે.'

સમયની પ્રમાણિકતા અથવા નિયમિતપણાનો સદૃશ્ય એ એક મોટામાં મોટા સદૃશ્યોમાંનો એક છે. જો મનુષ્ય પોતાના વચનને પાળે છે અર્થાત્ કહેલા વખતે કામ કરી આવે છે, અને જરૂરના વખતે જો કંઈ બેઠકે તે દરેક પ્રયત્ન કરી મેળવી આવે છે તે મનુષ્યઉપર આપણો સ્વાભાવિકરિતે પ્રેમ બધાય છે, તથા તેના તરફ માનસુદ્ધિ ઉપજે છે, અને મુખમાંથી એકાએક જ તેની સ્તુતિના—ધન્યવાદના—શબ્દો નીકળી જાય છે. આ શબ્દો કોણ બોલે છે? આપણે નહિ, આપણામાં રહેલા ઈશ્વર. તેમને પ્રકટતો એ સતોષ કહે, પેલા મનુષ્યનું શું હિત ન કરી શકે?

એથી ઊલટું જો મનુષ્ય બ્યારે ત્યારે મોઝો જ હોય છે, વખતસર કામ તૈયાર કરી લાવવાને બદલે આ જરા બે દહાડાનું કામ બાકી છે, શું કરું રોકું! ધરમાં જરા ગરમડાં જવું છે. 'એવું કહેનાર મનુષ્ય આપણા તિરસ્કારને પાત્ર થાય છે. ખરું જોતાં એના ધરમાં ગરમડા હોતી નથી, પણ તેના અંતરમાં જ હોય છે. વ્યાપારની સાખામાં વ્યવહારના સંબંધમાં, નોકરીના કામમાં, મિત્રતાના કામમાં, શિષ્યની પદવીમાં, અને ઉપરીપણાના અધિકારમાં—કર્પાદિ પણ સમયનું અપ્રમાણિકપણું કાઢીને રચિ ઉત્પન્ન કરવું નથી! દરેક સ્થિતિમાં મક્કી તે ઉપરીપણાની હોય કે અધીનપણાની હોય, પણ તે પ્રત્યેકમાં સમયના નિયમિતપણાની જ જરૂર છે.

સામુદાયિક કામમાં એટલે બે પાંચ દશ જણા મળી જો કામ કરવાનું હોય તેમાં આ સમયનું પ્રમાણિકપણું જો એક માણસથી પણ નથી સચવાતું, તો તેથી તે દરેકને સરખી હાનિ થાય છે. એકની દીકરને લીધે બાકીના બધાને દીકર અથવા પડે છે. ચાર માણસ સાથે મળી રેશન જવાને ગાડી ભાડે કરી હોય, તેમાં એક મનુષ્ય વિલંબ કરે છે, અને

તેથી રેશનઉપર ગાડીના વખતે નથી પહોંચાતું અને ગાડી ઉપડી જાય છે, તો તે એકને લીધે દરેકને સરખી હાનિ ખમવી પડે છે. તેવા પ્રસંગે નાનોસરખો જણાતો સમયના અનિયમિતપણાને દોષ મહાસમર્થ હાનિને કરે છે. તેવામાં બીજા બધા કરતાં પ્રથમ સમયના નિયમિતપણામાં ખાસ ધ્યાન રાખવું જરૂરનું છે.

સમયના કટોકટીના પ્રસંગમાં જેઓ સમયમાં પ્રમાણિક હોતા નથી તેઓ કદાપિ લાભને પામતા નથી. થોડા વખતમાં વધારે કાર્ય સિદ્ધ કરવાની અપૂર્વ કળાથી તેઓ અગ્રણ્ય જ રહે છે, અને તેવાઓના આખા જીવનમાં સામાન્ય પ્રમાણ કરતાં પણ બહુ જ ઘણાં થોડા કાર્યો થાય છે. સમયમાં નિયમિત રહેનાર પોતાનામાં એવા સામર્થ્યને ઉપજાવે છે કે જેથી તેનાં કાર્યો અમુક વખતમાં જ અને તે ઉત્તમ પ્રકારે સિદ્ધ કરવાને શક્તિમાન થાય.

કોઈ મનુષ્યે સમયની કટોકટીમાં હોય, એવા વખતમાં તેને સમયમાં ખસેલ કરવું. અર્થાત્ તેના સમયની અવ્યવસ્થા કરવી એ કોઈ પણ મોટા પુરસ્કારની નીતિ અથવા પ્રમાણિકતા નથી. મોટા થયા માટે બીજા માણસોના નિયમ બાંધેલા સમયને માન ન આપતાં ગમે તે સમયે ગમે તે કરવું એ જનસમાજના નિયમમાં મોટો અપરાધ છે. નિયમિત સમય કરતાં થોડા આવડું એ ઘણા મોટા માણસોનો અભ્યાસ હોય છે, અને તેમાં પોતાની મોટાઈ સમજે છે. પણ જેઓ સમયના પ્રમાણિક છે, તેઓના અંતઃકરણમાં તેના વિષે જરા પણ માનજીવિ કે મહત્તાનો ભાવ ઉપજતો નથી. યથાર્થ મોટા મનુષ્યો કોઈ પણ કામના નફી કરેલા સમયમાં તેને વહેલો મોડો કરી કબજા કરતા જ નથી, તેઓ સમયમાં પૂર્ણ પ્રમાણિક જ હોય છે. એક ચીતારાએ મહારાણી વિક્ટોરીયાની જમી ચીતારવાને માટે પ્રથમથી તેમની અનુરૂપ મેજથી તે ઉપયોગી કાર્ય માટે પ્રથમ સમય નફી કરવામાં આવ્યો. બરાબર સમયે મહારાણી તે સ્થળે હાજર થયાં પણ પેલો ચીતારો આવી શક્યો નહિ. એ ચીતારો સમયનો પૂરો પ્રમાણિક ન હતો, અને તે એ ચીતારાના ભાગ્યના ઉદ્ધવનો પૂરેપૂરો વખત હતો. કારણ કે આ ઉપર જ તેની આશાની સિદ્ધિને સંભવ હતો. તે પછી આવ્યો, પણ ઘણો મોડો કે બ્યારે મહારાણી 'પોતે હવે પાછાં નહિ આવે' એવો સંદેશો બીજાને કહીને ત્યાંથી નીકળી ગયાં. યથાર્થ મોટાઈવાળાં મનુષ્યો આ પ્રમાણે સમયમાં પ્રમાણિક જ હોય છે. મહારાણીએ સમયમાટે આપેલું વચન પાળી તેઓ પ્રમાણિક થયાં, બ્યારે એક જ ઉપરથી નાનાસરખા જણાતા દોષને લીધે હેંશીયાર ચીતારો દુભાઈ રહ્યો, અર્થાત્ કોઈ કાળે મળનાર અપૂર્વ કાર્તિ તથા પૈસા બંને સાથે મળવાના અવસરમાં તે બંનેને ગુમાવી જોડો.

જમવાનું આમંત્રણ ૧૧ વાગે કર્યું હોય તેને બદલે પછી એક કે બે વાગ્યાનું જમવાની વ્યવસ્થા ન કરતાં જમવા આવનારને તપાવ્યા કરવા એવું ઘણા માણસોને ત્યાં હોય છે. આ એક પ્રકારની જમવા આવનારને મોટામાં મોટી શિક્ષા છે. તેઓના ઘણા ઉપયોગી કાર્યોનો આપણા આઠ કે બાર આનાના જમણુમાટે તેમને ભોગ આપવો પડે છે, તેઓ આપણા આગ્રહને લીધે ના કહી શકતા નથી, અને આવીને પછી તેઓને પોતાનાં નિયમિત કાર્યોમાં ઘણી હાનિને ભોગવવી પડે છે. બીજાને જમવાનું આમંત્રણ કરીએ છીએ તે આપણે કંઈ તેના ઉપર ઉપકાર કરતા નથી, અને તેથી તેને આપેલા સમયે આપણે સઘળી વ્યવસ્થા કરી તૈયાર રહેવાને બંધાયેલા જ છીએ.

કોઈ કામ કરવામાં નફી કરેલા સમયકરતાં થોડા ચતારને બધા કરતાં શરમાવું પડે

છે. 'વીણુ' મોડું કરીને તથા હાથ જોડીને તે બીજાઓની ક્ષમા માગે છે, પણ જો તે વિવેકી હોય છે તો તેનો જો દોષ તેને વજનતા ધાવજોવા લાગે છે. આથી મોડું કરીને બીજાની ક્ષમા માગવી જ કંઈ મહત્તા નથી. મહત્તા સમયના પ્રમાણિકપણમાં જ રહી છે.

સમયના અનિયમિત મનુષ્ય અનેકના કામમાં ડબલ ઉપગમનનાર થઈ પડે છે, અને તેથી ઘણો અગ્રીનિપાત્ર પણ થાય છે. તેનો ઘણો જોગ મનુષ્યો વિશ્વાસ કરે છે અને તેના કલાપ્રમાણે વર્તે છે. હૃદયેસ મેન કહે છે, 'કોઈ પણ કામના નિર્ણીત કરેલા સમયમાં અવ્યવસ્થા કરવી જો એક જોગી દીવાળીની અપ્રમાણિકતા છે. તમે કોઈ મનુષ્યના પેસા ઉધાર લો તેવી જ રીતે તેનો સમય પણ લો.' અર્થાત્ તેને કહેલા વખતકરતાં તેને જોડી કરી તેનો વધારે સમય લેવો જો જનસમાજના નિયમોમાં મોટો દોષ મનાય છે.

પ્રત્યેક મનુષ્યે સમયના નિયમિતપણાને—સમયની પ્રમાણિકતાને—પૂરેપૂરું માન આપવું જોઈએ. સમયમાં નિયમિત રહેવાનો તેણે વિદ્યાની પેઠે આગ્રહથી અભ્યાસ કરવો જોઈએ. લૅન્ડ નેક્સન હમેશાં કહેતો કે તે કોઈ પણ કામના નીમેલા સમયકરતાં પા કલાક વહેલો જ તૈયાર રહેતો, અને પોતાને મળેલી ઉચ્ચ સ્થિતિમાટે પોતાના જો નિયમનો તે આભાર માનતો. નેપોલીયન પણ સમયનો પૂર્ણ પ્રમાણિક પુરુષ હતો. તેનો સેક્રેટરી એક વખત કામ ઉપર પાંચ મીનીટ મોડો આવ્યો. નેપોલીયને તેના આ વિલંબ માટે તેને સૂચના કરી. તેના જવાબમાં સેક્રેટરીએ કહ્યું, કે તેના પોતાના ઘડિયાળના વખતપ્રમાણે તે બરાબર સમયસર હતો. આને ઉત્તર આપતાં નેપોલીયને કહ્યું, 'હાં તો તમારે તબુ ઘડિયાળ ખરીદવું, અથવા મારે તમારો સેક્રેટરી લાવવો પડશે.'

મને તેવો હોંડીયાર, વિદ્વાન, લાંબો કે રસુલ મનુષ્ય હોય, પણ તેને સમયમાં અનિયમિતપણાનો સ્વભાવ પડ્યો હશે, તો તે સર્વત્ર કદાપિ આવકારને પાત્ર થશે નહિ. આપણે આપણને પ્રથમ સમયની કીમત જણાવવી જોઈએ. અને આપણા જીવનમાં સમયના નિયમિતપણાનું સ્વ અખડ પરાવાયણું હોવું જોઈએ. એક પ્રસંગે એક યુરોપીયન સ્ત્રી કે જે સામુદાયિક પ્રાર્થનામાં જવામાં કદાપિ મોડી થતી નહતી, પણ નિયમિત રહેતી. તેને તે દેવળમાં સર્વદા નિયમિત જ આવતી, અને કદાપિ મોડી થતી ન હતી તેનું કારણ પૂછવામાં આવતાં ઉત્તરમાં તેણે જણાવ્યું કે, 'બીજાઓની ધાર્મિક ક્રિયામાં જરા પણ ડબલ ન કરવું' એ મારા પોતાના સ્વધર્મના એક ભાગરૂપ છે. (It was a part of my religion not to disturb a religion of others.) આપ્રકારનો સ્વધર્મ જો પ્રત્યેક મનુષ્ય સમજે તો, અનેક સરસાઓ કે જેમાં સામુદાયિક પ્રાર્થના જપ કીર્તન વગેરે કરવામાં આવે છે, તેમાં ઘણા માણસો મોડા થઈને જે અવ્યવસ્થા ઉપજાવીને ત્યાં જે શાંતિ તથા આનંદનું સ્થિર વાતાવરણ બનેલું હોય છે, તેમાં ફોલ ઉપજાવી મૂકે છે, ત્યાં કેવી અસૌકીક શાંતિ તથા પ્રતાપનું ભાન થાય ?

દરેક ઉછરતા મનુષ્યોએ આ ઉત્તમ લક્ષણને સિદ્ધ કરવાની જરૂર છે, માળાપોએ પોતે આ લક્ષણ ધારણ કરી તેમના બાળકોપાસે એને સિદ્ધ કરવાનો અભ્યાસ પાડવાની જરૂર છે. જોન કિન્ગ્સલી એડ્વન્સ, સમયના નિયમિતપણામાટે બહુ જાણીતો હતો. એક વખત વૅશિંગ્ટનમાં ત્યારે પ્રતિનિધિઓએ (Representatives) માંનો એક સભાસદ હતો તે

વખતે કોઈ એક મનુષ્યે ધડીયાળમાં જોઈ કહ્યું કે, પ્રતિનિધિઓની સભા યોજાવવાનો સમય હવે થયો છે. ખીજા એક મનુષ્યે આ સાંભળી કહ્યું; “નહિ. મિ. એડમ્સે હજી પોતાની જગ્યા લીધી નથી.” એમ જણાયું કે ધડીયાળ ત્રણ મિનીટ વહેલી છે. પણ એ ત્રણ મિનીટમાં મિ. એડમ્સે પોતાની બેઠક લઈ લીધી હતી. ધડીયાળ સમયમાં અપ્રમાણિક થયું હતું, નહિ કે મિ. એડમ્સ.

સમયના પ્રમાણિકપણનો સદ્ગુણ ચારિત્ર્ય (Character) ને શોભાવે છે. વિલાયતમાં એક એકસ વૃદ્ધ વ્યાપારી, પોતાની શરીરમાંથી દરરોજ સવારમાં દેવળમાં જના ટકોરા યાજ તે જ વખતે એક છોકરો પસાર થતો જોતો હતો. આમાં તે જરાજર નિત્ય નિયમિત હતો. તે વ્યાપારીએ તે છોકરાનું નામ મેળવ્યું, અને તેને કંઈ પણ કલ્યા શિવાય પોતાના વ્યાપારનું તમામ કામ તેને સોંપ્યું. બ્યારે તે વ્યાપારી ગુજરી ગયો. ત્યારે તેના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ કે બ્યારે તેની માલ મીલકતની વ્યવસ્થા કરનારાઓ તરફથી તેને જણાવવામાં આવ્યું કે તે વૃદ્ધ વ્યાપારીની તમામ માલ મીલકતનો તે માલિક થયો હતો. તેના સમયના નિયમિતપણાએ તે વ્યાપારીનું હૃદય છતી લીધું હતું. અને એના એ જ ઉત્તમ સદ્ગુણને લીધે તેને ૨૫ લાખ ઉપરાંતની મીલકત મળી હતી.

સમયના પ્રમાણિકપણનો ઉત્તમ ખદલો મજાવગર રહેતો જ નથી. મોડા વહેલા પણ મનુષ્યના એ સદ્ગુણની કીર્તિ યાજ જ છે. દરેક વ્યવહારમાં તેમ જ આત્મકલ્યાણ કે પરકલ્યાણના પરમાર્થમય જીવનમાં સમયના નિયમની પ્રમાણિકતાની સર્વદા કદર જુઝાય છે. એ સદ્ગુણને ધારણ કરનાર જ્યાં ત્યાં વિજયી, પ્રશંસાપાત્ર, શ્રીમાન અને સુખી થાય છે. સાચી શાંતિ તથા મુક્તત્વનો તે સાચો અનુભવ કરે છે.

સાચી સલાહ.

ડૉક્ટરની પાસે વારંવાર તખીયન બતાવવા જવા કરતાં, કુદરતપાસે વારંવાર તખીયન બતાવવા જજો. ફેફસાંની પરીક્ષા કરાવવી હોય તો કુદરતની શુદ્ધ હવા પાસે જજો, અને તેને તમારામાં લેવા માંડજો. જઠરની પરીક્ષા કરાવવી હોય તો કુદરતના ‘ઉપવાસ’ ના ડૉક્ટર-પાસે જજો—તેનો આશ્રય લેજો. નાડીની પરીક્ષા કરાવવી હોય તો કુદરતના ‘કસરત’ના ડૉક્ટરપાસે જજો. નેત્રની પરીક્ષા કરાવવી હોય તો કુદરતમાં રહેલા ડૉ. બ્લુ (પાણી) ની સલાહ લેજો. લોહીની તથા ચામડીની પરીક્ષા કરાવવી હોય તો કુદરતના પ્રસિદ્ધ ડૉ. વ્યાયામની સલાહ લેજો. બંધકેશમાટે સલાહ જોઈતી હોય તો કુદરતના ‘કળાહાર’ ના ડૉક્ટર પાસે જજો. મગજ (Brain) માટે સલાહ જોઈતી હોય તો કુદરતના અત્યંત સમર્થ ‘ડૉ. અનિર્વેદવાદ’ (Optimism) ની સલાહ પૂછજો. હૃદય (Heart) ની વ્યથાને માટે સલાહ જોઈતી હોય તો કુદરતની પ્રખ્યાત-લેડી ડૉક્ટર (ઝી વૈઘ) ‘વિત્રાંનિ’ ની સલાહપ્રમાણે ચાલજો. આખા શરીરમાં રહેલી જડના, મનનો ઉદ્દેગ વગેરે ‘જનરલ ડેપ્રીક્વિટી’—સર્વ પ્રકારની નબળાઈ માટે સલાહ જોઈતી હોય તો કુદરતના સર્વથી સમર્થ અને અત્યંત પ્રતિષ્ઠિત ‘ડૉ. ખડખડાટ હાસ્ય’ નો પૂરેપૂરો આશ્રય લેજો.

અખંડ સુખ.

(૧)

સ્થૂલ જંગલ અથવા ખાચ સહિમાંથી અથવા સ્થૂલ પ્રયોગો, સ્થૂલ સાધનો, સ્થૂલ અથવા પ્રત્યક્ષ પ્રસંગોમાંથી સુખ ઉપજતી શકાય એ ખરું છે. પરંતુ તે પરાક્ષરીતે ઉપજતી શકાય છે. કારણ કે એ સધળામાં સાક્ષાત્ સુખ રહેલું નથી. તથાપિ સુખ આંતર સહિમાંથી—આંતરના સાધનોના યોગ્ય એકમ અથવા એકરાગે કરીને—સાક્ષાત્ આવી શકે છે. સાક્ષાત્ સુખ એ ખરું અથવા કાયમનું સુખ છે, અને પરાક્ષરીતે અથવા ખીજા કોઈ દારમાં થઈને આવતું સુખ એ ‘ સેકન્ડ હેન્ડ ’ સુખ છે. આમ હોવાથી ખાલ્ય સહિ વ્યાપ્તિ એવાથી અર્થાત્ અખંડ ન કહે એવી છે ત્યારે એ સિદ્ધ જ છે કે તેનાથી પ્રકટનું સુખ ‘ અખંડ સુખ ’ નું ભાન ન જ કરાવે. જે દીવો કાયમ બળી શકે એવો નથી એ દીવાનો પ્રકાશ કાયમનો શી રીતે આવે ?

આપણા પરિવેશન (Environments) માં એટલે આપણી આગળ પાછળ જે કંઈ સ્થૂલ પદાર્થો, સ્થિતિઓ, પ્રસંગો વગેરે બને છે અથવા હોય છે એ બધામાં એવી ઘણી વસ્તુઓ હોય છે કે જે આપણને સુખનું ભાન કરાવે છે—આપણા આનંદમાં વૃદ્ધિ કરે છે, અને એ સધળામાંથી જે સુખ પ્રાપ્ત થાય તેના ઉપયોગ કરવો એ યોગ્ય છે—અને દરેક સુખના સાધનો અથવા આપણને પ્રાપ્ત થતા અવસરોમાંથી યોગ્ય સુખને જ શોધી લેવું એ આપણો હક્ક છે—જનાં પણ આપણા સર્વ સુખને માટે—આપણા અખંડ સુખને માટે—ખાલ્ય સહિમાં જ—સ્થૂલ પદાર્થો—ઇન્દ્રિયગોચર સ્થૂલ વિષયોઉપર જ—આધાર રાખ્યા કરવો અને એમાંથી જ અખંડ સુખ મળવાની આશા ધરવી, એ હવનના મોટા ભાગમાં હુખને દેખાડનાર છે.

આપણે જાણીએ છીએ કે આપણે અને આપણા સર્વ સંબંધ આ સ્થૂલ જગતમાં અને તેની જ સાથે છે, પણ ખરું જોતાં એમ નથી. આપણે ખરું જોતાં સ્થૂલ નથી પણ સૂક્ષ્મ છીએ. જેને ‘ આપણે ’ અથવા ‘ હું ’ શબ્દ કહીએ છીએ, તે સ્થૂલ નથી, પણ સૂક્ષ્મ છે. અને એ ‘ આપણે ’ અથવા ‘ હું ’ નો સંબંધ કેવળ આ દેખાતા સ્થૂલ જગત સાથે નથી, પણ સૂક્ષ્મસાથે છે. મનુષ્ય સ્થૂલમાં જે કંઈ વ્યાપાર કરે છે, એ બધા સૂક્ષ્મને આધારે જ કરે છે. આંખનો ડોળો સ્થૂલ છે, પણ તેમાંથી જોવાની શક્તિ એ સૂક્ષ્મ છે, અને એ જ પ્રમાણે દરેકમાં છે. મગજ, વિચારો, શરીરમાં પાચનક્રિયા, તેમાંથી કચરાને શદનાર વિધિ—એ બધું સૂક્ષ્મ છે. અર્થાત્ મનુષ્ય જે કંઈ ક્રિયા કરે છે, જે કંઈ અનુભવે છે, એ બધું સૂક્ષ્મને આધારે જ છે. આથી મનુષ્ય વસ્તુતઃ સ્થૂલ નથી, પણ સૂક્ષ્મ છે. મનુષ્યનું આખું મનુષ્યત્વ સ્થૂલને આધારે અથવા સ્થૂલમાં નથી, પણ સૂક્ષ્મને આધારે અથવા સૂક્ષ્મમાં છે. અને તેથી મનુષ્યે જે ખરું સુખ અથવા ‘ અખંડ સુખ ’ કે જેને બોલવાને કેવળ એક મનુષ્ય જ સમર્થ છે, અને તે સંપૂર્ણરીતે સમર્થ છે, તે સૂક્ષ્મમાંથી મળે છે; તેને મેળવવાને માટે મનુષ્યે સૂક્ષ્મમાં જવાની જરૂર છે. મનુષ્યનું સ્થૂલ જગત એ તેનું સ્વરાજ્ય નથી, પણ સૂક્ષ્મ જગત—સૂક્ષ્મ પ્રદેશ—એ તેનું ખરું સ્વરાજ્ય છે. તેના ઉપર તેની સત્તા છે. તેમાં જે ઉપજતનું હોય તે મનુષ્ય ઉપજતી શકે છે, તેમાં વ્યાં જોવા ફરજાર

કરવો હોય તેવો એ કરી શકે છે. અને કોઈ પણ બાબતમાં જેવું ઉત્તમ તેને મેળવવું હોય અથવા રચવું હોય તેવું તે મેળવી શકે છે, અથવા રચી શકે છે.

મનુષ્ય જાણે છે કે તેની સત્તા આ સ્થૂલ પદાર્થ, સ્થૂલ પ્રવૃત્તિ અને સ્થૂલ જગત્તરિપર છે, પણ તે ખરું નથી. ખરી રીતે તો તેની સત્તા સૂક્ષ્મ જગત્તર અને સૂક્ષ્મ બળરિપર જ છે. અને જેટલા પ્રમાણમાં તે સૂક્ષ્મ જગત્તરિપર અને સૂક્ષ્મ બળરિપર પોતાની સત્તા ધરાવે છે તેટલા પ્રમાણમાં જ તે સ્થૂલ જગત્તર અને સ્થૂલ બળરિપર પોતાની સત્તા ધરાવી શકે છે. મનુષ્યને પ્રત્યક્ષ ભાન નથી છતાં અંગણુપણે પણ પ્રથમ સૂક્ષ્મમાં તે બળને અથવા ક્રિયાને ઉપગમવે છે, અને એના પરિણામે જ આ સ્થૂલમાં વિવિધ કાર્યોને તે પ્રત્યક્ષ કરે છે.

નાનું કે મોટું એવું કોઈ પણ કાર્ય સ્થૂલમાં પ્રકટવું નથી કે જેવું કારણ પ્રથમ સૂક્ષ્મમાં પ્રકટવું ન હોય. અને તેથી જે મનુષ્યો જ્ઞાન તથા ભાનપૂર્વક સૂક્ષ્મમાં પ્રથમ કારણને ઉપગમવે છે તો પછી સ્થૂલમાં જેવું કાર્ય ઉપગમવું હોય તેવું ઉપગમવાને તે શક્તિમાન થાય છે. હાલ સ્થૂલમાં મનુષ્યો જે પ્રમાણે ધારે તે પ્રમાણે કાર્યની ઉત્પત્તિ કરી શકતા નથી, એવું કારણ આ જ છે કે તેઓ, જેમાંથી સ્થૂલમાં આવે છે એવા સૂક્ષ્મમાં તેઓ દષ્ટિ નાંખતા નથી, તેનો આશ્રય લેતા નથી, તેનો ઉપયોગ કરતા નથી, પણ કેવળ સ્થૂલમાં જ દષ્ટિ નાંખે છે, સ્થૂલને જ સર્વસ્વ માની તેનો જ આશ્રય લે છે, અને કેવળ સ્થૂલનો જ ઉપયોગ કરે છે. સ્થૂલ સર્વદા અપૂર્ણ છે, અને અપૂર્ણનો આશ્રય લેનાર સર્વદા અપૂર્ણ જ રહે છે. સ્થૂલમાં અપૂર્ણ સુખ છે, સૂક્ષ્મમાં પૂર્ણ સુખ-અખંડ સુખ છે, અને તેથી સૂક્ષ્મમાં સુખને શોધનાર જ અખંડ સુખને પામે છે.

મનુષ્ય જેમ જેમ સૂક્ષ્મમાં પ્રવેશ કરે છે, તેમ તેમ તે પોતાના સ્વરાજ્યની હદમાં આવતો જાય છે, અને અત્યંત સૂક્ષ્મમાં જ્યારે તે સ્થિર થાય છે ત્યારે તે પોતાની રાજ્યધાનીમાં પોતાના રાજ્યાસનરિપર આરૂઢ થાય છે. અને જ્યારે ત્યાં રાજરૂપે આરૂઢ થાય છે, ત્યારે તે સૂક્ષ્મના સર્વ સામર્થ્યનો ભોક્તા ભોગવનાર-નિયામક અથવા આલક થાય છે. ધણા મનુષ્યો સૂક્ષ્મમાં અસાવધપણે પ્રવેશે છે, અને તેથી તેમાંથી જેવું જોઈએ તેવું તે મેળવી શકતા નથી. સૂક્ષ્મમાં જ્ઞાન અથવા ભાનપૂર્વક પ્રવેશવાની જરૂર છે. નિર્ભગપણે જોઈને સૂક્ષ્મમાં જાય છે, તેઓ તેમાંથી કરું મેળવી શકતા નથી. સૂક્ષ્મમાં પણ જળવાનપણે જવાની જરૂર છે. કારણ બળ એ જ સામ્રાજ્યને અપાવનાર છે.

આમ હોવાથી આપણે આપણી સૂક્ષ્મ સૃષ્ટિ અથવા આપણી આંતર સૃષ્ટિ કે જે અખંડ સુખપ્રાપ્તિનું સાક્ષાત્ સાધન છે તેમાં જોવાની જરૂર છે. અખંડ સુખને તે ઉપગમવાનાર હોવાથી જ તેમાં પ્રવેશવાની જરૂર છે. કેમકે અસ્થિ:સુખથી આપણને તૃપ્તિ થતી નથી. આપણે પ્રવૃત્તિ કરીએ છીએ એ જ ખતાવે છે કે આપણને જે પ્રાપ્ત સુખ છે, તે આપણે માટે પૂરતાં નથી, પણ તેના કરતાં વધારે સુખની જરૂર છે; અને તે કેવાં ? વધારે પૂર્ણ. જેમ જેમ વધારે પૂર્ણ સુખનો મનુષ્ય અનુભવ કરે છે, તેમ તેમ જ તેને વધારે આનંદ તથા જીવનનું ભાન થાય છે. એથી ઉત્પન્ન જેમ જેમ અપૂર્ણ સુખને તે ભોગવે છે તેમ તેમ કસેશ તથા મૃત્યુનો તેને અનુભવ થાય છે.

મનુષ્યનો પ્રવૃત્તિ પણ વધારે પૂર્ણ સુખ મેળવવાને માટે જ છે. અને એ પ્રકારની ક્ષતિ એ યોગ્ય જ છે. જ્યાં વધારે ઉત્તમતાની પૂર્ણતા ત્યાં આમાનો વધારે પ્રકાશ

ધાય છે. ત્યાં ઉત્તમતાની સંપૂર્ણતા ત્યાં આત્માનો સાક્ષાત્કાર હોય છે. માટે અખંડ સુખની મનુષ્યમાં ઇચ્છા એ તેના હિતવૃત્તિ સિદ્ધ છે.

પરંતુ આ અખંડ સુખની ઇચ્છાને સફળ કરવાને જે પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે, તે અયોગ્ય છે સ્થૂળમાંથી એ મેળવવાનો પ્રયત્ન એ અયોગ્ય છે. સૂક્ષ્મમાંથી મેળવવાનો પ્રયત્ન એ જ યોગ્ય છે. કેમકે અખંડ સુખ સૂક્ષ્મમાં છે.—આપણી આંતરસૃષ્ટિમાં—આપણા સર્વ કરણના ગર્ભભાગમાં છે.

એ અખંડ સુખ આપણી આંતર સૃષ્ટિમાં અથવા આપણા સૂક્ષ્મમાં જેટલા પ્રમાણમાં એકરાગ (Harmony)—પ્રેમપૂર્વક એકતા—હોય છે, તેટલા પ્રમાણમાં તે પ્રત્યક્ષ યાય છે. ત્યારે આંતર સૃષ્ટિમાં એકરાગ અથવા શાંતિ અખંડ રહી શકે ? આ એક વિચારવાનો પ્રશ્ન છે. કોઇ મનુષ્ય ગમે તે વખતે પોતાના અંતરમાં એકરાગને ઉપગતવી શકે છે, અને ગમે તેવા સંયોગોમાં તે એકરાગને પોતાનામાં જાગવી શકે છે ? જો એ બનવું સંભવિત છે, અર્થાત્ જાંની શકે છે તો ‘અખંડ સુખ’ એ સર્વને માટે સંભવિત અથવા શક્ય છે.

આપણા પોતાનામાં—આપણામાં—એકરાગ હોવો એટલે આપણા મનની અમુક પ્રકારની રચના હોવી એ છે. આપણને જણાય છે કે કોઇ પણ મનુષ્ય પોતાના મનનો, પોતાની ઇચ્છાના વિષયની રચનામાં ગમે તેટલો કાળ એકરાગ જાગવી શકે છે. અખંડ સુખ, આમ હોવાથી પ્રાપ્ત થયું શક્ય છે, અને તેનું રહસ્ય એક જ છે કે આપણે આપણા જીવનની સાથે, આપણા પોતાના મનસાથે, આપણા પોતાના જ્ઞાન (Consciousness) સાથે, આપણી પોતાની લાગણીઓ સાથે, આપણા પોતાના જ વિચારો સાથે, અને આપણી પોતાની જ વાસ્તવ સ્થિતિમાં એકરાગ એકત્ય હોવું જોઈએ.

તમારા પ્રત્યેક સ્થૂળ સૂક્ષ્મ આલુઅણુને એકરાગનો અનુભવ કરાવો. તેઓ અખંડ એકત્યને જ ભાગવે એવી રીતે તેમને કેળવો—એવી કેળવણી તેમને આપો, અને તમે તમારા પોતાના જ આંતર જીવનમાં અખંડ સુખના અરણ્યને અનુભવ કરશો એટલું જ નહિ પણ તમારા સ્થૂળ પ્રદેશમાં—સ્થૂળ જગતના જીવનમાં હાલ જેટલા સુખનો અનુભવ કરો છો, તેના કરતાં તેમાં પણ ઘણું ઉત્તમ પ્રકારના બાધ સુખોનો પણ અનુભવ કરી શકશો, કે જેવાં સુખો આજપર્યંત કદાપિ અનુભવ્યાં નહિ હોય.

આપણી આંતર સૃષ્ટિના એકત્યના જ્ઞાનપૂર્વક—અર્થને જાગરીને—રહેવું એ જો કે કઠિન જણાય છે, તેમાં પણ વિશેષ કરીને ત્યારે પ્રતિફલ પ્રસંગો આવે છે, ત્યારે મનુષ્ય વિષયીન સંયોગોમાં ગોઠવાઈ જાય છે ત્યારે. પરંતુ આ દેખાતી કઠિનતાનું કારણ એ જ છે કે ઘણા થોડા મનુષ્યોએ જ તેમનામાં ઉંડા વિવિધ તર્કો, અનુભવો, લાગણીઓ, નિશ્ચયો અને વિચારોને કાણુમાં રાખવાનો પ્રયત્ન કર્યો હોય છે. મનના વ્યપારો તરફ તેઓ દુષ્કર્ષા બેરકાર હોય છે. મનના વ્યાપારોસાથે જાણે તેમને કરો જ સંબંધ ન હોય એમ તેઓ જાણે છે, અને તેથી મન ગમે તેવા વિચાર કરે, ગમે તેવા તર્ક કરે, ગમે તેવા નિશ્ચયો, સંકલ્પો વગેરે કરે, તેની તેમને જરા પણ ચિંતા નથી.

મનુષ્યમાં મોટા ભાગમાં એવું એક દૃઢ યથું છે કે કોઈ પણ પ્રસંગમાં બહારના સં-
નિયો જેટલું અને જેટું જ્ઞાન કરાવે તેટલું અને તેનું જ માનવું, અને તે ખરેખર સત્ય

છે એમ સ્વીકારવું. સ્થૂલ જગતમાં જે કંઈ બનતું દૃષ્ટિએ આવે—સ્થૂલ જગતના વ્યતિકરે જે કંઈ સૂચવે એને જ ખડું જાણવામાં આવે છે. એટલે સ્થૂલમાં જ્યારે સારું બનતું હોય ત્યારે મનમાં સુખ અથવા આનંદનું ભાન કરવું, અને કંઈ ખરાબ જણાતાં દુઃખ અથવા ક્લેશનું ભાન કરવું, અર્થાત્ સુખ અથવા દુઃખનું ભાન માત્ર સ્થૂલ સૃષ્ટિમાં બનતા પ્રસંગો વડે જ કરવું એવો અભ્યાસ સૌએ નવાણું ટકા મનુષ્યોને પડી ગયો હોય છે.

આપ્રમાણે સ્થૂલમાં જે બન્યું હોય અને બનતું હોય એટલાઉપર જ આપણા મનને વિવિધ લાગણીઓ ઉપજાવવાની ટેવ પડી હોય છે, અને આ પાડેલી ટેવને એક જ વખતના પ્રવૃત્તિમાં બદલવી અથવા ભૂલી જવી એ સહેલું નથી.

આમ હોવાથી અખંડ સુખ મેળવવાને માટે આપણે આપણા આંતરના અંકુશને કેળવવાની જરૂર છે. આંતરની શાંતિને, આંતરની સ્થિતિને જોવાની પ્રથમ અગત્ય છે. અને સ્થૂલ પ્રસંગોના જેવી જ મનની સ્થિતિ કરતાં અટકાવવાનું શીખવાની જરૂર છે. બહારથી જણાતા પ્રસંગોને જ કેવળ ખરા માની તે જેવી લાગણીને મનમાં ઉપજાવે તેવી ઉપજવા દેવી એ યોગ્ય નથી. એ ત્યારે જ ઉપજે છે કે જ્યારે આપણે બહારના સ્થૂલ જગતના જ સંબંધવાળા હોઈએ છીએ. જ્યારે આપણે સૂક્ષ્મનો સંબંધ બાંધીએ છીએ અને તેનો જ આશ્રય અને આધાર આપણા મનને આપીએ છીએ, ત્યારે તે સ્થૂલમાં જણાતા પ્રસંગો જેવી લાગણી ઉપજાવવા માટે તેવી લાગણી આપણું મન ઉપજાવતું નથી. જ્યારે સુખને માટે આપણે આપણી સૂક્ષ્મ સૃષ્ટિ અને તેના અંકુશતરફ જ દૃષ્ટિ અને આશા રાખીએ છીએ ત્યારે તે એક આપણામાં સિદ્ધ થતું જાય છે, અને અખંડ સુખને સાથે સાથે લાવે છે. આપણા પોતાનામાં એકરાગ—શાંતિ—સ્વસ્થતા ઉપજાવવી અથવા ટકાવવી એ ત્યારે ઘણું સરળ થઈ પડે છે. અને યોગ્ય સમય જતાં એ એકરાગ આપણા જીવનના એક ભાગરૂપ થઈ રહે છે.

હાલ આપણા જીવનનો મોટો ભાગ એક રાગથી રોકાયેલો નથી, પણ વિરોધાથી રોકાયેલો છે. જીવનનો મુખ્ય ઉપયોગ જ્યારે બહારના જગત અને તેમાં બનતા વ્યતિકરોમાં નથી થતો, પણ સૂક્ષ્મ સૃષ્ટિમાં અને સર્વ વ્યતિકરો જેમાંથી જેવા બનાવવા હોય તેવા બની શકે એવા તેના આદિ કારણમાં જીવનનો જેમ જેમ વધારે ઉપયોગ થતો જાય છે, તેમ તેમ અખંડ સુખનો આપણા એ જીવનમાં અનુભવ થાય છે, ત્યારે જ આપણી પોતાની જીવનમાં આપણી ખરી સૃષ્ટિમાં આપણે સુખનો અનુભવ કરી શકીએ છીએ. એ આપણી ખરી જીવનસાથે તે વખતે બહારનાં અનેક આનંદો, ઉત્તનિઓ મળી આપણા અખંડ સુખની અધિક વૃદ્ધિ કરે છે. અને બહારના ઉપાધિઓ વિપત્તિઓ, કષ્ટો, ક્લેશો, સંકટો એવાનું કાર્ણ્ય અખંડ સુખને કદાપિ ખસેડી શકશે નહિ.

તે વખતે આપણે સુખી, જીવનનો મોટો ભાગ વિશેષ સુખી અને સમયે સમયે સર્વોત્કૃષ્ટ સુખી થઈ રહીએ છીએ.

(અપૂર્ણ)

ધૃતિ સુખને મનુષ્યમાત્રના આંતરમાં મુક્યું તેથી ખરેખર હું દિગ્ગજીર છું. જો તેઓના કાનમાં મુક્યું હોત તો સુખની વાત સાંભળીને તરત તેઓ સુખી થાત, જો જીભમાં મુક્યું

હોત તો મુખતી વાતોના ચાર દધર નીધરના પ્રકાશ મારી તેઓ સુખી રહેત પણ અદ્યક્ષા સુખ એ બેધી દર છે. ત્યારે હવે શું કરવું ? મુખને માત્ર સાંભળવાનું અને હાથથી બાલવાનું હોયી દેવું અને અંતરમાં તેની શોધ કરવી. કારણ કાન અને હાલનો જ દેવળ ઉપયોગ કરવાથી મુખ આવતું નથી. આથી ઈશ્વર એટલો દેરકર ન કરે ત્યાંસુધી અંતરમાં જરા મુખને શોધો મુખવિતા ધૂટકા નથી, તો તો ચાલો આપણે અંતરમાં જ મુખને જોવા જઈએ. અરે ! પણ આપણને આ શો અનુભવ થાય છે ? અંતરમાંથી મુખને મેળવતાં કાન અને હાલમાં પણ એ જ ખરું મુખ ઉપજતું જણાય છે. ખરેખર ! કાંઈમાત્રમાં દનિય માત્રમાં અમૃત અથવા ઝેર, મુખ અથવા દુઃખ દેહનાર આપણું પોતાનું જ અંતર છે. અંતરમાં જઈને જો આપણે અમૃત દેરીએ હીએ તો જ આપણા કાન અને હાલમાં ખરું અમૃત આવે છે. અંતરમાંથી મુખ મેળવતાં સર્વ દનિયો મુખને આપે છે. એકલી દનિયો મુખને આપી શકવા સમર્થ નથી.

છ મુલ્યવાનુ હીરાની વાંદી પહેરવી હોય તો લો—આ રહી.

ત્યારે તમે કોઈ કામ સાડું ન કરી શક્યા હો અને તે બદલ તમારી કોઈ દીકા કરે તો તરત તેના સામા થશે નહિ. તેના માથામાં વાગે એવા ખરા શબ્દો જોળી કાઢવાને જરાપણ પ્રયત્ન કરશો નહિ. માત્ર કામ વધારે સાડું કરો. જ્યાં તમારી જે બાબતમાં દીકા થતી સાંભળો કે એકવાર આતંદથી હસો અને બીજી કાજે તે બાબતમાં થતી જુદને તરત સુધારવા પ્રયાસ કરો. આરસી સામું આપણે વાકું ચુંકું મટોડું કરતાં જોઈએ, અને પછી તેમાં તેવું દેખાય, તેથી તમને આરસીઉપર રીસ ચડે છે ? નહિ જ. તો પછી આરસીકરતાં કરોડ મળો મરીવાતો મનુષ્ય તમારી જુદમાટે ક્યાંપિ જરા વાંકીચુંકી વાણી કાઢે તો તેના સામું થવું શું થોગ્ય છે ? આરસીમાં સાડું મટોડું દેખારવું હોય તો તમારું મટોડું સીધું—જરા-જર મળે, અને તેમાં જરાજરા-દેખારો. પ્રયેક કામ ઉત્તમ કરો અને તમે દીકાથી બચી જશો. એ દીકાથી એટી તમારા પ્રયત્નના ધોડાને ઉત્તમ સ્થાનમાં લઈ જાય એમ કરો. એ દીકાથી એટી વાળમાં 'પાછલા અને આગલા' પગથી કુદશ અને 'પગને મરિા નહિ, પણ તરફાળ ઉત્તમ કામતરફ દોડી જાઓ. કારણ કે એ એટી તમને ત્યાં લઈ જવાને માટે જ મારવામાં આવી છે.

* * * * *

કેટલીક વખતે કામ કરતાં તમે વિરાસ થઈ જાઓ છો. શું કરવું એ તમને સુઝતું નથી. કામ કરવાનું 'હોયી દઈ', હોયી દઈ' એમ થાય છે. આવી વખતે તમારે કરવાનું એ જ છે કે વિશ્રાંતિ લેવી. ધણા માણસો તેવી વખતે એ કામ કેવી રીતે વધારે સાડું કરવું એ જોળવા મગજને નીચોટીને પ્રયત્ન કરે છે, પણ આથી તેમના બગનો કાય, થાય છે. તે વખતે તેમણે એ કામ વધારે સાડું કરવાની યુક્તિને બગાડાથી શોધવાની જરૂર નથી. તે વખતે તમારે ખૂદેખૂદી વિશ્રાંતિની જરૂર છે. મનમાંથી એ વાત કાઢી નાંખવી. તેના જરા પણ વિચાર ન કરવો. બીજા વિચારોએ અથવા કાંઈએ કરીને ચિનને પ્રસન્ન કરવું અને એ પ્ર.

માણે થાક ઉતારી—વિશ્રાંતિ લેઇ—પછી તે કાર્ય કરવા માંડ્યું. જે વખતે મગજ મહેનત કરવાજતાં પછી કંઈ રસ્તો મુઝાડતું ન હોય ત્યારે જાણ્યું કે તેને એ રસ્તો શોધી કાઢવાને કોઈ મીઠું ભોખીયાની જરૂર છે. તેનો ભોખીયો એ આત્મા છે. તેમાં થોડી વાર મનને જવા દેવું. ત્યાં શાંતિપૂર્વક થોડો કાળ ગાળી પછી પ્રયત્ન આરંભવો. કંટાળેલાં અથવા મુઝાવેલાં મનને વિશ્રાંતિ એ જ તે મુઝવણને ટાળનાર છે.

* * * * *

વિજય પ્રાપ્ત કરવામાં અને તમારા જીવનને અધિક મૂલ્યવાન કરવામાં અત્યંત 'આશ્ચર્ય'ારક સામર્થ્યથી કામ કરવાની શરૂઆત કરવાની જરૂર નથી. અત્યંત આશ્ચર્યકારક સામર્થ્ય તો જ ઉત્તમ કામ થઇ શકે એમ માની કામ કરતાં અટકવાની જરૂર નથી. કામ કરવામાં મુખ્ય જરૂરીયાત એ છે કે જે સામર્થ્ય આપણને હાલ પ્રાપ્ત હોય તેને બળવાન રહીને Positively) અને કેવળ વિજયની જ અત્યંત દૃઢ રાખીને વાપરવું. એ રીતે પ્રાપ્ત સામર્થ્યને વાપરતાં જ 'આશ્ચર્યકારક સામર્થ્ય' ની પ્રાપ્તિ થાય છે. પ્રાપ્ત સામર્થ્યનો યોગ્ય ઉપયોગ કર્યાવિના નવીન 'આશ્ચર્યકારક સામર્થ્ય' કદાપિ પ્રકટતું નથી. જે સામર્થ્ય હોય તેનો સર્વોત્તમ ઉપયોગ કરો અને નવીન ઉત્તમ કાર્ય સધાવનાર 'આશ્ચર્યકારક સામર્થ્ય' ને તમારા પોતાનામાં આપોઆપ પ્રકટતું અનુભવશો.

* * * * *

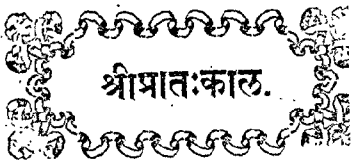
પુષ્કળ ઉત્તમ પ્રયત્ન કરવા કરતાં ત્યાંસુધી તમે કેવળ પુષ્કળ પૈસા મળે એવી આશા રાખ્યા કરો છો ત્યાંસુધી તે આશામાં તમે સદા નિષ્ફળ જ રહો છો. પુષ્કળ કોની પાસે પાત્રી વસે છે કે જે ઉત્તમ કામ કરે છે. અને તેથી પુષ્કળ મેળવવા માટે આપણા વિચારમાં, નિશ્ચયમાં અને ક્રિયામાં આપણે અખંડ ઉત્તમને જ રાખવું જોઈએ. કારણ કે ઉત્તમ પ્રયત્ન થાય છે તો જ પુષ્કળ પૈસા, પુષ્કળ વિદ્યા, પુષ્કળ કળા, પુષ્કળ મુખ્ય, પુષ્કળ આનંદ—જે કંઈ ઉત્તમ પુષ્કળ જોઈએ છે તે મળે છે. આપણી પ્રત્યેક ક્રિયા, વિચાર અને નિશ્ચય—એ ત્રણેનો મુખ્યત્વે કરીને ઉત્તમ પ્રયત્નમાં જ ભોગ આપવો જોઈએ.

* * * * *

જે મનુષ્ય ઉત્તમ કાર્યને જ કરવાનું સર્વદા જારી રાખે છે તેણે સર્વદા તેના બધાં કામોમાં વસ્તુને પામે છે જ. તેને આજે યોગરદમ અધિકાર દેખાતો હશે, તોપણ ઉત્તમ કાર્ય કરતાં જરૂરી તત્કાળ પાછી ફરશે, તોફાન શમશે, અને તેનું પહાણ ખરે રહ્યું પહોંચશે.

* * * * *

મનુષ્યને કુદરત રમ આપે ત્યાંસુધી જીવવાનો હક છે. જો તે કુદરતઉપર સાચું જોઈએ તો જીવવાને દરેક મનુષ્ય શક્તિમાન છે—અને વંધારે લાગ્યા કાળ જીવે

શ્રીપ્રાતઃકાલ.

પુસ્તક ૮

સંવત્ ૧૯૬૬ આશ્વિન કૃષ્ણપક્ષ ૧૪

[અંક ૧૨]

ઇષ્ટપ્રતિ અભ્યર્થના.

૫૬ (મેવાંધ્ર.)

સંપત્તિના સ્વામી દે, હૃદયે મારે આવજોછ;

સંપત્તિથી, હૃદય કરી ઝાકડમાળ,

મલિનતા ટાળો દે, મનના માન્યા નાથજી દે;

બાળો મનનો સ્વર્ગો ઝાકડમાળ;

સંપત્તિના—

એ સંપત્તિ ન ઇચ્છું દે, આદિ મધ્યે અંતમાં દે,

ઉપજી, ટકીને, વિલાઈ આપે દુઃખ;

બાકી અને અંતરની દે, દૈવી સંપત્તિ હીયો દે,

જેથી પછી કદી, રહે ન સંપત્તિની જીખ;

સંપત્તિના—

વિભવતણી સંપત્તિ દે, વિજયપદમાં બાપજી દે,

દુઃખવિના જેમ, ધારી રહ્યા છો, નિત્ય;

દુઃખરહિત સંપત્તિ; દે, તેવી મુજને આપજોછ,

ક્ષય કે નાશની, મુજ ઉર રહે નહિ બીત;

સંપત્તિના—

જીજી બીજને હુબાટ દે, પણ ન હુબે કદી માછલું દે,

સંપત્તિ જે બીજને આપતી દુઃખ;

તે સંપત્તિ મુજને દે, કરુણા યાતાં આપની જ,

સ્થાયી રહીને નિત્ય ઉપજાવે મુખ,

સંપત્તિના—

અગ્નિ બીજું બાળે દે, પણ ન દહે તે સૂર્યને દે;

તદ્વત મારે સંપત્તિ ન કરે નાશ,

ગરુડગામી મુજ હૃદયે રે, (ને) નિત્ય વિરાજે શ્રીપતિ જી,
 કેમ મને વળગે સંપત્તિસર્પનો પાશ; સંપત્તિના—
 બીજના જીવ હરતું રે, તે વિષ શિવને છે સુધા રે;
 વિષધર સર્પો તેમના કંઠે હોય;
 પણ નવ કદીએ દંશે રે, તદ્વત્ અનવધિ સંપત્તિ રે,
 આપ કૃપાથી (મારો) વાળ ન વાંકો કરે કોય; સંપત્તિના—
 સૂર્ય જ્યાં જળહળતો રે, પ્રકાશ ત્યાં તો થઈ રહે રે,
 લક્ષ્મીપતિ જ્યાં વિરાજતા હો આપ;
 સંપત્તિઓ સઘળી રે, છાયાવત્ આવી વસે રે,
 પ્રકટો હૃદયે સંપત્તિસહિત માળાપ; સંપત્તિના—
 લૌકિક સંપત્તિનો રે, જે અધિકારી હું નથી રે,
 માણું અલૌકિક હું કેમ કરી શોર;
 હમડી મેળવવાને રે, લાયકાત જેમાં નથી રે,
 કેમ કરી તે યાચે મેળવવા મહોર; સંપત્તિના—
 લૌકિક અને અલૌકિક રે, સંપત્તિઓ આપજો જી,
 સાથે દેજો આપ સ્વરૂપનું જ્ઞાન,
 જેથી ત્રિકાળ દુઃખને રે, અનુભવી હું ના શકું જી;
 નરહરિદાતા ! એવું હો મહાદાન; સંપત્તિના—
 થી ઉપેન્દ્ર—

સંસારમાં સઘળું પ્રતિકૂલ.

(અનુસંધાન ગયા અંકના ૫૪ ૩૨૪ થી.)

હારે વ્યથા અને ઉગ્ર શોકનું જ્ઞાન થાય એવા સ્વરથી શ્રીધરે કહ્યું, મને કશું પૂછતા
 કે, મારી દયા ખાશો નહિ, મારું સમાધાન કરવાનો પ્રયત્ન કરશો નહિ, અથવા મને
 શા-ધરવાનું કહેશો નહિ. આખરે પરપોટો ઝુટી ગયો છે. તે ઝુટે એટલા માટે મેં મારાથી
 તું કશું હતું, પણ મારો સઘળો પ્રયત્ન નિષ્ફળ ગયો છે. ગમે તેમ પણ મોઢું કે વહેલું
 મ થયું જ હોત. આવો પરિણામ આન્યાયિના બીજે માર્ગે જ ન હતો. પણ આમાંથી
 ! પસાર થયું—એ જ કામ મને—

દુઃખયુક્ત આશ્રયથી વિનાયક આ સઘળું જોઈને ખરેખર સ્તબ્ધ થઈ ગયો, અને
 બન્યું છે, તે સંબંધમાં તે કશું જ જાણતો ન હોવાથી શ્રીધરની સામે ટગર
 ર' જેવા લાગ્યો.

એક ક્ષણ પાર અટકીને અને પછી વિનાયકના સામું કઠોર દૃષ્ટિથી જોઈને શ્રીધર

જેમ જેમ તે અધિક વિચાર કરતો ગયો, તેમ તેમ દુઃખના અધિકારથી ભરેલા ઊંડા કૂવાની પા-
ઉપરથી તે તેમાં પડતો હોય એમ તેને જણાયું, પણ પડવાપહેલાં જ તે સાવધ થઈ ગયો,
અને મોટેથી બોલ્યો, નહિ. ગમે તેમ થાઓ, પણ હું શોકને તથા નિરાશાને વશ નહિ જ
થાઉં. સઘળે મારો પરાજય ભડે થાઓ, તોપણ નિરાશાનો તો હું પરાજય કરવાનો જ.
આવા ઉદ્ગારો કાઢતાં છતાં પણ કશાથી પરાભવ ન પામવાનો, કશામાં પણ નિષ્ફળ ન
થવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો હતો. તે વિચારવા લાગ્યો, અહો! જે નિશ્ચયબળ અને દૃઢતા,
મારા અંતઃકરણમાં મને હમણાં જણાય છે, તે જો મનોરમાના અંતઃકરણમાં હું મૂકી શકું તો
કેવું સાઈ થાય! પણ કદાચ તેને મારી મદદની કરી પણ અગત્ય નહિ હોય. અહો! એવું
હોય તો કેવું સાઈ થાય! મને જે બળ હાલ સ્પુરે છે તેના કરતાં પણ અધિક બળવાન
તેનું હૃદય કેમ જણ્યું કે નહિ હોય! અને આ સમાચાર સાંભળીને તેના આપને તે શું કહેશે?
ઉત્તરમાં તે કંઈક કહેશે તો ખરી. તે ઉત્તર શો હશે, તે સાંભળવાનું મને મળે તો કેવું
સાઈ થાય! આ વગેરે વિચારે ચટતાં વિતાવકનાં હૃદયમાં મનોરમાનો ઉત્તર જાણવાની વિ-
લક્ષણ ગિજાસા જાગ્રત થઈ, અને થોડી વારમાં તો તે એટલી પ્રબળ થઈ ગઈ કે તે
દાખવાનું કામ પણ તેને ઘણું જ કઠિન થઈ પડ્યું. પણ ગમે તેમ કરીને પણ
તે દાખ્યાવિના તેનો ઘૂટકો હતો જ નહિ; અને તેથી પોતાના મનને બીજા કામમાં
જોડવાથી આ ગિજાસા દબાય છે કે કેમ, તેનો અનુભવ કરવા, તે પોતાના કામ
કરવાના મેજબાગળ ગયો.

અને ત્યાં એક બીજા આશ્ચર્યના પ્રસંગ બન્યો; પણ આ પ્રસંગ દુઃખદ ન હતો, પણ
અત્યંત આનંદજનક હતો. ભદ્રસ્વરૂપ મહા પુરુષના નરકથી તેના ઉપર આવેલો એક પત્ર
મેજઉપર પડ્યો હતો. તેણે તત્કાળ તેને ફેરવ્યો, અને નીચેના શબ્દો તેમાં લખેલા વાંચીને
તેને અમર્યાદ આનંદ થયો: ‘તમે મારી પાસે કરેલી માગણી ધણી મોટી છે. આજનો દિ-
વસ જ્યાં દઈને પછી ગમે તે દિવસે સાંજે મારે ત્યાં આવજો, અને હું તમને સઘળું ક-
હીશ.’ દીર્ઘ સમયથી બોલાઈ ગયેલું કોઈ અમૂલ્ય રત્ન પાછું હાથ લાગ્યું હોય, તેમ તેણે
તે પત્રને પ્રેમથી સાંભાળીને મૂક્યો, અને હું શું બોલું છું તેના તેને વિચાર આવે તે પહેલાં
તો તે મોટેથી બોલ્યો, ‘હવે પાછો બીજા શો પ્રસંગ બનનાર છે?’

પ્રકરણ ૧૦.

જે પ્રસંગ બન્યો હતો, તે પ્રસંગના સંબંધમાં પોતાની પુત્રી મનોરમાને જણાવવાને
શ્રીધર પોતાની ઝોરીસમાંથી ન્યારે ઘેર આવ્યો ત્યારે લગભગ આર વાગવા આવ્યા હતા.
ઘેર આવતાં માર્ગમાં તેણે પોતાના મનને સંકલ્પજનથી એટલે સુધી સ્વાધીન કર્યું હતું કે
તેને એમ જણાયું હતું કે હવે જરા પણ વિકળતા દર્શાવ્યાવિના મનોરમાને સઘળી હકી-
કત પહેલેથી તે છેવટસુધી હું કહી શકીશ વળી તેણે પોતાના મનમાં કેટલાંક સમાધાનનાં
તથા આશાનાં વચનો ગોઠવી રાખ્યાં હતાં, અને એમ ધાર્યું હતું કે મનોરમા વ્યાકુળ થશે
તો આ વચનો કદી હું તેનું સાંભળ કરીશ, તથા તેને કહીશ કે જ્યાં સુધી હું બેઠો છું ત્યાં
સુધી નને જરા પણ કંટ પડનાર નથી. જે જે મનોરમાને કહેવાનું તેણે નહીં કરી. રાખ્યું

હવે, તે સર્વે માર્ગમાં તેણે પુનઃ પુનઃ મનમાં દહ કરી લીધું હતું, અને પોતાના ધરના દારમાં તે પ્રવેશ્યો ત્યાં સુધી તો મારા નિશ્ચયપ્રમાણે જ હું વર્તી શકીશ, એવી તેને પાછી ખાતરી હતી.

પણ થોડા વખતપછી જે વૈલવોથી ભરેલું તથા અત્યંત સુખદ ધર તેના હાથમાંથી જતું રહેવાનું હતું, તેમાં આનંદથી તથા સુખથી પોતાની પુત્રીને ફેરતી ન્યાં તેણે જોઈ કે તરત જ તેનું સઘળું નિશ્ચયપણ તેના અંતઃકરણમાંથી પલાયન કરી ગયું. બળાકારથી ક-
 ૭ રેલા તેના નિશ્ચયની અને મારીમચરડીને હંકણે રાખેલા તેના મનની પાછળ લેશ પણ વા-
 સ્તવિક બળ હતું નહિ; પરંતુબળથી કાણુવાર નાથત થયેલું તે માત્ર ઉપરતપકેનું સંકલ્પબળ હતું, અને કસોટીના પ્રસંગમાં તે બળ શી રીતે ટકી શકે.

જેવો તે ધરમાં પ્રવેશ્યો, અને તેમાં દષ્ટિ નાંખતાં આ સઘળું સુખ અને વૈભવ જતાં રહેવાનાં છે, એવું તેને જણાયું, અને તેની પાછળ દુઃખ અને દરિદ્રતા જ આવનાર છે, એવો તેને વિચાર આવ્યો કે તરત જ તેનું મન ચકચકર ફરવા લાગ્યું, અને તે બહે-
 બાકળો બની ગયો. ભુદિવાળું એક પણ વાક્ય જોડવાની તેના મનમાં શક્તિ રહી નહિ, અને તેનું હૃદય નિરાશાના અને દુઃખના અધારા ફવાની છેક તળીયે નાચતું. એક શબ્દ પણ જોડવાના, તે પાધરો એક ખુરશીઉપર બેઠને પડ્યો, અને મોટેથી ડસકાં ખાવા લાગ્યો. તેના ઉદ્વેગ એટલો બધો તો ભારે હતો કે મનેરમા તેની પાસે ધીમે ધીમે આવી અને પોતાનાં અમૃતગુલ્ફ વચનોવડે તેના પરિતપ્ત હૃદયને શીતળ કરવા માટે તેના દુઃખનું કારણ જાણવાને તેની પાસે ધેરથી વાટ જોતી ઉભી રહી, તે પણ કેટલાક સમય-
 સુધી તેના જાણવામાં આવ્યું નહિ. આખરે કાળ્યાતુટ્યા શબ્દોમાં, પોતે કેવળ લિખારી થઈ ગયો હતો, અને હવે તેની પાસે પુટ્ટી બદામ પણ રહી ન હતી, તે વાત તેણે તેને કહી બતાવી; પણ જ્યારે તેની અગમ્ય પુત્રીએ શાંતિથી તેને કહ્યું કે 'તમે લિખારી થયા નથી; અને તમારી પાસે પુટ્ટી બદામ રહી નથી, એ વાત સાચી નથી,' ત્યારે કેટલીક પળસુધી તે કેવળ સ્તબ્ધ થઈ ગયો.

તરત જ તે પોતાનાથી નીકળે તેટલો મોટો ઘોરો કાઢીને બાંધ્યો, પણ મેં જે કહ્યું તે કેવળ સાચું છે, અને આ વાત તને કહેવાને માટે અહિં આવતાં મારું હૃદય દુઃખની તીવ્ર શારડીથી સરાઈ ગયું છે.

તેની ખુરશીના હાથાઉપર બેશીને, અને પરિતાપથી ધીખતા તેના મસ્તકને શીતળતા ઉપજાવવાને માટે અત્યંત પ્રેમથી પોતાના હાથ તેના ઉપર ફેરવીને, મધુર સ્વરે તે બોલી, તમને કેટલું દુઃખ થાય છે, તે હું જાણું છું. પછી એક અર્ધી કાણુ અટકીને, પ્રમાણભૂત ગણવું જ પડે, એવા સ્વરથી તે બોલી, પણ મારો કહેવાનો ભાવ એ છે કે તમને થયેલી દાનિ અત્યંત નજીવી છે, અને તે જાણીને મને લેશ પણ વ્યાકુળતા થતી નથી.

૨૫૪ ન સમજી શકાય એવી અંતઃકરણમાં પ્રકટેલી જ્વાળાથી તેણે પૂછ્યું, અરે ! પણ હું આ કહે છે શું, તે કંઈ સમજાય ?

તે બોલી, માત્ર એટલું જ કે હું એક એવી સ્ત્રીમાં રહું છું કે જ્યાં નિર્ધનતા અથવા વિપતિ ફરકવાને પણ કદી સમર્થ નથી.

ગભરાયલા ઉદ્વિગ્ન ચિત્તથી તે તેના સામું જોઈ રહ્યો. આ સમયે તેના મુખને લાંબ અત્યંત કરણાન્નક હતો. શું આ સમાચાર સાંભળી તેનું મગજ ખસી તો નહિ ગયું હોય! હા, આ વિપત્તિની મને ખબર પડી તે ક્ષણથી જ મને આ પ્રકારનો ભય પ્રકટ્યો હતો. હવે હું આને શું કહું? કંઈક તો મારે તેને કહેવું જ જોઈએ, આ વગેરે વિચાર કરતો હવે શું કહેવું તેના તે વિચાર કરવા લાગ્યો. પરંતુ તેના પ્રયત્ન ક્ષણવાર અટકી ગયો, કારણ કે મનોરમાએ પાછું બોલવા માંડ્યું:—

તમે કહો છો કે 'મેં' સર્વસ્વ ગુમાવ્યું છે. હું કહું છું કે તમે કશું ગુમાવ્યું નથી. હજી તમારી પાસે તમે પોતે, તથા તે શબ્દના અર્થમાં રહેલું સર્વ છે. પૂર્વે જે સંપત્તિના તમે સ્વામી હતા, તે સંપત્તિ જે બળવડે તમે પેંદા કરી હતી, તે બળ હજી તમારી પાસે છે. તે બળ હજી પણ સંપત્તિને પેંદા કર્યા કરે, એમ છે; અને ભાવિશ્યમાં જે કેવળ ન્યાયમાર્ગે તે બળને વાપરવામાં આવે તો પૂર્વે તેણે તમને જેટલું સંપાદન કરી આપ્યું હતું, તેના કરતાં પણ ઘણું જ વધારે હવે પછી પણ તે તમને સંપાદન કરી આપે એમ છે. અયોગ્ય માર્ગમાં વાપરેલું સામર્થ્ય ગમે તેટલું બળવાન હોય છે, તો પણ ન્યારે યોગ્ય માર્ગમાં તેને વાપરવામાં આવે છે ત્યારે તે અમર્યાદ બળવાળું થાય છે.

પોતાનાં વચનોની પોતાના પિતાના અંતઃકરણઉપર કેવી અસર થાય છે, તે જ્ઞેવાને તે ક્ષણ વાર અટકી, પણ ઉત્તર આપવાસરખું તેણે કશું જ ચિદ્વન ન કર્યું તેથી. તેણે શાંતિથી આગળ ચલાવ્યું.

'ન્યારે પર્વતની તળેટીમાં આવેલા જળાશયની પાળ તુટી જઈને તેમાંથી પાણી વહી જવા માંડે છે, ત્યારે આપણને એવું લાન થાય છે કે પાણીનો સઘળો જથ્થો હવે થોડા વખતમાં ખુટી જશે. પરંતુ આવેલી વિપત્તિઉપરથી દષ્ટિ ખસેડીને ન્યારે આપણે ન્યાયી જળ આવૃત્ત હોય છે, તે મૂળસ્થાનપ્રતિ દૂર દષ્ટિ નાંખીએ છીએ ત્યારે આપણો વિચાર બદલાઈ જાય છે. પેલી પાર દૂર અખંડ હિમવાળાં પર્વતનાં શિખરો આવી રહ્યાં હોય છે, અને સૂર્યનો તાપ તેના ઉપર સર્વદા પડ્યા કરતો હોય છે. તુટેલી પાળને પાછી સાંધીને આખી પાળ, પૂર્વના કરતાં વધારે બળવાન માત્ર કરે, જળાશય તરત જ પાછું ભરાઈ જશે, છલાછલ અને તેથી પણ વધારે ભરાઈ જશે.'

શ્રીધરે કહ્યું, મને તારું કહેવું લેશ પણ સમજતું નથી. તું શું કહે છે, તે જરા ખુલાસાથી સમજાવ. તારી વર્તણૂકથી મને અત્યંત ભય તથા ચિંતા થાય છે. આપણા પર પડેલી વિપત્તિના સમાચાર સાંભળીને તું ઢગલો થઈ જઈશ, એમ મેં આદિ આવવાપૂર્વે ધાર્યું હતું, પણ તેને બદલે તું તો જાણે કશું જ બન્યું ન હોય તેમ વર્તે છે. આવા પ્રસંગમાં આવું વર્તન કોઈ ડાહી સ્ત્રીનું તો હોય જ નહિ. તારા મગજમાં કંઈક બિગાડ થયો હોવો જ જોઈએ.

તેણે કહ્યું, પિતાશ! ભયને સમાવીને શાંત થાઓ; અને આ વાક્ય તેણે એવી રીતે કહ્યું કે પ્રેમયુક્ત મમતા અને બુદ્ધિ તેના વદનઉપર વસ્તુતઃ ઝગઝગવાં લાગ્યાં. અને ક્ષણ વાર તો શ્રીધર પણ તેના કલ્પાપ્રમાણે પોતાના મનને શાંત કરવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો.

આ જોઈને પાછી તે ધોરેથી ગોલી, મારી શુદ્ધિમાં કોઈ પણ જાતનો દરો પણ બિ-

ગાઈ ગયો નથી. વિપતિ આવવાનો ભય જણાતાં દુર્બળ મનનાં મનુષ્યો દરબારી જાય, એ સ્વાભાવિક છે. પ્રત્યેક વિપતિના મધ્યમાં સખળ-મનનાં મનુષ્યો નિર્ભય અને અવિકળ રહે, એ પણ તેવું જ સ્વાભાવિક છે.

આ વચનોના ઉત્તરમાં તેનાથી કશું જ બોલી શકાય એમ હતું નહિ. તરત જ તે પ્રત્યેક-શબ્દોપર ખાસ ભાર દઈને પાછી બોલી, મારા કૃપનમાં ભલેને ગમે તેવા પ્રસંગ બનો તો પણ હું તેના કરતાં અધિક બળવાન છું. અને મારે શા માટે તેવાં ન થયું જો-કુમ્મિ? હું કંઈ જડ વસ્તુ નથી; તેમ જ જડ વસ્તુઓના સમુદાય નથી; હું એક માનવ પ્રાણી છું, એક ચેતન્યમય આત્મા છું.

શ્રીધરે નેત્રમાં અથુ આશીને દીનતાથી કહ્યું. મનોરમા! આપણી પાસે એક કોડી પણ હવે રહી નથી, એ જાણતાં છતાં પણ તું આવી બેઠકાર કેમ થાય છે?

તેણે કહ્યું, હું બેઠકારી બતાવતી નથી; અને તેનાં સુંદર મેઘોના અગમ્ય હંચા પ્રદે-શમાં તેણે દૃષ્ટિ નાંખી તો તેને જણાયું કે તે સાચું જ દેહેતી હતી. તે પાછી બોલી, મારું હૃદય તમારા બેઠકું જ કોમળ છે, અને તમારા કરતાં પણ મને અત્યંત અધિકશયુ લાગણી થાય છે; પરંતુ મારી આજીવન્ય એમ તેટલાં તોફાનો ભલે થાય તો પણ મારી સ-દ્ધિમાં સર્વદા શાંતિ હોય છે.

લગભગ ઉપહાસસ્વરૂપ રવરે શ્રીધરે કહ્યું, પણ તેથી કંઈ, આપણે ગીધરેહાથ થઈ ગયાં છીએ, એ સત્ય વાતમાં કશો જ ડર પડતો નથી.

પણ મનોરમાએ તેના આ ઉપહાસને સુચવતારા ભાવોપર કંઈ જ ધ્યાન આપ્યું નહિ. તે માત્ર ઉભી થઈ, અને તેના સ્વભાવમાં જે કંઈ કોમળ, અને સુંદર અને બળવાન હતું, તેને પૂર્ણ રીતે ઉપર આશીને, શરીરનો, નેત્રનો, મુખનો અને મનનો એવા પ્રકારનો ભાવ ધાંધો કે તેના પ્રતિ દૃષ્ટિ નાંખનાર ગમે તેવા મનુષ્યની નિરાશા તેના હૃદયમાંથી હંમેશાના જ કરીને જતી રહે. તેના પ્રતિ દૃષ્ટિ નાંખતી, અને પછી દુર્બળતા અથવા નિષ્ફળતાના ચાર કરવા, એ દુર્બળતા અથવા નિષ્ફળતાના અસ્તિત્વને જ બૂલી જતાજેવું હતું. અને ધીરે પૂર્વે કદી નહિ અનુભવેલા એવા અનુભવપુરુષ પોતાની ચમત્કારિક પુત્રીઉપર દૃષ્ટિ મી. એક ક્ષણ વાર તો તેના મુખઉપરનો હિરેગ હટી ગયો, અને તેના ઉપર પ્રસન્નતાનું જ ચમકવા લાગ્યું. આ જોઈને મનોરમાએ ધીરેથી પરંતુ દરબારી પોતાની વાન આગળ ચલાવી.

તે બોલી, જે મનુષ્ય બધારે સર્વસ્વ તેની પાસેથી હરાઈ જાય છે ત્યારે પણ શાંત, અને અવિકળ રહી શકે છે, તેનામાં તેવું હરાઈ ગયેલું સર્વસ્વ પાછું-પાછું કરવાનું થઈ હોય છે.

મનોરમાના મુખમાંથી આ શબ્દો નીકળતાં જ તેના સામર્થ્યનું અને પ્રકારનું શુભ કા-શ્રીધરના વિકળ મનને કંઈક સ્પષ્ટ થવા લાગ્યું. ના. તે ધારતો હતો તેમ તે ગાંડી હા ન હતી; ઉલટું તેનું મન તેના પૂર્ણ અંકુશમાં હતું. આ બાબતમાં તો હવે તેના કશો સંશય રહ્યો નહિ. પણ તે કાઢી છે, એ જાણ્યાથી તેનું શું વળ્યું? કારણ કે પો-સંબંધમાં બધારે તે વિચાર કરવા લાગ્યો ત્યારે તેને તેનું પોતાનું લક્ષ્ય, અધારમાં

અધારી રાત્રિકરતાં પણ વધારે અંધકારમય જણાવા લાગ્યું. આખરે તેણે દિંમત ધરીને પૂછ્યું, મનોરમા ! ત્યારે મારે હવે શું કરવું ? હું તને જગ અને દિલાસો આપવાને ઘર આગ્યો હતો, પણ તેને બદલે મારે જ ધૈર્ય અને જગ અને દિલાસો તારી પાગેથી લેવાનો વખત આગ્યો છે. હું નિરાધાર બાળકજેવો થઈ રહ્યો છું. જે વિપત્તિના અપવિત્ર પ્રદેશમાં આપણો એકાએક પ્રવેશ થયો છે, તે પ્રદેશના ઉપર આધિપત્ય ભોગવનારી મદારાતીશ પુ' જ છે.

તે બોલી, આજથી તમે પુનઃ તમારા ઉદ્ધોગનો આરંભ કરો, અને ન્યાયવાળા ઉદ્ધોગનો જ આરંભ કરો. દર પાયાઉપર તમે પુનઃ જગવાનું ઈમારત બાંધી શકશો, અને તમે જે કંઈ બોલું છે, તે સઘળું જ તમે પાળું પ્રાપ્ત કરવાના જ.

(અપૂર્ણ.)

ચિત્સુખીનો સાર.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૫૪ ૨૯૨ થી)

અનિર્વચનીય અવિદ્યાનો આક્ષેપ.

પૂર્વપક્ષી કહે છે કે આ અનિર્વચનીય અવિદ્યા તે કયી ? એવો કોઈ પદાર્થ જ અર્થાત્ નથી. અનિત્ય, અશુચિ અને દુઃખરૂપ સંસારમાં નિત્ય શુદ્ધિ, શુચિ શુદ્ધિ અને મુખ્ય શુદ્ધિ થવી તેનું નામ અવિદ્યા સર્વ મોક્ષવાદી માને છે અર્થાત્ સર્વ મોક્ષવાદી લોકમાં અવિદ્યા પ્રસિદ્ધ જ છે એમ સિદ્ધાન્તી કહેતો તે અયોગ્ય છે. કેમકે લોકમાં તો જ્ઞાનનો અભાવ પ્રસિદ્ધ છે અને એ જ્ઞાનાભાવથી અતિરિક્ત કોઈ અવિદ્યા પ્રસિદ્ધ નથી, એટલું જ નહિ પણ એવી અવિદ્યા ઉપપન્ન પણ નથી. લોકોમાં “ હું જાણુતો નથી ” એવો વ્યવહાર વ્યવહાર કરતાં કહે છે અને એ વ્યવહારમાં હું જાણુતો નથી એનો અર્થ મને જ્ઞાન નથી એવો જ દરવામાં આવે છે અર્થાત્ એ વ્યવહાર જોતાં જ્ઞાનનો પ્રાગભાવ અથવા પ્રથ્વંસાભાવ માત્ર એ વ્યવહારના વિષયરૂપ જણાય છે. તાત્પર્ય કે એ અભાવ તે અભાવરૂપ છે અને તમે તો સત્ત્વ નદિ અને અસત્ત્વ નદિ એવી અનિર્વચનીય ભાવરૂપ અવિદ્યા માનો છો તેથી તે આ વ્યવહારથી પ્રસિદ્ધ થતી નથી. તેથી તમારા મનમાં રતીકાગેલી અવિદ્યાની લોકપ્રસિદ્ધિ નથી એ સિદ્ધ છે. એટલું જ નહિ પણ એ અવિદ્યાની ઉપપત્તિ પણ કરી શકાતી નથી. કેમકે અવિદ્યા એ પદ વિદ્યા અને ન એવાં જે પદોનો સમાસ કરવાથી બનેલું છે. તેમાં ન એ પદના અર્થ કોઈમાં આપનાં જણાવ્યું છે કે નમ્રમાથે નિવેષે ચ સ્વરૂપાર્થેઽપ્યતિ પ્રમે । ફ-પદ્યે ચ-સાદરયે તદ્વિરુદ્ધ તદન્યયોઃ ॥ આ સર્વમાંથી અદિં સંભવતા આ ત્રણ અર્થ છે: (૧) તદભાવ, (૨) તદ્વિરોધી અને (૩) તદન્ય. આવી અનિરિક્ત ઈપદ, સાદર્ય પગેર અર્થ તો દેખાઈના જ સંભવે તેમ નથી. આ ત્રણ અર્થમાં પણ પ્રથમ અર્થ ન નો લાઇએ તો અવિદ્યાનો અર્થ વિદ્યાનો અભાવ થયો. ત્યાં જેમ વેદનો અભાવ એ અભાવરૂપ છે અને અનિર્વચનીય નથી તેમ વિદ્યાનો અભાવ પણ અભાવ જ છે અને અનિર્વચનીય નથી, અર્થાત્ આ અર્થમાં અનિર્વચનીય અવિદ્યાની ઉપપત્તિ થતી નથી. દ્વિતીય અર્થ લાઇએ તો વિદ્યાનું જે વિરોધી છે તે અવિદ્યા છે એવો અર્થ થયો. ત્યાં વિદ્યાનો અર્થ તત્ત્વજ્ઞાન છે

અને તત્ત્વજ્ઞાનનાં વિરોધી તો સંશય, વિપર્યયાદિ છે કેમકે ન્યાસુધી સંશયવિપર્યય આદિ હોય છે ત્યાંસુધી તત્ત્વજ્ઞાન હોતું નથી અને અને તત્ત્વજ્ઞાન થયું એટલે સંશય વિપર્યયાદિ થતાં નથી. વળી તત્ત્વજ્ઞાન એ જ્ઞાન હોવાથી ન્યાયમતપ્રમાણે ત્રિકાલ્યાવસ્થાથી શુભ છે અને ઇચ્છા આદિ અન્ય શુભો; એના વિરોધી છે કેમકે એ ઉભયસાથે એકે કાલે આત્મામાં રહેતાં નથી. તેથી આ અર્થે લેતાં સંશય, વિપર્યય, ઇચ્છા આદિ અવિદ્યા છે. એમ ઠરે અને એ સર્વભાંધી કોઈપણ અનિર્વચનીય નથી તેથી આ અર્થમાં પણ અનિર્વચનીય અવિદ્યાની ઉપપત્તિ થઈ શકે તેમ નથી. જો એમને અનિર્વચનીય લેવામાં આવે તો એ સર્વ ભાવસ્વરૂપ છે એમ સર્વ અગીકાર કરે છે તેનો વ્યાકોપ થાય છે. તૃતીય અર્થ લઈએ તો વિદ્યાથી અન્ય તે અવિદ્યા છે એમ ઠરે. તો તત્ત્વજ્ઞાનરૂપ અવિદ્યાથી અન્ય તો આત્માનાત્મરૂપ આ સમસ્ત પ્રપંચ છે પણ તે કંઈ અવિદ્યા નથી. આ રીતે ત્રણે અર્થમાં અવિદ્યાની ઉપપત્તિ થઈ શકતી નથી અને એવા પદાર્થની લોકમાં પ્રસિદ્ધિ તો છે જ નહિ.

આમ છતાં, પૂર્વ પદ્ધતિ કહે છે કે, ધારો કે એના અર્થની ઉપપત્તિ છે છતાં એ અવિદ્યા હોય કેઈ સંભવતું નથી તેમ જ એના અસ્તિત્વમાં કોઈ પ્રમાણ પણ મળે તેમ નથી. ત્યાં અમે પૂછીએ છીએ કે એનું લક્ષણ શું ?

અવિદ્યાના લક્ષણના આદેશ.

આના ઉત્તરમાં જો એનું કહેવામાં આવે અર્થાત આ લક્ષણ આપવામાં આવે કે વિદ્યા જેની વિરોધી છે, વિનાશ કરનાર છે તે અવિદ્યા તો જ્ઞાનથી નિવૃત્ત યરાપણરૂપ એ લક્ષણ અધુકત છે. અપૂર્વ ધર્મ તે લક્ષણ છે એમ ક્યારે કહેવાય કે જ્યારે તે લક્ષ્યમાં હોય અને લક્ષ્યમાત્રમાં જ હોય. આત્મામાં જે જ્ઞાન સાથે હોઈ શકતાં નથી તેથી ઉત્તરજ્ઞાન થાય એટલે પૂર્વજ્ઞાન નિવૃત્ત થઈ જાય છે. તેથી જ્ઞાનનિવૃત્ત્યરૂપ ધર્મ એ પૂર્વ જ્ઞાન પણ અવિદ્યા, અજ્ઞાન છે એમ પ્રાપ્ત થાય છે કે જે ઉભય વાદીના મતથી નિરુદ્ધ છે. તાત્પર્ય કે જ્ઞાન નિવૃત્ત્યરૂપ ધર્મ લક્ષ્યરૂપ અવિદ્યાથી અતિરિક્ત જે પૂર્વ જ્ઞાન તેમાં પણ વર્તતો હોવાથી એ અતિ-વ્યાપ્તિ હોયથી મસિત છે.

આ દોષ અટકાવવા જો 'અનાદિ હોઇને' એનું વિરોધી વધારો અર્થાત જે અનાદિ છે અને જ્ઞાનથી નિવૃત્ત થાય છે તે અવિદ્યા એમ લક્ષણ બાંધી તો ને પણ અધુકત છે. કેમકે એ લક્ષણની અતિવ્યાપ્તિ જ્ઞાનના પ્રાગભાવમાં છે. આ કાલે જે જ્ઞાન થયું તેનો પ્રાગભાવ અનાદિ હતો અને એ પ્રાગભાવ એ જ્ઞાન થતાં નિવૃત્ત થાય છે તેથી એ જ્ઞાનનો પ્રાગભાવ અનાદિ છે અને જ્ઞાન નિવૃત્ત્યરૂપ છે. આ જ પ્રમાણે ઇતર જ્ઞાનનો પ્રાગભાવ પણ એ ધર્મવાળો છે. છતાં એ સર્વ અભાવરૂપ છે અને અવિદ્યારૂપ નથી તેથી અલક્ષ્ય છે. મોટે આ લક્ષણ પણ અતિવ્યાપ્તિ હોયથી મસિત છે.

જ્ઞાનપ્રાગભાવમાં થતી અતિવ્યાપ્તિ અટકાવવા "ભાવરૂપતા" વિરોધી વધારો અને જે 'અનાદિ ભાવરૂપ છે અને જ્ઞાનનિવૃત્ત્યરૂપ છે' તે અવિદ્યા છે, એનું લક્ષણ બાંધી તો એ લક્ષણ અધુકત છે. કેમકે જે જે અનાદિ ભાવરૂપ પદાર્થ છે તે સર્વ નિત્ય છે, કોઈથી પણ નિવૃત્ત થઈ શકે તેમ નથી. આત્મા એ અનાદિ ભાવરૂપ પદાર્થ છે અને તે નિત્ય છે, એ ઉભય સમત છે. તેથી આ લક્ષણ આંતર વિરોધી જ મસ્ત છે, અસંભવ હોવાવાળું છે.

અહિં જો એવું કહેવામાં આવે છે કે યદ્યપિ નવીન નૈપાયિકા એવું માને છે કે ઘટાદિ પાર્થિવ પદાર્થને ભટ્ટીમાં મૂકવામાં આવે છે ત્યારે અગ્નિસંયોગરૂપ પાક થવાથી એના પરમાણુમાં રહેલા સ્વામત્વાદિ ગુણો નાશ પામે છે. અને તેને સ્થાને રક્તત્વાદિ ગુણો ઉદ્ભવે છે અર્થાત્ તેથી પાર્થિવ પરમાણુનાં રૂપાદિ વિશેષ ગુણો પાકજન્ય છે, તથાપિ પ્રાચીન નૈપાયિકતા મતપ્રમાણુ પરમાણુના વિશેષ ગુણો અનાદિ ભાવરૂપ પદાર્થ છે છતાં તેની નિવૃત્તિ તેઓ સ્વીકારે છે. તેથી એ મતપ્રમાણુ અનાદિ ભાવ પદાર્થ હોય છતાં તે નિવૃત્ત થાય એમાં અસંભવ નથી. તો પૂર્વપક્ષી કહે છે કે, એ મતમાં માનેલા એ પરમાણુના વિશેષ ગુણોમાં જ આ પ્રસ્તુત લક્ષણની અતિવ્યપ્તિ થાય છે. કારણ કે એ વિશેષગુણો અનાદિ ભાવરૂપ પદાર્થ છે અને ધ્વિચરણાનથી નિવર્ત્ય છે તેથી એમાં પ્રસ્તુત લક્ષણ લાગે છે છતાં એ ગુણો અવિદ્યા નથી. તેથી ઉભયથા આ લક્ષણ અયુક્ત છે.

હવે જો અનાદિ અનિર્વચનીય અજ્ઞાન તે અવિદ્યા એવું લક્ષણ આપો તો તે પણ અયુક્ત છે. કારણ કે અનિર્વચનીય એટલે શું ? જેનું કેાઇ પણ રીતે અનિર્વચન ન થઈ શકે, જે નિર્વચનનો વિષય નથી તે અનિર્વચનીય કહેવું કે સદસત્ત્વી વિલક્ષણ હોય તે અનિર્વચનીય કહેવું ? જે પ્રથમ પક્ષ સ્વીકારે તો તે અયુક્ત છે કેમકે “જે નિર્વચનનો અવિષય છે” એ પ્રકારે જ એનું નિર્વચન થઈ રહે છે તેથી સર્વથા અનિર્વચનીય તે નથી. દ્વિતીય પક્ષ સ્વીકારે તો એવો પદાર્થ જ સંભવે તેમ નથી. ભાવ અને અભાવ એ પરસ્પર વિરુદ્ધ છે તો જે ભાવથી વિલક્ષણ છે તે અભાવમાં જ છે અને જે અભાવથી વિલક્ષણ છે તે ભાવમાં જ આવે છે તે પ્રમાણે સત્ અને અસત્ એ પરસ્પર વિરુદ્ધ છે માટે જે સત્ત્વી વિલક્ષણ હોય તે અસત્ જ હોવું જોઈએ અને અસત્ત્વી વિલક્ષણ હોય તે સત્ જ હોવું જોઈએ અર્થાત્ સત્ત્વી જે વિલક્ષણ છે તે અસત્ત્વી વિલક્ષણ નહિ હોઈ શકે અને અસત્ત્વી વિલક્ષણ જે હોય તે સત્ત્વી વિલક્ષણ ન હોઈ શકે. તાત્પર્ય કે ઉભયથી વિલક્ષણત્વ અસંભવ છે.

જે ભ્રમનું ઉપાદાન કારણ છે તે અજ્ઞાન અથવા અવિદ્યા છે એવું લક્ષણ આપો તો તે પણ અયુક્ત છે. કેમકે ભ્રમ એ વિપરીત જ્ઞાનરૂપ છે અને તેથી એમનું અજ્ઞાનનું ઉપાદાન કારણ જે આત્મા તે વિપરીત જ્ઞાનરૂપ ભ્રમનું પણ ઉપાદાન કારણ છે. પણ આત્મા કંઈ અવિદ્યા અથવા અજ્ઞાન નથી. તેથી એ લક્ષણની આત્મામાં અતિવ્યપ્તિ થાય છે. અહિં જો એવું કહેા કે જેનું ઉપાદાન સત્ય પદાર્થ છે તે વસ્તુ પણ સત્ય હોય છે માટે આત્મા જો ભ્રમનું ઉપાદાન લઈએ તો ભ્રમ સત્ય થવો જોઈએ, પણ તેમ નથી તેથી આત્મા ભ્રમનું ઉપાદાન નહિ હોય પણ અન્ય જ રહેવું જોઈએ, તો એ કથન યુક્ત નથી. કેમકે ભ્રમ પણ સ્વરૂપે તો સત્ જ છે; ભ્રમનો જે વિષય છે તે સત્ય નહિ હોવાથી એનું ભ્રમ મિથ્યા છે એવો વ્યવહાર કરવામાં આવે છે. એ વ્યવહારમાં ભ્રમને સ્વરૂપે અસત્ કહેવામાં આવતો જ નથી. તેમ ભ્રમ સત્ય હોવાથી એનું ઉપાદાન આત્મા થઈ શકતાં લેશ પણ બાધ નથી. જો ભ્રમસ્વરૂપે અસત્ય હોય તો તો “આટલા સમયસુધી આ રજત છે, એવું મને બારયું હતું” એ પ્રકારની એ બાનની સત્યતા દર્શાવનારી પ્રતીતિ નહિ થતી જોઈએ, અર્થાત્ ભ્રમને સ્વરૂપે અસત્ય માનવામાં આ અનુભવનો વિરોધ આવે છે. તેથી આત્મા ઉપાદાન થઈ શકે છે અને આ લક્ષણની આત્મામાં અતિવ્યપ્તિ સ્પષ્ટ છે.

આ પ્રકારે અવિદ્યા અથવા અજ્ઞાનનાં આપવામાં આવતાં સર્વ લક્ષણો દોષયુક્ત કરે છે. એમ છતાં અવ્યુપગમ કહીએ કે ભલે આમાંથી કોઈ અવિચારિત રમણીય લક્ષણ હોય તો પણ એ અવિદ્યાના અસ્તિત્વમાં કોઈ પણ પ્રમાણ નથી. (અપૂર્ણ.)

વધો, આગળ વધો.

(અનુસંધાન ગત વર્ષના ૪૪ ૩૧૨ થી.)

મનુષ્ય પોતાની ઉન્નતિ કેટલી કરી શકે છે, તે જણાવતા પૂર્વે આપણે એ તત્ત્વજ્ઞાની રસ છે, કે શા માટે મનુષ્યની ઉન્નતિ સત્વર થતી નથી અને હજારો વર્ષે કે અનેક જન્મે થાય છે. એક જન્મમાં મનુષ્યની કેટલીક ઉન્નતિ થાય છે, બીજામાં કેટલીક થાય છે, અને આ પ્રમાણે દરેક જન્મમાં થોડી થોડી તેની ઉન્નતિ થતી રહે છે જ. પણ આ ઉન્નતિનું માપ કાઢવાનું કોઈ સાધન આપણી પાસે હોય તો, તેનું પ્રમાણ ધણ જ આપણું આવવાનું. આ પ્રમાણે ઉન્નતિ કરવી, કે આ પ્રમાણે ઉન્નતિ થવી, એ પૂર્વના જન્મનાના મનુષ્યોને ભલે અનુકૂલ હોય, પણ વર્તમાન સમયના મનુષ્યને તે અનુકૂલ હોય, એ શંકા નથી. પૂર્વે મનુષ્યો ગામમાં એક કલાકના એક કે બે માઇલની ઝડપથી મુસાફરી કરતાં હતાં, પણ આજે રેલવે ટ્રેનની શોધથી મનુષ્યો એક કલાકમાં પચીસ ત્રીસ કે તેથી પણ અધિક માઇલની મુસાફરી કરી શકે છે. આ જ પ્રમાણે મનુષ્ય પોતાની ઉન્નતિરચના વેગને પણ વધારી શકે છે અને તે વધારી શકવાને સમર્થ છે. માત્ર તેણે આ પ્રમાણે સત્વર ઉન્નતિ કેવા નિયમે કરવી તે નિયમ જ શોધી કાઢવાની જરૂર છે. જો તે પોતાની ઉન્નતિ સત્વર કરવાના નિયમને શોધી કાઢે છે તો જ તે અનેક જન્મમાં નથી સિદ્ધ કરી શકતો, તે એક જન્મમાં સિદ્ધ કરી શકે છે. અને આવા નિયમ વિષયમાં નથી, એમ પણ નથી જ. રેલવે ટ્રેનની શોધ નહતી થઈ ત્યાંપર્યંત, કલાકના પચીસ ત્રીસ માઇલના વેગથી મુસાફરી કરી શકાય, એવું સાધન સંભવિત છે, એમ મનુષ્યો માનતાં ન હતાં. તેમને આવી શોધની કલ્પના પણ ન હતી. પણ હુદ્દિમાન શોધકે આવી શોધ કરી, અને આનું સાધન સંભવિત છે, એમ મનાવવા લાગ્યું. આપણે કોઈ કાર્ય કરીએ અને તેમાં જેટલો સમય જાય, તે જ કાર્ય કોઈ દેવને કરવું હોય તો તેટલો સમય જતો નથી. કારણ કે કારણ એ જ, કે તે કાર્ય કેમ સત્વર સિદ્ધ કરવું તેના નિયમનું દેવને જ્ઞાન છે. હવે જો મનુષ્ય પણ આ નિયમને શોધી કાઢે તો તે પણ દેવની પેઠે પોતાનાં કાર્ય સદૃજ સિદ્ધ કરી શકે છે, આ વિષયમાં જો નિયમો રહેલા છે, તે તે નિયમોનું અમુકને જ જ્ઞાન થાય છે, એમ નથી જો નિયમોને શોધી કાઢવાને પ્રયત્ન કરે છે, તે સર્વને તેનું જ્ઞાન થાય છે જ. તેથી પોતાની ઉન્નતિ સત્વર કેવી રીતે કરવી, એ ખોળી કાઢવાને મનુષ્યે ત્યાંસુધી પ્રયત્ન નથી કર્યો, ત્યાંસુધી જ તેની ઉન્નતિ સાંધના રહતી પેઠે મંદવેગથી થતી રહી છે. પણ આં તેણે પોતાની ઉન્નતિ સત્વર કરવાનું હાથમાં લીધું, કે વિદ્યુત્વેગે તેની ઉન્નતિ ત્યાંસુધી નહિ જ રહે.

પૂર્વના હજારો વર્ષમાં મનુષ્યની ઉન્નતિ થવી જોઈએ તેટલી શા માટે નથી થઈ, અને

ધણી જ ઝાણી થઈ છે, તેનું કારણ શું ? કારણ, એ છે, કે તેણે એથી વિશેષ ઉન્નતિ કરવાની કદી ઇચ્છા નથી કરી, એથી વિશેષ ઉન્નતિ થઈ શકવી સંભવિત છે એમ તેણે માન્યું નથી તથા તેને કોઈએ આ પ્રમાણે થવું સંભવિત છે, એમ જણાવ્યું પણ નથી. શા માટે મનુષ્યની ઉન્નતિ અસાધારણ થઈ શકે છે, એ સંબંધમાં આપણે વિચાર કરીએ તો આપણને અનેક કારણો દૃષ્ટિએ આવશે જ. મનુષ્ય એ ઈશ્વરનો અંશ કહેવાય છે. ઈશ્વરમાં આપણે સર્વ પ્રકારની શક્તિ, તથા સર્વ પ્રકારનું જ્ઞાન રહેલું છે, એમ માનીએ છીએ. હવે આ સર્વ પ્રકારની શક્તિ અને સર્વ પ્રકારનું જ્ઞાન, મનુષ્ય ઈશ્વરનો અંશ હોવાથી તેનામાં પણ રહેલાં છે, અને તે ઇચ્છે તો પ્રકટ કરી શકે છે. કોઈ કહેશે, કે જ્યારે મનુષ્ય ઈશ્વરનો અંશ છે, ત્યારે શા માટે ઈશ્વરના જેવી શક્તિઓ તેનામાં જણાતી નથી ? ક્યાંથી જણાય ? તેણે પોતાના સામર્થ્યવડે પોતાની આ શક્તિઓને જાગૃત નહિ કરતાં પ્રચલ્ન અર્થાત્ ગુપ્ત રાખી છે. તેણે જેમ પોતાના ઈશ્વરના અંશને ગુપ્ત રાખ્યો છે તેમ તે તેને પ્રકટ પણ કરી શકે છે. ગુપ્ત રાખવાની ઇચ્છા થતાં તેને ગુપ્ત રાખ્યો છે, અને પ્રકટ કરવાની ઇચ્છા થતાં તેને પ્રકટ કરી શકે છે. જેણે જેણે આ અંશને પ્રકટ કરવાની ઇચ્છા કરી છે, તે પ્રકટ કરી શક્યા છે જ. વળી કોઈ અન્ય શંકા કરશે, કે મનુષ્યને આ અંશને ગુપ્ત રાખવાની ઇચ્છા હોતી જ નથી, પણ પ્રકટ કરવાની ઇચ્છા હોય છે. આ શંકાનું ઉત્તર એ છે, કે હવે ટકા આ સામર્થ્યને પ્રચલ્ન રાખવાની ઇચ્છા તે કરે છે અને પ ટકા તેને પ્રકટ કરવાને તે ઇચ્છે છે, અને તેથી જ તેનામાં ઈશ્વરનો અંશ જોઈએ તે પ્રમાણમાં જાગૃત થતો નથી. પોતાના સામર્થ્યને ગુપ્ત રાખવું એ પણ એક શક્તિ જ છે. તે સ્વતંત્રતાથી આ પ્રમાણે કરે છે તેમાં ઈશ્વર કે અન્ય કોઈના દોષ નથી જ.

એક મનુષ્ય પોણોસો વર્ષ જીવે છે, તો બીજો સો જીવે છે. હવે જે પોણોસો વર્ષ જીવે છે, તે સો વર્ષ જીવી શકે, એમ આપણે સ્વીકારીએ તો તેમાં ખોટું નથી જ. અને તે જ પ્રમાણે સોથી અધિક વર્ષ પણ અન્ય મનુષ્ય શા માટે ન જીવી શકે ? જીવી શકે જ. એક મનુષ્ય હજાર રૂપૈયા કમાય છે, બીજો દશ હજાર અને ત્રીજો એક લાખ કે દશ લાખ કમાય છે. હવે જે નિયમે દશ લાખ રૂપૈયા મળી શકે છે તે નિયમે કરોડ કે તેથી અધિક રૂપૈયા પણ કમાઈ શકવાનો સંભવ છે જ. તાત્પર્ય, કે મનુષ્યની ઉન્નતિ છે જે શાખામાં તે ઇચ્છે તેટલી શકે છે. મનુષ્યની ઉન્નતિનો અંત નથી. આટલું જ તે કરી શકે છે, એમ આપણે માનીએ છીએ. આથી શરૂઆતે તેમ નથી જ. ઈશ્વરને અનંત જ્ઞાન અને અનંત સામર્થ્યસંપન્ન કહેવામાં આવે છે, અને મનુષ્ય ઈશ્વરનો અંશ હોવાથી તેનામાં પણ આ અનંત જ્ઞાનસામર્થ્ય પ્રકટ થઈ શકે છે. અનંત એટલે જેનો અંત નથી એવાં. તેથી જ આપણે કહ્યું, કે મનુષ્યના જ્ઞાન અને સામર્થ્યની શ્રેણી અંત નથી. તે યુગોના યુગોપર્યંત પોતાના જ્ઞાનસામર્થ્યને વધારી કરે તો તે વધી શકે છે કારણ કે તેનો અંત નથી, તે અનંત છે.

ભૂતકાળના મનુષ્યે એટલું જ માન્યું હતું, કે ત્રણ ચાર કે બહુ બહુ તો છ સાત માળતું ઘર બાંધી શકાય તે લાખ કે કરોડ રૂપૈયા બહુ બહુ તો મેળવી શકે, તે પોણોસો કે સો વર્ષ જીવી શકે; ક્ષય, લક્ષ્મી આદિ અસાધ્ય દરદાઉપર તેનું સ્વામિત્વ ન હોઈ શકે, વૃદ્ધાવસ્થા અને મરણ એ સ્વાભાવિક છે, અને તેથી તેમનો જય થવો અસંભવિત છે, પગેરે અને આ પ્રમાણે માનવાથી તે તેટલું જ કરી શક્યો છે, તો પણ છ સાત માળતું ઘર, લાખ જે

લાખ રૂપૈયા, સો વર્ષનું આયુષ્ય વગેરે આપણને મળી શકે છે, એવું કંઈ સર્વ મનુષ્યોએ માન્યું નથી, પણ કેઈ કેઈ મનુષ્યોએ જ માન્યું છે. મનુષ્યનો મોટો ભાગ દરિદ્રાવસ્થામાં જ રહેલો છે. તેણે તો એક બે માળના હવાચળવાળાં વિનાના ઝુંપડાંએવા ઘરમાં, પાંચસો કે હજાર રૂપૈયાની સંપત્તિમાં, સો વર્ષના આયુષ્યમાં, અને અનેક વ્યાધિમરત દશામાં, જ જીવન પૂરું કર્યું છે. આથી વિશેષ કંઈ બની શકે છે, એવું તેણે માન્યું પણ નથી, અને એથી વિશેષ તેણે કંઈ કર્યું પણ નથી જ. જો તેણે એથી વધારે કંઈ પણ કરવાની ઇચ્છા કરી હોત, તો તે કંઈ પણ વિશેષ કરી શક્યો હોત.

પ્રિય વાચક ! જૂતકાળના મનુષ્યે આ પ્રમાણે માન્યું હતું, તે તેને માટે યોગ્ય હતું, પણ તમારે માટે આજે તે યોગ્ય નથી જ. તે કલાકે બે માઈલ ચાલતા ગાડામાં ધૂળ ખાતો, તાપ તાઢ વેડતાં મુસાફરી કરતો હતો અને તમે કલાકના પચીસ ત્રીશ માઈલ પ્રમાણે ઉત્તમ હવાને શ્વાસમાં લેતાં, તથા તાપ ટાલતું જરા પણ દુઃખ નહિ વેડતાં સુખપૂર્વક અને આનંદ-પૂર્વક રેલવેટ્રેનમાં મુસાફરી કરી શકો છો. વર્તમાનકાળ તે જૂતકાળ નથી, પણ વર્તમાનકાળ છે. જૂતકાળ અને વર્તમાનકાળમાં ઘણું અંતર છે. તમે વર્તમાનકાળમાં રહો છો પણ તમારા આચારવિચાર જો જૂતકાળજેવા છે, તો તમે વર્તમાનકાળમાં નથી રહેતા, પણ જૂતકાળમાં રહો છો, તમે તમારી ઉન્નતિ નથી કરતા પણ જ્યાં છો ત્યાં જ રહો છો. તમારા વિચારને અને આચારને તમારે બદલવાની જરૂર છે. તમારી ઉન્નતિ કુદરતા નિયમે અનેક જન્મે કરવાની નથી, પણ વર્તમાન જન્મમાં જ કરવાની છે. તમારી ઉન્નતિરચના વેગને તમારે ગાડાજેટલો રાખવાનો નથી, પણ રેલવેટ્રેનજેટલો કરવાનો છે. પૂર્વના મનુષ્યો નામધારી મનુષ્યો હતા, પણ તમારે યથાર્થ મનુષ્ય થવાનું છે. તમે ઈશ્વરના અંશરૂપ હોવાથી તે અંશને તમારે શુદ્ધ રાખી મૂકવાનો નથી, પણ પ્રકટ કરવાનો છે. અને આ અંશ જેટલા અંશમાં તમે પ્રકટ કરવાને ઇચ્છો તેટલા અંશમાં તમે પ્રકટ કરી શકશો.

તમે ઈશ્વરના અંશજૂત છો અને ઈશ્વરના ઐશ્વર્યનો અંત નથી તો પછી તમે શા માટે આવી ક્ષુદ્ર સ્થિતિમાં પડી રહ્યા છો ? તમારી આવી સ્થિતિમાં તમને ઈશ્વરનો અંશ કેાણુ કહી શકશે ? અંતરમાં તમારા આ અંશને જીએ અને તમારી પોતાની મહત્તાને અલ્પત વધારી મૂકો. તમે ઝુંપડાંજેવા ઘરમાં પડી રહેવાને યોગ્ય નથી પણ પચીશ પચાસ માળવાળા દૈવી મહાસભમાં રહેવાને યોગ્ય છો. તમે પાંચસો હજાર રૂપૈયાજેટલી સંપત્તિને યોગ્ય નથી, પણ અનર્ગલ ધનના સ્વામી થવાને યોગ્ય છો. તમે નાના વ્યાધિથી પીડાવાને યોગ્ય નથી, પણ તમે વ્યાધિમાત્ર ઉપર સ્વામીત્વ મેળવવાને યોગ્ય છો. તમને શ્લેષ્મણ વ્યાધી શકે તેમ નથી, પણ નિરંતર યુવાવસ્થા જ તમારે માટે યોગ્ય છે. તમે પચાસ પોણેસો વર્ષ જીવી શકો તેમ નથી, પણ તમે હજારો વર્ષ અને ઇચ્છો તેટલો સમય જીવન ધારણ કરવાને યોગ્ય છો. તમે રંક નથી પણ મહારાજાઓના પણ મહારાજા છો. ઈશ્વરના ઐશ્વર્યની કેાણુ મર્યાદા આંધી શકે તેમ છે ? અને તમે ઈશ્વરના અંશરૂપ હોવાથી તમારા ઐશ્વર્યની મર્યાદા પણ આંધી શકાય તેવી નથી. આ ઈશ્વરની અલ્પત મહાન્ સ્થિતિમાં તમે બેસો, તેમાં જ અખંડ રહો, તેમાં જ ચાલો, અને ત-મય થઈ રહો. આ સ્થિતિસાથે સરખાવતાં તમારી વર્તમાન સ્થિતિ અલ્પત ક્ષુદ્ર છે. તેને તમારે કંઈ સંજોગ નથી. તમે તેને રાખી રહ્યા છો. તેથી જ તે રહી છે. તેનો ત્યાગ કરીને મહાઅદ્ભુત સ્થિતિમાં વિરાજો અને દૈવી સુખનો અનુભવ કરો.

આ જગતમાં મહાનુભાવ મહાન સ્થિતિ તમારે માટે યોગ્ય છે. માટે તમે હુદ્ર સ્થિતિની કલ્પના કરતા નહિ, પણ મોટામાં મોટી સ્થિતિની જ, કલ્પના કરો. પૂર્વના હળોરા વર્ષાઉપરના મનુષ્યો હુદ્ર સ્થિતિમાં પચારહા હતા કારણ કે તેમણે તેવી સ્થિતિથી કોઈ ઉચ્ચ સ્થિતિમાં જઈ શકાય છે, તેવી ઇચ્છા જ નહોતી કરી અને તેથી તે તેવી સ્થિતિમાં રહ્યા હતા. આજે પણ મનુષ્યો જે સ્થિતિમાં છે તે સ્થિતિથી ઉચ્ચ સ્થિતિની તે ઇચ્છા કરતા નથી, અને તેથી જ તેમાં રહે છે. તમારે પણ તેવી સ્થિતિમાં પચા રહેવું હોય તો ભણે, તેવી સ્થિતિની ઇચ્છા કરજો, પણ તમારે એથી આગળ વધવું હોય તો ઉંચી સ્થિતિને જ ઇચ્છજો.

આ હિંદુસ્થાનને તમારે વર્તમાન સ્થિતિમાંથી સ્વર્ગથી પણ ઉચ્ચ સ્થિતિમાં જો મૂકવો હોય તો, તમારી ઇચ્છાને પ્રથમ અત્યંત ઉચ્ચ કરો; તમે પ્રથમ અત્યંત ઉચ્ચ યાઓ. સૂર્યોદય થતાં જેમ અધિકાર એની મેળે જોતો રહે છે તેમ તમારી યોગ્યતા વધતાં તમારી આશુબાલુની હુદ્ર સ્થિતિ એની મેળે જ અગાધાઈ જશે. કોઈ મોટા પુરુષ કોઈ ટેકાણે જાય છે તો તેને યોગ્ય અનુકૂલતા જેમ ત્યાં સ્થાય છે, તેમ તમે પણ વાર્તાવિક મહત્તાને ધારણ કરશો તો તમારી આસપાસ તમારી મહત્તાને શોભે અને તેને વધારે એવી જ વ્યવસ્થા થશે. આપણે જેવી સ્થિતિમાં રહેવાની ઇચ્છા કરી છે, તેવી સ્થિતિ આપણને મળી છે; હવે એથી ઉચ્ચ સ્થિતિની આપણે ઇચ્છા કરીશું તો તેવી સ્થિતિ પણ આપણને મળશે જ. વર્તમાન સમયમાં હિંદુસ્થાનની જેવી સ્થિતિ છે, તેવી તેની સ્થિતિ શાથી છે ? તેમાં રહેનાર મનુષ્યો તે સ્થિતિને પાત્ર છે તેથી. તેમની પાત્રતા જો એથી ઉચ્ચ હોત તો હિંદુસ્થાનની સ્થિતિ પણ ઉચ્ચ હોત. તાર્વર્ષ, કે દેશ મનુષ્યોને બનાવે તો નથી, પણ મનુષ્યો દેશને હુદ્ર કે મહાન બનાવે છે, પૂર્વના ઋષિમુનિઓએ આ જ દેશને કેટલો ઉચ્ચ કર્યો હતો ! અને વસ્તુતઃ આ ઉચ્ચતા, એ શું હતું ? તે ઋષિમુનિઓની યોગ્યતા અને આ યોગ્યતા પ્રમાણે વર્તમાન સમયમાં પણ જો મનુષ્યો પોતાની યોગ્યતા વધારે છે તો દેશની યોગ્યતા એની મેળે જ વધે છે.

આપણામાંથી કોઈને પચીસ વર્ષ થયાં હશે, કોઈને પચાસ કે કોઈને પોણેશી થયાં હશે. હવે આટલા વર્ષમાં આપણે આપણી કેટલી ઉન્નતિ કરી છે, તે જોવું પડે છે. આપણે વાધિઉપર, વૃદ્ધાવસ્થાઉપર, મૃત્યુઉપર, નિર્ધનતાઉપર, આદિ વિવિધ વસ્તુઓઉપર કેટલું સ્વામીત્વ મેળવ્યું છે તે જોવું પડે છે. કારણ કે જો આ પ્રમાણે આપણે આપણા સામર્થ્યની શક્તિ નથી કરી, તો પછી આપણે આગળ વધ્યા છે, એમ થી રીતે કહી શકાય ? પ્રતિદિન આગળ વધવાની આપણે જરૂર છે જ, અને તેમ કર્યા વિના આપણી ઉન્નતિ થતી નથી અને પરતંત્રતા ટળતી નથી. આપણે નિરંતર નિરામય રહી શકવાને યોગ્ય છીએ, નિરંતર યુવાવસ્થા સિંધર સખી ચક્રવાને આપણે સમર્થ છીએ, યથેચ્છ સંભવ જીવવાને આપણે શક્તિમાન છીએ, અનર્થ ધનના સ્વામી થવાને આપણી યોગ્યતા છે, એ વગેરેનો દર શ્રદ્ધાપૂર્વક સ્વીકાર કરવો જોઈએ. અને આ પ્રમાણે શ્રદ્ધાપૂર્વક માન્યા પછી આ સર્વની આપણે ઇચ્છા કરવી જોઈએ. આ શ્રદ્ધા અને આ ઇચ્છા પ્રકટતાં જ મનુષ્યનામાં એક પ્રકારની વિશ્વશક્તિ આવે છે. તે સામાન્ય મટી અસામાન્ય થતો જાય છે. તેનો જાણે નૂતન જન્મ થયો હોય તેમ યાય છે. પરતંત્રતાની દુકી મર્યાદા દૂર થઈ સ્વતંત્રતાની વિસ્તૃત મર્યાદા તેની દૃષ્ટિએ પડે છે. હવે જ તે તે વાર્તાવિક મનુષ્યપદમાં આવે છે, અને હવે જ તેનો ઉન્નતિરથ વધાર્યો વેગથી ચાલવા માટે છે. મહાન થવાની, ઈશ્વરના અ-

પ્રથમ યવાની ઇચ્છાને જાગૃત રાખવી, તેને સતત પોષ્યા કરવી, પરિણામે તેને તીવ્ર કરવી, ઉન્નતિનું સૂત્ર છે. ઇચ્છા સતત પોષાતાં તે તીવ્ર થાય છે અને આવી તીવ્રચ્છા ઈષ્ટિત અને આવશ્ય ઉપન કરે છે જ.

(આપણું.)

આપણું ચમત્કારિક તનુમંદિર.

(અનુસંધાન ગૂત વર્ષના પૃષ્ઠ ૨૧૯ થી.)

૨૦ વાતાયન.

પ્રત્યક ગૃહને વાતાયન અર્થાત્ પારી હોય છે, તે પ્રમાણે આપણા આ તનુમંદિરને પણ પારી છે જ. આપણા આ તનુમંદિરને બે પારી છે, અને તે અત્યંત ઉપ-
યોગી છે. આ બે વાતાયન તે આપણાં બે નેત્ર છે. ઘરના માલીક જેમ ઘરમાં રહીને પારી-
માંથી બાહ્ય જગતમાં જુએ તેમ, તનુમંદિરમાં રહેતો અભિમાની પણ આ નેત્રથી પારીમાંથી
બહારના જગતને જુએ છે, અને જગતનું જ્ઞાન મેળવે છે. આ બે નેત્રવડે મનુષ્ય પોતાના
કર્મ વ્યવહાર ચલાવી શકે છે, એટલાં તે ઉપયોગી છે. નેત્રની આગળ પોંપચાંને લગતી પાંપણો
કાઢાય છે, જે નેત્રની રોજામાં વૃદ્ધિ કરે છે એટલું જ નહિ, પણ તે બહારથી નકામા હાનિકારક
નેત્રમાં જતા પદાર્થને પણ અટકાવે છે. પોંપચાંવડે પણ તે જ પ્રમાણે નેત્રનું સંરક્ષણ થાય
છે. કેઈ પદાર્થ નેત્રમાં જતો હોય છે તો પોંપચાં પોતાની મેળે જ બંધ થઈ જાય છે. પોંપ-
ચાંની તળેના ભાગમાંથી એક જાતનો પ્રવાહી પદાર્થ હંમેશાં અંધાં કરે છે, જે નેત્ર ઉપાડબંધ
કરવાથી નેત્રના તમામ ભાગમાં ફરી વળે છે અને સપાટીને આદ્ર રાખે છે. આ પાણીજેવો
પદાર્થ પુનઃ નેત્રના તળેના પોંપચાંમાં ઘસીને નીચે ઉતરી પડે છે અને તે નાકમાં ઘસીને બહાર
નીકળી જાય છે. પ્રસંગે આ પદાર્થ અર્થાત્ પાણી વિશેષ પ્રમાણમાં પણ ઝરે છે, અને ત્યારે
તે અંદરના પોંપચાંમાં ઘસીને એકી વખતે તમામ અંદર જઈ શકે તો નથી અને તેથી
તે બહાર નીકળી જાય છે. આ બહાર નીકળી જતા પાણીને આપણે અણુ કહીએ છીએ.
જ્યારે શોક થાય છે કે જ્યારે અતિદુઃખ થાય છે ત્યારે આ પદાર્થ વિશેષ પ્રમાણમાં નેત્રમાંથી
ઝરે છે; નીચેના પોંપચાંની બાજુમાં કેટલીક ગ્રંથિઓ છે, જેમાંથી તેલજેવો એક પદાર્થ
ઝરે છે, જેનાવડે નેત્ર જ્યારે બંધ કરવામાં આવે છે ત્યારે ચોટી જતાં નથી, પણ સ્તિગ્ધ
રહ્યાં કરે છે. ડોળાની મધ્યમાં એક કાળા ટપકાજેવો ભાગ છે. અને આ કાળા ટપકાની
પાછળ એક સ્નાયુ આવેલો છે, જે આ ભાગનું સંરક્ષણ કરે છે. આ ભાગ નેત્રમાં અત્યંત
ઉપયોગી છે. જો આ ભાગને કંઈ અડચણ થાય છે, તો મનુષ્યથી ભ્રષ્ટ શક્ય નથી. આ
ભાગનો બાહ્ય પદાર્થોસાથે સંબંધ ચલાવી, તેનું જ્ઞાન કેવી રીતે મનુષ્યને થાય છે, એ
સામાન્ય આશ્ચર્યપ્રદ નથી. જ્યારે વિશેષ પ્રકાશ નેત્રઉપર પડે છે ત્યારે પેલા કાળા ટપકાની
પાછળ રહેલો સ્નાયુ સંકોચાય છે જેથી તે ભાગ પણ સંકોચાય છે અને વિશેષ પ્રકાશથી
નેત્રને હાનિ થતી અટકે છે. અને જ્યારે પ્રકાશ ઓછો હોય છે ત્યારે આ સ્નાયુ વિકાસને
પામે છે, જેથી બાહ્ય પદાર્થનું જ્ઞાન સારી રીતે થઈ શકે છે.

આ નેત્રવડે મનુષ્ય જેમ બાહ્ય જગતને જોઈ શકે છે તેમ નેત્રવડે મનુષ્યની પરીક્ષા પણ થઈ શકે છે. નેત્રવડે શરીરમાં રહેનાર અભિમાની કેવો છે તે જાણી શકાય છે. વાણીથી મનુષ્યની પરીક્ષા કરતાં જૂલ થવાનો સંભવ રહેલો છે, પણ નેત્રવડે જે આવડે તો મનુષ્યની પરીક્ષા સારીરીતે થઈ શકે છે. નેત્રથી મનુષ્યના અંતઃકરણની પરીક્ષા સદૃશ થઈ શકે છે. કાંઈના ઉપર પ્રેમ, મોહ, ઉપકાર વગેરે ભાવ દર્શાવવા હોય, અને વાણીવડે એક પણ અક્ષર ન બોલવામાં આવે છતાં નેત્રવડે આ સર્વ બાવો દર્શાવી શકાય છે.

આ નેત્રનો આ વિના ખીન્ન પણ ઉપયોગ છે, જે આપણે હવે જણાવીએ છીએ. પૂર્વે 'ફેટામાફ' ના વિરે કાંઈ જાણતું નહતું, આજે સર્વ મનુષ્યો તેવિરે જાણે છે. રથજે રથજે આજે આ વિદ્યાવડે લીધેલી છત્રીઓ જોવામાં આવે છે. આપણા ચમત્કારિક તનુમંદિરમાં આપણાં નેત્ર એ છત્રી લેવાનું યંત્ર છે અર્થાત્ 'કેમેરા' છે. 'કેમેરા'માં એક કાચની પ્લેટ હોય છે, જેના ઉપર એક પદાર્થ લગાડેલો હોય છે; આ પ્લેટ ઉપર સૂર્યનાં કિરણોની અસર તરત થઈ જાય છે, એવો તે હોય છે. છત્રી લેતી વખતે આ 'પ્લેટ'ને એક પેટીજવા ભાગમાં હાંકીને મૂકી રાખવામાં આવે છે, જેમાં થઈને તેના ઉપર પ્રકાશનાં કિરણો પડે છે. જેની છત્રી લેવાની હોય છે તે આ 'કેમેરા'ની સામે મૂકવામાં આવે છે જેના ઉપર પ્રકાશનાં કિરણો પડીને તે પરાવર્તન પામીને પેટી પ્લેટ ઉપર પડે છે, અને ત્યાં તેની અસર થાય છે અર્થાત્ પેટી સામે છત્રી તેના ઉપર પડી રહે છે. આ 'કેમેરા' જેવી જ વ્યવસ્થા આપણા નેત્રની છે. નેત્રની અંદરનો જે ભાગ છે તે સ્કોમળ છે, અને તેના ઉપર પ્રકાશ તથા છાયા જે પ્રમાણમાં નાખવાં હોય તે પ્રમાણમાં જ પડી રહે છે. અંદરના ભાગમાં એક જાતનો પદાર્થ બનેલો છે. આ ભાગ રચરના દડાજેવો છે. આ ભાગની આજુબાજુ પારદર્શક ત્વચા આવે છે, તેની ઉપરના ભાગમાં કીકી (Retina) આવેલી છે. આ કીકી એ જ નેત્રમાં સહિષ્ણુ અંગત્યનો વિભાગ છે. આ કીકી દશ પ્રકારનાં પાત્રી બનેલી છે, અને આ દરેક પાત્રી જે આપણે વર્ણન કરવા બેસીએ તો તેમાં ધણે વિસ્તાર થઈ જાય તેમ છે. આ કંઈ સામાન્ય ચમત્કૃતિ નથી, અને આવી આવી અનેક ચમત્કૃતિઓ આપણા ચમત્કારિક તનુમંદિરમાં રહેલી છે. 'રેટીના' ના બદારની બાજુમાં એક ભાગ આવેલો છે જેનો રંગ જુરો અને કાળો મિશ્રિત છે. આને અંગ્રેજીમાં Choroid કહે છે. આ વગેરે નેત્રના અનેક વિભાગ શરીરવિદ્યામિત્રો પાડે છે, જે સર્વનું વર્ણન કરતાં જમને આ સંબંધી વિશેષ અભ્યાસ નથી તેમને કંટાળારૂપ થઈ પડે તેમ છે. ડોળાની આસપાસ ચરબી આવેલી છે, અને આ ચરબી સાથેના ડોળો હાંકડાંવાળા ભાગમાં બેસાડેલો છે. ડોળાને ગતિમાં મૂકનાર છ રનાપુઓ છે; આ છ રનાપુઓવડે તે ઉપર નીચે તથા આજુબાજુ ફરી શકે છે.

હવે આપણે છત્રી પાડવાના 'કેમેરા' અને નેત્રને સરખાવીએ. કેમેરામાં પ્રકાશ જવાનું અંગજનું એક જ દાર હોય છે, અને નેત્રમાં પણ આગળથી જ પ્રકાશ જાય છે. કેમેરામાં વિશેષ કે ન્યૂન પ્રકાશ પાડવાની જેમ વ્યવસ્થા છે તેમ આપણા નેત્રમાં પણ છે. 'કેમેરા'માં છત્રી પાડતી વખતે, મનુષ્યને એટલે અંતરે બેસાડવામાં આવે છે, કે ન્યાંથી તેની છત્રી બરાબર પડી શકે. પ્રમાણથી વિશેષ અંતરે હોય છે તો છત્રી પડતી નથી. તે જ પ્રમાણે નેત્રથી પણ જે પદાર્થ પ્રમાણથી વિશેષ દૂર હોય છે તે પદાર્થો જોઈ શકાતા નથી, કારણ કે

તેનાં કિરણો નેત્રને અથડાતાં નથી. ‘કેમેરા’માં પ્રમાણજેટલો પ્રકાશ પાડવાને વ્યવસ્થા કરનારમાં કેટલોક સમય ગયો છે, જ્યારે નેત્ર પોતાની મેજે જ તત્કાલ આવી વ્યવસ્થા કરી લે છે. પદાર્થ પાસે હોય છે તો નેત્રની અંદરના સ્નાયુઓ સ્વાભાવિક રીતે જ સંકોચાય છે, અને દૂર હોય છે તો તે પોતાની મેજે જ વિશિષ્ટ થાય છે. જેથી કરીને જ્ઞેવાતું કાર્ય ઉત્તમ રીતે થઈ શકે છે. કોઈ કોઈ મનુષ્યોનાં નેત્ર દોષવાળાં પણ હોય છે, કોઈને પાસેના પદાર્થો ખરાબ જણાતા નથી, તો કોઈને દૂરના ખરાબ જણાતા નથી. આવા મનુષ્યોને ચરમાં પહેરવાથી લાભ થાય છે. કારણ કે ચરમાંવડે સૂર્યનાં કિરણો નોંધાયે તે પ્રમાણમાં નેત્ર ઉપર પડી શકે છે અને તેથી જ પદાર્થ જ્ઞેવાતો છે તે ખરાબ જોઈ શકાય છે.

આપણે વિવિધ પદાર્થો નોંધાયે છીએ, અને તે પદાર્થો જૂદા જૂદા છે, એમ આપણે શી રીતે ઓળખી શકીએ છીએ? આ ખડીઓ છે, આ કદમ છે, આ કાગળ છે, એવું જૂદું જૂદું જ્ઞાન અપિષ્કુને શી રીતે થાય છે? આ પદાર્થો ઉપર કિરણો પડીને તે આપણા નેત્ર ઉપર પડે છે, અને તેથી આપણને તે પદાર્થોનું જ્ઞાન થાય છે, એમ આપણે ઉપર કહી ગયા છીએ; કિરણ એક જ પ્રકારનાં છે, અને નેત્ર પણ એક જ પ્રકારનાં છે છતાં આ કદમ છે, આ ખડીઓ છે, આ કાગળ છે, એવું જૂદું જૂદું જ્ઞાન શી રીતે મનુષ્યને થાય છે? આ પ્રમાણે યવામાં નીચેપ્રમાણે કારણ છે.

નેત્રમાં રહેલી કીડી, એ આપણા નેત્રમાં એક અત્યંત ઉપયોગી અવયવ છે, એમ આપણે ઉપર કહી ગયા છીએ, પણ વસ્તુતઃ વિવિધ પદાર્થોને વિવિધ પદાર્થોરૂપે જણાવનાર કોઈ જૂદી જ વ્યવસ્થા છે. આ કીડીની સાથે જ્ઞાનતંતુનો સંબંધ છે, જે જ્ઞાનતંતુનો મગજ સાથે સંબંધ છે. નેત્ર ઉપર અમુક પદાર્થ ઉપર થઈને આવતાં કિરણો પડે છે, જેની ખબર આ જ્ઞાનતંતુ મગજમાં પહોંચાડે છે, અને ત્યાં જો અસર થાય છે, તેવડે આપણને જૂદા જૂદા પદાર્થોનું જ્ઞાન થાય છે. એક વખત આપણે ખડીઓને નોંધાયે છીએ અને તેનાં જો કિરણો નેત્ર ઉપર પડે છે, અને તેની ખબર મગજમાં પહોંચતાં જો અસર ત્યાં થાય છે, તેવી જ અસર જ્યારે પુનઃ ત્યાં થાય છે ત્યારે તે ઉપરથી આપણે જાણી શકીએ છીએ, કે તે પદાર્થ તે ખડીયો જ છે. આ પ્રમાણે વિવિધ પદાર્થોને જ્ઞેવાથી આપણા મગજમાં વિવિધ અસરો-લાગણીઓ થાય છે, અને આ લાગણીઓને લીધે જ આપણે વિવિધ પદાર્થોની વિવિધતાને જાણી શકીએ છીએ.

આ ઉપરથી આપણને સ્પષ્ટ થાય છે, કે શાથી આપણે પદાર્થોને ઓળખી શકીએ છીએ. પદાર્થોને ઓળખવાનું સાધન નેત્રમાં નથી રહ્યું પણ મગજમાં રહ્યું છે. જો કે નેત્રની પણ આમાં અગત્ય નથી, એમ નથી જ. કારણ કે નેત્રના ઉપર જો આ પ્રમાણે પદાર્થો ઉપર થઈને આવતાં કિરણો ન પડે અને તેની ખબર મગજમાં ન લેઈ જવાય તો, તે પદાર્થોનું જ્ઞાન થવું સંભવિત નથી. તેથી નેત્રની પણ જ્ઞેવામાં પ્રથમ અગત્ય છે જ. પણ ઘણા મનુષ્યો સમજે છે, કે નેત્રમાં જો કીડી રહેલી છે તેને જ પદાર્થોનું જ્ઞાન થાય છે, પણ વસ્તુતઃ તેમ નથી, પણ આપણે ઉપર જણાવી ગયા તે પ્રમાણે જ્ઞાન યવામાં મગજ કારણ છે.

જેમ સ્પર્શ જ્ઞાન મગજમાં વસ્તુતઃ થાય છે તેમ સ્પર્શ આદિનું જ્ઞાન પણ મગજમાં જ થાય છે. કારણ કે સ્પર્શ વગેરે યતાં તે તે ભાગમાં રહેલા જ્ઞાનતંતુઓ તેની ખ-

પરઃમગજમાં પહોચાડે છે, અને ત્યાં જ લાગણી થાય છે, તેને લીધે આપણને જ્ઞાન થાય છે. કાષ્ઠ પદાર્થ આપણને અડકે કે છે તેની અસર તે જાગ ઉપર રહેલો જ્ઞાનતત્ત્વ મગજમાં લેઈ જાય છે, અને ત્યાં જ તેનું જ્ઞાન થાય છે. આ પણ એક આપણા ચમત્કારિક તત્ત્વમંદિરની સામાન્ય ચમત્કૃતિ નથી.

આપણે કાષ્ઠ પદાર્થ જોઈએ છીએ કે તેની સાથે જ આપણને તત્કાલ તેનું જ્ઞાન થાય છે, અને તેથી આ પ્રમાણે તે પદાર્થનાં કિરણો નેત્રઉપર પડીને તેની ખબર મગજમાં લેઈ જવાતી હશે, અને પછી ત્યાં જ આપણને તેનું જ્ઞાન થતું હશે. એમ આપણને જ્ઞાન થતું નથી. પણ આ સર્વ એટલી ત્વરાથી થાય છે કે તે સર્વ ક્રિયાઓ થાય છે, તે આપણે જાણી શકતા નથી. રસ્તે ચાલતાં કે રેલ્વેટ્રેનમાં મુસાફરી કરતાં કરતાં આપણે અનેક પદાર્થોને જોઈએ છીએ અને તે સર્વનું આપણને જ્ઞાન થાય છે. પણ આ પદાર્થોને જોવાથી જ અસર નેત્રઉપર થાય છે તે એટલી તો ઝડપથી એકપછી એક મગજમાં પહોચાડવામાં આવે છે, કે આપણને જાણે આ સર્વ વચલી ક્રિયાઓ ન થતી હોય એમ જણાય છે, અને પદાર્થને નેત્રવડે જોવામાત્રથી જ આપણને જાણે પદાર્થોનું જ્ઞાન થઈ જતું હોય એમ લાગે છે. કાષ્ઠ પદાર્થનાં કીકીઉપર પડતાં કિરણો $\frac{1}{4}$ સેકન્ડ સુધી તેના ઉપર ટકે છે. $\frac{1}{4}$ સેકન્ડ પછી ખીજ પદાર્થનાં કિરણો તેના ઉપર પડે છે. એક પદાર્થ આપણે જોયો, અને પછી ખીજો જોઈએ, તેમાં ખીજ પદાર્થનાં કિરણો નેત્રઉપર પડતાં વચમાં $\frac{1}{4}$ સેકન્ડનું અંતર પડે છે. આથી વિશેષ ત્વરાથી જો નેત્રઉપર કિરણો પડે છે તો, પછી તેમાંના સર્વનું જ્ઞાન થતું નથી. કારણ કે નેત્રઉપર જે પદાર્થનાં કિરણો $\frac{1}{4}$ સેકન્ડસુધી ટકી રહે છે, તેટલા સમયમાં ખીજ પદાર્થનાં કિરણો પડી શકનાં નથી. તેથી આપણા નેત્રઆગળ જો કાષ્ઠ પદાર્થ અત્યંત ત્વરાથી જતા રહે છે તો. તેમાંના સર્વનું જ્ઞાન આપણને થતું નથી, પણ જે $\frac{1}{4}$ સેકન્ડના અંતરે આવે છે, તેનું જ જ્ઞાન થાય છે. આ અંતરનું આપણને જ્ઞાન થતું નથી, કારણ કે $\frac{1}{4}$ સેકન્ડનેટલા સમયનું જ્ઞાન કરવાનેટલી આપણી શક્તિ બ્યુત્પન્ન થયેલી નથી. જેમ પૈડાના આરાઓ પૈકું ફરતી વખતે એક હોય તેમ જણાય છે, કે જેમ કાષ્ઠ દોરડું લેઈને તેને ગાળ ફેરવે તો છોડા નહિ જણાતાં જેમ તે આપણું જ દોરડું હોય તેમ જણાય છે, તેમ આમાં પણ થાય છે. જૂદા જૂદા વખતે જણાતા પદાર્થો પણ જાણે એક જ વખતે આપણને જણાતા હોય એમ આપણને જ્ઞાન થાય છે. કાષ્ઠ ટકાણે દરિ-ફેલતાં આપણને ત્રણ ચાર પદાર્થોનું જ્ઞાન થાય છે, અને આ સર્વ પદાર્થોનું જ્ઞાન જાણે આપણને એકી વખતે જ થતું હોય એમ જણાય છે, પણ વસ્તુતઃ તેમ નથી. તે સર્વનું જ્ઞાન ક્રમથી જ થાય છે.

(અપૂર્ણ.)

દેશોદય.

(અનુસંધાન ગત વર્ષના પૃષ્ઠ ૧૬૨ થી.)

હવે આપણે ઉદય કાને કહેવો, એ સંબંધમાં વિચાર કરીએ. ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે જેમ દેશશબ્દનો વિચાર કરતાં, તે સંબંધમાં આપણને જૂદા જૂદા અભિપ્રાય મળી આવે છે, તેમ આ 'ઉદય' શબ્દનો વિચાર કરતાં પણ તેવો મતભેદ દૃષ્ટિએ આવવાનો હોય છે જ. તો પણ અમુક મનુષ્યોએ સ્થિતિને ઉદય માને છે, તેમાં જ ઉદયમાત્રનો સંભવેશ થઈ જાય છે કે એથી કંઈ વિશેષ કર્તવ્ય છે, તેનો આપણે અત્ર વિચાર કરીશું.

યુરોપ કે અમેરિકાની વર્તમાન સ્થિતિ ઉદયવાળી ગણવામાં આવે છે. ત્યાં આપણા દેશકરતાં કળાકૌશલ્ય વિશેષ છે, સંપત્તિ વિશેષ છે, વિદ્યાવૃદ્ધિ વિશેષ છે, તથા તે દેશો સ્વતંત્ર છે, એ વગેરેને લીધે તે દેશોનો આપણા દેશકરતાં ઉદય ગણવામાં આવે છે. તેમાં પણ કળાકૌશલ્ય આદિકરતાં ત્યાંની પ્રજા સ્વતંત્ર છે એને જ પ્રધાનપણે ઉદય ગણવામાં આવે છે. અને આ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાને દેશોદય કરવા પ્રયત્ન કરનાર મનુષ્યો તરફથી પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે. આ સ્થિતિપ્રતિ લક્ષ રાખીને જ પ્રધાનપણે મનુષ્યના મોટા ભાગતરફથી પ્રયત્ન સેવવામાં આવે છે.

હવે આપણે એ વિચાર કર્તવ્ય છે, કે માત્ર પ્રજાકીય રાજ્યમાં જ ઉદયનો સંભવેશ થઈ જાય છે, કે 'ઉદય' શબ્દમાં એથી કંઈ વિશેષ આવી શકે છે. 'ઉદય' શબ્દનો અર્થ ઉન્નતિ, ચઢતી એવો છે, અને તેમાં કંઈ એવો ભાવ નથી રહેલો, કે પ્રજાકીય રાજ્યને જ ઉદય કહી શકાય. ઉન્નતિમાં એક જ પ્રકારની ઉન્નતિનો સંભવેશ થયો નથી પણ અનેક પ્રકારની ઉન્નતિનો સંભવેશ થાય છે. ઉન્નતિ કે ઉદય સુખને માટે છે, અને સુખ એકલા પ્રજાકીય રાજ્યથી જ સંપૂર્ણ મળી જતું નથી, પણ તેટલા જ અંશમાં માત્ર મળે છે, અને બીજું ધણું સુખ બીજા પ્રકારની ઉન્નતિના ઉપર આધાર રાખીને રહેલું હોય છે.

ઉદયમાં કળાકૌશલ્ય, સંપત્તિ, ઉત્તમ શારીર સ્થિતિ, વિદ્યા, ઉત્તમ નીતિ, સત્ય, તથા ઉત્તમ માનસ તથા આધ્યાત્મિક બળ વગેરેનો સંભવેશ થાય છે જ. એકલી સંપત્તિમાં કે એકલી કળાકૌશલ્યની વૃદ્ધિવાળી સ્થિતિમાં સંપૂર્ણ ઉદય આવી જતો નથી, પણ તેટલા અંશપૂરતો જ આવે છે.

કોઈ કોઈ મનુષ્યો સમજે છે, કે કળાકૌશલ્યથી દેશનો ઉદય થઈ શકે છે; માટે તેને માટે જ પ્રયત્ન કર્તવ્ય છે. આ મનુષ્યો કહેવું અશક્ય છે, એમ નથી જ. પણ માત્ર કળાકૌશલ્યથી દેશનો સંપૂર્ણ ઉદય થવાનો સંભવ નથી જ. કળાકૌશલ્યથી તેટલા પુરતો જ દેશનો ઉદય થાય છે, અને તેના વડે જેટલું સુખ મળનાર હોય છે તેટલું જ સુખ મળે છે. કળાકૌશલ્યની અભિવૃદ્ધિમાત્રથી દેશ કંઈ ઉદયના શિખરે વિરાજી જતો નથી. તે જ પ્રમાણે કોઈ કોઈ સમજે છે, કે સ્વતંત્ર પ્રજાકીય રાજ્ય મળે તો તેમાં જ દેશનો ઉદય રહેલો છે. શક્ય છે. આ સ્થિતિમાં પણ દેશોદય રહેલો છે, તેની નાનધી, પણ તેમાં પણ ઉદયમાત્રનો

સમાવેશ થઇ જતો નથી. આ રીતિ પ્રજાને પ્રાપ્ત થયા પછી અન્ય કંઇ પણ કરવાનું ન રહે એમ બનવાનો સંભવ નથી જ. આ પ્રકારનો ઉદય એક અંશપૂરતો જ છે.

આ જ પ્રમાણે જૂદી જૂદી રીતિમાં દેશનો ઉદય થાય છે એમ મનુષ્યો સમજે છે. આમાં એકનું માનવું ખરું છે, અને બીજાનું ખોટું છે, એમ નથી જ. પોતપોતાની મતિઅનુસાર જે જે માને છે તે યોગ્ય જ છે. ઉદયમાં સર્વનો સમાવેશ થઇ જાય છે. આપણે ઉપર કહી ગયા તે પ્રમાણે પ્રજાકીય રાજ્યથી અમુક પ્રકારની સ્વતંત્રતા મનુષ્યોને મળે છે, અને તે પ્રકારનું સુખ તેમને મળે છે. કળાકૌશલ્યની વૃદ્ધિથી દ્રવ્યની સ્વતંત્રતા પ્રજાને મળે છે અને તે પ્રકારનું સુખ તેને મળે છે. નીતિથી અમુક પ્રકારની ઉન્નતિ પ્રજાની થાય છે, અને તત્કાલ અર્થાત્ તેનાથી ઉત્પન્ન થતું સુખ પ્રજાને મળે છે. વિદ્વત્તાથી અમુક પ્રકારની ઉન્નતિ પ્રજાની થાય છે અને વિદ્વતાનું જે ઉંચું સુખ તે પ્રજાને મળે છે. આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ થવાથી આથી વળી નૂતન પ્રકારનું જ સુખ મનુષ્યોને મળે છે. પણ આ સર્વ કહેવાનો આશય એ છે, કે એકલી કળાકૌશલ્યની વૃદ્ધિમાં જ કે એવી કોઇ એક પ્રકારની ઉન્નતિમાં ઉદયનો અંત આવી જતો નથી, પણ ઉદયનો અર્થ અત્યંત વિસ્તારવાળો છે અને તેમાં સર્વ પ્રકારની ઉન્નતિ આવી જાય છે.

ઉપર જણાવ્યાપ્રમાણે જૂદી જૂદી દિશામાં મનુષ્યો પ્રયત્ન કરે છે અને તેથી દેશનો ઉદય થાય છે, એમ તે માને છે. આ માનવું ખોટું તો નથી જ, એ તો આપણે ઉપર સ્પષ્ટ કરી ગયા છીએ જ. પણ તે જો એમ માનતા હોય, કે આપણે જે દિશામાં પ્રયત્ન કરીએ છીએ તે જ ઉદય કરનાર છે અને અન્ય મનુષ્યો જે અન્ય દિશામાં પ્રયત્ન કરે છે તે ઉદય કરનાર નથી, તો તે યોગ્ય નથી જ. ઉદયશબ્દનો અર્થ એવો નથી જ થતો કે અમુક એક જ પ્રકારની ઉન્નતિને આપણે ઉદય કહી શકીએ. ઉદયશબ્દ તો માત્ર ઉત્પત્તિ કે ચઢતીનો જ સૂચક છે અને તેમાં શારીરિક, માનસિક, આર્થિક, નૈતિક, આધ્યાત્મિક આદિ વિવિધ પ્રકારની ઉન્નતિનો પણ સમાવેશ થઇ શકે છે. તેથી આજે આ અનેક પ્રકારની ઉત્પત્તિમાંથી એક કે અધિક પ્રકારની ઉન્નતિમાં પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે તે સર્વ દેશનો ઉદય કરનાર છે. જે એમ માનતા હોય, કે અમે જ માત્ર દેશનો ઉદય કરીએ છીએ, અને અન્ય નથી કરતા તો તેમનું માનવું ખૂલવરેલું છે.

યુરોપ કે અમેરિકા દેશની આજે ઉન્નતિ થયેલી ગણવામાં આવે છે, અને તેના જેવી આપણા દેશની રીતિ થાય તેને માટે પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે. હીક છે. આ પણ યોગ્ય જ છે. પણ આ દેશો શું ઉન્નતિના શિખરે પહોંચેલા છે અને હવે તેમને પોતાની ઉન્નતિ કોઇ પ્રકારની કરવાની બાકી છે કે કેમ, એ વિચારવાનું જોઈએ. આ સંબંધમાં વિચાર કરતાં શુદ્ધિમાનને સ્પષ્ટ થયાવિના નથી જ રહેવું કે તે દેશો ઉન્નતિના શિખરે નથી પહોંચેલા, પણ હજી તેમને પણ ધણું કર્તવ્ય છે. તે હજી પોતાની ઉન્નતિ અર્થે નિરાદિન પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે જ, અને શાકે શાશ્વત્ સુખ પોતાને મળી શકે, તેની શોધમાં જ છે. કોઈ અનર્થજ દ્રવ્યથી જ શાશ્વત્ સુખ મળશે નહીં કરોડો રૂપૈયા મેળવે છે, કોઈ અખંડ યુવાવસ્થામાં અને વૃદ્ધાવસ્થામાં જ્યાં જ શાશ્વત્ સુખ રહેલું છે, નહીં યુવાવસ્થાને રિયર રાખવાનો જ પ્રયત્ન

કરી રહ્યા છે, કેાઈ મત્સ્યને છતવાનેા જ પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે, કેાઈ ઇચ્છાતુકૂલ પ્રજાને ઉત્પન્ન કરવામાં અને પ્રજાને ઉત્તમ પ્રકારનું શિક્ષણ આપવામાં જ યત્નશીલ છે; અને આ પ્રકારે તે પોતાની ઉન્નતિ હજી વિશેષ કરવાને માટે નિરંતર પ્રયત્નશાળી જોવામાં આવે છે. આપણે જોઈ શકીએ છીએ જ, કે તેમની હજી ઉદયના શિખરે સ્થિતિ થયેલી નથી જ. તેમ જ તેઓ પણ કહે છે, કે તેમના પથાર્ય ઉદયની શરૂઆત હવે જ થાય છે. તેથી જો કેાઈ એમ માનતા હોય, કે પ્રજાકીય રાજ્યમાં કે માત્ર ધનની શક્તિમાં જ ઉદયમાત્રનો સમાવેશ થઈ ગય છે તો તે ખોટું છે. આ પ્રજાની પણ હજી ઘણી ઉન્નતિ થવાની બાકી છે. આમ કહીને એવો કહેવાનો ભાવ નથી, કે આપણી કરતાં તેમણે કંઈ જ વિશેષ નથી કર્યું. તેમણે આપણા કરતાં તો વિવિધ શાખામાં વિશેષ ઉન્નતિ કરી છે જ, પણ તે ઉદયના શિખરે નથી પહોંચ્યા એ જ કહેવાના ભાવ છે.

તે દેશમાં શું મનુષ્યો પરસ્પર રાગદ્વેષથી વિરોધ નથી ધરતાં ? ત્યાં શું પ્રપંચ નથી થતા ? ત્યાં શું ચોરી, ખુન આદિ અન્યાય નથી થતા ? અને આ જ પ્રમાણે બીજા કોઈશકારક પ્રસંગો ત્યાં શું નથી બનતા ? વર્તમાનપત્રો આપણને આલોપ કરીને કહે છે, કે ત્યાં આવા પ્રસંગો નિત્ય બને છે. જ્યારે આ પ્રમાણે પ્રસંગો ત્યાં નિત્ય બને બને છે તો પછી ત્યાં મનુષ્યોને યથાર્થ સુખશાંતિ પણ ક્યાંથી મળતી હશે ? નહિ જ મળતી હોય. ઉદય અથવા ઉન્નતિ શાને માટે છે ? શા માટે મનુષ્ય વિવિધ પ્રકારની ઉન્નતિને ઇચ્છે છે ? સુખને માટે. હવે જો આ પ્રજાને આ પ્રકારનું સુખ નથી મળતું તો તેણે પોતાનો સર્વ પ્રકારનો ઉદય ક્યો છે, એમ કેમ કહી શકાય ? તેણે ઉદય તો ક્યો જ છે, પણ અમુક અમુક શાખામાં ક્યો છે. પણ હજી જે પ્રકારે મનની શાંતિ વિશેષ મળે તે પ્રકારનો ઉદય તેમને ક્તવ્ય છે, એ અન આપણને સ્પષ્ટ થાય છે જ.

એક વિદ્વાન કહે છે, કે મોર-મગ મને એક રાજ્યજેતુ છે અને તેનાવડે હું અપૂર્વ સુખો ભોગવી શકું છું. આ વાક્યવિપર્યય એ બોધ લેવાનો છે, કે મનને ઉત્તમ કરવાની પણ ઘણી અગત્ય છે અને મન બ્યુત્પન્ન થતાં જ આ પ્રકારનાં સુખ મળી શકે છે. એક મૂર્ખ રાજા હોય અને એક વિદ્વાન રાજા હોય, એ બેમાં ઉભયને રાજ્યની સંપત્તિ સમાન છતાં, ઉભયના સુખમાં ધણું અંતર પડે છે. કારણ કે એકનું મન જડજેતુ છે અને બીજાનું અતિ બ્યુત્પન્ન છે. તેથી કેવલ રાજકીય કે આર્થિક ઉદય સર્વ સુખનો હેતુ નથી, એ સ્પષ્ટ કરવાનો અન આશય છે. આર્થિક, નૈતિક, માનસિક, શારીરિક, આધ્યાત્મિક તથા કળાકૌશલ્યાદિ સંબંધમાં જે જે ઉન્નતિ કરવાને પ્રયત્ન કરે છે તે સર્વ ઉદયને માટે જ પ્રયત્ન કરે છે અને તે સર્વ દેશનું દિત જ કરનાર છે. કેાઈ મનુષ્ય પ્રજાની શારીરિક સ્થિતિ ઉત્તમ કરવાને પ્રયત્ન કરે છે તો તે અંશમાં તે દેશોદય કરે છે, કેાઈ માનસિક સ્થિતિ ઉચ્ચ કરવાને યત્ન કરે છે તો તે અંશમાં તે પ્રજાની ઉન્નતિ કરે છે, કેાઈ આર્થિક સ્થિતિ સુધારવાને યત્નશીલ છે, તો તે દેશમાં તેટલો ઉદય કરે છે, કેાઈ આધ્યાત્મિક કે એવી જ બીજી કેાઈ પ્રજાની ઉન્નતિ કરે છે તો તે, તે અંશમાં પ્રજાની ઉન્નતિ સાધે છે. આ પ્રમાણે જૂદા જૂદા મનુષ્યો જૂદા જૂદા અંશમાં દેશની ઉન્નતિ સાધે છે. અને તેથી અમુક પ્રકારની પ્રવૃત્તિ કરનાર દેશની ઉન્નતિ સાધે છે અને અમુક પ્રકારની પ્રવૃત્તિ કરનાર નથી સાધતા એમ માનવું એ યોગ્ય નથી જ,

અને જે તેમ માનતા હોય તેમની ભૂલ જ છે. પરતુતઃ પ્રજાની એકદેશીય ઉન્નતિની જરૂર નથી, પણ સર્વદેશીય ઉન્નતિની જરૂર છે. અને આવી સર્વદેશીય ઉન્નતિ જ્યારે થાય છે ત્યારે જ યથાર્થ ઉન્નતિ થઈ ગણાય છે. અને આ પ્રકારની સર્વદેશીય ઉન્નતિ કેંઈ એક જ મનુષ્યથી બની શકતી નથી. તેથી ઉન્નતિને માટે જુદા જુદા મનુષ્યોના જુદા જુદા પ્રયત્નોની જરૂર છે. અને આ પ્રમાણે જુદા જુદા પ્રયત્નો થાય છે તે અયોગ્ય નથી પણ યોગ્ય જ છે. પોતાના ધરની ઉન્નતિ કરવાને માટે જેમ ધરનાં વિવિધ મનુષ્યો જુદાં જુદાં કાર્ય ઉપાદી લે છે તેમ પ્રજાની ઉન્નતિ માટે પણ જુદા જુદા મનુષ્યો જુદી જુદી પ્રવૃત્તિ કરે તો તે યોગ્ય જ છે. શુદ્ધવ્યવસ્થા ઉત્તમ પ્રકારની કરવા માટે જુદાં જુદાં કાર્ય કરનાર જેમ એક બીજા સાથે લડતા નથી પણ પ્રેમથી પોતપોતાનું કર્તવ્ય કરે છે, તેમ પ્રજાની ઉન્નતિ કરનાર વિવિધ મનુષ્યોએ પણ પરસ્પર પ્રેમથી રહેવું ધટે છે.

એક દેશની ઉન્નતિ એ શું છે? તે દેશના મનુષ્યોની ઉન્નતિ એ જ. મનુષ્યની ઉન્નતિ કે ઉદ્ય શું છે? તેની આર્થિક, માનસિક, આધ્યાત્મિક, શારીરિક, નૈતિક આદિ ઉન્નતિ સ્થિતિ એ જ. આ ઉન્નતિનો કોઈ અંત અર્થાત્ શિખર હશે કે? હા. મનુષ્યનો ઈશ્વરમાંથી આત્મીય થયો છે અને આ પોતાના સ્વરૂપભૂત ઈશ્વરસાથે જ્યારે તે અમેદભાવને પામે છે, ત્યારે તેના ઉદ્યનો અંત આવે છે. ત્યારે જ તે ઉદ્યના શિખરે વિરાજે છે. કારણ કે આ સ્થિતિથી કોઈ સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ નથી. આ સ્થિતિ પ્રતિ જ મનુષ્યમાત્રનું અને જીવમાત્રનું પ્રમાણ છે. આ સ્થિતિએ જ્યારે મનુષ્ય પહોંચે છે ત્યારે જ તે કૃતકૃત્ય થાય છે. આ સ્થિતિમાં જ સુખમાત્રનો સમાવેશ થઈ રહે છે. મનુષ્યો સુખને શોધે છે, પણ આ સ્થિતિમાં જ સુખનો અવધિ આવી રહેલો છે, એવું તેમને જ્ઞાન નહિ હોવાથી તે અન્ય દિશામાં પ્રયાણ કરે છે, પણ પરિણામે તે આ સ્થળે આવે છે જ. એવરસાધક અધિકારીવર્ગે પોતાના ઉદ્યનું સ્વરૂપ એ નિર્ણય કરેલું છે, કે પોતાના સ્વરૂપભૂત ઈશ્વરસાથે અમેદભાવને પામવું અર્થાત્ ઈશ્વરમય થવું. ઈશ્વરમય થવાથી આ વિશ્વમાં ઉત્કૃષ્ટ શું હોઈ શકે છે? કંઈ જ નહિ. ઈશ્વરમય સ્થિતિ એ જ ઉદ્યના શિખરની સ્થિતિ છે. (અપૂર્ણ.)

નામ ઉપરથી સ્વભાવ તથા લવિષ્ય જાણવાની વિદ્યા ...૫૮-૬૬-૧૦૨-૧૩૯-
૧૯૬-૨૨૭-૨૬૦-૩૦૬

પ્રકાશ, રંગ અને વસ્ત્ર (ઇા૦) ... ૨૩

સાહિત્ય.

આપણું અમત્કારિક તનુમદિર (જ. પ્ર.) ...૧૨૫-૧૫૭-૧૮૦-૨૧૪-૩૬૭

દેશોદય (જ. પ્ર.) ... ૧૮૦-૩૭૧

પ્રકીર્ણ સ્લોકસંગ્રહ (ઇા૦) ... ૯૮-૧૩૩

(શ્રી) ભામિનીભૂપણપ્રવચન (ઇા૦) ...૫૦-૮૧-૧૦૫-૧૬૪-૨૧૯-

મંગલપ્રેરિત સુદેશા અર્થવા દુરદશિક તરતુ આદ્યુત પ્રકાશન (ઇા૦) ૧૩-૩૪

સંસારમાં સધળું અતિકૃષ્ણ (ઇા૦) ...૨-૫૦-૭૩-૧૦૮-૧૪૪-૧૬૭-૨૦૭-

૨૩૧-૨૬૨-૨૯૪-૩૨૬-૩૫૪

પ્રકીર્ણ.

અજીર્ણ અને બંધકારણું કારણ તથા તેમને દૂર કરવાના કુદરતી ઉપાય

(જ. પ્ર.) ... ૨૨૨.

આરોગ્યપ્રાપ્તિના રામચાણ ઉપાયો (શ્રી ઉપેન્દ્ર) ... ૨૮૫

ધૃતિની પ્રાપ્તિનાથી ગુણેષુ અથત્વ (શ્રી ઉપેન્દ્ર) ... ૨૭૯

કેળાં (ઇા૦) ... ૨૨

ખાંડની ધૂણી વ્યાધિના જીતુઓને નાશ કરનારી છે (ઇા૦) .. ૨૩

ચાલવાની કસરત એ સર્વોત્તમ કસરત છે (ઇા૦) ... ૨૪૨

૭ મુદ્દયવાન હીરાની વીંટી પહેરવી હોય તો શે-આ સ્ત્રી. (શ્રીઉપેન્દ્ર) ... ૩૪૬

તારીબ અને તિથિનો સંબંધ (કણીઆ) ... ૨૦૦

ન્યુપોર્ક હાલ કેવું છે અને તું શું કરે છે ? (ઇા૦) ... ૮૯

બકરીના દુધના લાભ (ઇા૦) ... ૨૫

બાળકોને નીરોગ, મુદ્દ સરિરવાળાં અને સુંદર કરવાને માટે શું કરવું ?

(ઇા૦) ... ૨૭

ખીજ મનુષ્યોને સુધારવાનો પ્રેમ એ ઉત્તમ માર્ગ છે (જ. પ્ર.) ... ૩૧૩

મિત્રસરખું મર્દ શત્રુની અંજ સારનાર અસન (શ્રીઉપેન્દ્ર) ... ૨૫૦

લંડન આને શું કરે છે (ઇા૦) ... ૧૩૫-૧૭૫

વિદ્યાકલાની શ્રદ્ધા જો દેશ સંપત્તિમાન થાય છે. (ઇા૦) ... ૮૪

વ્યાધિમાત્રનો અભેદ ઉપાય (ઇા૦) ... ૧૬૩

મનુષ્યોમાં રહેલાં બે બળ (શ્રી ઉપેન્દ્ર) ... ૨૭૭

વનસ્પતિઆદારસંબંધમાં ડો. રિચમંડનો અનુભવ (શ્રીઉપેન્દ્ર) ... ૨૮૧

વાપવાંથી વધે છે (શ્રી ઉપેન્દ્ર) ... ૨૮૪

શરીરને ટંકાર રાખવાથી મનોવિકાર દબાય છે (ઇા૦) ... ૨૧

સ્વપ્નમાં સત્ય (શ્રી ઉપેન્દ્ર) ... ૩૩૯

સાચી સલાહ (શ્રીઉપેન્દ્ર) ... ૩૪૩

હેલીનો ધૂમકેતુ (ઇા૦) ... ૧૨૧

વલોકન.

યોગવસિષ્ઠ, ૨. સદગુણી બાળકો. ૩. ચિવવિનોદ બામ ૨ ભે. ૪. ચિવબોધ

શ્રી પ્રા તઃ કા લ.

પુસ્તક. ૧૦

સંવત્ ૧૯૬૮ કાર્તિક કૃષ્ણપક્ષ ૧૪.

અંક ૧.

॥ ૐ શ્રી ॥

આરંભક વંદના.

—શાર્દૂલવિક્રીડિત—

—૧—

શ્રી સર્વાર્થ સુસિદ્ધિ ! આપ ચરણે આરંભમાં વંદના,
છાયા જ્યાં રહી આપકેરી હઠતા, ત્યાં ઔઘ આનંદના;
શાંતિ ઉન્નતિ આપના ચરણમાં, નિત્યે રહે છે વસી,
છાદિમાંહિ દુઃખી જીવો પણ તમારા સામું જોતા હસી.

—૨—

જેને ત્યાં તવ વાસ છે જગત્માં, તે તો યશસ્વી થયો,
તેને પુણ્યસ્વરૂપ દેવસરસ્વો, આ વિશ્વમાં તો કહ્યો;
સર્વેશ્વર્ય તવ પ્રતાપથી મળે, સાચું મહાદાર્ય ત્યાં,—
આવે છે અવાધિરહિત થઈને, છે વાસ તારો જ જ્યાં.

—૩—

નિત્યે પ્રેમવદે પ્રસન્ન રહીને, સૌનાં રૂઢાં કાર્યમાં,—
રે'જો જેથી ડરે અત્યંત ઉપજે, ઉત્સાહ સૌ આર્યમાં;
આપી આપ સહાય સર્વ જીવને, સન્માર્ગમાં વાઙ્ગજો,
યાતા હોય નિરાશ તેહ જનને, અંકે ગ્રહી પાઙ્ગજો.

સુવિચારનિર્દેશ.

તમારામાં જે કંઈ સર્વોત્તમ હોય તે જગત્સમક્ષ મૂકો. પણ તે ઉપરઉપરથી દેખા-
ડવાની રીતનું નહિ, પણ તમારામાં યથાર્થ સર્વોત્તમ છે તેને માટે અને તમે જાણો છો કે
તમે જેમ સર્વોત્તમને બહાર કાઢો છે તેમ તમે વધારે અંશમાં સર્વોત્તમ થતા જાઓ છો,
એટલામાટે સર્વોત્તમનો જ જ્યાં ત્યાં પ્રસાર કરો.

મનુષ્યસામર્થ્યનું અદ્યપત્ત અને અદ્યપશક્તિપણું જ્યારે તમારી દષ્ટિએ આવતું હોય
ત્યારે સ્મરણ રાખજો કે એ અદ્યપત્ત મનુષ્યના ગર્ભભાગમાં એક વધારે બૂદ્ધ (વિશાલ)
વધારે મહાન અને વધારે સ્વયંપૂર્ણ મનુષ્ય છે. આ અંતરમાં ગર્ભિત રહેલા મહાન મનુષ્યને
સ્વીકારો અને તેનો બહાર આવિષ્કાર (પ્રકાશ) થવામાં એ સ્વીકાર તમને ઉપયોગી
થઈ પડશે.

આત્માના સ્ફુરણને અનુસરો. વર્તમાનમાં ગમે તેવી પરિસ્થિતિ જણાતી હોય પરંતુ
તમારા ઉચ્ચ લક્ષ્યોપ્રતિ સન્નિષ્ઠ રહો—ઉચ્ચ લક્ષ્યોને જોયા જ કરો, અને પ્રતિકૂલ પરિ-
સ્થિતિ અવશ્ય બદલાશે. અને તેમ થતાં જે પ્રકારની ઇચ્છા તમારા મનમાં હતી તેને
અનુકૂલ જ બનવું તમને જણાશે.

જ્યારે તમે ઉચ્ચ લક્ષ્યોપ્રતિ—ઉચ્ચ ઉદ્દેશોની સિદ્ધિપ્રતિ—ધસતા નથી, ત્યારે તમે
જડતા, નિર્વેદ, દુર્બળતા, નિષ્ફળતા અને તંગીપ્રતિ સ્વભાવથી જ ધસો છો. કોઈ પણ એક
સ્થળે ટકી રાકવું જ નથી, એ કુદરતનો નિયમ છે. સર્વ ગતિમાં જ હોય છે, અને
તેથી તમે ઉચ્ચ દિશાપ્રતિની ગતિમાં નથી વહેતા તો તેની વિરોધી દિશાપ્રતિ તમારી સ્વ-
ભાવથી જ ગતિ થાય છે. તમારા ઉચ્ચ લક્ષ્યોને એક દાખબર પણ છોડી દેવાં એ તેટલી
ક્ષણ પાછાં પગલાં ભરવાસરખું છે. અને પ્રયત્નશીલ પુરુષો તથા વિચારપ્રધાનમાર્ગને
સેવનાર પુરુષોના જીવનમાં જે વારંવાર ઉપાધિ આવે છે અથવા જ્યારે જ્યારે કંઈ પ્રતિકૂલતા
જણાય છે ત્યારે તે પ્રતિકૂલતા તથા ઉપાધિનું કારણ ખીંગતું કંઈ જ નથી પણ તેમના લ-
ક્ષ્યોથી પ્રસંગે પ્રસંગે યત્ન રખાવન છે. જેણે પોતાના ઉચ્ચ ઉદ્દેશોનો નિર્ણય કર્યો છે અને
તેનાપ્રતિ જવાને રસપૂર્વક પ્રયત્ન આદર્યો છે અને તેમાંથી જે કદાપિ ભદ્ર થઈ પાછો પડતો
નથી તે તે જીવન એ પુષ્પશ્યાસમાન સુખરૂપ છે. તેના માર્ગમાં કાંટા નથી પણ શુદ્ધાવનનાં
પુષ્પો જ પથરાયલાં છે.

આત્માનું ઇંદાણુ—સ્ફુરણ—મનુષ્યમાં અવશ્ય પ્રત્યક્ષ થશે જ, અને તેથી જ જે કંઈ
મારું છે તે મારીપાસે આવ્યું આવશે. જે કંઈ સ્ફુરણવડે મારે માટે નિર્માયકું છે તે મને
મન્યાવિના રહેતાર નથી. કેમકે વિશ્વમાં તેનો કેવલ હું એક જ ભોક્તા છું. અને એમ છતાં
મારે પ્રયત્ન હેડવાનો નથી. કેમકે ઉત્તમ કાર્યોમાટે યોગ્ય પ્રયત્ન કરવો એ મારે મારે
નિત્યના કર્તવ્યરૂપે નિર્માણ થયેલું છે.

આપણે યાદ રાખવું જોઈએ કે 'આપણું' માત્ર જગતના સ્થૂળ પદાર્થોમાં જ રહ્યું નથી, પણ મન અને આત્માની સંપત્તિમાં પણ રહેલું છે. અને આપણા વધારે ઉચ્ચ ઉદ્દેશોની જેમ ખરી કિંમત જાણવાનો આરંભ કરીએ છીએ, તેમ તેમ આપણે પ્રત્યક્ષમાં કેવળ ઉત્તમ પ્રકારના સ્થૂળ પદાર્થો જ મેળવતા નથી, પણ જે વધારે મૂલ્યવાન છે, જે વધારે સંપત્તિવાળું છે તે આપણને વધારે પ્રમાણમાં મળે છે.

ઉદ્દેશમાં વધારે ઉચ્ચ, વધારે વિશાળ અને વધારે ઉત્તમને ખેંચી લાવવાનું સમર્થ બળ છે. તેથી જે કોઈ ઉદ્દેશતરફ અખંડિતપણે પોતાનું ધ્યાન રાખ્યા કરે છે તે ધીમેથી પણ સ્વાધીપણે ઉત્તરિને પામતો જાય છે, પછી બસે તેની આસપાસ ગમેતેના સંજોગો કે વિધો જીજ્ઞાસા હોય.

યથાર્થ માનવસૂર્યપ્રકાશ મનોહર છે, અને જ્યાં જ્યાં તે પ્રસરે છે ત્યાં ત્યાં આત્માના સામર્થ્ય અને સૌન્દર્યને તે પ્રકાશિત કરે છે તથા નિદ્રિત હોય છે તો જાગૃત્ કરે છે. સૂર્યરશ્મિ થાઓ, અને જગતને એક ઉદાર પરાપકારી મનુષ્યકરતાં પણ તમે વધારે ઉપયોગી થઈ પડશો.

કુદરતમાં રહેલા દરેક તત્ત્વમાં તેનું પોતાનું સ્વાભાવિક સામર્થ્ય રહ્યું છે. દરેક વસ્તુ તેના પોતાના પ્રદેશ અથવા અંશમાં સાચી છે. અને તેથી જેને મેળવવા આપણે ઇચ્છીએ છીએ તે મળી શકે છે. કેમકે દરેકમાં તેનું પોતાનું સ્વાભાવિક સામર્થ્ય છે, જેથી તે આકર્ષાઈ આવે છે અને દરેકમાં અમુક અંશમાં સત્યતા રહેલી હોવાથી તે અપ્રુપ્તવત્ નિરર્થક નથી, જેથી તે પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. મનુષ્યનું કામ માત્ર આકર્ષક થવું—ખેંચનાર થવું—એટલું જ છે. બાકી ખેંચાવાને માટે બધું તૈયાર જ છે.

મનુષ્ય જેના સામે થાય છે-જેનો વિરોધી થાય છે-તેને તે પોતાનું જીવન અને સામર્થ્ય આપે છે. અર્થાત્ સામા થવામાં મનુષ્યના પોતાના જ જીવન અને સામર્થ્યનો ક્ષય થાય છે. વિરોધનું આયુષ્ય સંબાવનારો ખોરાક બીજો કોઈ જ નથી, પણ વિરોધ સેવનાર મનુષ્યનું પોતાનું જીવન અને સામર્થ્ય જ છે. એ બેને યુક્તિને જ વિરોધ ચિરાયુ થઈ રહે છે.

સર્વોત્તમ અને અત્યંત મહત્વનાં એવાં પ્રત્યક્ષ પરિણામો ત્યારે પ્રકટે છે કે જ્યારે આપણું વ્યવહારિક-નિત્ય ઉપયોગમાં આવતું-જીવન સર્વોંશે ઉચ્ચ ઉદ્દેશોથી સ્ફુરિત થતું હોય છે—જેમાં ઉચ્ચ આશયો જ પ્રકટ થયા કરતા હોય છે.

મગ્નતાવાદી થવું એટલે કેવળ આ બાહ્ય પદાર્થો માટે જ પ્રયત્ન કરવો, અથવા એમાં જ આપણા સમગ્ર પ્રેમને સ્થાપવો એમ નથી, પણ તે પદાર્થોના સ્થૂળ રૂપસાથે આપણે માનસ સંબંધ કરવો જોઈએ. જેથી તેમાં શું ખરું છે, શું મહત્વનું છે, શું શું ઉપયોગી એવું તેની અંદરના લાગણી છુપાઈ રહેલું છે તેનું જ્ઞાન થઈ શકે. દરેક વસ્તુમાં અને તે પણ તેના સ્થૂળ અને સૂક્ષ્મ બંને રૂપમાં સૌન્દર્ય રહેલું છે, અને તે સમગ્ર સૌન્દર્ય મનુષ્યે જોવું જોઈએ. એ બધી વસ્તુના સૂક્ષ્મ તત્ત્વોસાથે અખંડ સંબંધ રાખવો એટલે મનને

વધાર ઉચ્ચ તત્વપ્રાપ્ત જડવુ એ છે, અને તના પારણામમા સત્યતા નિકટતાનુ, આધકારના શક્તિનું અને ઉત્તમતાનું દર્શન થાય છે.

જ્યાંસુધી તમે જીવન ભોગવો ત્યાંસુધી તમે યુવાન-યૌવનસામર્થ્યયુક્ત-રહો શકો એમ છે, અને જ્યાંસુધી જીવન ભોગવો ત્યાંસુધી દરેક શાખામાં શક્તિ પામી શકો એમ છે. એ પ્રકારનું જીવન એ જ એક ભોગવવાયોગ્ય જીવન છે, અને કુદરતે પ્રત્યેકને માટે એવા પ્રકારનું જીવન ગાળી શકાય એવું રાખ્યું છે. કુદરતનો આશય મનુષ્યને એવા ઉચ્ચ જીવનમાં સ્થાપવાનો છે.

યૌવનપૂર્ણ રહો, અને તમે ક્રોધને પણ બોળાવે પણ પડશે નહિ. તથા જગત્નો ઉદ્ધોગી ભાગ તમારા વર્ષનો વિચાર કરી તમને ખૂંચે બેસવાનું કહી શકશે નહિ, બદલે પોતાનામાં અપ્રણી સ્થાન તમને આપશે. તમારી જરૂર તેમને વારંવાર પડવાની અને તમારી યોગ્યતાનો પુરેપુરો બદલો પણ તમને મળવાનો.

મોટાં કાર્યો કરવાનું નિશાન રાખો, પણ તમારું મગજ જ્યાં ચાલવા માંડે તેની જ સાથે તમારા પગ પણ તેટલા જ પ્રમાણે ચાલે એટલું માત્ર તમારા પગને કેળવણી આપજો. પ્રયત્નવિના એકલા મગજના ઘોડા દોડાવવાથી પૂરેપૂરો લાભ થતો નથી.

મનુષ્યનો મોટો ભાગ મનુષ્યે કેવી રીતે જીવવું એ જાણવાને જ્યાં શક્તિમાન થાય છે કે પછી તરત કે થોડા જ વખતમાં તે આ જગતના સંબંધને છોડે છે, મૃત્યુ પામે છે, પણ તે યોગ્ય નથી. જગતને શક્તિ પામેલાં-અનુભવી અથવા પરિપક્વ અંતઃકરણની જરૂર છે. તેમના તે અનુભવને આચારમાં ઉતારી તેના અદ્ભુત ફક્ત પ્રદર્શવવાની જરૂર છે. યૌવન-પૂર્ણ રહો. અવરથા થઇ હોય તોપણ તેના ચિંતનથી દીસા ન બનતાં તમારા આજ-સુધીના અનુભવને તે કાને પણ વાપરો. અને વધારે સારાને માટે એક બગરે તમે જ્યાં ત્યાં પ્રતીત થવાનું કાયમ રાખો.

જે મનુષ્ય આરોગ્યવાળો ન દેખાતો હોય એવાને મળો તો તેનું પ્રત્યેક વસ્તુની સારી બાબતરફ ધ્યાન બેસજો, અથવા કંઈ નવો રસ ઉત્પન્ન કરે, નવું જીવન ઉત્પન્ન કરે એવા તરફ તેના લક્ષ દોરજો. એથી અનેકના દુઃખને તમે દાખી દેશો, અનેકને મૃત્યુના માસમાંથી તમે છોડાવશો, અને ભૂમિતલઉપર રખડનાર અનેક પામરને ગિરિશૃંગઉપર સ્થાપી દેશો.

ત્યારે તમે બળથી ઉભરાઈ જતા હો, ત્યારે ગમે તે ધમાધમ ન કરશો. જરા શાંત થાઓ, અને જે કંઈ તમારે સિદ્ધ કરવું હોય તેનાપ્રતિ લક્ષ વાળો. એથી કરીને તમારા વધેલા બળને યોગ્ય વ્યાપારમાં વાળો છો, અને તેથી જે તમારું લક્ષ્ય છે તેનાપ્રતિ તમે લાંબાં પગલાં ભરી શકો છો. બળને યોગ્ય માર્ગમાં વાળવાથી તે વધારે બળને પાછું ખેંચી આણે છે. અને અયોગ્ય માર્ગમાં વાળવાથી ને વધારે અને વધારે બળને નિષ્પ્રયોજન ખેંચી જાય છે.

આશા અને યત્ન.

છંદો.

(૧)

આરે દીસે રમણીય દિશા, સૂર્યરશ્મિભરેલી,
સૃષ્ટિ બાણે જીવનરસના, સિંધુમાંહિ તરેલી;
લાવી દૈવી ઠનકરજને, વેરતી હોય બાણે,
માયા સ્વામી પ્રભુસહ યદા, ઉઠતી નિત્ય બહાણે.

(૨)

આશા ન્યારે પ્રયતનપતિ, સાથ રનેહે ઉઠે છે,
ત્યારે સિદ્ધિરૂપી અજકથી, ચિત્તને છાઈ દે છે;
આંતર્યુષ્ઠિ ઘતિમય થવા, આશ રૂડી ઉઠાડો,
સાથે દૈવી કૃતિરૂપી પતિ, આશસંગે જગાડો.

(૩)

ન્યારે એ જો જીવનમય છે, જગશે પૂર્ણ રીતે,
ધૃત્યાસૃષ્ટિ સુક્ષ્મવતી છે, ખીલશે ત્યાંહિ નિત્યે;
એશ્વર્યોથી રસકસ જની, તૃપ્તિને આપનારી,—
યાશે, ત્યારે અનુપમ સુખી, (યશે) વાટિકાના વિહારી.

(૪)

શાને ઉઘે નર । નરમ છે, ઘોર રાત્રિ પ્રસારી,
તારામાં છે જગતપતિનો, અંશ તે લે વિચારી;
સાચા ચલને અડગ થઈને, 'તિષ્ઠ' તું અંત્ર આવી,
ધૃતી તારો વિજય તુજને, લેઉં હર્યે વધાવી.

(૫)

બ્રહ્માવાળી, ઉરથી ધરું હું; તુજમાં આશ ભારી,
ભગીને તું જગવ જગને, પૂર્ણ ઉત્સાહ ધારી;
સેવે યત્નો (તે) સકલ જનપ્રતિ, એક ધૃત્યા જ મારી,
તેને થાજે ક્ષલદ સઘળું; વર્ષ આનંદકારી.

અપૂર્વ શોધો કરનાર જાદુગર.

જે નરરત્નનું નીચે સ્વરૂપ વૃત્તાંત આપવામાં આવનાર છે તે એસક વર્ષની વય થવા છતાં તેટલા ટુંકા સમયમાં એણે સેંકડો જીંદગી ગાળી છે એમ કહેવાય છે. તેની એટલી ઉંમરમાં એટલા તો વિચારો, કામો અને સિદ્ધાંતો કાઢ્યા છે—કર્ણ છે કે એટલું કરતાં સામાન્ય મનુષ્યની સેંકડો જીંદગીઓ વીતી જાય. ધણું જીવન જેટલું કામ કરી શકે તેટલું તેણે એક જ જીંદગીમાં કામ કર્યું છે, અને હજી કંઈ જ નાથ છે. અપૂર્વ શોધો (Invention)ના સંદોષિત આધારમાંથી તો તે નિવૃત્ત થયો છે એમ પ્રકટ થઈ ગયેલું હોવા છતાં, હજી તે આગળ વધતો વિજ્ઞાન (Science) ની અનેક બાબતોનો નિર્ણય કરે છે, અને સંજ્ઞાવિન છે કે જેણે પૂર્વકાળનો પોતાનો માટે ભાગ આમાં જ આપ્યો છે તે નરરત્નની પાસેથી હજી પણ જગત્તે એ વિષયમાં જાણુવાયેલ વાર્તાને જાણ્યો. પાશ્ચાત્ય વિચાર-પ્રમાણે આ કાળ કે જે રાતક (સે) વર્ષના આયુષ્યને કરનાર થઈ રહેશે એમ કહેવાય છે તે કાળમાં એ નરરત્ન એ વિચારને સત્ય કરનાર સાધનતરફ લક્ષ વાળે એ સ્વાભાવિક છે; કેમકે એ માનવરત્ન એડિસનનું એમ કહેવું છે કે ‘ વૃદ્ધ થવું એ એક ઘણી ખરાબ ટેવ છે.’

થોમસ, એલ્વા એડિસન (Thomas Alva Edison) તો જન્મ એલ-લીઓ પ્રાંતમાં મિલન (Milan) નામના ગામમાં ઇ. સ. ૧૮૪૭ ની ૧૧ મી ફેબ્રુઆરી-એ થયેલો છે. મિલન નાતુંસરખું, પણ ખાલી હોવાથી વદાણની અવર જવરને લીધે ઉંઘાગી અને તત્ત્વવાણું નામ હતું. એડિસનનાં માતાપિતા વ્યાવહારિક સંજોગોમાં મધ્યમ સ્થિતિનાં હતાં—બહુ ગરીબ પણ નહિ, તેમ ધનાઢ્ય પણ નહિ. એડિસને બાલ્યાવસ્થાનાં પહેલાં સાત વર્ષ તેની એ જન્મભૂમિમાં ગાળ્યાં હતાં. તે ખીજ બાળકોજેવો સામાન્ય બાળક જ હતો. તેનામાં પ્રતિભાની કોઈ વિશેષ નિશાની તે કાળે પ્રકટ ન હતી. કહેવાય છે કે તે ઘણા સારા સ્વભાવનો, કોઈ પણ બાબતની જિજ્ઞાસાવાળો, અધિક બાબત શાંતી આમ થતી હશે વગેરે પૂછવાની ટેવવાળો અને મસ્કરી તથા વિનોદ કરવાના ગુપ્ત ગુણવાળો હતો, પણ આ ગુણો તો ઘણી જગાએ અનેક બાળકોમાં જોવામાં આવે છે. ઘણાંજી બાળકો ‘ આ શું અને આ આમ કેમ ’ એ પ્રકારના પ્રશ્નો માબાપને પૂછવાના સ્વાભાવિકાઈ હોય છે. જેથી એનામાં આ ગુણ અપવાદરૂપે હતા એમ કહી શકાય એવું નથી. એનો જીવન-વૃત્તાંત લખનારા કહે છે કે તેનો માતાતરફનો પ્રેમ જણાઈ આવે એવો અત્યંત હતો. અને એમ કહેવાય છે કે આજસુધી પણ તેની માતાની બાબતમાં ખોસતાં તેવું હૃદય બસાઈ આવે છે. તેની માતા નિશાળમાં શિક્ષકનું કામ કરતી હતી, અને આ બાળકને ઉછેરવામાં તેણે પોતાના અનુભવનો ઉપયોગ કર્યો હતો, અને તે સતોષકારક રીતે કર્યો હતો. ઘણા પ્રસિદ્ધ મનુષ્યોના જીવનમાં ઘણી વખત જણાઈ આવે છે કે તેના ઉપર તેની માતાના સંસ્કારો ઘણી અસર કરનાર થઈ પડ્યા હોય છે.

નિશાળમાં તેને એક બેદરકાર વિદ્યાર્થીતરીકે ગણવામાં આવતો હતો. તેના પવક ઉપરથી જણાઈ આવતું કે વર્ગમાં તે છેલ્લો જ પડ્યો રહેતો. તેના કેટલાક શિક્ષકો તેને મૂંડ (Dunce) કહેતા. અને એક શિક્ષકે તો તેને માટે ‘ ડોહ ’ (addled) તરીકે

તેના ઉપરીને રીપોર્ટ કર્યો હતો. તેના પિતા પશુ શિક્ષકોના તેને માટેના આ મતસાથે મળતો થતો હતો. પશુ તેની માતા તેને વધારે જાણતી હતી. તેનું ઉન્નત અને જલ્પ કપાલ તેનામાં રહેલી માનસિક શક્તિઓને સૂચવે છે એમ તે જાણતી હતી. તે સાખીત કરવામાં યોગ્ય અવસર આવવો જોઈએ એટલું જ તેને લાગતું હતું. એડિસન કહે છે કે તે સારો નીચડે એવી તેની માતાની ઇચ્છા અને તે નીચડશે તેવા તેના તેનામાં વિશ્વાસ એ તેના પોતાના જીવનના કટોકટીના પ્રસંગોમાં પશુ તેને એક છૂપી આનંદરૂપ યદ્ય રહ્યો હતો. પશુ નિશાળમાં જો કે તે બેદરકાર હતો તોપણ તે હમેશાં પ્રશ્નો પૂછતો અને તેના યથાર્થ જવાબ મેળવવા આગ્રહ રાખતો—આ પ્રકારે તે જ્ઞાન મેળવતો હતો. તે વહાણમાં જતો અને ત્યાં કામ કરનાર મજૂરોને આ કેવી રીતે કર્યું અને આ શું કામ કર્યું એ પૂછી પૂછીને તેમને કંટાળો ઉપજાવતો. અને તેમાં પશુ ‘આ શામાટે’ એ પ્રશ્ન તો તે વારંવાર જ જ્યાં ત્યાં કર્યો કરતો. તેમાંના કેટલાક આ બાળકસાથે વાત કરવામાં બહુ રસ લેતા, અને તેના પ્રશ્નોના ઉત્તર આપવા તે યત્ન કરતા. અને કેટલાક તો ‘આવાંને તે શું કહેવું’ અને ‘આવા પ્રશ્નોના તે શા જવાબ આપવા’ એમ માની સુપ રહેતા. જોકે ખરી રીતે જોતાં તેના કેટલાક સવાલોના જવાબ આપવા કઠિન હતા—બધે તેના ઉત્તર તે લોકો જાણતા જ ન હતા. તેના પિતા કેટલાંક વર્ષ પછી કહેવો કે ‘એલ’ (Al-એડીસનનું ‘લુ’કું નામ) તેને હમેશાં બહુ ગુચવાડાબરેલા પ્રશ્નો પૂછતો, બધારે તેને ‘હું નથી જાણતો’ એમ ઉત્તરમાં કહેવાની ફરજ પડતી, ત્યારે એડિસન તેને પુનઃ પૂછતો કે ‘એ તમે કેમ નથી જાણતા?’ તેને માટે તેના ગામમાં પશુ એવા ભાવની એક વાત કહેવાતી કે તે નાના બાળક એડિસને એક વખતે એક દંસીનીને તેના માથામાંથી ઉરાડી મૂકી અને તે માથામાં તેના ઈડાંઆગળ ‘તે ઈડાકેવાં થયાં હતાં, શી રીતે બન્યાં હતાં’ તે જોવા બેઠો હતો.

બધારે તે બાળક સાત વર્ષનો હતો ત્યારે તેનો પિતા સીચીગાનમાં ‘પોર્ટલુરન’ માં કુટુંબસંહિત આવી રહ્યો. તેની માતાએ જાણ્યું કે આ બાળક શિક્ષકોનીસાથે સારી રીતે વર્તેલો કે અભ્યાસ કરતો નથી તેથી તેને કેળવણી આપવાનું તેણે જાતે જ માથે લીધું. તે બાળકની જિજ્ઞાસા વધવા માંડી, અને તેની જે તે જાણવાની ઇચ્છા હમેશાં કાયમ રહેતી. તેના આનંદની વસ્તુઓમાં તેના પિતાએ આણી આપેલું એક ‘ટેલેસ્કોપ’ દૂરદર્શક વસ્તુ એ મુખ્ય હતી. તેનાથી તે ઉપર આકાશમાં અને નીચે પૃથ્વીઉપર બધું જોઈ વળ્યો હતો, અને પછી વધારે જોવાને માટે ખૂબ પાછા કરતો હતો. તેની માતા તેને અભ્યાસમાં જોડેલો રાખતી, અને તેની કેળવણી તો ખરું જોતાં નામમાત્ર હતી. બદારથી જો કંઈ તે સાંભળી લાવે તેને યાદ રાખીને તેણે રમરમ્યક્રિતિને વધારી હતી. અને તેનું મગજ આવી છુટી છતાં સાંભળેલી વાતો અથવા પ્રસંગોને તેના નિત્યના અભ્યાસના વિચારોમાં જ્યાં જો પ્રસંગ પડે ત્યાં બેસાડી રેતું હતું. તેને એક ‘પેની એનસાઇક્લોપીડીયા’ નામની નાની ચોપડી આપવામાં આવી હતી, અને તે માટે કહેવાય છે કે તેણે તેના આવીને કુચો કરી નાંખ્યા હતા. તેની અંદર લુટી લુટી એક દળાર એક બાજોની દર્શક હતી તે બધી તેના મગજમાં જરાજર યાદ હતી. તેને વીજળી તથા સામાન્ય વિજ્ઞાન એ બે બાબતની એ વિષયોસંબધી આરંભક દર્શકતને જાણવાનારી થોડી ચોપડીઓ મળી હતી, કે જેણે તેને મુગ્ધ કરી દીધી.

હતો. તેણે આ ચોપડીઓની રજીસ્ટર આપતોનો સૂક્ષ્મપણે અભ્યાસ કર્યો હતો, એટલે કે તેમાં જે કંઈ હતું તે સર્વ વધાર્થ રીતે તેના જાણવામાં આવ્યું હતું.

જ્યારે તે ૧૧ વર્ષનો થયો ત્યારે તેને કામ કરવાની તથા જાને કંઈ પૈસા કમાવાની રીત યદ્ય. તેનાં માખાપ તેથી વિરુદ્ધ પડ્યાં, પણ હિરે એમ સમસ્યાન યથું કે અભ્યાસ કરતાં બાકીના બચે તે વખતમાં તેણે કામ કરવું, તેને પોતાની રચિને અનુકૂલ 'ન્યુસપેપર' તું કામ અનુકૂલ જણાયું. પણ શેરીમાં વેચવાથી તેની આવક બહુ થોડી થાય તેથી તેને અનુકૂલ પડ્યું નહિ, પણ કોઈ મોટા પાયાઉપર તે કામ કરવાની યોજના તે ઘણા લાગ્યો. ઘણા પરિશ્રમ અને યુક્તિપ્રયુક્તિવડે તેણે જાને 'પોર્ટ લુરન' અને 'ટ્રેડ્સમેન' ની વચ્ચેની આગાહીમાં પેપરો, ચોપડીઓ, માસિકો, રૂળ વગેરે વેચવાનો હક મેળવ્યો. લાંગરેડ અથવા અકરમાતના લયથી તેની માતા આ કામ કરવામાં વિરુદ્ધ પડી, પણ તેણે આમતેમ સમજાવીને જ્યાં ત્યાં કરીને રજા મેળવી.

તેણે રેલ્વેવાળાસાથે બહુ લાલકારક સરતો કરી હતી, અને તે હકને માટે તેને નહિ જેતું બંધે કશું જ આપવાનું હતું નહિ, અને બધો નફો તેને પોતાને જ મળવાનો હતો. ગાંડીમાં વપરાસવગરના ડબા રહેતા, તેમાં તે પોતાનો માલ ભરતો, અને વળી એ જગ્યામાં એક નાનુંસરખું છાપખાનું રાખતો અને થોડી વીજળીની બેટરી ગોઠવતો કે જેથી ગાંડીમાં તે એકથી બીજી જગ્યાએ જતા સુધીમાં કંઈકંઈ પ્રયોગો કરતો. આ અવકાશના વખતમાં જેટલી વિરાનની ચોપડીઓ હતી તે બધી તેણે વાંચી કાઢી હતી. થોડા વખત પછી ગાંડીમાં તે નાના રમાલજેવડું એક વર્તમાનપત્ર પ્રસિદ્ધ કરતો હતો. અને આ પ્રમાણે તે પંદર વર્ષનો થયો ત્યાંસુધી આ પ્રકારે સમય ગાળતો હતો.

પણ એક દિવસ તેને અડચણ નડી. કોઈ વાંકા સુધી જગ્યામાંથી જતાં ગાંડીને જરા મધો લાગવાથી રાસાયણિક પ્રયોગોમાં એડિસન જે શેક્ષરસ વાપરતો હતો તેની સીસી ઉંધી વળી ગઈ, અને એક પળમાં જ બારણામાંથી બહાર અગ્નિ લાકડા નીકળવા લાગ્યા. ગાંડીના માણસોને પ્રથમ તો ગભરાટ થયો પણ તરત આગ એકાદવી નાંખવામાં આવી. પણ જ્યાં આઉટ કલ્ડીમ-સ આગળ પહોંચ્યાં કે ગાંડી ચલાવનાર કે જેના સ્વભાવનો બેટો જડવો મુકેલ હતો તેણે આવીને એડિસનને ધડકો મારી 'લેટરેમકેપર ઉતાર્યો' અને તેની પાછળ તેડું છાપખાનું, ટાઇપ, અને તેનાં રાસાયણિક તત્ત્વો તથા તેને લગતું તમામ કંઠાવી નાંખ્યું. જેવી ગાંડી રેશનથી પસાર થઈ કે રેશનઉપર એક નિરાધાર બાળકતરીકે તેના માલના તેની આગળ પડેલા એક દગલાસાથે ઉભો રહ્યો.

લાંબા કાળના અસંતોષ પછી એડિસને ફરી કામ કરવું શરૂ કર્યું. તેણે તેના પિતાને તે પોતાનું છાપખાનું ચલાવી શકે અને પ્રયોગો કરી શકે એને માટે એક ઓરડાનો ઉપયોગ કરવાને માટે આપવાની આમદપૂર્વક માગણી કરી. તેના પિતાએ તે ઓરડામાં એકાગ્રિક સળગી ઉઠે એવો એક પણ પદાર્થ ન રાખવાની સરતે તે માગણી સ્વીકારી. અહિં એક સામાન્ય પ્રકારનું તોરનું યંત્ર ઉભું કર્યું. તેનું નાનું 'હેરલ્ડ' નામનું પેપર કે જેનું પછીથી 'ધી વોલ

પ્રાર્થ' નામ પાડવામાં આવ્યું હતું, તે પત્રને ઘણો વિજય મળ્યો, પણ તે કોઈને એટલું તો લાગુ પડતું હતું કે જેથી એક માણસ એટલો બધો ગુસ્સે થઈ ગયો કે તેણે એડિસનને ઠીક ઠીક 'શેકહેન્ડ' કરીને એક ખાડીમાં જ નાંખી દીધા. એથી 'પૌલ પ્રાર્થ' સમાપ્ત થઈ ગયું. એ વખતમાં એડિસન ટ્રેનઉપર પેપર વેચવાં વગેરે નાનાં કામો કર્યા કરતો હતો અને થોડાં પૈસાં પેદા કરવાં તથા બચાવવાનો પ્રયત્ન કર્યા કરતો હતો.

આ વખતમાં તેણે તેના ઘર અને પાડોશીના ઘરની વચ્ચે એક અવ્યવસ્થિત પ્રકારે તાર બાંધ્યા, આડો તેમાં જોડતા લાકડાના થાંભલાતરફ ઉપયોગ કર્યો અને સીસીઓનાં માથાને 'ઇનસુલેટર' (વીજળીની અસર ન થવા દે એવી વસ્તુ) તરીકે વાપર્યા. ત્યાર પછી થોડે વખતે બીજા ઊકરાઓને ત્યાં પણ આજુબાજુ તાર નાંખવામાં આવ્યા, અને છેવટે તો મોટા મોટા તાર મૂકનારાઓ જેવા થઈને આસપાસના ઊકરાઓ તેમાં કામે લાગી જતા; તારમાં પરસ્પર સમાચાર મોકલતા અને ગ્રહણ કરતા. અને અવશ્ય, એડિસન તે સર્વમાં નિયામક અથવા મુખ્ય હતો. આ તારનાં દોરડાં એક વખત એક દોડતી આવતી ગાયે તોડી માંખ્યાં, અને તે એ તારમાં એટલી બધી તો ગુંચવાઈ ગઈ કે તેને બહાર કાઢવામાં બધી બચસા બરબાદ થઈ ગઈ. એ દોરડાંને કડાડી નાંખવામાં આવ્યાં, કેમકે એટલા વખતમાં એડિસન એક નિયમિત તારના કામ કરનારની સ્થિતિમાં આવી પહોંચ્યો હતો તેને કેટલોક અનુભવ આપવામાં માઉન્ટ કલ્હીમેન્ટના એક તાર માસ્તરે મદદ કરી હતી, કે જેના ઊકરાની જીંદગી, જ્યાં થઈને એક 'એક્સપ્રેસ' ગાડી પસાર થતી હતી તે જગાએ વચ્ચે ઉભો રહેતો હતો તેને બાજુએ એથી લઈને બચાવી હતી. અને તેથી તે ઊકરાનો બાપ એડિસનને તાર બાજતમાં કેટલીક સૂચના આપ્યા કરતો હતો. આ સૂચનાથી અને તેનાં જાતિઅનુભવથી એડિસન એક હોંશીયાર કામ કરનારો બની ગયો હતો, કે જેના પરિણામે પોર્ટ હરનમાં રાતની ગાડીમાં કામ કરનાર તરીકેની તેને મહિને ૨૫ ડોલરના પગારની નોકરી મળી હતી.

આ નવી નોકરીની નિમણૂકમાં તેને વિવિધ વસ્તુઓનો વિચાર કરવાનો પ્રુક્કળ વખત મળતો, કારણ કે જતી આવતી ગાડીઓને ઉપડવાના સમાચાર જ માત્ર તેને બીજાં સ્ટેશને કહેવા અને બીજેથી આવતા ગ્રહણ કરવા એટલું કામ હતું. કેટલીક વખતે તે બહારની બીજી ત્રીજી બાજોના વિચારમાં એટલો બધો ઉડે ઉતરી પડતો કે તેના કામમાં કાળજી વગરનો-અસાવધસરખો-થઈ જતો કે જે તેની નોકરીમાં બહુ બચભરેલું ગણાય-વળી વધારામાં દિવસે તે સતો નહિ, પણ પ્રયોગો કર્યા કરતો હતો, અને તેથી રાત્રે તે થોડો ઘણો પણ ઘેનમાં રહેતો. અનેક પ્રસંગે તેને આ બાજત ઠપકો આપવામાં આવતો હતો. તે એલર્મવાજ ધડીયાળ રાખતો અને તે ગાડી આવવાની પહેલા પાંચ મિનિટપૂર્વે વાગતું. આથી બહુ નિવૃત્તિ તથા મુખ થયું, પણ પ્રસંગે પ્રસંગે 'સ્પેશીયલ' ગાડી આવતી અને પ્રસંગે મોડી ગાડીઓ આવતી ત્યારે એને અડચણ પડતી.

એક વખત ઘણું જ સખત પ્રમાણમાં ઠપકો મળ્યાથી તેણે સુધરવાનું વચન આપ્યું, અને ગાડીને વિદાય કરનાર મનુષ્યે એક નવી યોજના કરી આંખી કે જેથી તે યુવાન બાજક

ઉપર એક ફાંસાએતું સંકટ આવેલું રહ્યું. દરેક અર્થ કલાકે પેતાને જાગે છે એવો તાર પેલા મનુષ્યઉપર કરવાતું હતું. આતું થોડો વખત ચાલ્યું, પણ દિવસના તેના અખંડ પ્રયોગોના પરિશ્રમને લીધે તે એટલો તો થાકેલો, કંટાળેલો અને ઉંઘથી ઘેરાયેલો એવો હતો કે જ્યો તે એ કામ—અર્થે અર્થે કલાકે ખબર આપવાનું કામ—જરાબર કરી શકતો નહિ. તેથી તેનું મનજ એક બીજા કામમાં જોડાયું અને આ તેની પહેલી અપૂર્વ શોધ (Invention) થઈ. વળેલા તારની અને ટેલીગ્રાફની બીજી વસ્તુઓની આશ્ચર્ય ઉપજાવે એવી રચનાથી તેણે અંધાર્મનાના ધડીયાળને તારસાથે જોડ્યું, અને કેટલાક તુલાયંત્ર (Lever) સાથે લગાડ્યાં, પૈકામાં ફેરફાર કર્યો અને થોડી ‘સ્પ્રીંગ’ લગાડી. પરિણામ એ આવ્યો કે ધડીયાળના દરેક અર્થે કલાકે પેલા મનુષ્યને જે શબ્દ કહેવાનો હતો તે એમને એમ એમાંથી નિર્ધારિત સમયે બોલના લાગ્યો, અને એડિસન નિરાતે સુઈ રહેતો. પણ અફસોસ ! વળી વિધિ આવ્યું. એક રાત્રે પેલા મનુષ્યે નાર મારફતે એડિસન સાથે વાત કરવા માંડી તેણે નિરાતની આપવા માંડી—પણ કંઈ જવાબ ન મળે. આશ્ચર્ય પામતો તે પોઈ હુરનામાં ગાડીએ બેસીને આવ્યો. તેણે તાર મૂકનારને નિરાતે ધસધસાટ ઉઘતો જોયો, અને કંઈથી તેને હલાવીને જેવો તેને ઉઠાડવાની તૈયારીમાં હતો કે તેણે પોતાને જે સાર્વત્રિક શબ્દ એડિસનને તારમાં મૂકવાનો કહ્યો હતો તે—આ જાણુ એડિસન તો ઉઘતો હતો—અને વાગવા લાગ્યો. તરત તે તરફ દૃષ્ટિ કરી અને એડિસનને વિશ્વદ્રશ્ય પ્રકારની ત્યાં કરેલી વ્યવસ્થા તેણે જોઈ. આ જોતાં તે જાણકની અપૂર્વ ભુદિતો જો કે તેને પૂરેપૂરો ખ્યાલ આવ્યો અને આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયો. પણ તેના યોગ્ય કર્તવ્યમાં એવી રખબર થાય એ વિચારને લીધે એડિસનને ત્યાંથી ખસી જાયું મળ્યું. એ લક્ષમાં રાખવાતું છે કે આ સ્વતંત્રપણે કોઈ પણ મનુષ્યની મદદગર—કામ ચલાવવાની ભુક્તિ કે જે જાણક એડિસનવડે રચવામાં આવી હતી, તે હાલ પણ કોઈની મદદગરના તાર મૂકવાના ખાતામાં અને ત્યાં મોટાં શહેરોમાં માણસોને બોલાવવાની જે પેટી મૂકવામાં આવે છે તેમાં એના જ સિદ્ધાંતને મુખ્ય ગણીને કામ કરવામાં આવે છે.

આ યુવકને પાટાને સુધારવામાં, યંત્રોને ગોઠવવામાં અને તેના કામમાં અચૂકાચૂકી અડચણોને નિવારવા વગેરેમાં તેની શોધકશક્તિને લીધે એવો ખલો મળ્યો હતો કે તેને બીજી નોકરી મળવામાં જરા પણ અડચણ પડે એવું ન હતું. અને આ વખતે ‘સાર્નિયા’ (Sarnia) માં તારતું કામ કરનારતરીકે તેને નોકરી મળી. અહિં તેની બેદરકારીથી ગાડી અથકાઈ ભાગી જવા જેવો અવ્યંત કરોકડીને પ્રસંગ આવી ગયો, કે જે પૂરેપૂરો ખ-યો હોતો તો બેદરકાર રહેવાથી યુનાદ કરવા બદલ તેને કેદખાનામાં જવા વખત આવત. તે પ્રયોગો કરવામાં રોકાઈ ગયો હતો અને તેના રોશને જે ગાડીને રોકવાનો હુકમ મળ્યો હતો તે ગાડીને રોકવાતું તે ભૂલી ગયો હતો. ગાડી રોશનઉપરથી પસાર થઈ ગઈ, અને પછી તેણે શી ભૂલ કરી હતી તે તેને યાદ આવ્યું. અથકાઅથકી થવાનો પ્રસંગ ન જનવામાં કોઈ સંકેત અથવા એક આશ્ચર્ય જ થયું એમ કહેવાય, જાકી બધા સંબંધો અથકા-અથકી થવાને લાગુ પડ્યા જ હતા. જોળે કોઈ તેને છેડવાતું કહે તે પહેલાં તે જગાને છોડી દીધી અને પોઈ હુરના પાછો આવ્યો. ત્યાર પછી તે દેશના ધણુ જામમાં એવી જ જાતની ધણી જગાએ નોકરી કરી, ઉપર ‘ઇન્ડિઆનાપોલીસ’ (Indianapolis) માં મહિને

૭૫ ડૉલરના પગારની નોકરી કરીને એવી નોકરી કાયમને માટે છોડી. અહિં તેણે સુપરી-
ન્ટેન્ડેન્ટ સાથે મિત્રતા બાંધી કે જેણે તેને જૂનાં-અર્ધા ભાગી ગયેલાં—એવાં યત્રો આ-
ખ્યાં કે જેને એડિસને સુધાર્યા અને પછી તેના ઉપર પ્રયોગ કરવા લાગ્યો. એ ગામમાં તે
થોડા વખત રહ્યો, પછી દરેક જગ્યાએ થોડો થોડો વખત નોકરી કરતો એક જગ્યાએથી બીજી
જગ્યાએ એમ ભ્રમણ કરવા લાંબી મુસાફરીએ નીકળ્યો. તેનો આનંદ, ગમન અથવા આરામ
વીજળીનાં યત્રો સાથે અખંડ પ્રયોગો કરવામાં રહેલો હતો, અને તેમાં પણ તારની સાથે જે
સંબંધવાળાં હતાં તેમાં મુખ્યત્વે કરીને તે પ્રયોગો કરતો અને આનંદ વગેરે મેળવતો. કપડાં
પહેરવામાં બેદરકાર અને ગામડીયા જેવો જણાતા તે ધુવડે આગળ પડવા જેવી બહુ થોડી
આશાઓ હપગમવી.—તેણે કોઈ ચિંત્ન તેનામાં જણાવ્યું નહિ. એક બાબતમાં તે જીગનથી
જુદો પડી જતો હતો. સંદેશો મોકલવા અને આવતા સંદેશોને પ્રત્યક્ષ કરવા, આ બાબતમાં
તે અદ્વિતીય હતો—એક આશ્ચર્ય રૂપ હતો. અને જ્યાં જ્યાં તેણે એ સંબંધી કામ કર્યું
ત્યાં તે ' કામ કરનારમાં એક તારા જેવો ' (Star operator) ગણાતો. તેને નવી જગ્યા
મેળવવામાં જરા પણ મહેનત પડતી નહિ, પણ કાં તો તે થોડા વખતમાં જ તેને છોડી
દેતો, અથવા તેની અત્યંત સ્વતંત્ર વૃત્તિ તથા સમયોચિત વિનોદ કરવાનાં સ્વભાવ કે જે તેના
ઉપરી અધિકારિઓને ગમતો નહિ તેને લીધે તે જગ્યાઓ છોડી દેવી પડતી હતી.

(અપૂર્ણ.)

આત્મભાવના.

જગત્ને સૂર્યની જરૂર છે, જગત્ને ચંદ્રની જરૂર છે, જગત્ને મારી જરૂર છે. નહિ તો હું અહિં વિદ્યમાન ન હોત. હું એક સમગ્ર (આખા)નો ભાગ છું, અને દરેક ભાગ સમગ્રના કલ્યાણનિમિત્ત ઉપયોગનો તથા અગત્યનો છે, નિઃશયપૂર્વક હું એવી ક્રિયા કરીશ, એવા વિચારો કરીશ અને એવું જીવન ગાળીશ કે જેથી જગત્માં એમ જણાશે કે હું અમથો અથવા સહજ આભ્યો નથી, પણ મારી અત્યંત અગત્ય હોવાથી જ આભ્યો છું. પરમ સત્ય એ માફ અખંડ સ્ફુરણ રહેશે. પ્રત્યેક નાના ભાગ જેમ વધારે અને વધારે સાફ કામ કરે છે તેમ સમગ્ર અધિક અને અધિક વિશાલ બને છે. અને તેથી જોવા હું થઈ શકું તેના કરતાં કોઈ પણ રીતે હલકો થઈશ નહિ. કોઈ ઉત્તમ હેતુ તથા સંકેતને લઈ હું અહિં આભ્યો છું, સમર્થ કાર્ય કરવા માટે આભ્યો છું, અને કોઈ પણ કાર્ય કરવામાં જીવન એ અત્યંત અગત્યની વસ્તુ છે. અને ધારેલું મળે અથવા ન મળે, પણ તે કાર્યપ્રતિ હું હંમેશાં સત્યપૂર્ણ રહીશ. માફ જીવન એટલે મારે સર્વોત્તમ થવું અને સર્વોત્તમ કાર્ય કરવું કે જેથી આ સમગ્ર જગત્ વધારે ઉચ્ચ થઈ શકે એ જ છે. હું જગત્ના પદાર્થોમાટે જીવીશ નહિ, પણ પ્રાણીપદાર્થ-માત્રના આત્મામાં જે મહાન્ જીવન રહ્યું છે તેને માટે જીવીશ. મેં જગત્માં જે આવું વિશાલ પદ ધારણ કર્યું છે તેમાંથી ઈશ્વર પદાર્થોહિની મને થતી પ્રાપ્તિ અથવા નાશ મને કદાપિ બ્રહ્મ કરશે નહિ. મને પોતાને કોઈ પણ પ્રકારનો અવિશ્વય, નિષ્ફળતા કે હાનિ છે જ નહિ. પોતે

જીવવાને યોગ્ય ગણ્યું છે એવાં જીવનને જે જીતે
 છે તે કદી નિષ્ફળ થયો કહેવાતો નથી. જે પોતાના
 જીવનને સર્વોત્તમ ગણી શકે છે તેને જ્ય કરવાનું
 બીજું કશું રહેતું જ નથી. પ્રત્યેક અનુભવના પ્રસંગો,
 સંજોગો અને બનાવો કે જેમાંથી તેને પસાર થવાનું
 હોય છે તેમાં થઈને જે લબ્ય જીવનને મેળવે છે તે
 નિષ્ફળતા શું છે એ બાજુતો નથી. અધઃપતન થવા
 સરખું લાગે, આગળ પાછળના પ્રસંગો નિકૃષ્ટતાતરફ
 લઈ જતા જણાય તે કાળે પણ જે ઊર્ધ્વપ્રતિ ગમન કર્યા
 કરે છે તેને હાનિ શું છે તે ખબર હોતી નથી. અને આ
 પ્રકારે વર્તવાનું હું સૂચન કરું છું. જે જીવન હાલ હું
 ભોગવું છું તેનાપ્રતિ સત્યલાવવાળા થવાને મારે એ પ્ર-
 માણે વર્તવું જ જોઈએ. મારો પ્રથમ નિશ્ચય એ છે કે
 અત્યંત પ્રેમ પ્રકટાવવો, બીજા નિશ્ચય અત્યંત ઉદય કર-
 રવો. પણ એવો એક પણ ઉદય હું નહિ કરું કે જે કો-
 ધના પણ સુખ અથવા કસ્યાણુમાં જરા પણ વૃદ્ધિ ન
 કરે. મારું લક્ષ્યસ્થાન સર્વોત્તમપદને પ્રાપ્ત કરવું એ જ
 રહેશે, અને તે એવી રીતે કે માત્ર હું જ એકલો તે ઉચ્ચ
 ભૂમિકાના આનંદનું આસ્વાદન નહિ કરું, પણ બીજાઓ
 પણ તે માર્ગને ભ્રમ નહીં શકે. આત્મસૂર્યપ્રતિ જ હું
 અખંડ અભિમુખ રહીશ અને તેના સામર્થ્યમય પ્રકાશ-
 માં જ મારાં કરણોને ડુબાવી તૃપ્ત કરીશ. અને તે સૂ-
 ર્યની જગતમાં જીવંત મૂર્તિરૂપ થઈ રહેવું એ મારા હૃદ-
 યની તીવ્ર અને અત્યંત પ્રિય અભિલાષા છે.

માનવરથનું દ્વિતીય ચક્ર.

એક ગાડીને એક પૈડું રખરાણું, લોહના સળીયાવાળું, હથકું ધુણસરખું સુંદર હોય અને ખીલું છોકરાંને રમવાની ફેસણુ ગાડીના પૈડાંને પડું નાનું પૈડું જોડ્યું હોય તો એ જોડણીદારના લોકો દસે છે. ગાડીમાં એક અરબી ઘોડો જોડ્યો હોય અને તેનો જોડે ખીલું એક બકરીનું ગમ્મું જોડ્યું હોય તો તેની ગાડી અગાધનારને જગત મૂર્ખ કહે છે. અને આમ છતાં પ્રત્યેક મનુષ્યના વ્યવહારનો ગાડી આવા જ ઘાટની હોય છે, એ જોડેને નથી કેાડેને હારણ છૂટું કે નથી કેાડેને પોતાની મૂર્ખતાનો વિચાર આવી લગ્ન થતી.

વ્યવહારકુશલ મનાતા પુરુષોના જીવનરસ જોડ્યું તો જગ્યાશે કે તેમની પોતાની ગાડીની આવી જ વ્યવસ્થા હોય છે. તેઓ ખીલની લાકડાનો અવ્યવસ્થિત ગાડી જોઈ તેની ટીકા કરે છે, પણ તેમની જીવનની ગાડીમાં એના કરતાં પણ મોટી અવ્યવસ્થા છે એ વિચારપૂર્વક ભુલે તો જણાવા છતાં તેની તરફ ટીકાની દૃષ્ટિથી તેઓ જોતા નથી.

મનુષ્યના વ્યવહારરથ અથવા જીવનરથનું એક પૈડું જગારે પુરુષ છે, ત્યારે ખીલું પૈડું સ્ત્રી છે. એક પુરુષરથ અરબી ઘોડો છે, ત્યારે ખીલું સૌર્ય બકરી છે. આવી ગાડી જોડીને તેઓ નિર્ભયપણે આ જગતમાં ચાલવા કરે છે, અને પોતે સર્વોંશે હારણ અથવા ટીકાના પાત્ર રૂપ હોવા છતાં ખીલની કામા અપાય એવી ભૂલોતરફ હારણ અને ટીકાની નજરથી ભુલે છે. જ્યારે પોતાની ન કામા કરી રાકાય એવી ભૂલતરફ તેઓ સદાજ ગાડી નજરથી જોઈ જરા સંકેતસરખો પણ પામતા નથી.

સ્ત્રીઓને કેળવણીની જરૂર છે, તેમને પ્રાપ્ત સ્થિતિમાંથી ઉચ્ચ સ્થિતિમાં લાવવાની અગત્ય છે, એ વાતને તો વિચારવંત મનુષ્ય સ્વીકારે છે. પણ એટલેથી એ વિચાર અટકતો નથી. સ્ત્રીઓ કેળવણી પામે તો તેઓ મુખી થાય એટલા જ ખાતર તેમને કેળવણી આપવાની જરૂર છે, એમ નથી. આજના સ્વાર્થપરાયણ જગતના ચિત્તમાં એટલાથી સ્ત્રીઓને કેળવવા સંબધી વેગ પ્રકટે એમ નથી. પરંતુ જ્યારે તેઓ ભૂલે છે કે તેમની પોતાની જરૂરીયાતોમાં સ્ત્રીઓને કેળવણી આપવાથી ઘણો લાભ થાય છે, ત્યારે તેઓની દૃષ્ટિ એ દિશાપ્રતિ પળે છે.

અને વસ્તુતઃ છે પણ તેમ જ. સ્ત્રીઓ કેળવણી પામે તો તેથી તેઓ તેમનું પોતાનું જ હિત કરી શકે એમ નથી પણ પુરુષોના હિતમાં પણ મોટાં ઉપયોગી થઈ પડે એમ છે. અને તેથી પુરુષોએ પોતાની અનુકૂલતા ખાતર જેમ અનેક વસ્તુઓને પ્રયત્નપૂર્વક મેળવે છે, તેમ તેમણે સ્ત્રીઓને પણ, પોતાની અનુકૂલતાની ખાતર પણ કેળવણી આપવાની જરૂર છે.

સ્ત્રીઓનું મુખ્ય કર્તવ્ય પુરુષોને કરવાનાં કામો કરતાં કેવળ જુદાં જ કામો કરવાનું છે, એમ નથી. એ ખરું છે કે કેટલાંક કામ એવાં છે કે જે સ્ત્રીઓની પ્રમુખતા નીચે થઈ શકે એમ છે, પરંતુ તેથી પુરુષોનાં કામોમાં તેમણે લાગ જ નથી લેવાનો એવું કંઈ નથી. પુરુષોના કામોમાં તેમણે સારી રીતે લાગ લેવાનો છે, અને તેમ થતાં તેઓ પુરુષોને તે અપૂર્વ મદદગાર તથા તેમના ઉત્સાહને વધારનાર થઈ પડે એમ છે.

ધરના વ્યવહારની ગાડી સ્ત્રીની મદદથી જેમ ઉત્તમ પ્રકારે ચાલે છે, તેમ ખીલ

પ્રત્યેક ક્રિયા પશુ જે સ્ત્રીની યોગ્ય મદદથી થાય, તે તે ઉત્તમ પ્રકારે આથી શકે. દાખરો દાખમાં પુરુષને તેઓ એક વિશ્રાંતિરૂપ થઈ પડે, જેટલો પરિશ્રમ હાલ પુરુષને કોઈ પશુ કામ કરતાં જણાય છે, તેમાં સ્ત્રીઓની જ્યારે યોગ્ય મદદ થાય ત્યારે તેમાં પરિશ્રમના પ્રમાણનું બળ ઘણું ન્યૂન થઈ જાય. એટલું જ નહિ, પશુ તે કાંઈ અધિક જીવનમય, પ્રભામય તથા પરિપૂર્ણતાવાળું થાય કેમકે, સ્ત્રીઓમાં ઉચ્ચ સામર્થ્ય કેંઈ ન્યૂન પ્રમાણમાં ધિરે મુકયું નથી. અને કેટલાંક સામર્થ્યો તો કેવળ સ્ત્રીજાતિમાં જ મૂક્યાં છે એમ કહીએ તોપણ ખોટું નથી.

આ સામર્થ્યોના ઉપયોગ થતો નથી તેથી સ્ત્રી જાતિને હાનિ થાય છે એમ જ કેળવ નથી, પણ પુરુષોને અને તેને લીધે આખા જગતને હાનિ થાય છે. જગત્પત્ની ઉન્નતિ એક જ વસ્તુમાં રહી છે, અને તે સામર્થ્યના આવિષ્કારમાં જ છે. સામર્થ્યનું જેમ બહાર પ્રકાશન તેમ તેની ઉન્નતિ અત્યંત, આથી પુરુષજાતિના એકલા જ સામર્થ્યનું પ્રકાશન એ પૂર્ણ ઉન્નતિના સૂર્યને ઝગમગાવે એ બનવું સંભવિત નથી. સ્ત્રીજાતિના સામર્થ્યોના પશુ આવિષ્કાર બહાર પ્રકાશ-યવો ઝોઈએ, અને તેમ થાય છે ત્યારે જ ચાર છીપના મોતીજેવું પૂર્ણ સુખ જગતમાં વિકાસને પામે છે.

સુખનો આધાર જગતમાં પ્રકટ થતા ચૂલ્લ પદાર્થોઉપર નથી, પણ તેના ઉપયોગઉપર છે. અને તે પદાર્થોના ઉપયોગ કેવળ પુરુષ કરે છે એમ નથી, પરંતુ સ્ત્રીજાતિ પણ કરે છે, અને તેથી તેનો યોગ્ય ઉપયોગ તેઓ કરે, તેને માટે તેમને ઉચ્ચ કેળવણીની જરૂર છે, અને તો જ બધા પદાર્થો સુખને આપી શકે એમ છે. પુરુષે સુખને આપનાર માની એક પદાર્થ ઘરમાં આણ્યો, દરેકે તે પદાર્થ ઉપર સ્ત્રીનો પણ હક છે, પરંતુ તેના યોગ્ય ઉપયોગને તે ન જાણતી હોવાથી તે પદાર્થ ઘરમાં સંપૂર્ણ સુખને ઉપજાવી નહિ શકવાનો. સ્ત્રીજાતિતરફથી પણ જ્યારે તે પદાર્થ સુખને ઉપજાવનાર છે એમ યતનપૂર્વકે સિદ્ધ નથી થયું, ત્યાંસુધી તેનાથી પૂર્ણ સુખનો આવિષ્કાર કદી નહિ થવાનો. પરંતુ પ્રસંગે સુખને બદલે દુઃખની પણ ઘરમાં ઘડી કરવાનો.

તે જ પ્રમાણે સંજ્ઞેગો કંઈ સુખને આપનાર નથી, પણ તેનો વાસ્તવ ઉપયોગ એ જ સુખને આપનાર છે. અને તેનો વાસ્તવ ઉપયોગ કેવળ પુરુષને જ કરવાનો નથી, પરંતુ સ્ત્રીને પણ કરવાનો છે. તેથી તેમાંથી સુખને જ ઉપજાવી શકે એવી ભુદિનો સ્ત્રીઓમાં પ્રથમ ઉદય હોવાની જરૂર છે. અને તે કેળવણીથી જ મળી શકે છે. ઘણી વખત અસુક સંજ્ઞેગોના, પુરુષ યોગ્ય વિચારથી સદુપયોગ કરી લે, પણ ત્યાં સ્ત્રી સમજણવાળી ન હોય તો તરત તે પુરુષને ત્યાં અટકાવવાની, અને તેથી તે પુરુષને એ સંજ્ઞેગોના સદુપયોગ કરવાથી જે સુખ મળવાનું તે અટકી પડવાનું, જેથી પુરુષની ઉત્તતિને સ્થાને અવનતિ થવાની, સુખને સ્થાને દુઃખની પ્રાપ્તિ થવાની અને શાંતિને સ્થાને અશાંતિની પ્રાપ્તિ થવાની. આથી તેમાં પણ સ્ત્રીજાતિની કેળવણીની જરૂર સિદ્ધ થાય છે. અને જગતમાં પદાર્થો અને સંજ્ઞેગો કે જેમાં માનસિક સ્થિતિ આદિનો સમાવેશ કરીશું તો એ જે શિવાય ત્રીજી કોઈ સુખને ઉપજાવનાર વસ્તુ દૃષ્ટિએ પડવાની નથી. અને તેથી સુખ એ કેવળ પુરુષઉપર નથી આધાર રાખી રહ્યું, પણ બંનેઉપર તેનો આધાર છે, એ સહજ સ્પષ્ટ થાય છે.

સ્ત્રીઓમાં પ્રેમ, ઉત્સાહ, આપવાનું સામર્થ્ય, શાંતિ, પ્રકટાવવાનું બળ, મનરંજન

કરવાની કળા, પ્રસંગને પસંદી બીજી બાબતમાં ઉતારી દેવાની યુક્તિ એ વગેરે ઘણી જાતનાં જ્ઞાન ગુણપર રહેલાં છે, કે જ્ઞાતિના પુરુષ આપણિત તરસ્યો જ રહે છે. સ્ત્રી જાતિ તરફથી એ બધું જો પૂરું પાડવામાં આવે છે તો તેની તૃપ્તિ છીએ છે, તે તૃપ્તિ થાય છે, અને વધારે કાર્ય કરવાના બળને મેળવે છે અને એ કાર્ય સ્ત્રીજાતિ જ કરી શકે એમ છે, કેમકે પુરુષસાથે સર્વ કરતાં તેમનો જ વધારે સમય સદવાસ હોય છે. અને એ શુભો તેમનામાં નૈસર્ગિક હોવાથી તેમના દ્વારા જ જ્યારે એ શુભકૃત્યમની શુભ પ્રસારે છે ત્યારે તે 'કોઈ અસાધિક પ્રતાપ તથા અસરને પ્રકટાવે છે.

પુરુષજાતિનું કુદરતી જ વલણ એવા પ્રકારનું હોય છે કે જો સ્ત્રીજાતિ તેમનું ખરા હૃદયથી વખાણ કરે, તેમના યશને પ્રસારે તો તેઓમાં અત્યંત ઉત્સાહ તથા કાર્ય કરવાનો આવેશ જાગ્રત થઈ જાય છે. પૂર્વની ક્ષત્રાણી તથા ક્ષત્રીઓના પ્રસંગો એ બાબતમાં જ્ઞાતિ દર્શાવતી છે. ક્ષત્રાણીના શબ્દોથી અનેક ક્ષત્રીઓએ સમર્થ પરાક્રમ કરેલાં છે. આથી તેમના અંતઃકરણમાંથી સાચા ભાવના નીકળેલા ઉત્સાહવર્ધક શબ્દો પુરુષની રંગરંગમાં નૈતમ્ય જીવનબળને પ્રસારી દેનાર છે.

પણ સ્ત્રીજાતિના અંતઃકરણમાંથી પુરુષનાં કામો માટે ઉત્સાહના સાચા ભાવવાળા શબ્દો કયારે નીકળે ? જ્યારે સ્ત્રીજાતિ પુરુષનાં કામોની પધાર્થ મહત્તા સમજતી થાય, તથા તેઓના કામમાં પોતાના ઉત્સાહી વચનો અમૃતને સીંચનાર છે, એમ અંતઃકરણપૂર્વક માને ત્યારે. અને આ માનવું કયારે અને કે જ્યારે તેઓને કેળવણીથી મૂઢતામાંથી છોડી કર્તવ્યના પ્રદેશનું દર્શન કરાવીએ ત્યારે.

સ્ત્રીઓમાં શું અદ્ભુત બળ રહેલું છે, એ તેઓ જાતે જ જાણતી હોતી નથી, જેથી તે બળનો કેવી રીતે નિકાસ કરવો અને તેના કયા ઉપાયે પરિપાક કરવો એના તેમને સ્વપ્નમાં પણ ખ્યાલ ક્યાંથી હોય ? પોતાનામાં એવું બળ રહેલું છે કે જેનો ઉપયોગ કરવાથી તેઓ જગતમાં કેટલીક બાબતોમાં પુરુષકરતાં પણ શ્રેષ્ઠપદસ્થાને વિરાજી શકે એમ છે, એની યોગ્ય પ્રકારની ખબર તેમને ક્યાંથી હોય ? ત્યાં જ કેળવણીની અગત્ય જણાઈ આવે છે.

ભવિષ્યતી પ્રજાને જ્ઞાનનું દુધ આપનાર પણ માતા જ છે, એવું તેઓ પોતાનામાં તે કાર્યના યોગ્ય બળને ન જુએ ત્યાંસુધી કેવળ કહેવાથી એ પ્રકારનું માનવું શી રીતે સ્વીકારી શકે ? પુરુષોની અનેક ગુણ શક્તિઓને ખુલ્લી કરનારી કુચી તેઓ છે એ વાતો પધાર્થ હોવા છતાં તેઓને તે કુચી હસ્તગત થઈ ન હોય—પ્રકટ જણાઈ રહેલી ન હોય—ત્યાંસુધી એ કુચીની માલિકી તેઓ કેવી રીતે ધારણ કરી શકે ? પુરુષના પરિતાપને તથા પરિશ્રમને હરી લેનાર તેઓ જ છે એમ જ્યાંસુધી તેમને પોતાને સમજાવું ન હોય ત્યાંસુધી તેઓ પુરુષોના પરિતાપ તથા પરિશ્રમના સમયે શા વિચારથી તેમની નિકટ આવીને બેસે ? પુરુષોને શાંતિ અથવા આનંદ ઉપજાવનાર તેઓ જાતે જ છે એમ જાણવાના, શાંતિ તથા આનંદને જોળનાર પુરુષોપાસે તેઓને જમને બેસવાનું સ્પુરણ જ ક્યાંથી થાય ? આને જ માટે કેળવણીની જરૂર છે.

સ્ત્રીઓ પોતાના ધરને જ ઉપયોગની છે એમ નથી પણ પોતાના પતિને, પોતાનાં બાળકને, પોતાના દેશને તથા વિશ્વમાં અને તેની પર જે કંઈ છે તે સર્વને ઉપયોગી થઈ પડે એવી છે, એ જ્યાંસુધી તેમને ન જણાયું હોય ત્યાંસુધી પતિના, બાળકના, દેશના કે કુદર-

તના કામમાં શી રીતે માયું ધાલી શકે ? સ્ત્રીઓ એ કેદી નથી; પણ પુરુષોને કેટલીક બાબતની કેદમાંથી છોડાવનાર છે, સ્ત્રીઓ બેડી નથી, પણ પુરુષોને દીપાવનાર તથા મુદ્દવાન કરનાર અલંકાર છે, સ્ત્રીઓ પુરુષોનો ભારરૂપ નથી, પણ પુરુષોના ભારને ઉઠાવનાર છે, સ્ત્રીઓ પુરુષોથી વેગળી કે વિરોધી નથી, પણ સર્વમાં તેમની અત્યંત નિકટ તથા અનુકૂળ છે, સ્ત્રીઓ પુરુષોની પાછળ ચાલનાર નથી પણ તેઓની સહગામિની છે, સ્ત્રીઓ પુરુષોને ભયથી કંપાવનાર નથી પણ ભયના પ્રસંગે પીઠ ધાબડનાર છે, સ્ત્રીઓ પતિની ઉન્નતિસાથે સંબંધવિનાની છે એમ નથી પણ સર્વ પ્રકારના સંબંધવાળી છે, આ સર્વ બાબતો કેળવણી વગરના સ્ત્રીઓના કયા મગજમાં ઉતારી શકાય ? સ્ત્રીઓની કેળવણીનો આદેશ કરનાર આ કારણો છે.

કોઈ પણ કામ કરવામાં સ્ત્રી અને પુરુષના પ્રયત્નનો અભેદ છે એ વાતો તેમને જાણવી જોઈએ. બંનેથી થતું કામ જ પૂર્ણ થાય છે એ શાસ્ત્રીય વિચારને તેમનાં મગજમાં ઉતારવો જોઈએ. પ્રત્યેક કામમાં અમુક અંશમાં પણ સ્ત્રીઓના કર્તવ્યની અપેક્ષા રહે છે, અને કર્તવ્યવસ્થામાં તેટલા છુટા જો સ્ત્રીઓના કાર્યથી પૂરાય છે તો તે વસ્ત્ર અત્યંત દૈવી તથા અદ્ભુત ફળને પ્રકટાવનાર થઈ રહે છે, એ વાતનું તેમને જ્ઞાન કરાવવું જોઈએ. સ્ત્રી જ્યાંથી અટકે છે ત્યાંથી તેને આગળ લઈ જનાર જેમ પુરુષ છે, તેમ પુરુષ કેટલીક બાબતમાં જ્યાંથી અટકે છે ત્યાંથી તેને આગળના માર્ગમાં રથાપનાર સ્ત્રી છે, એવું તેમના અંતઃકરણમાં ઇસાવવું જોઈએ.

આ બધું કેવી રીતે સિદ્ધ થાય છે ? તેમને યોગ્ય રીતે કેળવવાથી જ. આ બધાનું જ્ઞાન થાય એવી કેળવણી જ્યારે તેમને મળે છે ત્યારે તેઓ સ્ત્રીત્વ એ શું છે અને તેમાં કેટલું સામર્થ્ય રહેલું છે તેને જાણી શકે છે. તેઓ જાતે કેવી અગત્યની તથા મહત્વની જગ્યાએ આ સંસ્કૃતિમાં ઉભાં છે તેની ત્યારે તેઓને ખબર પડે છે. તેમનું દાહ કેટલા બધા પ્રમાણમાં અધઃપતન થયું છે, અને યોગ્ય માર્ગથી વૃદ્ધિ ક્યાં કરે તો તેમનું કેટલું ઉચ્ચ સ્થાન હોય એ બધું ત્યારે સમજાય છે.

તે જ પ્રમાણે સ્ત્રીઓમાં કેવાં કેવાં સામર્થ્યો રહેલાં છે એ જ્યારે તેઓને તેને યોગ્ય કેળવણી આપવામાં આવે છે અને ખીલી નીકળે છે, ત્યારે પુરુષોને પણ એ વાતની ખબર પડે છે. સ્ત્રીઓમાં શું રહેલું છે એ જેમ તેઓ જાતે જાણતી નથી, તેમ પુરુષોનો પણ ધણી ભાગ એથી અજાત જ છે. સ્ત્રીઓ તેઓને કેવા કેવા અણીના પ્રસંગે ધિરજરૂંવી ઉપયોગી થઈ પડે છે, કેવા મરણસરખા પ્રસંગે તેઓ અમૃતરૂપ થઈ પડે છે, કેવા વિકટ સમયે તેઓ તેમને અભયદાત્રી તથા તે વિકટતાથી ઉગારનાર થઈ પડે છે, શોક અને અંતઃકરણના ઉદ્વેગ વખતે તેઓ કેવી શીતલ છાંયરૂપ જણાય છે, પોતાના ઉપર આવેલા કોઈનાં કઠોરતાના પ્રહારને સ્ત્રીઓ કેવી રીતે નિવારણ કરે છે, એ વગેરેનું પુરુષોને જ્ઞાન નથી હોતું. પરંતુ સ્ત્રીઓ આ જ્ઞાન પુરુષોને ક્યારે આપી શકે કે જ્યારે તેમને યોગ્ય કેળવણીથી દીપાવી હોય ત્યારે.

પુરુષોનું સર્વ પ્રકારનું વિશ્રામસ્થાન તેઓ છે, પુરુષોને આગળ વધવાના માર્ગમાં તેઓ દીપકરૂપ છે, પુરુષોના ઉન્નતિગાનમાં તેઓનો એક સુર છે, પુરુષોના સમગ્ર બળને તેમજવી કરનાર સાધન તે છે, પુરુષોની આશા અને ઉત્સાહની આંખો તેઓ છે, પુરુષોના

પ્રયત્નના પગ તેઓ છે, પુરુષરૂપ શરીરના જીવનના પ્રધાન ભાગ પ્રાણુરૂપ તેઓ છે, પુરુષનું ચુપ્ત જાણી તેનો ભાર ઓછો કરવા છતાં તેને પુનઃ ચુપ્ત જ રાખનાર દુઃખરૂપ તેઓ છે, એ આદિ નિશ્ચયો પુરુષોમાં પણ જાગૃત નથી, તેનું કારણ બીજું કંઈ જ નથી, પરંતુ સીમાને તેમનામાં રહેલું એ સઘળું પ્રકટાવવાની તેમને તક તથા અતુલતા નથી આપવામાં આવી એ જ છે.

પુરુષો આંજો જે અનેકની પાસે વિવિધ પ્રકારની મદદ માગ્યા કરે છે, તે જો યોગ્ય સીની પ્રાપ્તિ હોય તો તે મદદની ચાચનાના મોટા ભાગની તેમને નિષ્ફળિય થઈ હોય. પોતાનામાં ભાસતી અપૂર્ણતાની નિષ્ફળિય કરવા જે તેઓ ગમે ત્યાં ભટકે છે તે તેમનું ભટકવું મંડી જાય, તેમને અનેક બાબતોથી મનમાં ને મનમાં હીજરાવા કરવું પડે છે, અને તેથી કરીને તેમના અત્યંત મૂલ્યવાળા આંતરજગતો જે હાય થઈ જાય છે તે જો યોગ્ય સી હોય તો ન થાય. તેમ જ પુરુષોમાં એવા કોઈ એક જગ અથવા દેવની ખામીને લીધે અનેક પ્રસંગે વિવિધ કરણોથી તેમનું આંતર સરવ ચુસાઈ જાય છે તથા હિંદ્રેગ તેમ જ નિષ્પ્રયોજન આવેશ વગેરે પ્રકટે છે તે બધું બંધ થઈ જાય, તેમ જ મનની પણ ધણા હિંચા પ્રકારની રિયતિ થઈ જાય. જે માર્ગમાં આજે તેને જતું અસહ્ય લાગતું હોય તે માર્ગમાં પછી તે નિર્ભયપણે જઈ શકે—આ બધું શક્ય છે અને તે યત્નમાં એક જ કારણની જરૂર છે—સીમાતિને કેળવણી.

પુરુષ જેમ કેળવણી પામે છે તથા યત્ન કરે છે ત્યારે જ તેનામાં રહેલી દૈવી શક્તિઓ અને અગ્રાધ સામર્થ્યો પ્રકટે છે, તેમ સીમાં પણ તેવી જ શક્તિઓ અને તેવાં જ સામર્થ્યો રહેલાં છે, પણ તેને કેળવણી આપવામાં આવે છે અને પછી તેમને જાતનો તે માટે પ્રયત્ન થાય છે તો જ તે સર્વ તેમનામાં પ્રકટ થાય છે.

(અપૂર્ણ.)

સુખનાં ફાંફાં અને સુખનો માર્ગ.

સુખમાં ફાંફાં મારનાર અનેક મનુષ્યો જણાય છે, પણ સુખને માટે પ્રયત્ન કરનાર કમિયત જ દૃષ્ટિએ આવે છે. જો કે કોઈ પણ મનુષ્ય આખો દિવસ બેસી રહેતો જણાતો નથી. તેમ છતાં તે પ્રયત્ન પણ કરતો નથી. તે પ્રયત્નમાં જે ક્રિયા કરવી જોઈએ તે કરતો નથી, પણ ફાંફાં મારે છે. પ્રયત્ન કરવો અને પ્રયત્નના ફાંફાં મારવાં એ બેમાં ભેદ છે.

જાતીભોજન વખતે કેટલાક માણસો અમથા કેડ બાંધી જાણે શું એ ધાડ મારતા હોય એમ પંગતમાં આમથી તેમ ઝડપવંધ ફરતા હોય છે, અને ‘અરે ફલાણું લાવજો રે, આદિ’ અમુક આવવા દેજો, ફલાણું પીરસનાર ક્યાં ગયા’ વગેરે ખૂબો પાગા કરતા હોય છે. પણ તેમનું કોઈ સાંમગતું હોતું નથી. જમવા બેઠેલાં તો જાણે કે આ ભાંઈ ખૂબ કાંમ કરનારા છે, પણ જેઓ પીરસવું વગેરે કામ કરે છે તેઓ તો જાણે છે કે આ કશું જ કરતા નથી; ફાંખીના કાનની પેઠે અમથા હાથ જ દલાવ્યા કરે છે, અને તેથી કોઈ તેમના તરફ

આવતું એ નથી કે એમને કોઈ કશામાં ગણતું એ નથી. આ પ્રમાણે પ્રયત્નનો ડોળ કરનાર પણ ખરું જોતાં પ્રયત્નનાં ફાંફાં મારનાર મનુષ્યપ્રતિ ફક્તની સૃષ્ટિમાંથી તેમના તરફ કોઈ આકર્ષાઈ આવતું નથી. કેમકે તે કંઈ પ્રયત્ન કરતા નથી. સામાન્ય મનુષ્યો તો તેના પ્રયત્નના ફાંફાંથી જાણે કે આ શું એ મોટા રાત્રિ દિવસ ઉદયમ કર્યા કરતા હશે, પરંતુ જેઓ પ્રયત્નશીલ છે, જેઓ પ્રયત્નના માર્ગમાં આવગળ કરી રહ્યા છે, એ પૈલા ફાંફાં મારનારનાં લક્ષણને જાણી લે છે, અને સમજે છે કે આ ભાઈનો પ્રયત્ન તે ઉપરનો ડોળ માત્ર છે. અને તેથી ફળ પણ તેમના માગ્યાપ્રમાણે મળતું નથી.

આવા મનુષ્યો સુખનાં ફાંફાં મારનાર કહેવાય છે. પ્રયત્ન જ્યારે સુખને મેળવી આપે છે ત્યારે આવાં મિથ્યા ડોળવાળાં ફાંફાં સુખને દૂર કરી મનુષ્યને દુઃખમાં વધારે અને વધારે ગરકાવ કરે છે, કેમકે પ્રયત્નમાં થતો બળનો વ્યય એવી દિશામાં વહે છે કે જ્યાંથી તે ફળ અથવા સુખની તરફ જઈ તેને ત્યાંથી આકર્ષી આણે છે જ્યારે ફાંફાંમાં કરેલા બળનો ક્ષય હવામાં અદ્ધર ઉડી જાય છે, જેથી તે વ્યયની હાનિ ધણી જણાય છે.

સુખમાટે ફાંફાં મારવાનાં નથી અને જ્યારે પ્રયત્ન જ કરવાનો છે, ત્યારે પછી તે યોગ્ય વિધિથી થવો જોઈએ. સુખ પ્રયત્નનાઉપર આધાર રાખી રહ્યું છે, ત્યારે જેટલા પ્રમાણમાં પ્રયત્ન તેટલા પ્રમાણમાં સુખની આશા રાખવી એ યોગ્ય છે, તેવિના નિરર્થક બાંધેલી હવાઈ કિલ્લાજેવી આશા તે તો બળનો ક્ષય જ કરનારી છે. હા, પ્રયત્નનો વધારો કરો, અને વધારે સુખની આશા બાંધો.

ફાંફાં મારનારના બળનો વધારો ક્ષય થવામાં આ પણ એક કારણ છે. તેનો યત્ન નો હોતો જ નથી. અને ફળની આશાઓ બાંધ્યા જ કરે છે. જેથી તેના બળનો વધારો પ્રમાણમાં ઘટાડો થયાં કરે છે. યોગ્ય પ્રયત્નમાં ગયેલું બળ તો જે ફળ મેળવવાનું છે તે ફળસુધી પહોંચી તે ફળના પદાર્થમાં એકરૂપ થઈ જાય છે, અને તે પદાર્થ આપણને મળે છે તેનીસાથે તે પ્રયત્નમાં વ્યય થયેલા બળનું સદૃશ દ્રવ્ય પુનઃ આપણને જ આપીને મળે છે. જેથી તેમાં થયેલા બળનો વ્યય નિરર્થક થતો નથી.

યોગ્ય યત્ન એ કહેવાય છે કે જેમાં નવીન બળ મળ્યા કરે, અને પ્રાપ્તબળનો ક્ષય ન થઈ જાય એવી સાવધાનતાયુક્ત જે ક્રિયા. અનેક મનુષ્યો યત્ન કરે છે, પણ એક વિભાગ પૂરતો યત્ન કરે છે. નવું બળ મેળવવાનો અથવા નવું સુખ મેળવવાનો યત્ન કરે છે, પણ તેનીસાથે પ્રાપ્તબળનો અથવા પ્રાપ્તસુખનો ખીલ કોઈ રીતે વ્યય થઈ જાય છે કે કેમ એ તરફ તેમનો લક્ષ હોતો નથી. અને તેથી તળીયાવિનાની કોઠીમાં ગમે તેટલું અનાજ ભરીએ પણ તે જવું રહે તેમ, તેવા મનુષ્યો ગમે તેટલો પ્રયત્ન કરે તોપણ તે નિરર્થકસરખો થઈ રહે છે. કેમકે જેટલું કમાય છે એટલું જ અસાવધતાને લીધે ખીલ અયોગ્ય વ્યાપારોમાં ખર્ચી નાંખે છે.

મનુષ્ય ધારે છે એટલો કોઈ પણ પ્રયત્ન કઠિન હોતો નથી. અને મનુષ્યના ધારવા જેટલા પ્રમાણની પણ અગત્ય નથી. ઈશ્વર અત્યંત કઠટ આપી પછી જ મનુષ્યને સુખ અપવા ધારે છે, એવું કંઈ નથી. ખરું જોતાં બહુ ઓછા પ્રયત્નની અપેક્ષા હોય છે. કેમકે જ્યાં જે ઘટે તે જ પ્રયત્ન ત્યાં જો થાય તો બહુ થોડા યત્ને ફળનાં દર્શન થાય છે. થોડો પણ યોગ્ય યત્ન હોય છે તો ફળ સત્વર મળે છે. આજ ઓલવવાને હજારો યુગો મારવા કરતાં પચાસ

બેડાં પાણી છાંટવામાં આવે તો તેથી જલદી ધારેલું ફળ મળે છે. પરંતુ મનુષ્યની અસા-
વધતાને લીધે થતા પ્રયત્નનો પુનઃ વ્યય થયે માર્ગેથી થઈ જાય છે, અને તેથી વધારે અને
વધારે પ્રયત્નની જરૂર પડે છે. અને તેને ધણા એમ માને છે કે મૂળ વસ્તુસિદ્ધિમાં જ વધારે
યત્નની જરૂર છે. પણ તેમ નથી. શાસ્ત્ર ધણી વખત કહે છે કે અત્યંત પ્રયત્ન કરતાં વ્યયના
નિઘ્રદવાળો સ્વસ્થ પ્રયત્ન જ ફળને ઉપજાવનાર છે. અને તેથી જ અવ્યાસ-પ્રયત્નની સાથે
વૈરાગ્યનાં સાધનનો શાસ્ત્ર બોધ કરે છે, અર્થાત્ વિરાગને લીધે બીજા માર્ગો કે જેમાં બળનો
ક્ષય થઈ જવાનો સંભવ છે તે માર્ગો પ્રતિ જતો મનુષ્ય અટકે છે, અને પ્રયત્નમાં જ બળતા-
સૂધી રહ્યા કરે છે. જેમ જેમ બીજી બાજતોમાં વિરાગબુદ્ધિ આપણે ઉપજાવવા કરીએ છીએ,
તેમ તેમ પછી મન, વૃત્તિ આદિ નિર્ણીત કરેલા કર્તવ્યના રચનામાં આવીને જ ઠરે છે,
જેથી કરીને હુબર જગાએ નિઃપ્રયોજન ચિંતનાદિથી ભટકી ભટકીને વૃત્તિ બળતી હાનિ કરે
છે, તેનો પછી સંભવ રહેતો નથી.

આથી પ્રયત્નની અધિકતાની જરૂર નથી, પણ પ્રયત્નની એકાગ્રતાની જરૂર છે, અને
એ વ્યારે થાય છે, ત્યારે સુખ, મનુષ્યની પાછળ છાયા જેમ મનુષ્યના એઆંખના પશુ
માત્રી આવે છે, તેમ માણ્ય આવે છે.

પ્રયત્નનું નામ સાંભળી ભડકો નહિ. પ્રયત્ન એ મનુષ્યને ગળી જનાર અગર કે તેનું
લોહી સુસનાર સક્ષત્રી નથી. પ્રયત્ન એ તો એક અસંહાર-ધરેલું છે. તેને ઉપધિરૂપ
જાણુશો નહિ. જે એ ધારણ કરે છે તેને એ શોભાવ છે, એટલું જ નહિ પણ એ પહેરીને
જે મનુષ્ય જેનો જેનો સંગી થાય છે તે સર્વને પણ એ શોભાવનાર છે. લોહાની બેડી સમજી
એને ત્યજે નહિ થોડો પણ સુંદર પ્રયત્ન કરો. કાવરતાવાળો, હુબર જંગાએ વહેંચાઈ ગયેલા
ચિત્તવાળો, નિરુપાય જાણીને કરવો પડે એવો યત્ન ન કરો.

એક સુંદર વ્યક્તિનું ચિત્ત જોવાથી જેટલો આનંદ થાય અને તે સુંદરતાયુક્ત તે
વ્યક્તિનાં સાક્ષાત્ દર્શનથી જે આનંદ થાય એ બેમાં જેમ ઘણો ભેદ છે, તેમ પ્રયત્નની વાતો
કરવી અને પ્રયત્ન કરવો એ બેમાં ભેદ છે, એ માર્ગ પ્રયત્ન કરનારને જણાય છે. તેને સા-
ક્ષાત્ પ્રયત્ન કરવો એ વધારે સારો લાગે છે. પ્રયત્નની વાતો એ વાતનાં વડાં છે, પ્રયત્નનો આ-
ચાર એ સાચાં વડાં છે. પ્રયત્ન કરનારને, વાતોમાં પ્રયત્નનું સ્વરૂપ જેટલું દર્શન જણાય છે,
તેટલું પણ તેને અનુભવમાં ધણું પ્રસંગે લાગતું નથી. ત્યારે કેટલાકને પ્રયત્ન ન કરનાર તડા-
કાદાસીને તેની વાતો જ સહેલી લાગે છે. સામાન્ય મનુષ્યને ક્રુવના પ્રયત્નની વાતો પણ ઘણી
દર્શન જણાય છે, ત્યારે ક્રુવને સાક્ષાત્ પ્રયત્ન સરસ જણાયો હતો, અને તેનું કારણ
બીજું કંઈ જ ન હતું, પણ તે પ્રયત્ન એકાગ્રતાવાળો હતો-બીજા સર્વ વિષયો પ્રતિ તેનો
વિરાગ હતો.

થોડો વખત આ પ્રયત્ન કરવો, થોડો વખત તે પ્રયત્ન કરવો, થોડો વખત આ બાબત-
માટે પ્રયત્ન કરવો, થોડો વખત તે બાબતમાટે-પ્રયત્ન કરવો એમ પ્રયત્ન અને પ્રયત્નથી મેળ-
વવાની વસ્તુ એ બંનેની વ્યારે વારંવાર ફેરફારી થાય છે, ત્યારે એક પ્રયત્ન સફળ થતો
નથી કે એક બાબત સિદ્ધ થતી નથી. તેથી પ્રયત્ન તથા જેમ માટે તે કરવાનો છે એ વિષય,
એમ બંનેનો નિર્ણય કરી પછી પ્રયત્નનો આરંભ કરવો જોઈએ.

સુખને માટે અહિં તહિં અને આમાં તેમાં ફાંફાં ન મારો. સુખ સધળે છે, પણ તે પ્રયત્નના પડદાની પાછળ છે. પ્રયત્નનો પડદો ઉપાડો અને સુખનાં દર્શન કરો. પ્રયત્ન નહિ કરો તો તમારી અવ્યત્ન નિકટ સુખ હોવા છતાં તેનો ગંધ પણ તમને આવવાનો નથી. સુખ દૂર નથી, પારકાના મિથાત્વમાં નથી પણ તમારા સુકા રોટલામાં છે, પારકાના કોટિધનમાં નથી પણ તમારી પાછમાં છે, પારકાના મહાલયમાં નથી પણ તમારી ખુંપડીમાં છે. ધન કરો અને તમને પ્રાપ્ત પદાર્થમાં જ સુખ મળશે.

આ દેખાતા પદાર્થો એ સુખની વસ્તુ નથી. નહિ તો તે જ્યાં સુખ આપનાર હોત. પણ સુખ તો તેના અંતરના જાગમાં રહેલું છે, કે જ્યેને જે સ્પર્શ કરે છે તેને જ તે મળે છે એક પાછમાં પણ સુખ છે અને એક રૂપેયામાં પણ સુખ છે. જ્યાં સુખ છે ત્યાં પહેલોય, તેમાંથી સુખ આકર્ષી શકાતું નથી તો ગમે તે વસ્તુ હોય પણ તે દુઃખને જ આપે છે; અને એ આકર્ષણવિધિ જો આવડે છે, તો એક પાછમાંથી પણ મનુષ્ય સુખને આકર્ષી શકે છે અને બોળવી શકે છે. અને એ વિધિ તે જ પ્રયત્ન છે. પ્રયત્નથી ગર્ભજાગમાં રહેલું સુખ બહાર તરી આવે છે. યોગ્ય પ્રયત્ન તેને વહેલું બહાર આણે છે, અથવા આપણને તેની અસંત નિકટ લઇ જાય છે, જ્યારે અયોગ્ય પ્રયત્ન એથી વિપરીત જ પરિણામ આણે છે.

મનુષ્ય સુખને પદાર્થોમાં શોધે છે, પણ ક્યાંથી જડે ? એ ક્યાંહિ ઉપર તરતું નથી, કે હાથમાં પકડી લેવાય. ધૂત્રમાં પાચકા જરનારને કશું નથી મળતું તેમ જ્યાં ત્યાં સુખને ઉપર-ઉપરથી જોઇ મેળવી લેનારને તે મળતું નથી, તેને માટે પ્રયત્ન જોઇએ, અને તે છે તો સુખથી તમે એક ડગલું પણ દૂર નથી.

સુખનો સર્વોત્તમ, સર્વોત્તમ અને સફળ માર્ગ એક જ છે કે જે કંઈ તમને પ્રાપ્ત હોય તેનો સર્વોત્તમ ઉપયોગ કરો. તેમાં રહેલાં સુખને તમે બહાર કાઢી ખતાવો, જેથી તમે વધારે સુખને લાયક છો, એ સહજ જણાઇ આવશે, અને વિશ્વવ્યવસ્થાપક સત્તા તે જ કાળે તમને ઉચ્ચ સુખનાં સાધનો આપશે. હાલ જે તમને પ્રાપ્તસાધન છે તેનો જ સર્વોત્કૃષ્ટ ઉપયોગ કરો. તેમાં થોડું સુખ નથી. પ્રયત્નમાં સમય ગાળો—ફાંફાં મારવામાં નહિ.

તમારી પાસે જે ધર હોય, જેટલા પૈસા હોય, જે મિત્રો હોય, જે પત્ની હોય, જે પદાર્થો હોય તે સર્વનો સર્વોત્તમ ઉપયોગ કરશો તો આજે જે દુઃખને તમે અનુભવો છો તે દુઃખનું સ્વપ્નસરંખું પણ તમને નહિ આવે. પદાર્થો-સાધનો-તમારી પાસે ઘણા છે, પણ પ્રયત્નવિના બેંશને કોટે રતનજોયાં તે નિરર્થક પજ્યાં રહ્યાં છે. એ જ સાધનો અસંત સુખ આપે એમ છે, પણ તેનો સર્વોત્તમ ઉપયોગ કરવારૂપ પ્રયત્ન કરવો એટલું જ જાણી છે.

પદાર્થનો તમે ઉપયોગ તો કરો જ છો. ઘણી વખતે તમે હાનિ અનુભવો છો તોપણ એ જ પદાર્થોપ્રતિ તમે પુનઃ જાણો છો. શાથી ? એ કાણુ લઇ જાય છે ? વિશ્વવ્યવસ્થાપક સત્તા. એ તમને તે પદાર્થોમાંથી સુખ અપાવવા ધારે છે. એક વખત તમે અયોગ્ય પ્રયત્નથી ઘસો છો, હાનિ બોગવો છો, પણ તે સત્તાનો તમને તે પદાર્થોમાં રહેલા સુખનો ઉપયોગ કરાવવાનો હોવાથી પુનઃ તે તરફ ધકેલે છે. તમે પુનઃ અયોગ્ય પ્રયત્નથી તે તરફ જાણો છો પુનઃ તે દુઃખ આપે છે. આમ કરતાં દરેક પ્રયત્નના હુમલામાં તમને જરા જરા વધારે અનુભવ મળતો રહે છે. એ અનુભવ જ્યારે જોઇએ તેટલો મળી રહે છે કે પછી તત્કાળ તમે તે પદાર્થોપ્રતિ યોગ્ય પ્રયત્નપૂર્વક જાણો છો, અને ત્યારે તેમાંના સુખને પ્રાપ્ત થાઓ છો.

જે સદ્વિચારોદિથી તથા તે વિશ્વવ્યવસ્થાપક સત્તાના માર્ગને તમે ઝોળખીને તદ્દતુસાર પ્રયત્ન સાધો છો તો બહુ થોડા વખતમાં ધારેલું સુખ મેળવી શકો છો. ધણા મનુષ્ય ધારે છે કે એ સત્તા વારંવાર દુઃખ આપી પેલા પદાર્થોદિમાં દુઃખની દદગા કરાવે છે, પણ તત્ત્વતઃ તેમ નથી. જો તેમાં દુઃખલુદ્ધિ મનુષ્યને પરિણામે વધારે સુખને ઉપગમવનાર હોય છે તો જ તે પ્રમાણે કરે છે. આથી યોગ્ય પ્રયત્નપૂર્વક જે તે પદાર્થોદિના સંબંધમાં આવો.

જે કંઈ સાધત તમને પ્રાપ્ત છે તે તમને જોઈતું સુખ આપવાને માટે ઝોળા છે એમ ધારશો નહિ. લોકો તે ઉપરથી બહુ ગુસ્સા તથા સામાન્યસરખાં જણાય, તોપણ તમને સુખ આપવાને માટે તે પૂર્ણ છે. આથી ઝોળાં સાધનોથી નિરાશ ન થશો. નિરાશા કંઈ વધારે સાધનને પ્રકટાવી શકે એમ નથી. જેટલો બને તેટલો તેના સદુપયોગ કરો. તે સર્વોત્તમ પ્રકારે તમારુચકે વપરાય છે કે કેમ એ ધ્યાનપૂર્વક જુઓ. અને જે રીતે વધારેમાં વધારે સારી રીતે તેના ઉપયોગ થાય તે રીતે વાપરો.

આવી રીતે કરેલો યત્ન અદ્ય પ્રમાણમાં ચલા છતાં ધણા ફળને ઉપજાવે છે. સુખનાં કાંઈ મારવાં છોડી દો. એ આચુપ્તો ક્ષય કરવાશિવાય બીજું કશું જ કરતાં નથી.

પ્રયત્નથી મળેલું સુખ એ જ દીર્ઘ કાળ ટકનાર સુખ છે. કેમકે કોઈ કારણસર તેમાં જરા ન્યૂનતા થતી જણાય તો પૂર્વે પ્રયત્ન કરેલો હોવાથી તેના માર્ગ જાણીતો હોવાનો, જેથી તરત પુનઃ પ્રયત્નથી તે ન્યૂનતા પુરાઈ જવાની. જેથી ક્ષયમ સુખના અનુભવને માટે સ્વપ્રયત્નની જ જરૂર છે.

જે મનુષ્ય સુખથી દયાયલો રહે છે, તેનું તે સુખ વહેલું જતું રહેવાનો સંભવ રહે છે. પણ જે મનુષ્ય સુખને પોતાનું દયાયલું સમજે છે, તેનીપાસેથી તે જતું રહેતું નથી. ‘આ સુખ મળ્યું છે તે જતું રહેશે તો’ આવા વિચારથી તે મનુષ્ય સુખનો સ્વામી થઈ રહેતો નથી પણ દાસ થઈ રહે છે, જેથી સ્વતંત્રતા તે મનુષ્યની રહેતી નથી, પણ સુખની રહે છે, અને તેથી તેને જતું રહેવું હોય ત્યારે જતું રહે છે. પણ જેણે પ્રયત્નપૂર્વક સુખ મેળવેલું છે, તે તેના કદી દાસ થતો નથી. તે જાણે છે કદાચ તે જતું રહેશે તો હું મારા પ્રયત્નથી પુનઃ તેને મેળવી લઈશ, અને એમ જાણીને સુખની સત્તાને તે પોતાને આધીન માને છે.

‘અમુક સુખ અથવા અનુકૂલતા વગેરેને લીધે આપણે સુખી છીએ’ એમ માની તેના દયાયલા રહેશે નહિ. તમારો યત્ન હશે તો લાત મારીને સુખને ઉપજાવી શકશો, અને નહિ તો પંપાળી પંપાળીને સાચવી રખશો, તોપણ તે જતું રહેશે. સુખના સ્વામી થાઓ. તમે સુખરૂપે જોને અંગીકાર કર્યું છે, તે જ સુખ છે, બાકી સુખજેવું કશું જ નથી, એમ માની સુખને તમે ધારો ત્યાં પ્રકટાવી શકવાના સામર્થ્યવાળા થાઓ.

જગત્ જોને વિપત્તિ કહે છે, જોને દુઃખ કહે છે, જોને દાનિ કહે છે, એમાં પણ તમે જો સુખ ઉપજાવવા ધારશો તો તે ઉપજી શકે એમ છે. તેથી સુખને ઉપજાવવાને માટે અમુક જ જોઈએ એમ માની પદાર્થો કે સંજોગોને અધીન રહેશો નહિ. ગમે તે આવી પ્રાપ્ત થાય તોપણ તમે તેમાંથી સુખ જ મેળવશો એવો નિશ્ચય રખી તદ્દતુસાર વર્તન કરો. પૈસા-વિના સુખ ન મળે, ધરવિના સુખ ન મળે, સત્તાવિના સુખ ન મળે એમ વિચારનાર ધણા

હોય છે. તેઓ સુખ મેળવવા પ્રયત્ન કરનાર નથી હોતા, પણ સુખનાં ફાંશાં મારનાર ગણાય છે.

જે કંઈ તમને નથી મળેલું તેનાથી સુખ ઉપજાવવાના વિચારને ન કરશો. તેમાંથી સુખની પ્રાપ્તિ થાય અને આપણે સુખી થઈએ એવી આશાને, જે તમારે સુખ જોઈતું હોય તો ન બાંધશો. એ વિચાર ક્યારે કરવાનો છે કે જ્યારે મળેલા સર્વમાંથી પૂરેપૂરું સુખ તમે ઉપજાવી લો છો. પણ એવું બનતું પણ નથી કે તમને પ્રાપ્ત થયેલાં સાધનમાંથી જોઈતું સુખ ઉપજાવી લો, અને પછી તમને નવાં સાધન ન પ્રાપ્ત થાય. તત્કાળ જ તે પ્રાપ્ત થવાનાં. અને તેથી સુખની વૃદ્ધિને જ ક્યાં કરવાના. મળેલા સાધનથી વધારેમાં વધારે સુખ કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય એ વિચારને જ તમારા મગજમાં સ્થાન આપો. ‘ફલાણું મળે તો હું સુખી થઉં, અને અમુક મારી પાસેથી જાય તો હું સુખી થઉં’ એવા વિચાર જ્યાંસુધી ક્યાં કરશો ત્યાંસુધી તમને સુખ મળશે પણ નહિ, અને તમારી મનની માનેલી પ્રતિકૂળતા ટળશે પણ નહિ, એ બંનેને છોડી દો. અને જે કંઈ મળ્યું હોય તેનો એવો ઉપયોગ કરો કે જેથી તેમાંથી કંઈ પણ સુખ જ મળે.

આ પ્રકારે સુખ એ પ્રયત્નને અવલંબીને રહ્યું હોવાથી યોગ્ય પ્રયત્નતરફ જ અધિક લક્ષ રાખ્યો હોય છે તો ગાયપાછળ વાછરડું ચાલ્યું આવે છે, તેમ સુખ પ્રયત્નપાછળ ચાલ્યું જ આવે. કેમકે સુખ એ પ્રયત્નની યાયા છે. સુખ એ પ્રયત્નનો રણુકાર છે. પ્રયત્નનો ઘંટ વગાડો અને પછી સુખનો રણુકાર તો કંઈ કાળસુધી પોતાની મેળે વાગ્યા જ કરશે.

શાસ્ત્ર આગ્રહથી કહે છે કે મનુષ્યનો કર્મમાં અધિકાર છે, ફલતરફ તેણે જોવાનું નથી. કેમકે કર્મના પ્રયત્નના પરિણામે ફલ તો સિદ્ધ જ છે. મનુષ્યમાં જે વિચાર, બુદ્ધિ, કલ્પના વગેરે છે તે બધાનો ઉપયોગ ફલના વિચારમાં કરવાનો નથી, પણ કર્તવ્યના નિર્ણયમાં જ પ્રયત્નના વિવેકમાં જ કરવાનો છે. તેમનું ખરું પ્રયોજન ફલના ભોગમાં નથી, પણ કર્તવ્યકર્મમાં છે, કેમકે તે જો યોગ્ય હોય છે તો જ તેઓ ઉત્તમ ફલના ભોક્તા થાય છે.

સુખની કળ હવે તમારાથી અજાણી રહી નથી, તેને વાપરવી એ તમારા હાથમાં છે. એ કળ કઠિન જણાય તે ઉપરથી એ કઠિન છે એમ નક્કી કરી બેસશો નહિ. કેમકે ‘એ કળ, કઠિન છે’ એવો નિર્ણય તમે અનુભવથી કર્યો નથી, પણ તમારી અપકવ બુદ્ધિથી કર્યો છે. પ્રયત્ન કરીને બુદ્ધિનો પરિપાક કરો, અને પછી તમને જણાશે કે પ્રયત્ન એ કઠિન નથી, પણ તેમાં યોગ્ય વિધિની જ જરૂર છે. તે એ જ છે કે એકાગ્રતાવાળો યત્ન હોવો જોઈએ. અભ્યાસની સાથે વિરાગનું જે લક્ષણ શાસ્ત્રે પ્રબોધ્યું છે તેનો આપણે પણ સાથે ઉપયોગ કરવો જોઈએ. અને એમ થતાં પ્રયત્ન સહજમાં સિદ્ધ થાય છે, અને પ્રયત્નસિદ્ધિનો પરિણામ એ જ સુખનું આરંભસ્થાન છે.

શેમાં વિશ્વસનીય થવું ?

જોવાનું મે તે અણુધાર્યુ આને કે ધારેલું ન આવે તોપણ તેમાંથી દખાવા ચ'પાવા-
 વિના અવશ્ય બદાર નીકળી જવાના નિશ્ચયકર દરપણે વળગી રહેજો.
 તમારા ઉચ્ચ ઉદ્દેશને સિદ્ધ કરવામાં એવા અણુધારેલા બનાવો તમને શિથિત ત્યારે જ કરી
 દે છે કે જ્યારે તમે તેમને તમારાથી વધારે સામર્થ્યવાળા મણુવા હો છો. તેથી તેવા પ્રસંગો-
 માંથી પ્રગળ આપ્રહપૂર્વક તરી પાર ઉતરવાના તમારા નિશ્ચયને કદી પણ બૂલશો નહિ. કદી
 નીચે ઉતરશો નહિ, તમારામાં જે કંઈ સર્વોત્તમ છે તેમાં વિશ્વાસને ધારણ કરો-તમારા
 પોતાનામાં શ્રદ્ધા થાઓ. અને પછી તમારી આલુબાલુ પ્રત્યેક દિશામાંથી તમે નિષ્કલ-
 તાથી બંધાઈ ગયેલા જણાઓ, તમે નિષ્કલતાના અવતારરૂપ હો એમ તમને જણાય
 તોપણ તમારા પોતાનામાંથી તમારી પોતાની શ્રદ્ધાને ક્ષણભર પણ ઢીલી કરશો નહિ.
 તેમ થશે તો સફળતા અથવા વિજય તમારામાંથી કદાપિ શ્રદ્ધાને ઉકાવશે નહિ. તમે અને
 વિજય જળમાં જળજેવા એક સ્વરૂપ થઈ રહેશો. તમે તે પ્રસંગને તરી પાર ઉતારવાનું, ગમે
 તેને મેળવવાનું અને ગમે તેના જય કરવાનું તમારા પોતાનામાં જોઈએ તેટલું સામર્થ્ય છે.
 અંધકાર અથવા પ્રકાશના ગમે તે સમયે પણ તમે તેની ક્ષિત્તિએ જ રહો, અને તે તમારી
 ક્ષિત્તિએ જ અખંડ રહેશે. સમય જતાં તમે જાને એવી રિયલિટી પ્રાપ્ત થશો કે જ્યાંથી
 અધિક ઉંચી રિયલિટી શોધવી તમને કદિન થઈ પડશે—એથી પર ઉંચી રિયલિટી રહેશે
 જ નહિ.

જોવાનું મારા વિચારોને વિશ્વસનીય ગણો. ખીજના વિચારો જ ખરા અને તમારા પો-
 તાના યોગ્ય એમ માની બેસશો નહિ. વર્તમાન સમયના તમારા વિચારો
 વિશ્વાસ કરવાયોગ્ય ન જણાય—સ્વીકારવાયોગ્ય ન લાગે—તો તેને બદલી નાંખો. અને
 તમારામાં જે વિચારો એવા જણાય કે જે તમારામાં રહેલી શ્રદ્ધાને અનુકૂલ હોય અર્થાત
 જે વિચારોને તમારી અપૂર્વ શ્રદ્ધાની જરૂર હોય તેવા વિચાર જ્યાં પ્રકટે કે પછી ગમે તો
 આણું જગત તમને નિદે કે તમારાપ્રતિ હાસ્ય કરે તોપણ તે વિચારોની સાથે જ હમેશાં
 તમે રિયર રહો. અને તમે જાને જો તમારાથી બદલાઈ જવાનો નિશ્ચય નહિ કરો તો જગત
 જરૂર તેના વિચારથી બદલાશે. તમને અનુકૂલ થશે. જો તમે તમારા ઉચ્ચ સ્થાનથી નીચે
 આવવાનો નકાર દેશો તો જગત ઉંચે—તમારાપ્રતિ—શી રીતે આવતું તેના માર્ગ શોધશે.
 જગતનો આવો નિયમ જ છે—તેની પદ્ધતિ જ આવી છે. જે માનવઆત્મા ઉચ્ચ રિયલિટીએ
 રાગે છે અને જે પોતાનામાં દંડ રહે છે તે જગતના કોટિ મનુષ્યોને પ્રકાશ આપનાર એક
 દીપકરૂપ થઈ રહે છે. માત્ર તમારે દંડ રહેવું એ કંઈ પૂરતું નથી, પણ તમારે ધણા ઉકૂટ
 પણ થવું જોઈએ. તમારા મનમાં દંડ રહેવું જોઈએ એ કંઈ બસ નથી, પણ તમારા મનો,
 સર્વોત્તમ વિચારો કે જે કોઈ અલંકૃત ઉકૂટ ક્ષણોમાં તમને સ્પુરી આવતા હોય અથવા જેવું
 પ્રકાશન (Revelation) થતું હોય તેનાથી મુક્ત હોવા જોઈએ. અત્યંત શુદ્ધિપૂર્વક
 નિશ્ચય કરેલા વિચારોમાં દંડ રહેવું એ તમને પોતાને અત્યંત ઉકૂટ કરનાર છે.

જીવ્યો રે તમે એવા ઉચ્ચ વિચારોમાં દદ રહેશો કે પછી પ્રત્યેક સત્ય તથા સામર્થ્ય કે જે તે વિચારોમાં ગણિત હશે તે તમારામાં જગત્ થશે અને તમારી સાથે સચેતન પ્રકારે રહી કામ કરશે. અને તમારા જીવનમાં જે કંઈ હેતુઓ હશે તેની સિદ્ધિમાં તે પોતાનું સર્વસ્વ તમારે માટે અર્પણ કરશે. પણ જ્યારે તમે તમારા નિશ્ચયોમાંથી શ્રદ્ધાને ખંડિત કરો છો-ડગાવો છો-ત્યારે તે વિચારો વા નિશ્ચયોમાં જે કંઈ અર્થ મૂક્યવાન છે તે સધળાને ગુમાવો છો. તેની સાથે જગત્ પણ તમારામાંથી વિશ્વાસને ઉઠાવવા માંડે છે. જે સિદ્ધાંતો અથવા નિશ્ચયો ઉપર મનુષ્ય તેનું આધુન જીવન વીતાવવા ઇચ્છે છે, તે જ સિદ્ધાંતો તથા નિશ્ચયોમાં તેનું પોતાનું અંતઃકરણ શંકાશીલ રહે છે—તેના પોતાના મનમાં જ તેને માટે અશ્રદ્ધા પ્રકટ્યો કરે છે તો તેના સરખું હાનિ કરનાર તે મનુષ્યને ખીણું કાઢી જ નથી, અને તેના પરિણામ નિષ્ફલતાવિના ખીળ કશામાં ઉતરતો નથી. તેનું પ્રત્યેક કામ નિષ્ફલતાથી અંકિત હોય છે, અને તે જે કંઈ કરવા ઇચ્છે છે તે પ્રત્યેક કામ એવા જ અવ્યવસ્થિત પરિણામને પામશે કે જેવી અવ્યવસ્થા તેના મનમાં પ્રકટી રહી હોય છે. કાંઈ પણ વધારે ઉત્તમ મેળવવાને માટે પ્રત્યેક સાધનો સહકારીપણે કામ કરતાં હોવાં જોઈએ એવું જો તમે બાહ્ય જગતને માટે માનતા હો તો તમારા આંતર જગતમાં પણ વધારે ઉત્તમ મેળવવાને માટે તેનાં પ્રત્યેક સાધનને સહકારીપણે-એકમેકથી હેળવી મેળવીને કામ કરાવવું જોઈએ. અને આ તમે ત્યારે જ નિર્વિઘ્નપણે કરી શકો છો કે જ્યારે તમારા વિચારો-સિદ્ધાંતો અથવા નિશ્ચયોને અત્યંત ઉચ્ચ કરો છો, અને તે વિચારોમાં તમારા આત્માસમાન તમારી શ્રદ્ધાને દદ કરો છો.

જીવન મારી ક્રિયામાં વિશ્વસનીય રહો. પ્રજ્ઞની માગણીને જ કેવળ સતીય આપવા ખાતર ક્રિયા કરો નહિ. પરંતુ તમારી ક્રિયા જગતના કલ્યાણને માટે જ છે—તેના હિતને માટે તમારી જ ક્રિયા નિર્માણ થયેલી છે એવા વિશ્વાસને ધારણ કરીને કામે કરો. તમારું કામ જગતને જગતના કોઈ પણ અમુક ભાગને પણ-લાભ કરનારું એવું તમે માનો છો, અને તેથી જ કામને આદરો. તમારા કાર્યપ્રતિ આવી ઉચ્ચ દૃષ્ટિથી જુઓ, અને પછી નીચે દૃષ્ટિ ઉતારો નહિ. એ પ્રમાણે ઉચ્ચ કામે કરવામાં, સમય જતાં, જેની સાથે તમે સંબંધમાં આવશો તે પોતાની જાંદગીમાં અમુક દય કરનાર તરીકે તથા આપ્યા જગતની શ્રદ્ધામાં ઉપકારક તરીકે તમને અત્યંત જરૂરના ગણશે. અને તે ખરું જ છે. કેમકે તમારા કામમાં જેમ વધારે વિશ્વાસ અથવા શ્રદ્ધાને અધિક વધારો થશે તેમ તમારું કામ વધારે અને વધારે મહત્વવાળું તથા અગત્યનું બનશે. તમારા કામમાં વધારે શ્રદ્ધાને ઉપજવવા તમારે સારું કામ કરવું જોઈએથી અટકવું નથી, પણ તે કામમાં જે કંઈ વધારે મૂક્યવાન સંભવો હોય છે કે જે અત્યંત લાભ કરનાર થઈ પડે એમ છે, તેને શોધી શોધીને વધારે અને વધારે પ્રમાણમાં જાહેર કાઢવા અને તેનો વધારે અને વધારે પ્રમાણમાં વિશ્વાસ કરવો. એમ થતાં એ જ પ્રકારનું કામ કરનાર પૂર્વના અથવા સમકાલિન ઇતર મનુષ્યોનાં સ્થાનકરતાં અત્યંત ઉચ્ચ સ્થાનક પર તમે સ્થિત થાઓ છો. કેમકે તે કામના પૂરેપૂરા હાર્દને તમે પ્રકટાવો છો. ખીળાઓએ કમળની બે કે ચાર પાંખડી ખીલાવી હોય છે તો તમે તેની ઉંડી ઉંડી હળારે પાંખડીઓને ખીલાવી અત્યંત દૃઢીપમાન કરી મૂકો છો.

જીવ્યા

તે તમને સત્ય સિદ્ધાંતો જડે અને સર્વોત્કૃષ્ટ વિચારો કે જે માનવવિચાર-
શેમાં અત્યંત ઉચ્ચ બુદ્ધિપરના હોય તે તમને જડે, ત્યારે આપણું
વિશ્વ વિરોધી થાય તોપણ તેના પાસામાંથી તમે જરા પણ ચસશો નહિ; તમે જે કંઈ ક્રિયા
એ નિયમપ્રમાણે કરો તે ઉધા પરિણામ આણે તોપણ તેનાથી ઝગશે નહિ-નિર્મલ દારૂશો
નહિ. તમારા બાંધણા ઉચ્ચ લક્ષ્યોમાં અડગ તથા શ્રદ્ધાપુરક રહેા. એ લક્ષ્યની વિરોધી
સ્થિતિમાં તમે ઉભા રહેલા હો તોપણ તમારા લક્ષ્યને ચુકરો નહિ. આટલા બધા અસંભવોમાં
એ લક્ષ્ય શી રીતે સિદ્ધ થશે એવા વિચારથી તેને છોડી દેવા તૈયાર ન બનશો, અને તો
પછી સ્થિતિ અવસ્થ બદલાશે. ઘોર શત્રુમાંથી પ્રકાશ પ્રકટશે. અને જો લક્ષ્યમાં અસ્થિર
હશે અને આસપાસની શક્યતા અત્યંત ઉત્તમ પ્રકારની હશે-મધ્યાર્ધ સૂર્યસરખી તેજસ્વી
હશે તોપણ તે બદલાઈ જશે, એ શક્યતાનો સૂર્ય ચરત થશે અને ઘોર શત્રુમાં આવી પડશે.
તમારા પોતાના જગત્તી પ્રત્યેક સ્થિતિ તમને હલકી થતી-બગડતી જણાય, તોપણ તમે
તમારા લક્ષ્યથી બ્રૂટ થશો નહિ-નીચે ઉતરી પડશો નહિ. તમારી આત્મસત્તાવાળી સ્થિતિ-
ઉપર ઝુકો અને તમારામાં રહેલી સર્વોત્તમ સત્તાઓ તથા સામર્થ્યો તમારી જોડેજોડ આવી
ઉભાં રહેશે. વસ્તુસ્થિતિ અથવા પ્રસંગો બદલાશે, એવું યુસ્ત્વાકર્ષણ અવનતિતરફ નહિ
રહે પણ તમે જ તેના આકર્ષક થશો અને તમારાપ્રતિ જ સંબંધુ જેવાશે. અવનતિતરફ
વળતું તમારું જે કંઈ હશે તે બદલાશે, ઉન્નતિતરફ વળશે, વિપત્તિઓ અદશ્ય થઈ જશે,
ઉત્તમ પ્રારબ્ધ અથવા ઉત્તમ ભવિષ્યનો સર્વપ્રકાર તમારાપ્રતિ વળશે અને વધારે ઉત્તમ,
વધારે વિશાલ, વધારે ભવ્ય અને વધારે સુખસંપત્તિવાળી સૃષ્ટિ તમને અભિનંદન આપતી
પોતાના અધિપતિરૂપે સ્થાપવાને તમારાપ્રતિ તેનાં દાર પ્રુકાં મૂકશે.

જીવ્યા
પણ વખતે ગમે તેવી મોટી વિપત્તિ આવી મળે તેનાકરતાં આપણામાં
રહેલાં ઉચ્ચ સામર્થ્યો વધારે મોટાં છે, અને તે સામર્થ્યો હાજરાહજૂર છે. તથા
તે સામર્થ્યો આપણી નિકટ ત્યાંસુધી ઉભાં રહેશે કે જ્યાંસુધી આપણે આપણા
ઉચ્ચ લક્ષ્યોપ્રતિ સત્યભાવવાળા છીએ, તેની સાથે કદાપિ કુટિલપણે વર્તતા નથી, એટલે
પરા અંતઃકરણથી નહિ પણ માત્ર દેખાડવાખાતર જ તેના આપણે સંગી રહેતા નથી. અને
જો આપણે સંપત્તિ અથવા અનુકૂલતાથી ઉન્નત થઈએ અને વિપત્તિ કે પ્રતિકૂલતાથી પાછા
પડીએ તો આપણા ઉચ્ચ લક્ષ્યોસાથે આપણે સત્યભાવવાળા છીએ-નિમકહલાલ છીએ,
એમ ઠરતું નથી. આપણા લક્ષ્યોસાથે આપણે સત્યભાવવાળા ત્યારે જ છીએ કે જ્યારે કોઈ-
પણ કારણથી આપણે કદાપિ નીચે ઉતરી પડતા નથી. અને એવી દૃઢ સ્થાયી સ્થિતિ જ
આપણને વર્તમાન વિપત્તિઓનો જય કરવાનું અને ભવિષ્યમાં આવતી વિપત્તિઓને રોકવાનું
બળ અર્પે છે. જ્યારે બહુ વિપરીત થતું હોય ત્યારે પણ જે મનુષ્ય વિપરીત દિશાતરફ
જતો નથી-પ્રાપ્ત ઉચ્ચ સ્થિતિથી નીચે ઉતરી પડતો નથી તે યોગ જ સમયમાં એવો
બલવાન થાય છે કે પછી તેને જગત્માં ગમે તેવી સ્થિતિ આવી પ્રાપ્ત થાય તોપણ તે સ્થિતિને
તે ઉચી અને ઉચી પકડી રાખે છે-ઉચ્ચ સ્થિતિમાં જ તેનું રૂપાંતર કરી નાંખે છે.

ની લગ્ય મહત્તામાં એવા તો પ્રીતિ તથા અદ્વાવાળા રહેા કે એથી હલકી સૃષ્ટિમાં. ઉતરી આવવાને કોઇ પણ તમને લલચાવી શકે નહિ. હલકી સૃષ્ટિમાં કદાપિ કંઈ મોટું દેખાય તો તેટલામાત્રથી ત્યાં તણુઓ નહિ. આત્માના અધિક અને અધિક દિવ્ય રૂપને જ સ્મરણમાં રાખ્યા કરો. અધિક દિવ્ય રૂપ અધિક સત્યવાળું છે. તેની નિકટ રહો. અને જેને તમે લલચ-રૂપે કંઈપણું હતું તે સર્વ પ્રત્યક્ષરૂપે તમને પ્રતીત થયે.

 અ યોગ્યના લયથી જેમાં તેમાં અવિચાર એ જેના તેના અવિચારને આપણા-સાથે તરફ આકર્ષનાર છે. જેની તેની ઉચ્ચતા જેણે તેમાં અદ્વાપૂર્વક એકાગ્ર રહેવું એ પ્રત્યેક ઉચ્ચતાને આપણામાં પ્રકટાવનાર સાધન છે. ઉચ્ચતા ઉચ્ચતાને આકર્ષે છે; અને તેથી જેમ આપણે વધારે ઉચ્ચ થતા જઈએ છીએ તેમ આપણે વધારે ઉચ્ચતાપ્રતિ આકર્ષાતાં જઈએ છીએ, અને વધારે ઉચ્ચતા આપણાપ્રતિ આકર્ષાતી આવે છે. અદ્વા એ આ ઉચ્ચતાનું આપણને દાન કરે છે, આથી અદ્વાની ઉપાસના કરો--અદ્વાને ધારણ કરો.

શરીરપ્રતિભુ' એક કૃત્ય.

ખદારના દેખાવમાં પણ ધણું મહત્ત્વ રહ્યું છે, જેવા તમે ખદારથી દેખાઓ છો, તેના ઉપરથી જ તમારે મોટે ભાગે અનેક પ્રકારનાં વિવિધ અનુભાનો બાંધવામાં આવે છે. અને તમે તમારા અંતરમાં તમારે માટે જેતું લાન રાખો છો, તેવા તમે ખદારથી દેખાઓ છો. પણ તમે જેવા પ્રકારના દેખાવા માગો તેવા પ્રકારના દેખાઈ શકો એમ છે. અને તમારે મનથી જેવા પ્રકારની સ્થિતિમાં રહેવું હોય તેવા પ્રકારથી રહી શકો છો. તેથી સર્વમાંથી હલકા પ્રકારની સ્થિતિને કહાડી નાંખો. કોઈ પણ બાબતમાં તમને પુષ્કલતરીકે માની એવા જ દેખાડવાનો પ્રયત્ન કરો નહિ. તમારી હલકી સ્થિતિનું દર્શન તમને કે પીગ્ન કોઈને દિલ-કર નથી, મન અને શરીર જ ને સારી રીતે શણગારવાલાં હોવાં જોઈએ. જે તમે હલકા પ્રકારના દેખાશો, તો તમને તમારે માટે હલકાપણાનો જ વિચાર આવશે. અને જેઓને પોતાને એક સામાન્યતરીકે માનવાની ટેવ પડી ગઈ છે, તેઓ સામાન્યસરખા જ થવા બધ છે.

ખદારથી સામાન્યજેવા દેખાવું એટલા માત્રમાં કંઈ નિરક્ષિમાનતાનો સંદેશ આવી જતો નથી, એમ હોય તો સ્થિરરહેલા પ્રત્યેક અભિમાનીને નિરક્ષિમાનતાનું જે મહા-દલ છે તે મળવું જોઈએ. પરંતુ એવી સ્થિતિનું નામ નિરક્ષિમાનતા નથી. અભિમાન કરવાયેગ્ય કંઈ વસ્તુ આપણામાં હોય અને પછી તે વસ્તુમાં અભિમાનથી સંહિતપણે રહીએ તો જ યથાર્થ નિરક્ષિમાન રહ્યા એમ કહેવાય છે. અહ બોલતાં નથી તેથી શું તમને જ્ઞાનવનનો લાભ થાય છે ?

આપણું 'ખદારનું' અને તેને શોભાવનાર વસ્ત્ર એની બાહ્ય દેખાવમાં મળતી ધાય છે. એ બંને બાબતઉપર ધણા મનુષ્યોનું અલક્ષ જણાય છે. એ એની યોગ્ય શોભામાં વખત ગાળવો એ સમયનો દુરુપયોગ છે, એ જેનેમાટે ઘટિત પૈસા વાપરવા એ ધનનો દુરુપયોગ

છે, બદ્ધારથી શરીર શોભાવવું એ શરીરનો દુરુપયોગ છે, આયુ' ધણીયું' માનવું' હોય છે. પરંતુ તે વાસ્તવ નથી. શરીરને તથા તેના ઉપરનાં શરીરનાં વસ્ત્રને યોગ્ય પ્રકારે રાખવાં એ શરીર તથા વસ્ત્રનો સદુપયોગ છે.

મનુષ્યશરીર ઈશ્વરે કેટલું અદ્ભુત પ્રકારે રચ્યું છે ? જો તે સામાન્યસરખું હોત તે તેમાં એટલો પરિશ્રમ લેત જ નહિ. ત્યારે એવા અમૂલ્ય શરીરને સામાન્યસરખું ગણી તેને ગમે એવું ખરાબ રાખવું અથવા તેના પ્રતિ અલક્ષ રાખવો એ શું અગત્યને તે શરીર આપનાર પ્રતિ આપણો એક પ્રકારનો દ્રોહ નથી ? તેની સુંદરતામાં મનુષ્યને કુદરતી જ પ્રેમ થાય છે, આકર્ષણ થાય છે, તથા તેનું દીર્ઘ કાળ રમરમ રહ્યા કરે છે. કુદરતમાં જે આટલું બધું કરે છે, તેનામાં કંઈ પણ સામર્થ્ય ન હોય એમ માનવું અને એ બાબતની અવગણના કરવી, એ એક ભૂલ જ છે.

શરીર એ એક મનુષ્યનું સામર્થ્ય છે. અને તેથી તે સામર્થ્ય પ્રતિ અલક્ષ કરવાથી તેને મલેલા એક સામર્થ્યની દાનિને તે કરે છે એમ જ કરે છે. તેના દુરુપયોગ મનુષ્યના અનેક હિતને અટકાવનાર છે, અને એવી તે વસ્તુનો યોગ્ય ઉપયોગ શિવાય બીજો ગમે તેવો દલકા પ્રકારે કરેલો ઉપયોગ એ વાસ્તવ દૃષ્ટિથી તેના દુરુપયોગ જ છે. માટે એ સામર્થ્યનો સર્વ રીતે અને તેટલો સદુપયોગ કરવો જોઈએ.

શરીરના બીજા વિવિધ ઉપયોગો છે, તેની સાથે તેને અને તેટલું વ્યવસ્થિત રાખવું એ જરૂરનું છે-ઉપયોગી છે. કેમકે અન્યઉપર પ્રતાપ પાડવામાં શરીરનો ઉપયોગ થાય છે. ભવ્ય તથા રમણીય શરીર અન્યઉપર પ્રતાપ પાડે છે, તથા અન્યના ચિત્તનું આકર્ષણ કરે છે. અને જ્યારે એમ થાય છે, ત્યારે તે મનુષ્ય જે કંઈ જોને કહે છે તે મનુષ્ય એની કહેલી વાતોને સ્વીકારે છે. કાંઈ પણ ઉત્તમ વસ્તુનો કાંઈને સ્વીકાર કરાવવો હોય તો એ પ્રતાપી તથા મનોહારી પુરુષ જલદી કરી શકે છે. આથી તેને વ્યવસ્થિત રાખવાની અગત્ય છે.

ગમે તેવાં મેલાં કે ફાટલાં વસ્ત્ર, ગમે તેવા મેલવાળું, મોઢા પેટવાળું, સુકાપલાં હાથ પગવાળું, દાઢી વધેલું, કે વાળ વધેલું શરીર એ શું તે શરીરધારીનાં તે શરીરપ્રતિના નિર્મોહને સૂચવે છે ? લેશ પણ નહિ. બેકાળજી અથવા શરીરની સર્વોત્તમ ઉપયોગિતાનું અજ્ઞાન એ જ તેમાં હેતુ છે. અને તેવા મનુષ્યોમાં બીજું હીર હોય છે તે પણ થોડા સમાગમમાં આવનારને કે ઉપરથી જોનારને તો અનુભવગમ્ય થતું જ નથી. એવા અવ્યવસ્થિત વસ્ત્ર તથા શરીરવાળા વિદ્વાનો પણ ઘણી વખત સામાન્ય મનુષ્યથી અપમાન પામે છે, અને પ્રતાપમય શરીરવાળા અવિદ્વાન હોય છે, નોપણ ઘણી વખત બીજાઉપર છાપ પાડી દે છે. જ્યારે આમ છે, ત્યારે વિદ્વાતા આદિ અન્ય સદગુણો સાથે જો પ્રતાપમય શરીર હોય તો તેવા તો કેટલા પ્રતાપમય થઈ રહે !

એમ કહેવાનું નથી કે માણસે આખો દહાડો શરીરને શોભાવું કરવામાં ટાપટીપ કર્યા કરવી કે જરૂરથી વાગા પહેરીને ફર્યાં કરવું. તાત્પર્ય એ છે કે શરીરનો જેટલો સર્વોત્તમ ઉપ-

યોગ યામ તેટલો કરવો. શરીરનું સ્વચ્છ રૂપ પણ જે અંશમાં ઉપયોગી હોય તે અંશમાં તેનો સારો ઉપયોગ થાય એ જ કરવું જ જોઈએ. શરીરમાં રહેલા મગજનો અને વિવિધ શક્તિઓનો ઉત્તમ ઉપયોગ કરીએ છીએ-શરીરનાં સૂક્ષ્મ રૂપનો ઉપયોગ સારો કરવામાં સાવધ રહીએ છીએ તો પછી તેના સ્વચ્છ રૂપમાંથી ઉપયોગિતાને પ્રદ્યુ કરી લેવી એ યોગ્ય જ છે.

સાદાં છતાં સ્વચ્છ વસ્ત્ર પહેરો. તમને જે વધારેમાં વધારે સારાં દેખાતાં હોય તેવાં પહેરો. ખમીસ, જેકેટ કે બદન ગમે તેવાં સારાં હોય, પણ તમારા શરીરઉપર તે ન શોભતાં હોય તો તે જ પહેરવાની જરૂર નથી. પહેરવું પહેરો. તમારી પદવી (Position) ને યોગ્ય હોય તેવાં વસ્ત્ર પહેરો. પરંતુ વસ્ત્રની સ્વચ્છતા એ તો દરેક જાતની પદવીનાળા મનુષ્યને માટે એક સરખું અગત્યનું છે. વસ્ત્ર મેલાં કરીને પહેરો નહિ, તેને જગાડીને પહેરો નહિ, પણ સ્વચ્છ અને વ્યવસ્થિત રાખીને પહેરો. કેટલાકના કોડરો ગમે એમ જ વળેલા હોય છે, તો કેટલાકની બાંધ જ અરધી હથેળીમુધી આવી મર્ધ હોય છે, કેટલાકનાં પહેરવું એવાં તો ટુકાં હોય છે કે સૂચ્ય મંડળને લાયક હોતાં નથી, કેટલાક ધાતીયાનો કુચો એવો મારે છે કે જે કેવળ અવ્યવસ્થિત અને અસૂચ્ય જણાય છે. કેટલાકની કાછડી જ એવી મોટી અને ટીકી હોય છે કે જાણે વડોદરાનો દહેરીપુરાનો દરવાજો ! આવી વસ્ત્રની અવ્યવસ્થા એ કોઈ અપૂર્વ સૂઝણું નથી, પણ બેદરકારી માત્ર છે.

સ્વચ્છ અને ઘટિત વસ્ત્રોથી શરીરને શોભાતું રાખો. તથા શરીરને જાનને પણ અને તેટલું વ્યવસ્થિત, સ્પર્તિત્વાળું તથા શોભાતું રાખો. અને તેનો અને તેટલો સદુપયોગ કરી લો. શરીરમાં એક બે કે દશ વસ્તુઓ જ ઉપયોગની છે, એમ નથી. પ્રત્યેક ઉપયોગની છે. અને દરેકનો જુદો જુદો ઉપયોગ છે.

બહારના દેખાવથી એક વખત મનુષ્યની ઉંચી છાપ પડી તો તે પછી જતી નથી, અને હલકી પડી તો તે બદલાવી એ પણ એકાએક બને એવું નથી. આથી તે માટે સામાન્ય સાવધાનતા રાખી હોય છે તો તે ધક્કી વખત જલ્દી લાગને કરે છે.

નિર્મલ અને ઘટિત વસ્ત્રોથી પહેરનારને પોતાને પોતાની ઉચ્ચતાનું જ્ઞાન થાય છે. તેની સ્થિતિનું સ્મરણ ધણી વખત તેનાં વસ્ત્રો તેને આપે છે. અને તેથી આપણી સ્થિતિનું સર્વોત્તમ જ્ઞાન આપણને રહે એવી જાતનાં વસ્ત્રોને ધારણ કરવાની જરૂર છે. વિના પ્રયોજન આપણે માટે હલકાપણાનું-સ્વચ્છપણાનું-જ્ઞાન થાય તેમ કરવામાં કશું જ હિત નથી.

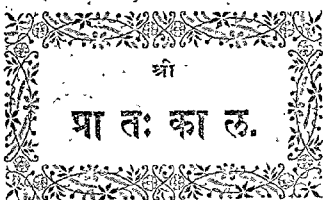
તે જ પ્રકારે મનને પણ ઉચ્ચ કરવાની તેથી વધારે અગત્ય છે. કેમકે મનના ચિંતન-અનુસાર શરીર હોય છે. તેમ જ મન એ મનુષ્યને સર્વોશી સ્થાનર છે એમ કહીએ તો ચાલે, જેથી સર્વોશી સુધરવાને તે એકને જ સુધારવાની જરૂર છે.

અને એ પ્રકારે સુધરવું એ કંઈ ખરચાળું વાતાં નથી. તમારા મનને વધારેમાં વધારે મૂલ્યવાન વસ્ત્રો પહેરાવો, અને તેમ જતાં તેમાં તમને કશો ખર્ચ નહિ થાય અને તેમાં બને તેટલાં સ્વચ્છ, બને તેટલાં સૂચ્ય અને મનુષ્યવત્તે છાજતાં સંપૂર્ણપણાવાળા

ચાએ, તોપણ તમે પૈસાથી દરિદ્રી થઈ જશો નહિ. જે કંઈ તમને અનિચારી અથવા પ્રમત્ત કરવાનરૂં દોરે છે તે મનને, ચારિત્ર્યને તથા સામર્થ્યને અથવા શક્તિને દુર્ગળ કરે છે.

મનના ઝીણા દોષોપ્રતિ અલક્ષ કરવાથી તે જ મોટા આકાંક્ષાજેવડા થઈ જાય છે. પ્રથમથી કાંઈ મોટા દોષોનો મનમાં પ્રવેશ થતો જ નથી. પણ ઝીણા ઝીણા રજકણોથી જેમ મોટો ધૂળનો ઢગલો બને છે, તેમ સૂક્ષ્મ દોષો જ કાળે કરી વિશાલતાને પામે છે. અને તેથી તેપ્રતિ લક્ષ આપવો એ મનનો યતો દુરુપયોગ રોકવો ગણાય છે.

તે જ પ્રમાણે મનને નાની પણ સારી બાબત હોય તો તેમાં સ્થાપવાની જરૂર છે. એમ તે શું એમ કરીને નાની બાબતો લક્ષમાં ન્ને આપણે લેતા નથી, તો મોટી બાબતો આપણા લક્ષમાં તત્કાળ ઉતરે એમ હોતું નથી. નાની બાબતો ગ્રહણ કરીને ધારણ કરવાથી જ તે મોટી થાય છે, જેથી હિતની અને ઉત્તમ વાત હોય તેમાં તે નાની જાણીને અલક્ષ થતો હિતિત નથી કરવા જે

પુસ્તક ૧૦ સંવત્ ૧૯૬૮ પૌષ કૃષ્ણપક્ષ ૧૪ અંક ૩

॥ ૐ શ્રી ॥

પોતાનામાં ઈશત્વ અનુભવવા પ્રવોધ.

પદ. (બહિષ્કારી સ્ત્રીના ગિરિધારી, એ લય.)

પદને નૃસિંહશિશુ સાચા, સાધક વીર ! હો, વહી ચલે,

નૃસિંહપણુ અનુભવો આપમાં છ.

જળના રેલાની પેરે સમય વહેતો છ, સાવધ થઈ અર્થ સારો;—

સાવધ થયા ન, જેણે અવસર ગોચો છ, કાઢે મૂર્ખ તે દુઃખોડ્ડારો;—

સાધન સમર્થ પામી કાર્ય ન સાધ્યું છ, (તો) ગર્હભાઈ અંદનભારો;—

સંગીઝાઝા મળ્યા પણ, ચેત્યા ન તે પાડતા છ, પશ્ચાત્તાપના પુઠારો;—

એરણુધારે થયો સંબંધ સોનાથી છ, મુઠ્ઠપર ઘાટ થયો સારો;—

પણ ન સોનું થઈ કે, ઘાટમાં ન આવી છ, વ્યર્થ સહો મેં શિરે મારો;—

પુષ્પ વિચારે, સાધુમસ્તકે બેઠું છ, કંઠે વીંટાયું થઈ હારો;—

પણ સાંજ થાતાં હું તો ચીમળાઈ ચાલ્યું છ, ઉલટો થયો વાસ નહારો;—

‘ મારા પર આવી કંઈ કંઈ મેલ નિવારી છ, ચાલ્યા, ’ ધારે નદીકિનારો;—

જળ વહે નિત્ય તોએ હું પાપાણુમાં છ, નાવી દેખાતા કે અળકારો;—

કાળ વિચારે થઈ મૂર્તિ હું સોરી છ, મંદિરે થયો વાસ મારો;—

ભાવે મને વંદ્યા તે લવંપાર પાગ્યા છ, મારો ન આવ્યો તરવાવારો;—

પણ મેં ન સાચો કાંઈ જાતે અનુભવ્યો છું, હું તો રહ્યો ખળનારો;—
 સ્મરણી વિચારે ' રડી સંતના હાથમાં છું, ક્યાં કરવાનો શ્રમ ધાર્યો;—
 તેઓના ફેરો ટળ્યો હું હતી તેવી છું, મારો ફેરો નં મેં નિવાર્યો;—
 દૃષ્ટાંતોફેરો જગમાં નથી તોટો છું, સિદ્ધાંત એક આ સંભારો;—
 ઉત્તમ સાધન છતાં જો તે ન વાપર્યું છું, લાભ ન તેથી કેા થનારો;—
 સદ્ગુરુ સ્વામી મળ્યા સર્વને સાચા છું, તેમનો બોધ હૃદયે ધારો;—
 અંતરના અણુઅણુમાં પ્રસરાવી છું, બાહ્ય આચારમાં ઉતારો;—
 ' ધારો તેવા થાશે ચત્તે કરીને' છું, બોધ એ કદી ન વિસારો;—
 કમર કરીને વીરા ! સત્ય પ્રયત્નથી છું, આપે તરીને અન્ય તારો;—
 સદ્ગુરુસ્વરૂપને હૃદયે નિરખવા છું, સંયમથી વૃત્તિને ઉતારો;—
 દશદિશ સદ્ગુરુસ્વરૂપને ન્યાળવા છું, સેવજે તત્ત્વવિચારો;—
 સદ્ગુરુતત્ત્વના અખંડ સ્મરણે છું, સેવો પરમાર્થ ને વ્યવહારો;—
 હૃદયેન્દ્ર પ્રભુકરુણાથી થાશે છું, દશદિશ વિજય તમારો;—

સુખ કયાં રહ્યું છે ?

આ અંતર્મુખ સ્થિતિ સાધો રે, કોઈ સાધક બંધુ,
 આ ગગનમાર્ગપ્રતિ વધો રે, જ્યાં સન્નિવૃત્તિસિંધુ.

+ + + +

સંકેતી વૃત્તિને વીરા બહારથી રે, રૂપ જોને પોતાનું.

+ + + +

હો વહાલા મારા બંધુ, સાધક મારા બંધુ,

પોતાના મૂળમાં ઢળો છું.

જે જે ત્રિભુવનમાં ફરે, પ્રકટયું છે તેમાંથી,

એકું નથી કોઈ શુભ જો, ના મને એમાંથી.

શ્રીવિશ્વવંદ્ય.

ભારતીના સમયમાં દરિયામાં જેમ એક મોજું શમ્યું હોતું નથી, એટલામાં બી-
 આરે છે, બીજું શમ્યું હોતું નથી, એટલામાં ત્રીજું આવે છે, ત્રીજું શમ્યું હોતું ન
 એટલામાં ચોથું આવે છે, અને આ પ્રમાણે એક ઉપર એક મોજાં આદમાં જ આવે
 આવી શું થાય છે ? એ થાય છે, કે દરિયા શાંત થતો નથી. એક પછી એક આવું
 મોજાંથી દરિયામાં યતો ખગગગાટ શમતો નથી, અને જોતારને દરિયામાં શાંતિનું બ
 થતું નથી. આવી જ અનેક મનુષ્યાની સ્થિતિ હોય છે. તેમના અંતઃકરણરૂપી સમુદ્ર
 અનેક વિચારરૂપી મોજાં ઉઠ્યા કરે છે. એક વિચાર આવ્યો, તે શમ્યો નથી હોતો એ
 લામાં બીજો ઉઠે છે, બીજો શમ્યો હોતો નથી એટલામાં ત્રીજો ઉઠે છે. ત્રીજો શમ્યો

આ પ્રમાણે હોવામાં કે થવામાં કારણ શું ? કારણ આ છે:

દ્રવ્યથી કે શૃદ્ધિઆદિ પદાર્થોથી સુખ પ્રાપ્ત થાય છે, એમ ઉપરથી જોધને નિર્ણય કરનાર સામાન્ય મતિના મનુષ્યોએ પછી તે ગમે તેટલા મોટા, કે ગમે તેટલા વિદ્વાન્ મણ્ડા હોય તોપણ સુખ વસ્તુતઃ શું છે તેનો યથાર્થ નિર્ણય કર્યો હોતો નથી. ખરું કહીએ તો આવો નિર્ણય કરવાનું સામર્થ્ય પણ તેમનામાં હોતું નથી. પરંતુ જેમણે આધ્યાત્મિક વિદ્યામાં પ્રવેશ કર્યો છે, જે આ બાલ સ્થૂળ જગત્પ્રતિની દૃષ્ટિને ફેરવીને અંતરાત્માપ્રતિ વાળી શક્યા છે તે સુખ વસ્તુતઃ શું છે તેનો નિર્ણય કરી શક્યા છે. આવા નિપુણ પુરુષો સુખનું સ્વરૂપ તીવ્રપ્રમાણે જણાવે છે.

વૃત્તિની સ્થિરતા એ જ સુખ છે, એમ આ પુરુષો કહે છે. વૃત્તિ સ્થિર થતાં તેમાં આત્માનો પ્રકાશ પડે છે, અને તેથી સુખનું ભાન થાય છે. વૃત્તિ અસ્થિર હોય છે, તો તેમાં આ આત્માનો પ્રકાશ પડતો નથી, અને તેથી સુખ કે શાંતિ જણાતાં નથી.

એક મનુષ્ય કોઈ વસ્તુને ઇચ્છે છે, તેની વૃત્તિ આ વસ્તુપ્રતિ ધાવન કરતી હોવાથી અસ્થિર બની રહે છે, અને તેથી તેને તે વસ્તુના અભાવે તેને સુખ જણાતું નથી. બીજાં તે વસ્તુ તેને પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે તેની વૃત્તિ સદૃજ સ્થિર થાય છે; જે પદાર્થપ્રતિ તે અભિમુખતાવાળી હતી કે જેપ્રતિ તે ધાવન કરતી હતી તે પ્રાપ્ત થવાથી તે ધરમાં પાછી વળીને બેસે છે, અને તે સદૃજ સ્થિર થાય છે. આ પ્રમાણે સ્થિર થતાં તેમાં આત્માને પ્રકાશ પડે છે, અને તેથી સુખનું ભાન થાય છે. પરંતુ અંતરમાં વળવાનો આ મનુષ્યને અભ્યાસ નહિ હોવાથી સુખ બસે બહારના પદાર્થથી પ્રાપ્ત થતું હોય એમ તેમને જણાય છે; પરંતુ બાહ્ય જગત્, વૃત્તિ, આત્મા, સુખ, આદિનો જેમણે અભ્યાસ કર્યો છે, તથા જેમણે અંતરમાં વળીને આ સર્વના સંસ્પર્શને તથા પરસ્પરના સંબંધને યથાવત્ જાણ્યો છે, તેમ અધ્યાત્મવિદ્યામાં નિપુણ પુરુષો કહે છે, કે સુખ બાહ્ય નથી, પણ અંતરમાં છે, અંતઃકરણની સ્થિરતામાં છે.

મનુષ્યોએ બહાર વૃત્તિને વાળીને, બહારના પદાર્થોને મેળવવા પાછળ જીવન ગાળીને અધ્યાત્મ સુખને જોયું છે, એટલું જ નહિ, પણ સામાન્ય સુખને પણ જોયું છે. બહારના પદાર્થોનો કંઈ અંત નથી. મર્કટની પેઠે મનુષ્યોની વૃત્તિ એક પછી એક પદાર્થ દે છે, અને આ પ્રમાણે પદાર્થોની પાછળ, આથી મને સુખ મળશે, તેથી મને સુખ મળશે એમ પ્રતિષ્ઠા ગાળીને ભ્રમ્યા કરે છે, અને સુખશાંતિથી દૂર રહે છે.

સુખને બહાર શોધવાની જરૂર જ શી છે ? મનુષ્ય જાને જ સુખસ્વરૂપ છે. તે જ સુખનો મદાનિધિ છે, તેના અંતઃકરણમાં સર્વ સુખ રહેલું છે. અને આ સુખને તે પ્રાપ્ત કરે છે તો પછી તેને ભાગ્યે જ અન્ય કોઈ સુખ પ્રાપ્ત કરવાની જરૂર રહે છે. જ્યાં જેમ પોતાના સુખમાંથી નીકળતા લોહીને દાઝકામાંથી તે મળે છે, એમ માને છે, તેમ મનુષ્યો બાહ્ય સુખ જગતમાંથી પોતાને સુખ મળે છે એમ માને છે, બીજાં વસ્તુતઃ સુખ તેના અંતરમાં જ ઉદ્ભવતું હોય છે.

સ્પષ્ટ પડે છે, અને આ સ્થિર વૃત્તિમાં આત્માનું પ્રિયિત થવું, એ જ સુખ છે, જેમ વૃત્તિની અધિક સ્થિરતા તેમ આ પ્રકાશ અધિક પડે છે, અને તેમ અધિક સુખનું ભાન થાય છે.

વૃત્તિના અધિક અને અધિક સ્થિર ધવાથી તેમાં આત્માનો નિશ્ચલ પ્રકાશ પડવાથી કેવું ઉચ્ચ કે અત્યંત સુખ પ્રાપ્ત થાય છે, તેનો હાલમાં આપણે કે જે હાલ અસ્થિર વૃત્તિવાળા છીએ તેમને ખ્યાલ આવવો પશુ શકિન છે. Heaven is within-સ્વર્ગ અંતરમાં છે, એમ અનેક પાશ્વત્ય પુરોષો કહે છે, તે પ્રમાણે સ્વર્ગનાં અને સ્વર્ગથી પણ અનેક-ગુણુ ઉંચાં સુખો અંતરમાં રહેલાં છે, અને આ અંતરમાં રહેલાં દિવ્ય સુખોને પ્રાપ્ત કરવાનો એક જ માર્ગ છે. આ માર્ગે તે વૃત્તિને સ્થિર કરવાનો છે. જગતમાં એક જ સુખ્ય કર્તવ્ય છે, કે વૃત્તિને સ્થિર કરવી. વૃત્તિ સ્થિર થતાં સર્વ મળે છે.

આ પ્રમાણે સુખમાન વૃત્તિની સ્થિરતામાં રહેલું છે. તેમ છતાં સ્થિર વૃત્તિ કરનારને જગતનો કોઈ પદાર્થ જોઈતો હોય તો તે નથી મળતો એમ નથી. તેની વૃત્તિ સ્વસ્થાને ઠરી રહેતી હોવાથી તે અધિક જાણવાનું થાય છે, અને તેથી તે જોનાં છઠ્ઠા કરે તે પદાર્થ તેને સદા પ્રાપ્ત થાય છે. તેને હવે પદાર્થોની પાછળ ધાવન કરવું પડતું નથી, પણ પદાર્થો સદાજ શ્રમે કે સદાજ છઠ્ઠા થતાં તેના પગમાં આવીને પડે છે. આવા સ્થિર મનવાળા કે સ્થિરપ્રજ્ઞ પુરુષોના પગમાં પડીને પદાર્થો ટૂંકૂંચ થવાને છડે છે, અને તેમને પદાર્થોની પાછળ ધાવન કરવાનું રહેતું નથી. કારણ, કે તે બાહ્ય પદાર્થોથી પ્રાપ્ત થનાર સુખથી અનેકગુણુ ઉંચા સુખને પ્રાપ્ત કરી રહ્યા હોય છે.

આ પ્રમાણે સુખમાનની કળા વૃત્તિને સ્થિર કરવામાં રહેલી છે. તેથી બુદ્ધિમાને પોતાની વૃત્તિને સાચા સુખનો અનુભવ કરવાથી નિરંતર સ્થિર કરવાનો પ્રયત્ન કર્તવ્ય છે. વૃત્તિને સ્થિર કરવાના માર્ગો, જપ, કીર્તન, સંયમ આદિ અનેક છે; અને એમાંથી જે જે આપણી વૃત્તિને વિશેષ અનુકૂળ જણાય તેને અનુસરીને વૃત્તિની સ્થિરતાને પ્રતિદિન અધિક અને અધિક ઉપગમવી એ જ સાચા સુખને અર્પનાર છે, એટલું જ નહિ, પરંતુ પરિણામે સ્વસ્વરૂપમય કરી કૃતકૃત્યતા અર્પનાર છે.

ચિત્સુખીનો સાર.

(અનુસંધાન ગત વર્ણના પૃષ્ઠ ૧૬૪ થી.)

પૂર્વપક્ષીએ વળી એ જણાવ્યું હતું કે અપયાર્થ જ્ઞાન શાસ્ત્રે ન માનવું જોઈએ કે એ જ્ઞાનને જન્મ આપનાર કોઈ કારણ નથી, અર્થાત્ એને ઉત્પન્ન કરનાર કારણના અભાવને લીધે એવું જ્ઞાન થતું નથી એમ માનવું જોઈએ. આ કથન પણ અયોગ્ય છે, કારણ કે દોષદૂષિત અક્ષુરાર્દિ ઈન્દ્રિય એ જ્ઞાનમાં કારણ થઈ શકે છે. જ્ઞાનોનો એવો સ્વભાવ છે કે યથાર્થ વ્યવહારને ઉત્પન્ન કરે. આમ છતાં કચિત્ દોષવશાત્ જ્ઞાનો અપયાર્થ વ્યવહારને પણ ઉત્પન્ન કરે છે. તે જ પ્રમાણે ઈન્દ્રિયાર્દિ કારણોનો યથાર્થ જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરવાનો સ્વભાવ હોય છતાં દોષદૂષિત થાય ત્યારે અપયાર્થ જ્ઞાનને પણ એ ઉત્પન્ન કરી શકે તેમાં શો વિરોધ છે ?

દાવાગ્નિથી દગ્ધ થયેલું ખીજ તે ખીજરૂપ નહિ રહેવાથી અન્ય પદાર્થનું કારણ બલે નહિ માનો તોપણ દાવાગ્નિ વેત્રખીજનો વિનાશ કરે છે અને તે સાથે રૂપાન્તરને પ્રકટાવે છે એમ બે કાર્યો કરી શકે છે તે જ પ્રમાણે દોષો પણ યથાર્થજ્ઞાનનો પ્રતિબંધ કરે અને અયથાર્થજ્ઞાનરૂપ જ્ઞાનાન્તરને ઉત્પન્ન કરે તો તેમાં કોઈ રીતે બાધ નથી. તેથી દુષ્ટ ઇન્દ્રિયો અયથાર્થજ્ઞાનના જનકરૂપ થઈ રહે તેમ છે માટે પૂર્વપક્ષીએ એ સંબંધમાં આપેલો દોષ વ્યર્થ છે એ સિદ્ધ થાય છે.

પૂર્વપક્ષીએ એ કહ્યું હતું કે સર્વત્ર અસંસર્ગના અગ્રદ્યોત્તર અયથાર્થ વ્યવહાર થઈ શકે તેમ છે માટે તે ઉપરાંત સંસર્ગજ્ઞાનને એ વ્યવહારના હેતુરૂપ માનવું એમાં ગૌરવ આવે છે. આ કથન પણ હવે નિરવકાશ થઈ રહે છે. અસંસર્ગના અગ્રદ્યોત્તર જ સર્વત્ર સંસર્ગવ્યવહારને સ્વીકારના મતમાં શબ્દપ્રામાણ્યભંગ, અનુમાનપ્રામાણ્યભંગ આદિ દોષ આવે છે એ ઉપર વિસ્તારથી સિદ્ધ કર્યું છે તેથી એ દોષને દૂર કરવા સંસર્ગજ્ઞાન અવશ્ય સ્વીકારવું જોઈએ એવું પ્રમાણ પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રમાણ પ્રાપ્ત ગૌરવ દોષરૂપ કદાપિ થતું નથી. પ્રમાણવન્નવદટ્ટાતિ કલ્પ્યાનિ સુવદ્ન્યપિ । વાલામસત્ત ભાગોડપિ ન કલ્પ્યો નિષ્પ્રમાણકઃ । જ્યાં પ્રમાણ દોષ ત્યાં એક નહિ, બે નહિ પણ અતિ ઘણાં અદૃષ્ટની કદંપના કરવી, તેમ કરવામાં લેશ પણ દોષ નથી, પણ જ્યાં પ્રમાણ નથી ત્યાં વાળના અઝના સોગો ભાગ પણ કદંપવો અનુચિત છે, એ ન્યાય સુપ્રસિદ્ધ છે. તેથી સંસર્ગજ્ઞાનની કદંપના, શબ્દપ્રામાણ્યાદિની અન્યથા અનુપપત્તિ થવાથી, કરવી આવશ્યક હોવાથી એ કદંપનામાં જ રવ આવતું નથી. પૂર્વપક્ષીએ પૂર્વે એવું જણાવ્યું હતું કે અસંસર્ગના અગ્રદ્યોત્તરથી થતો જે અયથાર્થ વ્યવહાર (‘આ રજત છે એ પ્રકારનો’) તેનો બાધ “આ રજત નથી” એ કરે છે અને એ બાધ કરવો એ જ એ બાધકની બાધકતા છે, તે પણ અયોગ્ય છે. કારણ કે અસંસર્ગના અગ્રદ્યોત્તર જ અયથાર્થ વ્યવહાર થાય છે એ માનવું અસત્ય સિદ્ધ થયું છે તેથી “આ રજત નથી પણ શુકિત છે” એવું ‘બાધક’ પણ એ રીતે આવી શકે તેમ નથી. તાત્પર્ય કે જેમ શબ્દપ્રામાણ્યાદિ ભંગ અટકાવના સંસર્ગજ્ઞાનને સ્વીકારવું આવશ્યક છે, તે જ પ્રમાણે બાધકજ્ઞાનના બાધકપણાની અન્યથા ઉપપત્તિ નહિ થતી હોવાથી એ ઉપપત્તિમાટે પણ સંસર્ગજ્ઞાન સ્વીકારવું આવશ્યક છે.

આ પ્રમાણે પૂર્વપક્ષીના મતપ્રમાણેના બાધનો સ્વીકાર કરી એ બાધની અન્યથા અનુપપત્તિથી સંસર્ગજ્ઞાનની સિદ્ધિ થાય છે એ કહ્યું; પણ વિશેષ વિચારતાં તો અખ્યાતિવાદી પૂર્વપક્ષીના મતપ્રમાણે બાધનું જ નિરુપણ થઈ શકતું નથી. કેમકે બાધ એટલે શું ? પ્રથમનું જ્ઞાન-આ રજત છે એ જ્ઞાન-અયથાર્થ છે માટે તેનો ઉચ્છેદ તે બાધ એ તો કહી શકે તેમ નથી. કારણ કે એના મતમાં એવું અયથાર્થ જ્ઞાન છે નહિ. તેથી પૂર્વપક્ષી કહેશે કે “આ રજત છે” છત્યાદિ વ્યવહારનો વિચ્છેદ થવો એવું નામ બાધ છે. તો બાધનું એ સ્વરૂપ યોગ્ય નથી. કારણ કે જે મનુષ્યને રજત પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા થઈ છે તે મનુષ્ય તેને લેવારૂપ વ્યવહાર કરે છે અને “આ રજત નથી” એવું જ્ઞાન તેના આદાનાદિ વ્યવહારનો વિચ્છેદ કરે છે. પણ જે વિરક્ત પુરુષ છે તેને “આ રજત છે” એવી પ્રતીતિ થાય છે ત્યારે એ વિરક્ત હોવાથી એ તેને ગ્રહણ કરવા વગેરે વ્યવહાર કરતો નથી. તેથી “આ રજત નથી” એવું જ્ઞાન એ વિરક્તના આદાનાદિ વ્યવહારનો વિચ્છેદ કરતું નથી, કેમકે એને

કતના સંબંધમાં આદાનાદિ વ્યવહારનો વિચ્છેદ “આ રજત નથી” એ જ્ઞાન કરતું નથી તેથી એ જ્ઞાન અપાધક દર્શી. આ અટકાવના એવું કહેવામાં આવે કે જે મનુષ્યને રજતાદિની ઇચ્છા છે તેના આદાનાદિ વ્યવહારનો વિચ્છેદ થયો તેનું નામ પાધ છે. તો તે પણ યોગ્ય નથી. કારણ કે એ નિયમપ્રમાણે “તેની ઇચ્છાવાળાના વ્યવહારનો જે જે વિચ્છેદ કરે તે તે પાધક કહેવાય” એમ કહેવું જોઈએ. એ મનુષ્યને રજતનું મિથ્યાજ્ઞાન થયું પણ ચોર આદિ દાંડિના બધા સામગ્રીયા તેને પ્રદુષ્ય કરવારૂપ ઉપયોગ તેના નહિ થયો. તો આદિ ચોરાદિનો બધા, ચોરાદિનું જ્ઞાન એ મનુષ્યના આદાનાદિના વ્યવહારનો વિચ્છેદ કરનાર થયું. પણ તેટલા ઉપરથી તે જ્ઞાન અથવા લાભપાધક કહેવાતું નથી. તેથી આ લક્ષણ તેતાં એની આ રથજે અતિવ્યાપ્તિ આવે છે. આ જ પ્રમાણે કોઈ મનુષ્ય યજ્ઞયાગાદિનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી તે કરવા ઇચ્છા કરે અને પછી આવા કોઈ જ્ઞાન અથવા લાભથી તે ઉપયોગને ત્યજ દે તો ત્યાં યજ્ઞયાગાદિનો અર્થો એ મનુષ્ય થયો અને તેના વ્યવહારનો વિચ્છેદ કરનાર આ જ્ઞાન તથા લાભ આદિ થયાં પણ તેટલા ઉપરથી તે પાધક ગણાતાં નથી. તેથી આ આદિ અનેક રથજે આ લક્ષણની અતિવ્યાપ્તિ આવે છે. પૂર્વપક્ષી જે એવું કહેશે કે વ્યવહારનો વિચ્છેદ તે પાધ છે એમ અને નથી કહેના પણ વ્યવહારની યોગ્યતાનો વિચ્છેદ થયો તેનું નામ પાધ છે એમ અને કહીએ છીએ. આમ કહેવાથી વિરક્ત મનુષ્યના વ્યવહારનો વિચ્છેદ બસે “આ રજત નથી” એ જ્ઞાન નહિ કરે પણ એ વ્યવહારની યોગ્યતાનો વિચ્છેદ કરનાર એ જ્ઞાન હોવાથી ઉપર જણાવેલી અવ્યાપ્તિ નહિ આવશે. આ રીતનો સુધારો કરવામાં આવે તો તેટલાથી પણ દુષણનો નિરતાર થઈ શકતો નથી. કારણ કે “આ રજત છે” એ પ્રકારના વ્યવહારની યોગ્યતાનો વિચ્છેદ જે “આ રજત નથી પણ શુદ્ધિ છે” એ જ્ઞાન કરતું હોય તો એ વ્યવહારની યોગ્યતા વિનષ્ટ થઈ જવાથી પૂરી કોઈ સમયે પણ એ વ્યવહાર થઈ શકવાનો નહિ, કેમકે એ વ્યવહાર વિચિન્ન થયો છે એટલું જ નહિ પણ એની યોગ્યતા પણ વિચિન્ન થઈ ગઈ છે. પણ તેવું દેખાતું નથી. સમયાન્તરે પુનઃ એ પ્રકારનો વ્યવહાર તે મનુષ્યને જ થાય છે. માટે વ્યવહારની યોગ્યતાનો વિચ્છેદ તે પાધ એ અલક્ષણ છે. પૂર્વપક્ષી લક્ષણાન્તર આપી એવું કહે કે વ્યવહારની યોગ્યતાનો પ્રતિજ્ઞાન તે પાધ તો એ પણ યોગ્ય નથી. કારણ કે એ લક્ષણ આપી કહેવાનો આશય એ છે કે જ્યારે જ્યારે એ વ્યવહાર ન થાય ત્યારે તેનો પ્રતિજ્ઞાન થયો છે એમ લેવું. આથી એ પ્રતિજ્ઞાન ખસી જાય ત્યારે સમયાન્તરે પુનઃ એ વ્યવહાર થવાનો અસંગ ઉપપન્ન થઈ શકે છે એ સાચું છે; પણ પ્રતિજ્ઞાનના સંબંધમાં આ પ્રકારનો નિયમ છે કે જ્યારે પુષ્કળ કારણરૂપ સામગ્રી વિદ્યમાન હોય છતાં કાર્ય ઉત્પન્ન નહિ થાય ત્યારે એ કાર્યની અનુત્પત્તિથી શક્તિનો પ્રતિજ્ઞાન કદાપી શકાય છે. દાહ કરનાર કારણરૂપ અગ્નિ વિદ્યમાન હોય છતાં દાહરૂપ કાર્ય ઉત્પન્ન ન થાય તો એ રથજે દાહની અનુત્પત્તિ અગ્નિની દાહશક્તિના પ્રતિજ્ઞાનની કદપના કરાવી શકે છે. પણ કાર્યની અનુત્પત્તિમાત્ર પ્રતિજ્ઞાનની કદપના કરાવી શકતી નથી. કાર્યની અનુત્પત્તિ કારણના અભાવને લીધે પણ થાય છે અને કારણની શક્તિનો પ્રતિજ્ઞાન થવાથી પણ થાય છે. એમ ઉભય રીતે થાય છે. માટે જ્યાં સામગ્રીની વિદ્યમાનતા સિદ્ધ થતી નથી ત્યાં કાર્યની અનુત્પત્તિ પ્રતિજ્ઞાનની કદપના કરાવી શકતી નથી. પ્રસ્તુતમાં “આ શુદ્ધિ છે, રજત નથી” એ જ્ઞાનથી રજતનો આદાનાદિ વ્યવહાર જતો રહે છે, પણ તેમાં એ વ્યવહારનો પ્રતિજ્ઞાન થયો છે? ના. કારણ કે એ વ્યવહાર થવાનું કારણ પૂર્વ.

પક્ષીના મતપ્રમાણે શુદ્ધિત રજતના બેદનું અગ્રહણ છે—વિવેકનું અગ્રહણ છે. ત્યારે “ અ શુદ્ધિત છે, રજત નથી ” એવું જ્ઞાન થાય છે ત્યારે વિવેકજ્ઞાન થાય છે અને એ વિવેકજ્ઞાન વિવેકાગ્રહનું વિરોધી છે તેથી વિવેકાગ્રહને નિરાસ કરે છે, પ્રવૃત્ત અવધાર્ય વ્યવહારના હેતુ નો અભાવ કરે છે. તેથી હેતુનો અભાવ થવાથી એ વ્યવહારનો વિચ્છેદ થાય છે, અને તેથી એ વ્યવહારનો પ્રતિબંધ થાય છે. એ કલ્પનાને અવકાશ જ રહેતો નથી. તેથી યોગ્યતાને પ્રતિબંધ તે આધ એ લક્ષણ અસંભવ દોષવાળું છે માટે અલક્ષણ છે. પૂર્વપક્ષી આ શ્રવણ કરી અન્ય લક્ષણ આપશે કે અગ્રહણની નિર્ણયિતા તે આધ છે તો એ લક્ષણ પણ અયોગ્ય છે. કેમકે એ લક્ષણ લઘુએ તો જે જે અગ્રહણની નિર્ણયિતા છે તેને સર્વ બાધ છે એવું ગણવું જોઈએ. પણ તેમ નથી. કારણ કે સર્વ જ્ઞાનો પોતાના પ્રાગભાવનાં નિવર્તક છે અથવા નિર્ણયિતરૂપ છે. તેથી આ લક્ષણપ્રમાણે તો સર્વ જ્ઞાનો બાધક અથવા બાધ કહેવાવાં જોઈએ. પણ તેમ કોઈ હેતુ નથી. આ જ કારણથી “ વિવેકાગ્રહનો નિર્ણયિતા તે આધ ” એવું લક્ષણ પણ અનુચિત હરે તેમ છે. કારણ કે એમ લેતાં સર્વ જોડજાનો બાધકરૂપ અથવા બાધરૂપ હરે તેમ છે. પણ તેમ નથી. તેથી અખ્યાતિના મતપ્રમાણે બાધનું સ્વરૂપ જ નિરુપણ થઈ શકતું નથી. સિદ્ધાન્તમાં અવધાર્ય જ્ઞાનને માન્યું છે અને તેમ લેવાથી બાધનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ કહી શકાય તેમ છે. પરિણત જે અજ્ઞાન તેનો નિર્ણયિતા તે આધ છે. એ બાધનું લક્ષણ સિદ્ધાન્તમાં આપી શકાય છે. તેથી વ્યવહારની નિર્ણયિત કરવાથી બાધકની બાધકતા ઉપપન્ન થતી નથી માટે બાધકતાની અન્યથા અનુપપત્તિ એ પણ અવધાર્ય જ્ઞાનના સદ્ભાવને સાધે છે. તાત્પર્ય કે પરિણત અજ્ઞાનના પરિણામરૂપ મિથ્યાજ્ઞાન તથા રજતાદિરૂપ મિથ્યા અર્થને સ્વીકાર્યો વિના બાધનું નિરુપણ થઈ શકતું નથી તેથી અર્થોપપત્તિ પ્રમાણથી એ પ્રકારનું મિથ્યાજ્ઞાન તથા તન્મૂલભૂત અજ્ઞાન સિદ્ધ થાય છે.

માનવચંત્ર અને તે કેવી રીતે કાર્ય કરે છે.

૬

મનુષ્યને દીર્ઘ ધ્યાસની તથા ખાંડની શામાટે જરૂર પડે છે.

આપણે સર્વ ' યાક ' શબ્દનો ઉપયોગ નિયમ કરીએ છીએ, પરંતુ યાક એ શું છે, તેનું યથાર્થ સ્વરૂપ આપણે જાણતા નથી. યાક લાગે છે ત્યારે આપણા શરીરમાં કેવા પ્રકારનો ફેરફાર થાય છે, તેની કશી જ ખબર આપણને નથી. આપણને યાક લાગે છે ત્યારે તેનું જ્ઞાન આપણને થાય છે, પરંતુ તે વખતે આપણા શરીરમાં એવું શું થાય છે કે જેથી તે પ્રકારનું જ્ઞાન આપણને થાય છે, તે આપણે જાણી શકતા નથી. જ્યારે આપણને યાક લાગે છે ત્યારે આપણા શરીરના પ્રત્યેક અવયવઉપર, પ્રત્યેક શિરા તથા પ્રત્યેક પુટલિપર તેની અસર થાય છે. યાક લાગે છે ત્યારે શું થાય છે તે જાણવાને માટે એક પ્રાણીના પગના રનાયુઉપર નીચે પ્રમાણે પ્રયોગ પ્રયોગશાળામાં કરવામાં આવ્યો હતો.

એક પ્રાણીના પગની પીડીને કાપીને તેને પ્રયોગશાળામાં લેઈ જવામાં આવી હતી. પછી તેનાઉપર ઉત્તેજક વસ્તુવડે વારંવાર તેને ઉત્તેજિત કરનાર પ્રયોગો કરવામાં આવ્યા હતા. આરંભમાં આ અવયવ નિયમપ્રમણે કામ કરતો હતો. પછી તેની કામ કરવાની શક્તિ ઓછી થતી જતી હતી. અવયવને કામ કરવાનો આધાર તેના સંકેત અને વિકાસઉપર રહે છે. તે પ્રમાણે તે અવયવનો સંકેત અને વિકાસ નિયમપ્રમાણે આરંભમાં તો થયા કરતો. પણ પછી જેમ જેમ સમય થતો ગયો તેમ તેમ આ સંકેત અને વિકાસ નિયમ થતો ગયો. અર્થાત્ પ્રથમનાં કલાકમાં તેનો સંકેતવિકાસ જેટલા વખત થતો તે ૧૧ કલાક પછીના કલાકમાં ઓછા વખત થતો. આ પ્રમાણે તેની શક્તિ ઘટનાં ઘટનાં પછી તે કાર્ય કરતો અટકી જતો. જેમ જેમ આ અવયવનો નિયમ સંકેતવિકાસ થતો તેમ તેમ તેને યાક લાગતો હતો, એમ આપણે કહીશું. પછી જ્યારે તે અવયવ કાર્ય કરતો અટકી જતો ત્યારે તેને જેટલો વેગ આપવામાં આવતો હતો તેથી અધિક વેગ આપવામાં આવતો અને તેથી તે પુનઃ કાર્ય કરવા મંડતો. આપણા શરીરમાં રનાયુઓને ગતિ કે વેગ આપનાર શરીરના વિવિધ ભાગમાં રહેલા જ્ઞાનતંતુઓ છે. આ જ્ઞાનતંતુઓ જ્યારે ગતિ આપે છે ત્યારે રનાયુમાં વેગ આવે છે, તેનો સંકેત કે વિકાસ થાય છે અને તે કાર્ય કરે છે. કારણ કે કોઈ વસ્તુ આપણે લેવી છે. આ વિચાર આવતાં હાથવડે તે વસ્તુ લેવાની છે તો તે ભાગમાં રહેલા જ્ઞાનતંતુઓમાંથી તેને વેગ મળે છે અને તે ભાગના જેવી જરૂર છે તે અવયવગત રનાયુનો સંકેત કે વિકાસ થાય છે અને તે વસ્તુ લેવાય છે. ઉપર આપણે જે કહી ગયા તે અવયવને આવો વેગ આપનાર વિજળી લગાડવામાં આવતી હતી. કેવી રીતે તેને વિજળી લગાડવામાં આવતી હતી તથા કેવી રીતે તેથી તે અવયવ કાર્ય કરતો હતો, એ વિસ્તારથી અત્ર આપણે જણાવ્યું નથી. કારણ કે જેમને આ શાખાનો અભ્યાસ નથી તેમને તે સમજવું કઠિન જણાય તેમ છે. આ વિષયમાં આવી જાણવાજેવી અનેક વાતોઓને આપણે ચર્ચીશું. અને જેમ જેમ વાચકની મતિ સૂક્ષ્મ થતી જશે અર્થાત્ આવા વિષયને અધિક સમજી શકે તેવી થતી જશે તેમ તેમ આપણે તેને અધિક સ્પષ્ટ કરતા જઈશું; અર્થાત્ અધિક સૂક્ષ્મ જાણતને આપણે ચર્ચતા જઈશું.

ઉપર આપણે જણાવી ગયા તે પ્રમાણે જ્યારે એક વખત થાકી ગયેલા રનાયુને વધારે વેગ આપનામાં આવતો ત્યારે તે પુનઃ કાર્ય કરવા મંડતો, પણ પરિણામે તે થાકી જતો. અને તેટલા વેગથી તે કાર્ય કરી શકતો નહિ. પણ તેને અધિક વેગની અપેક્ષા રહેતી. છેવટે એક સમય એવો આવતો કે આ અવયવને ગમે તેટલો ઉત્તેજિત કરવામાં આવતો તોપણ તે કાર્ય કરી શકતો નહિ, અર્થાત્ તે મંરી જતો. આ સ્થિતિમાં તેને ઉત્તેજક વસ્તુવડે ગમે તેટલો ઉત્તેજિત કરવામાં આવતો તોપણ તે કાર્ય કરી શકતો નહિ, એવી સ્થિતિમાં તે આવી જતો કે એવી સ્થિતિ તેની થઈ રહેતી.

આ પ્રમાણે શાથી થતું, એ પ્રશ્ન આપણને અત્ર યાચ છે જ. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં શારીરશાસ્ત્ર જણાવે છે, કે તે રનાયુગત શિન્નકોમાં કાર્બ એવો રાસાયણિક ફેરફાર થાય છે, કે જેથી તેની એવી સ્થિતિ થઈ રહે છે. આ શાસ્ત્ર આટલું જ કહીને અટકતું નથી, પણ તેવો ફેરફાર થાય છે એટલે શું થાય છે તેનો પણ વિચાર કરે છે. આ જે રનાયુ છે તેના જો આપણે નાના નાના વિભાગ કરી નાખીએ તો જણાય છે, કે તે સદૃશ 'પ્રોટોપ્લાઝમ' નો બનેલો છે. 'પ્રોટોપ્લાઝમ' એ મનુષ્યના, પ્રાણીના તથા વનસ્પતિના શરીરમાં રહેલું મૂળ જીવંત દ્રવ્ય છે. હવે આ 'પ્રોટોપ્લાઝમ' ને ગતિમાં મૂકવાને માટે જે જે દ્રવ્ય કે જે વસ્તુની જરૂર છે તે 'ઓક્સીજન' અને 'કાર્બોહાઇડ્રેટ' (રટાર્ચ તથા શુગર) છે. આ પ્રમાણે કાર્ય કરવામાટે 'ઓક્સીજન' ની મનુષ્યને જરૂર પડે છે. વળી ખાંડ ખાવામાં આવે છે તેથી 'કાર્બોહાઇડ્રેટ' ના બળવાથી કે તેનામાં રાસાયણિક ફેરફાર થવાથી તેમાંથી જે ઉષ્ણતા છુટી પડે છે તેથી રનાયુને ગતિ મળે છે, અને તેથી પણ તે કામ વિશેષ કરે છે, જે શરીરમાંથી 'કાર્બોહાઇડ્રેટ' ને તદ્દન કાઢી લેવામાં આવે તો, શરીર કંઈપણ કાર્ય કરવાને શક્તિ-માન રહેતું નથી, પણ તે જાણે તદ્દન થાકેલું કે મરેલું પડ્યું હોય તેવી સ્થિતિમાં રહે છે. તેથી આ જે વસ્તુઓની મનુષ્યને નિલ જરૂર પડે છે. થોડા વખતથી લશ્કરમાં મીઠાઈ આપવાનું પણ કાર્બોહાઇડ્રેટ પદાર્થો પશ્ચિમના દેશોમાં દાખલ કરવામાં આવ્યું છે, કારણ કે તેથી તે વધારે કામ કરી શકે છે, એમ અનુભવ થયો છે. નાનાં બાળકોને પણ રસભાગિક રીતે ગળ્યા પદાર્થોઉપર અધિક રસિ રહે છે, કારણ કે તે આખો દિવસ રમ્યા કરે છે, અને તેથી આ વસ્તુ તેમના શરીરમાં વિશેષ વપરાતી હોવાથી તેની તેમને વધારે જરૂર પડે છે. ઘણા મનુષ્યો બાળકોને તેમ જ મોટા મનુષ્યોને ખાંડ કે ખાંડના પદાર્થો ખાવાથી હાનિ થાય છે, એમ માનીને બીલકુલ ખાંડનો ઉપયોગ કરવા દેવા નથી કે દરતા નથી. આનો પરિણામ હાનિમાં જ આવે છે. પ્રમાણુકરતાં વધારે ખાંડ નહિ ખાવી જોઈએ, પણ જરૂર પડતી ખાંડનો તો ઉપયોગ કરવો જ જોઈએ. આપણને ખાંડ ખાવાની ઇચ્છા થાય છે, એ જ દર્શાવે છે કે તેની શરીરમાં જરૂર છે. કાર્બોહાઇડ્રેટ ખાવાની ઇચ્છા સામાન્યે થાય છે, તેનું જે કારણ બોળી કાઢવામાં આવે તો શારીરશાસ્ત્રના નિયમપ્રમાણે દબાવ્યા આપણે જણાવી ગયા તે પ્રમાણે કે ધને કાંઈ કારણ મળી આવતું જ. પણ તે જણવાને માનવ યંત્રનો અભ્યાસ બરાબર રીતે કરવો જોઈએ. દીર્ઘ શ્વાસ લેનાર મનુષ્યો અધિક કામ કરી શકે છે. તથા તેમને થાક ઓછો લાગે છે, અથવા લાગે હોય છે તો જલદી ઉતારી નાખે છે, એ આપણને અત્ર અધિક રપટ થાય છે જ. તેથી દીર્ઘ શ્વાસ લેવાનો અભ્યાસ પ્રત્યેક મનુષ્યે પાડવાની જરૂર છે. દીર્ઘ શ્વાસ લેવા, એનો અર્થ કે શરીરયંત્રમાં કાર્ય કરનાર બળનો અર્ધિક સંચય કરવો.

૨

મગ્ગતત્તુચૂદ્ધતી અદ્ભુત સહિષ્ણુતા.

‘ક્રાબોહાઇડ્રેટ’ (સ્ટ્રાચ તથા પાંડ) ‘ઓક્સીજન’ સાથે મળે છે ત્યારે નવા તેનું પૃથક્કરણ થાય છે ત્યારે તેમાંથી જે નકામા પદાર્થો થાય છે. આ જ તેમાં ‘એસીડ’ ના શુભોદ્ભવ છે. આ જે પદાર્થો તે ‘કારબન ડાયોક્સાઇડ અને લેક્ટીક એસીડ’ એ જ છે. આ પદાર્થો જ્યારે નૂન પ્રમાણમાં શરીરમાં હોય છે ત્યારે ‘પ્રોટોપ્લાઝમ’ ની હલનચલન શક્તિની તે વિરુદ્ધ કાર્ય કરે છે તથા તેની જગારે સ્નાયુઓ ઉપર અસર થાય છે ત્યારે, તે યાકી ગયાનું જાન કરાવે છે. કોઈ પણ સ્નાયુ કે જેણે કોઈ પણ કામ કર્યું નથી, તેને જો આ પદાર્થો લગાડવામાં આવે છે તો તે કામ કરીને મળે યાકી ગયો હોય, એમ જણાય છે. આ પ્રમાણે હોવાથી આ જે પદાર્થોને શ્રમ ઉપગમનનાર પદાર્થો કહેવામાં આવે છે. ‘પ્રોટોપ્લાઝમ’ ને આ પદાર્થો હાનિ કરનાર છે. કારણ કે જેટલું કાર્ય તેણે કરવું જોઈએ તેટલું કાર્ય આ પદાર્થોના સ્પર્શ થવાથી તે કરી શકતો નથી.

આ જે વિના પણ થાકને પ્રકટાવનાર, જેને આપણે થાક કહીએ છીએ તે રિયતિને પ્રકટાવનાર બીજા પદાર્થો પણ છે, જેમાંના કેટલાક સારી રિયતિમાં પણ ઉત્પન્ન થાય છે તથા કેટલાક રોગગ્રાણી રિયતિમાં પણ પ્રકટ થાય છે. આ પદાર્થોમાંના B-oxytyric Acid છે. આ પદાર્થ જેને મધુપ્રમેહ થયો હોય છે તેના શરીરમાં વિશેષ પ્રમાણમાં હોય છે. અને તેથી જ આવા મનુષ્યો સદાજ કામ કરતાં યાકી જાય છે, જે મનુષ્ય શુભે મરતો હોય છે તેના શરીરમાં પણ આ પદાર્થ ઉત્પન્ન થાય છે.

તોપણ હજી આ સંબંધમાં એમ માનવામાં આવે છે, કે હજી પણ વૈદ્યશાસ્ત્ર બીજા પદાર્થો ખોળી કાઢશે કે જે શ્રમને ઉપગમનનાર હોય.

‘કારબન ડાયોક્સાઇડ’ જેવા પદાર્થો જ્યારે લગાડવામાં આવે છે ત્યારે તે અધિક વેગથી સંકોચ વિકાસનું કામ કરવા મંડે છે. અને આ પ્રમાણે થવાથી તે જલદી યાકી જાય છે, શ્રમિત થઈ જાય છે.

જ્યારે શરીરના વિવિધ અવયવો શ્રમિત થઈ જાય છે ત્યારે તે પ્રમાણથી જાણું કાર્ય કરે છે. જેમાંથી વિવિધ રસ ઝરે છે તેવી અગિયો જ્યારે શ્રમિત થઈ જાય છે ત્યારે તેમાંથી જોઈ પ્રમાણમાં રસ નીકળે છે. મૂત્રપિંડ (Kidney) જ્યારે યાકી જાય છે ત્યારે તેની અંદરના પુરોનું જે આસ્તર (Epithelium) હોય છે તે લોહીમાંથી મૂત્રમાં જતા ‘એલ્યુમીન’ ને અટકાવી શકતું નથી. થકી ગચ્છેલું રક્તારાવ (Heart) વિકાસને પામે છે, તેના ધનકારા વધે છે, તે અનિયમિત થાય છે, અને તેના જે વિશ્રાંતિનો વચનો વખત હોય છે તે ટુંકો થતો જાય છે, અને પરિણામે તે કાર્ય કરવું અટકી પણ જાય છે.

પ્રસંગે શ્રમ ધણે ચતાં શરીરની ઉજ્યુતા ધણી વધી જાય છે અને તેને પ્રસંગે જરૂર પણ આવી જાય છે. તોપણ મગ્ગતત્તુચૂદ્ધતા થાકસંબંધી જ્યારે અ.પણે વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે આપણને તેમાં ધણે રસ પડે છે. આ સંબંધમાં શોધ તથા પ્રયોગ કરનાર ચારો-ચિંતાશીલ પુરુષો કહે છે, કે આ દિશામાં તેમણે હજી નહિજેવો જ માર્ગ કાપ્યો છે. તોપણ મગ્ગતત્તુચૂદ્ધતાકારી ક્યાં ચિહ્નતા થાય છે તે જોઈ શકાય છે, અને તે ઉપરથી આ સંબંધમાં તેમણે શોધ કરી છે.

પતંગ ઉરાડનાર છોકરો.

એક દિવસે રાત્રે નવ વાગે એક છોકરો પતંગ ઉરાડતો જોવામાં આવ્યો હતો. તેણે તેની પતંગ ઉરાડવાનું માત્ર અઢ્યારે રાત્રે જ શરૂ કર્યું હતું એમ નહિ, પણ તેણે તે કામ પથારીમાંથી ઉઠતાં બરાબર સવારમાં શરૂ કર્યું હતું. તેને આ કામમાં એટલો આનંદ જણાતો કે કંઈ કહેવાની વાત નહિ. તેનાં માતાપિતા તેને ધણુંએ કહેતાં, કે “તું હવે પતંગ ઉરાડવાનું રહેવા દે. રાતના નવ વાગ્યા છતાં હજી તું તારી પતંગને ઉડાતો નથી, એ તું કેટલો મૂર્ખ છે. આમાં તે તને આટલો બધો શો રસ પડે છે? જરા કરીને જોસ તો ખરો. આ જ સવારનો તે આ જ બધો માંડ્યો છે. તને થાક પણ લાગતો નથી! વળી એવો તે તું કેવો રસીયો છે કે રાતના નવ વાગ્યા છતાં હજી તું પતંગ હાથમાંથી મૂકતો નથી.” આ પ્રમાણે તેનાં માતાપિતા તેને ધણુંએ કહેતાં, પણ તેને પોતાની પતંગ હાથમાંથી મૂકવી ગમતી નહિ. તેણે આખો દિવસ પતંગ ઉરાડી હતી, અને અઢ્યારે પણ રાતના નવ વાગ્યા હતા, છતાં તેને આમાં એટલો રસ પડતો, કે તેને તેમાંથી નિરૂત્થ થવું સ્વપ્ન નહિ. રસ્તે જનાર જે જુએ તે તેને જોઈને આશ્ચર્ય પામે, અને કહે, કે ‘આ છોકરો ખરો! રાતના નવ વાગ્યા ત્યાંસુધી હજી પતંગ ઉરાડ્યા જ કરે છે.’ આમાં તે એને શો રસ પડતો હશે, આમાં તે એને શું સુખ જણાતું હશે, આમાં તે એને શું આનંદ મળતો હશે, એમ વિનિષ્ક ઉદ્ગાર જે જે તેને જોતા તે કાઢતા, તથા તેની પ્રવૃત્તિ જોઈને આશ્ચર્ય દર્શાવતા.

આપણને પણ આ છોકરાની પ્રવૃત્તિ જોઈને, એમ લાગે છે કે પતંગ ઉરાડવામાં તે તેને શો રસ પડતો હશે, કે રાતના નવ વાગ્યાસુધી તે તેને ઉરાડ્યા કરતો હશે. બાલકોને આવી જેમાં કંઈ સાર હોતો નથી તેવી પ્રવૃત્તિ કરવી, અને તે પણ ધણો સમય કરવી ધણું જ સ્વે છે, એમ ઉપરની વાર્તા વાંચીને આપણને થયાનિના નથી જ રહેતું.

પણ આ દૃષ્ટાંત આપવાનું કારણ શું છે, તે વાચકોના લક્ષમાં નહિ જ આવ્યું હોય. આવા સાદા દૃષ્ટાંતમાંથી પણ આપણને ધણો ઉપદેશી બોધ મળી શકે છે, એ જ્યારે એ દૃષ્ટાંતને આપણા જીવનમાં લગાડીશું ત્યારે સ્પષ્ટ થશે.

આપણે પૂર્વોક્ત બાળકની પ્રવૃત્તિ જોઈને એમ કહીએ છીએ, કે અહો! બાળકો નિરર્થક પ્રવૃત્તિમાં કેટલો બધો સમય ગાળે છે તથા કેવા સામાન્ય આનંદમાં તે મગ્ન રહે છે; પણ આશ્ચર્ય એ છે, કે આપણે આ બાળકના જેવી જ પ્રવૃત્તિ કરીએ છીએ. બાળક તો દિવસમાં અમુક કલાક કે કલાકો જેને આપણે માલવિનાની પ્રવૃત્તિ કહીએ છીએ તેવી પ્રવૃત્તિ કરે છે, પણ આપણે તો આપણા આખા જીવનમાં તેવી અનેક પ્રવૃત્તિઓ કરીએ છીએ, અને તે છતાં મહદાશ્ચર્ય એ છે, કે આપણે અર્થવાળી પ્રવૃત્તિ કરીએ છીએ એમ માનીએ છીએ, અને આપણને પોતાને આપણે વધારે ડાહ્યા અને અનુભવી માનીએ છીએ. દીંગલો દીંગલી, ભમરડો, લખોટી, કે એવી જ બીજી રમવાની ક્ષુદ્ર વસ્તુઓમાં બાળક જેમ પરમ આનંદ માને છે, તેમ આપણે પણ તેવી જ દીંગલાદીંગલી જેવી વસ્તુઓમાં જ પરમ આનંદ માનીએ છીએ અને મનુષ્યજન્મને જાણે સાર્થક કરના હોય એ તેમ ગણીએ છીએ. પરંતુ જે અધિક વિચાર કરીશું તો જણાશે કે આપણે પણ આ બાળકની જ રિચનિર્મા

અંતઃકરણની જેવી સ્થિતિ થાય છે, તેવી જ સ્થિતિ પોતાની ઇચ્છાવિરુદ્ધ થતાં આ મોટા ગણાતા પુરુષોની પણ થાય છે. નાનાં બાળકો ત્યારે એકાંકી મળે છે ત્યારે સદજ સ્વપ્નમાં જેમ તે લડે વટે છે, તેમ આ મોટા મનુષ્યો પણ પરસ્પર અનેક પ્રસંગે લડે વટે છે. બાળકો બીજી ક્ષણે આવી વાર્તાને ત્યારે ભૂલી જાય છે, ત્યારે આ મોટા મનુષ્યો આવી ક્ષેત્રને ઉપગમનનાર, કે અશાંતિને પ્રકટાવનાર બાળને ભૂલી જતા નથી, એટલી તેમનામાં વિશેષતા હોય છે ! બાળકને જમવાનું કોઈ પ્રસંગે મળનાર હોય છે તો તેના આનંદમાં તે જેમ આખો દિવસ રહે છે, તેમ આ મોટા ગણાતા મનુષ્યો પણ જમનાના તથા એવા જ બીજા વિચારમાં એક બે કલાક નાંદ પણ કલાકોના કલાકો કે આખો દિવસ કાઢી ન બે છે. ત્યાર જણ મળીને જમવાની કોઈ પતરાળી પાછળ સવારથી સાંજ સુધીનો સમય ગાળે છે, અને તેમ છતાં તે પોતાને બાળકકરતાં મોટા સમજે છે. કોઈ કોઈને કપડાંનો એટલો શોખ હોય છે, કે તેની પાછળ જ દરજીને ત્યાં કલાકોના કલાકો ગાળે છે. આવી અને આવી અસંખ્ય પ્રવૃત્તિમાં ખરું કહીએ તો રમતોમાં મોટા ગણાતા મનુષ્યો પોતાના માનવ હૃવનનો ઘણો સમય કે સર્વ સમય ગાળે છે; તો કહો આ મોટા મનુષ્યો પણ શું બાળકો નથી ? આ મોટા મનુષ્યો પણ શું પેલા પતંગ ઉડાડનારા છોકરા જેવા નથી ? છે જ.

ઉપર આપણે કહી ગયા તેવી પ્રવૃત્તિ અંતઃકરણની સ્થિતિને કેટલી વધારનાર છે ? હૃદયમાં ઉચ્ચ ઉચ્ચ મુખની કળાને કેટલા અંશમાં પ્રકટાવનાર છે ? ગંગ, દ્રેષ, ક્લેશ આદિને કેટલા અંશમાં ન્યૂન કરનાર છે ? પ્રતિપદે મનુષ્યને ઉન્નતિશૂંગઉપર કેટલા વેગથી ચઢાવનાર છે ? બાળક જેવી સ્થિતિમાંથી યથાર્થ મનુષ્યની સ્થિતિમાં, તથા મનુષ્યની સ્થિતિમાંથી દેવ, ઈશઆદિની આતિ ઉન્નત સ્થિતિમાં કેટલા અંશમાં લાવનાર છે ?

આ સર્વ પ્રવૃત્તિઓ ઉપર આપણે એ જ આપી શકીએ તેમ છે કે આમાંનું મનુષ્યની હાલની પ્રવૃત્તિ કંઈ જ કરી શકે તેમ નથી. અને આ પ્રમાણે જો આ સર્વ પ્રવૃત્તિ કંઈ વારતત્વ હિત મનુષ્યનું કરી શકે તેમ નથી, તો પછી તેવી પ્રવૃત્તિ બાલકના જેવી જ છે, એ સુરપટ જ છે.

ભલે મનુષ્યો ! તમે ઉત્તમ ગૃહ, ઉત્તમ અધ્યક્ષ, તથા ઉત્તમ વસ્ત્રાદિને મેળવો, પણ એટલું લક્ષમાં રાખજો, કે આ સર્વ મેળવીને તમે કૃતકૃત્ય થઈ શકનાર નથી; કૃતકૃત્ય થઈ શકનાર નથી, એટલું જ નહિ, પણ યથાર્થ મુખશાંતિને પણ મેળવી શકનાર નથી. કેવલ આ સર્વ મેળવવા પાછળ હૃવનજેવી અમૂલ્ય વસ્તુનો બચ કરવો, એ વિવેકીની દૃષ્ટિથી યોગ્ય ગણાઈ શકે તેમ નથી. આ સર્વની સાથે અંતઃકરણમાં સ્થિરતા જેથી વધે, જેથી હૃદયમાં શાંતિ વધે, જેથી પ્રગતિપંથમાં તમારી વૃદ્ધિ થાય, રાગ દ્રેષ આદિ તમારા અંતરમાંથી ન્યૂન થાય, પ્રસન્નતા, યથાર્થ પ્રસન્નતાનો અનુભવ થાય, એ સર્વને પણ તમારે મેળવવાની જરૂર છે. આ વિના તમારી મેળવેલી બીજી બધી વસ્તુઓ બાળકનાં રમકાં જેવી છે, અને તમને એક બાળકની સ્થિતિમાં જ હંમેશાં રાખી મૂકનાર છે. તમે ભલે પચાશ વર્ષના હો, કે એંશી વર્ષના હો, તમે ભલે પચાશ રૂપિયા કમાતા હો કે પાંચ લાખ રૂપિયા કમાતા હો, તમે એક છુંપડીમાં રહેતા હો કે કોઈ મોટા મહાલયમાં રહેતા હો, પણ જો

સન્નિશ્ચયમાં સ્થિર થયાવિના ઈષ્પિસંતાર્થ સિદ્ધ થતા નથી.

૫૬ (આનંદમાં ફરતે રે; એ કવ.)

સન્નિશ્ચયમાં તું ઠરતે રે, સ્થિરતાને તું ધરતે રે,

ઈષ્પિસત પદને પામવા હો છ,

નિશ્ચયવિણુ નવ ઉત્તતિ તારી થાય;—

નિશ્ચયવિણુ દૃઢતા કઠી તુંથી ન સ્વરૂપ સધાય,

દૃઢતાવિણુ પ્રગતિપથે તુંથી ન સઘ વધાય,

પ્રગતિવિણુ લક્ષ્ય સ્થળે, તુંથી ન ઝટ પહોંચાય,

તું નિશ્ચયથી નવ સરતે રે,

ઈષ્પિસત૦

આ કરું તો ઉપતે મને, સત્વર અતિશય સુખ,

તે કરું તો સત્વર થશે, વિદ્વર માઝું દુઃખ,

અમુક ક્યોથી લાગશે, મારી સર્વે ભુખ,

ઘડી ઘડીમાં આમ ન ફરતે રે,

ઈષ્પિસત૦

ગુરુઈશ્વરમાં તું ધરે, શ્રદ્ધા ઉર અપાર,

અન્ય ક્ષણે દીસે નહિ, શ્રદ્ધા પણ તલભાર,

વિચારનો તુજમાં દીસે, ઠંગધણે ન લગાર,

કૃતિ આવી તુજ પરહરતે રે,

ઈષ્પિસત૦

એક ક્ષણે નિઃશંક થઈ, ફરતો તું મહામસ્ત,

શંકાવિપર્યયથી દીસે, અન્યક્ષણે ભયત્રસ્ત,

એક ઘડી નવ રહી શકે, તુજ વૃત્તિથી સ્વસ્થ,

આ સ્થિતિ દુઃખદ તુજ હરતે રે,

ઈષ્પિસત૦

સનિશ્ચય ત્યજી ભવવિષે, અહીં તહીં શીદ અથડાય;

ગુરુઈશ્વરઅનુગ્રહ સજી, કાં ના સ્થિર તું થાય,

સન્નિશ્ચયસમ છે નહિ, બીજા શ્રેષ્ઠ ઉપાય,

તે સજી સુખી નિજને ઠરતે રે,

ઈષ્પિસત૦

કાર્ય સહજ નિશ્ચયવિના, પણ નવ સિદ્ધ કરાય,

ગુરુઈશ્વર તો શી રીતે, નિશ્ચયવિણુ વરાય,

આત્મતત્ત્વ નિશ્ચયવિના, કેવી રીતે લખાય,

સજી નિશ્ચય ઈષ્પિસત વરતે રે,

ઈષ્પિસત૦

જો હિત ઇચ્છે તાડું તો, શંકાદિ સહ ત્યાગ,
સન્નિશ્ચયમાં સ્થિર થઈ, કર ગુરુપદ અનુરાગ,
હઠી અજ્ઞાન સકલ દુઃખદ, આત્મપદે તું જાગ,
પછી યથેચ્છ તું વિચરશે રે,

ઈન્દ્રિયસત્ત્વ

માનસ વ્યાધિ.

ધણા મનુષ્યો શરીરનો કોઈ વ્યાધિ ન થાય તેને માટે ધણી જ સાવધાનતા રાખે છે. તેઓ સારી રીતે સાણ ચોળીને સ્નાન કરે છે, સ્વચ્છ કપડાં પહેરે છે, ખાવાપીવામાં પણ અનેક પ્રકારની સાવધાનતા રાખે છે. ટાટો કોઈ પદાર્થ તે ખાતા નથી તથા જેથી શરીરમાં કોઈ અવ્યવસ્થા થવાનો સંભવ હોય તેવો પદાર્થ ખાવાથી દૂર રહેવાની સાવધાનતા તે રાખે છે. કોઈ પણ દિવસ વધારે ન ખાઈ બેસાય તેની કાળજી તેઓ હંમેશાં રાખે છે. અને આ પ્રમાણે અનેક રીતે તેઓ સાવધાન રહે છે. આ પ્રમાણે સાવધાન રહેવાથી તેમનું આરોગ્ય સ્વચ્છાય છે, અને તે શરીરે સુખી રહે છે. આ મનુષ્યો સુખને ભોગવવાની ઇચ્છાવાળા હોય છે. જો કે પ્રત્યેક મનુષ્યની જ તેવી ઇચ્છા હોય છે, પણ સર્વ અંશમાં તેમને જે સુખ મળતું જોઈએ તે મળતું નથી. આવા મનુષ્યો કંઈ સર્વ અંશમાં સુખી છે એમ કહી શકાતું નથી, કે તે પ્રમાણે તેઓ સર્વ અંશમાં સુખી હોય, એમ પણ જોવામાં આવતું નથી. તેથી આમાં અધિક સુખી થવાને માટે મનુષ્યોએ કંઈક અધિક જાણવાની જરૂર છે, તથા ખીલ નિયમોનું પાલન કરવાની જરૂર છે. આ નિયમો તે મનના નિયમો છે. જો મનુષ્ય માત્ર એકલા શરીરના જ નિયમો પાળે છે અને મનના નિયમોને તદ્દન વિચારી મૂકે છે, તો તેને જે અધિક અંશમાં સુખ મળતું જોઈએ તે મળતું નથી. તેમ જ મનના નિયમોને નહિ પાળનાર શરીરે સર્વ અંશમાં નીરોગ જ રહે છે એમ પણ બનતું નથી. કારણ કે શરીરને અને મનને નિહટનો સંબંધ છે, મનના નિયમોનો ભંગ કરવાથી શરીરની પણ તેના ઉપર અસર થાય છે, અને તેથી કોઈ કોઈ વ્યાધિ થઈ આવે છે ધણા શ્રીમાન મનુષ્યો શરીરના નિયમોનું મોટે ભાગે પાલન કરે છે, છતાં તે વિરિધ વ્યાધિવાળા હોય છે, તેનું કારણ એ છે કે તે મનના નિયમોનો ભંગ કરે છે. અને તેને પરિણામ વિરિધ વ્યાધિમાં આવે છે. વ્યાધિને કોઈ કોઈ મનુષ્યો એકલા શરીરના જ નિયમોના ભંગથી પ્રકટલી રિચલિતરીકે સ્વીકારે છે, પણ તેનું છેક નથી. જેમ શરીરના નિયમોનો ભંગ થવાથી વ્યાધિ થાય છે, તેમ મનના નિયમોનો ભંગ કરવાથી પણ વ્યાધિ થાય છે. કારણ કે ઉપર જણાવી ગયા તે પ્રમાણે શરીરને અને મનને અત્યંત નિહટનો સંબંધ છે.

શરીરના કોઈ વ્યાધિવાળાને જેમ સુખનું જ્ઞાન થતું નથી તેમ મનના વ્યાધિવાળાને પણ સુખનું જ્ઞાન થતું નથી. શરીરના વ્યાધિવાળા જેમ અનેક મનુષ્યો જગતમાં જોવામાં આવે છે, તેમ મનના વ્યાધિવાળા મનુષ્યો પણ અનેક આ જગતમાં છે, અથવા તો શરીરના વ્યાધિવાળા મનુષ્યો કરતાં મનના વ્યાધિવાળા મનુષ્યોની સંખ્યા વિશેષ છે. મોટાં મદાલસોમાં અનેક પ્રકારની સંપત્તિની અનુકૂલતામાં રહેનાર મનુષ્યોને જોઈને આપણે એ અનુ-

નિયમિતપણે તથા વ્યવસ્થાથી કામ કરો અને કરાવો.

ધણા મનુષ્યો કે જેમને પોતાને નિયમિત કે વ્યવસ્થાથી કામ કરવાની ટેવ હોતી નથી તેના મનુષ્યો પોતાના હાથ નીચેનાં મનુષ્યો પાસેથી પણ નિયમિત કે વ્યવસ્થાથી કામ લેઈ શકતા નથી. જે મનુષ્યોને નિયમિત કે વ્યવસ્થાથી કામ કરવાની ટેવ હોય છે તે જ નિયમિતપણી કે વ્યવસ્થાની કિંમત સમજે છે તથા તે જ નિયમિતપણે તથા વ્યવસ્થાથી પોતાના તામાના માણસોપાસેથી કેમ કામ લેવું તે જાણી શકે છે.

ધણા મનુષ્યો ઘરમાં આકર પુત્રો વાળતો હોય છે અને તે કામ તેણે પૂરું કર્યું હોતું નથી તેટલામાં તો તેને કહે છે, જા આ બે લૂગડાં હમણાને હમણા જ ધોઈ લાવ. તે ધોઈને આવે છે, એટલે તેને કહેવામાં આવે છે, જા આ ટપાલ દોડતો જઈને નાખી આવ તે નાખીને આવે છે, એટલે તેને કહેવામાં આવે છે, જો પેલાં આઢાનાં વાસણો પડેલાં છે તે પહેલાં સાફ કરી નાખ. તે કરી નાંખે છે, એટલામાં તેને કહેવામાં આવે છે, કે જો, અમુક ચોરડામાં અમુક વસ્તુઓ પડેલી છે તે અમુક ઢેકાણે જઈ લેઈ જા. તેમાં તે રોકાય છે અને તે કામ અર્ધું કર્યું નથી હોતું એટલામાં તો તેને બીજું કામ જતાવવામાં આવે છે. પુત્રને કાઢવાનો તેને ઢેકાણે રહે છે. લૂગડાં ધોવાનો તેને જે વખત હોય છે તે વીતી જાય છે અને કદાચ તે રહી જાય છે. ખાવાનો તેનો વખત પણ વીતી જાય છે, જેથી તે મોઢો ઘેર ખાતા જાય છે અને તેથી તે તેના લાભ લેખને મોઢો આવે છે. થોડા જ દિવસમાં તે અનિયમિત થઈ જાય છે તથા વ્યવસ્થા વગર કામ કરે છે, જેનો પરિણામ એ આવે છે, કે તે એક પણ કામ સારી રીતે કરતો નથી. તેણે એક કામ હાથમાં ટીકું હોય છે, અને તેને બીજું કામ જતાવવામાં આવે છે તો તે તેને ઢેકાણે જ રહે છે. અને બીજું કામ ત્રીજું કામ જતાવતાં તેને ઢેકાણે રહે છે. આ પ્રમાણે તેના કામમાં કંઈ જ ઠંઠકો રહેતો નથી. થોડા દિવસમાં તેને મોટે શેઠ અભિપ્રાય બાંધે છે, કે તે આકર ના લ.વક છે અને હાડકોનો હરામ છે. જ્યારે આ મનુષ્યને લાવવામાં આવ્યો હતો ત્યારે તે ધણો જ હુશિયાર હતો, પણ આજે તેની હુશિયારી ક્યાંએ આવી ગઈ છે અને તે નાલાયક ઠરે છે. આતું કારણ તેના શેઠની કેળવણી જ છે. તે શેઠનું કામ તો જમડે છે, પણ તે મનુષ્યનું બીચારાતું જીવન પણ ખરાબ થાય છે. એનો એ જ નાસ્કર બીજા શેઠને ત્યાં જતાં ધણો હુશિયાર ગણાય છે અને કામ કરવામાં ચોકસ તથા કાળજીવાળો લેખાય છે. કારણ એ છે, કે તેની પાસે કેમ કામ લેવું તે આ શેઠને સારી રીતે આવડે છે. તેને તે શેઠ અમુક અમુક કામ કરવાનાં છે તે પ્રથમ જણાવે છે તથા તે ક્યા સમયે કરવાનાં છે તે પણ જણાવે છે. તે કેટલું કામ કરી શકે તેમ છે તે પણ પોતાના મનમાં નક્કી કરે છે, અને તેટલું જ કામનું પ્રમાણ તેને સોંપે છે. તે એક કામ કરતો હોય છે ત્યારે બીજું કામ તેને જતાવવામાં આવતું નથી. તેના કામમાં કંઈ પણ ડખલ કરવામાં આવતું નથી. તે સ્વતંત્રતાથી અને પ્રસન્નતાથી પોતાનું કામ કરે છે અને તેથી શેઠને સંતોષ ઉપજે છે. ન છુટકે જ કોઈ પ્રસંગે તેને વચગાં બીજું કામ જતાવવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે

હોવાથી તે તેનું કામ બરાબર નિયમિતપણે વ્યવસ્થાથી કર્યું જાય છે અને તેને સતોષ રહે છે તથા તેના શેઠને પણ સતોષ ઉપજે છે.

ઘરમાં સ્ત્રીની સાથે પણ મનુષ્યો આ જ પ્રમાણે વર્તે છે. એક પણ કામ તેને સ્વતંત્રતાથી કે વ્યવસ્થાથી કરવા દેતા નથી. એક કામમાં બીજું અને બીજામાં ત્રીજું કામ તેને બનાવે છે, જેનો પરિણામ એ આવે છે, કે તે બીયારી કંટાળી જાય છે અને એક પણ કામ સારી રીતે કરી શકતી નથી.

ધણા અમલદારો પણ પોતાના હાથ તળેના માણસોની આવી જ દુદ્દેશા કરે છે. તેમને એક કામ કરવા આપે છે, તે પૂરું કર્યું નથી હોતું એટલામાં તો બીજું જવાબવામાં આવે છે. બીજું પુરું નથી કર્યું એટલામાં તો ત્રીજું બનાવે છે. ત્રીજું કામ તે કરતો હોય છે, એટલામાં તેણે પહેલું કામ પૂરું કર્યું કે નહિ, તે પૂછવામાં આવે છે. તેણે તે કામ અધૂરું જ રાખ્યું હોય છે, અને તેવો જવાબ આપતાં તેને હપકો આપવામાં આવે છે, કે 'તું બેચક્ર છે, ગધેડો છે, મૂર્ખ છે, તને કામની કંઈ જ આવડ નથી. આગમુ છે.' વગેરે રાખદોષો તેને સારી રીતે હપકો દેવામાં આવે છે. તે બીયારો કંટાળી જાય છે. તેનું આલ્સુ હોય તો તે નોકરી મૂકી દેવાને પણ તૈયાર થઈ જાય છે. પણ નિર્વાહનું કોઈ સાધન નહિ હોવાથી તેને ઇચ્છા ન હતાં પણ તેને સ્વીકારવી પડે છે. પણ આ મનુષ્યનું ઇવન બરાબ થાય છે. તેનો ધણો સમય અચાંતિ અને પરિતાપમાં જ જાય છે, પણ આ પ્રમાણે યવાગાં તેના ઉપરી અમલદાર જ કારણભૂત છે.

તમારા હાથતળે એક કે એકથી અધિક મનુષ્યો કામ કરનાર હોય તો પ્રથમ તે કેટલું કામ કરી શકે તેમ છે તેનો નિર્ણય કરો. તે આઠ કલાક કામ કરી શકે તેમ હોય તો તેમને છ કલાકનું કામ સોંપો. છ કલાકનું કામ કરી શકે તેમ હોયતો ચાર કલાકનું કામ આપો. આ પ્રમાણે કરવાથી તે તેનું કામ ઉત્તમપણે કરી શકશે. તેને વ્યવસ્થાથી કામ કરવા દો પ્રત્યેક મનુષ્ય કામ કરવાની પોતાની એક શ્રેણી આપે છે. અને આ શ્રેણી તેની જ્યારે તોડી નાખવામાં આવે છે, ત્યારે તેને ધણું જ ખરાબ લાગે છે. તેનો ઉત્સાહ બંધ થઈ જાય છે તથા તે ગલાનિને વશ થાય છે. અને આ પ્રમાણે જો વારંવાર તેની કાર્યશ્રેણીમાં વિદ્યન કરવામાં આવે છે, તો તે એટલો ખિન્ન થાય છે, કે તેને પછી કંઈ જ કામ કરવું રચનું નથી તે નિરાશ થઈ જાય છે. તેના કામમાંથી ઉત્તમતામાત્ર નાશ પામે છે. તેણે પોતાનું કામ ઉત્તમ કરીને બતાવવું, એવું ધાર્યું હોય છે, પણ જ્યારે તેને વારંવાર ડબલ કરવામાં આવે છે ત્યારે તેનો તે નિશ્ચય ડગી જાય છે, જે પછી ભાગ્યે જ જીત થાય છે, કે સધાય છે. તે પછી માથાઉતાર ઉપરથી બતાવવાપુરવું જ કામ દરે છે. પણ આ તેના કામમાં દબે અતઃકરણ જોડાવું નથી. અતઃકરણને કે મનને તેમાં જોડવું જોઈએ તે પ્રમાણે જોઆવિના જ તે તે તેનું કાર્ય દરે છે, અને તેથી જેજેવું સારું થતું જોઈએ તે તેનું સારું નથી જ થતું. તેથી તેના કામમાં વારંવાર ડબલ કરો નહિ, પણ સાંતિથી તેને પોતાને તેનું કામ કરવા દો. તેનું કામ જેટલા સમયમાં તેણે કરવું જોઈએ, તેટલો સમય થતાં તેની પાસે તે કામ પૂરું થએલું જોવાને તમને કોઈ ના કહેવું નથી. પણ નાહક વચમાં તેને ત્રાસ આપો નહિ. કોઈ અગત્યનું કામ હોય તો તેને તે પહેલું કરવાને બસે કહો, પણ પછી તરત જ તેને એવો હપકો દો નહિ, કે તે અમુક કામ હજી કેમ નથી કર્યું ? ધણા અમલદારો કે જેમને કામની

ઐહી આવડત હોય છે, તે વારંવાર પોતાના હાથતળેના મનુષ્યોને ધમકાવ ધમકાવ કરે છે. પણ જે કુશળ અમલદારો છે, તે ધડીએ ધડીએ હાથ નીચેના માણસોને કંઈ જ કહેતા નથી. તે યોગ્ય સમયે જ તેમણે શું કામ કર્યું તે જોવાને હચ્છે છે.

ધણા મનુષ્યો દશ મનુષ્યોનું કામ ત્રણ મનુષ્યો પાસે લેવા હચ્છે છે, પણ તેનો પરિણામ તે કામ ઢંગધડા વગરનું થાય છે, તેમાં આવે છે. એક માણસ તે પોતે જેટલું કામ કરી શકે તેટલું જ કરી શકે, વધારે શી રીતે કરી શકે ? અથવા કદાચ કરી શકે તો કોઈ દિવસ કરી શકે પણ નિત્ય શી રીતે કરી શકે ? તેથી કામ વધારે હોય તો વધારે મનુષ્યોને યોગ્ય, અથવા તો કામ ઓછું કરે. નહિ તો મનુષ્યો કામ વધારે છે, કામ વધારે છે, કહીને તેમણે જેટલું કરવું જોઈએ તેટલું પણ કરતા નથી. તેથી હવેમાં સુખપૂર્વક મનુષ્યો જેટલું કામ કરી શકે તેટલું જ કામ તેમને આપો. અને આ પ્રમાણે તેમના ગતવસર કામ આપીને પછી તે કામ તેમની પાસે નિયમિતપણે કરાવો તથા ઉત્તમ રસયો, તો તે બંને યદ્ય શક્યો. તમે જાતે નિયમિતપણે તથા વ્યવસ્થાથી કામ ન કરી શકતા હો તો, બંને તમારા જીવનને તેવું રહેવા દેવું તમને યોગ્ય જણાવું હોય તો તેવું રહેવા દો, પણ બીજાના જીવનને તો નિયમવાળું તથા વ્યવસ્થાવાળું થવા દો. તેમના નિયમિતપણાને તથા તેમના કામની વ્યવસ્થાને ઠેંગ કરશો નહિ.

આપણે જાતે પણ જે વ્યવસ્થાવિનાશના હોદ્દાએ છીએ તો આપણા હાથતળેના માણસોને પછી કામ કરવું કઠિન પડે છે. ધારો, કે આપણે એક દિવસ છ વાગે ઉડીએ છીએ, બીજો દિવસ આઠ વાગે ઉડીએ છીએ, ત્રીજો દિવસ ચમે ત્યારે ઉડીએ છીએ, એક દિવસ દશ વાગે જમીએ છીએ, બીજો દિવસે બાર વાગે અને ત્રીજો દિવસે ચાર વાગે જમીએ છીએ, એક દિવસ નવ વાગે સૂઈએ છીએ, બીજો દિવસે અગીઆર વાગે અને ત્રીજો દિવસે આઠ વાગે સૂઈએ છીએ. હવે આપણા હાથતળે કામ કરનાર મનુષ્યને આપણા સંબંધનું જે જે કામ હોય તે કરતાં શી રીતે શ્રી શકવાનું ? તેથી આપણે જાતે પણ નિયમિત તથા વ્યવસ્થાવાળા જીવનવાળા થવું ઇચ્છે છે. જેના જીવનમાં નિયમિતપણું કે વ્યવસ્થા નથી, તેનું જીવન જીવન જ નથી. નિયમિતપણું તથા વ્યવસ્થાવિનાશના જીવનમાં યથાર્થ સુખ, યથાર્થ શાંતિ તથા ટૂંકીની યથાર્થ સ્વચ્ચતા હોતી જ નથી. તેથી યથાર્થ સુખ, શાંતિ તથા સ્વચ્ચત્તને અનુભવ કરવો હોય તો નિયમિત તથા વ્યવસ્થાવાળા જીવનવાળા થાઓ અને બીજાને તેવા કરો.

અભિનરૂપે અનુભવ કરાવવા ઇષ્ટપ્રતિ પ્રાર્થના.

પદ. (જસોદાના જાવા, ડાહ્યા સુભદ્રાના વીરા રે, એ વા.)

સાંજે રેજે મારી હું એ, માણું મારા વહાલા રે,

આજગા નહિ થાશે ધડીએ, છેલ છેગાળા રે.

યોવનરૂપે યદ્ય રહે, મુજ તનુના અણુમાં,

તે રૂપમાં મુજથી કદી, ચસશે નહિ જગરાય;—

સૂધ્ધો (Needles) વાપરવાની હોય છે. એક સૂધ્ધવાપરતાં એક ગાયન વાગે છે, બીજી સૂધ્ધ વાપરતાં બીજું ગાયન વાગે છે, અને ત્રીજી સૂધ્ધ વાપરતાં ત્રીજું ગાયન વાગે છે. આ પ્રમાણે એક જ યાજ્ઞીમાં છ ગાયન વાગે છે. આ પ્રકારની રેશ્મો-યાજ્ઞીમાં આપણા દેશમાં આવી પણ મળે છે અને તે ફરકે માત્ર જે રૂપવાની જ કિંમતમાં મળી શકે છે.

આ નિયમને ભૂલી જતા નહિ.

જેનું આપણે ચિંતન કરીએ છીએ તે આપણને મળે છે, એ એક વિશ્વનો નિયમ છે. આપણે જે સ્થિતિનું ચિંતન કરીએ છીએ તે સ્થિતિ આપણને પ્રાપ્ત થાય છે. આપણે સુખનું ચિંતન કરીએ છીએ તો સુખ મળે છે, દુઃખનું ચિંતન કરીએ છીએ તો દુઃખ મળે છે, શ્રીમંતાઈનું ચિંતન કરીએ છીએ તો તે અને નિર્ધનતાનું ચિંતન કરીએ છીએ તો તે મળે છે. આરોગ્યનું ચિંતન કરીએ છીએ તો તે અને રોગનું ચિંતન કરીએ છીએ તો તે મળે છે. આ પ્રમાણે જેનું ચિંતન આપણે કરીએ છીએ તે જ આપણને મળે છે.

આપણે આરોગ્યનું ચિંતન કરીએ અને આપણને રોગ આવે, સુખનું ચિંતન કરીએ અને આપણને દુઃખ આવે, એમ બનતું નથી. જે મનુષ્યને જે સ્થિતિ પ્રાપ્ત હોય છે, તે મનુષ્યનું ચિંતન તદનુકૂલ હોય છે જ. આ એક નિયમ અબાધિતપણે વિશ્વમાં પ્રવર્તે છે. જગતમાં અવલોકન કરીને જોઈશું તો જણાશે, કે મનુષ્યોને જે જે કંઈ પ્રાપ્ત થાય છે તે સર્વ તેમના ચિંતનવડે જ પ્રાપ્ત થાય છે, એમ આપણને જણાયાવિના નહિ જ રહે.

કોઈ કોઈ મનુષ્યો વિવિધ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થવામાં પ્રારબ્ધને, કોઈ યોગ (Chance) ને, અને કોઈ ઈશ્વરના અનુગ્રહને કારણ મળે છે, પણ આ સર્વનો ચિંતનમાં સમાવેશ થઈ જાય છે. પ્રારબ્ધ કહેા, યોગ કહેા કે ઈશ્વરનો અનુગ્રહ કહેા, પણ તે સર્વને ઉપગમનાર આ એક ચિંતન જ છે. જો મનુષ્ય આ એક જ નિયમનું યથાર્થ રીતે પાલન કરે છે તો તેને જે જોઈએ છીએ તે પ્રાપ્ત થાય છે અને તેના ઉન્નતિરથ અત્યંત વેગથી આગળ વધે છે.

પણ મનુષ્યો આ નિયમને ભૂલી જાય છે. પૂર્વકાળના દીર્ઘ અભ્યાસને લીધે આ નિયમનું તે વિસ્મરણ કરી દે છે. મનુષ્યોને જોઈએ છીએ કંઈ અને તે ચિંતન કરે છે કંઈ. આ પ્રમાણે તેમના ઈષ્ટિત પદાર્થોની અને ચિંતનની દિશા એક નથી હોતી પણ જૂદી હોય છે. કોઈ આરોગ્ય ઇચ્છે છે, કોઈ દ્રવ્ય ઇચ્છે છે, કોઈ શાંતિ ઇચ્છે છે, છતાં તે આરોગ્ય, દ્રવ્ય અને શાંતિનું જ ચિંતન કરતા નથી, પણ રોગ, નિર્ધનતા અને વિકળતાનું જ ચિંતન કરે છે, અને આ પ્રમાણે હોવાથી તેમને જે જોઈએ છીએ તે નથી મળતું.

અમુક વસ્તુ જે આપણે પ્રાપ્ત કરવી છે તો પછી તેનું જ ચિંતન કરવું જોઈએ. તે વસ્તુથી અતિરિક્ત વસ્તુનું ચિંતન કરવાની કશી જ અગત્ય નથી. અને આ પ્રમાણે જે થાય છે તો તે વસ્તુ આપણને પ્રાપ્ત થયાવિના નથી જ રહેતી. પણ આ પ્રમાણે મનુષ્યો કરતાં નથી અને તેથી તેમને ઈષ્ટિત વસ્તુ પ્રાપ્ત થતી નથી, વિશ્વને પ્રાપ્ત થાય છે, અથવા તો જેની આપણને જરૂર નથી તેવી વસ્તુ પ્રાપ્ત થાય છે.

એક મનુષ્ય આરોગ્યને ઇચ્છે છે, પણ તે પોતાના બ્યાધિનું જ વારંવાર ચિંતન

કર્તા કરે છે. આ વ્યાધિ વધ્યો, હવે તે નહીં મટી શકે, હવે શું થશે, એવા જ તે વિચાર કરે છે. અમુક દવાથી મારા વ્યાધિ મટશે કે કેમ, એની તે શંકા કરે છે, અને આ પ્રમાણે અનેક રીતે તે વ્યાધિનું જ ચિંતન કરે છે અને તે ચિંતનને તેને જ પોષે છે. આ પ્રમાણે હોવાથી તેને વ્યાધિ મટતો નથી પણ તે વૃદ્ધિને પામે છે. તેને જો આરોગ્ય જોઈએ છીએ તો તેણે તેનું જ, કેવલ આરોગ્યનું જ ચિંતન સર્વ સમયમાં કરવું જોઈએ. ભરે તેને કાંઈ દવા કરનાર હોય કે ન હોય, ભરે તેનો વ્યાધિ વધતો જણાતો હોય, કે ભરે તે વ્યાધિ અસાધ્ય જણાતો હોય, પણ તે જો, કેવલ આરોગ્યનું જ ચિંતન કરે છે તો તે વ્યાધિ નિર્મૂળ થવાવિના નથી જ રહેતો. તમે ગમે તે વ્યાધિથી પીડાતા હો, અને તે મટવાનો એક પણ સંભવ તમને જણાતો ન હોય, તોપણ જો તમે કેવળ આરોગ્યનું જ ચિંતન કરશો તો તમારો તે વ્યાધિ મટવાવિના નહિ જ રહે. જેની આપણને જરૂર છે તેનું જ આપણે ચિંતન કરવું જોઈએ. એ નિયમનું આપણે કદી પણ વિરમણ કરવું જોઈએ નહિ. આરોગ્યનું ચિંતન, એ જ સાચી દવા છે, અને એ જ કુશલગી કુશલ વૈદ્ય છે.

ચિંતનમાં, વિચારમાં કેટલું બળ રહેલું છે, તેની મનુષ્યને કંઈ જ ખબર નથી. તે મોહમાં મોહું બળ જગતમાં છે. અને આનું મોહમાં મોહું બળ મનુષ્યને જોઈએ છીએ તે મેળવી આપવાવિના નથી જ રહેલું.

તમારી પાસે પૈસો ન હોય, તમે એક બીખારીની અવસ્થામાં હો, તમને પૈસો મળવાનો કાંઈ પણ યોગ તમારી દૃષ્ટિએ ન આવતો હોય, અને તમારે તેની જરૂર હોય તો તમારે એ એક જ કરવાનું છે, કે તમારે તેનું જ ચિંતન કરવું. પ્રતિકૂળતાનું એક પણ વિચારને ઉઠવા દેવા નહિ, ઉઠે તો તેને ચિંતનને પોષે નહિ. અને આ પ્રમાણે જો તમે તૈલધારાવત્ અનુકૂળ ચિંતન સંવશો તો તમને તે મળવાવિના નહિ જ રહે. સ્વપ્નમાં રાખજો કે તમારે જેની જરૂર છે, તેનું જ ચિંતન કરજો. આ નિયમને કદી પણ વિચરી જતા નહિ.

તમારે શાંતિ, અંતઃકરણની અવિચલ સ્થિતિ જોઈએ છીએ તો પછી અશાંતિ કે વિકલતાના એક પણ વિચારને સ્વતંત્ર નહિ. ગમે તેવી પ્રતિકૂળ સ્થિતિમાં તમે મુકાજો, ગમે તેટલી હાનિ તમને થાય, તોપણ તમારા અંતઃકરણમાંથી શાંતિ અને અવિચલતાના ચિંતનને દૂર થવા દેશો નહિ. આ અવગણ્ય તમને સિદ્ધ થતાં તમે એવી સ્થિતિમાં સ્વપાસો, કે તમારા શાંતિ સદૃશ નિરંતર જળવાઈ રહેશે.

કાંઈ પણ વસ્તુ સિદ્ધ કરવાને માટે મનુષ્યે યોગ કાળ આગ્રહ રાખવાની અભિપ્રાય છે; અને આ પ્રમાણે આગ્રહ રાખીને પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે, તો પછી જે આપણે ઇચ્છીએ છીએ તે સિદ્ધ થઈ રહે છે.

જેની આપણને જરૂર છે તેનું જ માત્ર ચિંતન કરવું, એ આરંભમાં અભ્યાસકે રહિત જણાય છે, પણ જો તે આગ્રહ રાખીને આ પ્રકારે ચિંતનની એક ધારા ચત્રાવ્યા કરે છે તો પછી આન્વેષણ તેને સ્વાભાવસિદ્ધ થઈ જાય છે, અને તેને તેમાં કહિનતાઓ કંઈ જ જણાતું નથી.

આપણે જેની જરૂર છે તેનું જ, કેવળ તેનું જ જે આપણે ચિંતન કરીએ છીએ તેા જાણા પણ આપણને તે વસ્તુ પ્રાપ્ત થતી અટકાવવાને સમર્થ નથી. આપણું ચિંતન એ જ આપણા જાણ છે. તે આપણે માટે તે વસ્તુ અદૃશ્યમાંથી રચે છે જ. તેથી અખંડ સાવધાનતાપૂર્વક ઇષ્ટિત વસ્તુનું ચિંતન કરવું, એ તેને પ્રાપ્ત કરાવનાર અમોઘ ઉપાય છે. માત્ર આ નિયમનું આપણે અનેક પ્રસંગે વિસ્મરણ કરી દઇએ છીએ, તે ન યથા ફેરુ નેહ્યે, એટલી જ આપણે આપણા જીવનમાં સાવધાનતા રાખવાની અગત્ય છે.

વિજળીનો ઉપાદારગૃહમાં આશ્ચર્યકર ઉપયોગ:— પારીસમાં મોન્સિયર ને કરીને એક ઇંછનીયરે પોતાના ઉપાદારગૃહમાં એવી વ્યવસ્થા કરી છે, કે વિજળીવડે જ સર્વ વસ્તુઓ પીરસાય છે. તેમાં કોઇ નોકરની જરૂર પડતી નથી તથા ટેબલ ઉપરથી મનુષ્યોને ઉઠવું પણ પડતું નથી. નીચેથી મેઝાઉપર જે જાતની રકાળી નેહતી હોય તે જાતની રકાળી વીજળીવડે ઉપર જાય છે, અને તેની જરૂર ન જણાતાં વિજળીવડે તે પાછી નીચે લેઇ જવા છે. ટેબલઉપર જમવા બેસનારે માત્ર એટલું જ કરવાનું હોય છે, કે જેની જરૂર હોય તે ટેબલ પાસેના 'ટેલીફોનમાં' 'ગોલ્ડન' પડે છે. તે શબ્દ નીચે પહોંચતાં ત્યાંથી રકાળી વીજળી વડે ઉપર મોકલવામાં આવે છે. નીચે એક 'પેરીસ્કોપ' (Periscope) નામનું યંત્ર રાખેલું હોય છે, જેવડે રકાળીની ટેબલ ઉપર જરૂર છે કે કેમ તે પણ નેહ શકાય છે, અને જરૂર ન જણાતાં તેને નીચે મંચાવી લેવામાં આવે છે. વિજળીનો વિવિધ શાખામાં આજે કેવી કેવી રીતે ઉપયોગ થાય છે, તેના વિજળીની શોધ કરનારને ચિતાર નહિ જ હોય !

અર્વાચીન માનસશાસ્ત્રાનુસાર વાલશિક્ષણ.

પ્રકરણ ૧ લું.

પહેલું પગધીડું.

બાલકોનો જન્મ યથા પછી તેમને કેવા પ્રકારનું શિક્ષણ આપવું, તેમને કેવી રીતે કેળવવાં કે જેથી વિવિધ શાખામાં તેમની ઉત્તિ થાય, તેમનું શરીર તથા મન સુધરે, હોયને ત્યજીને તે સદ્ગુણને ધારણ કરે, તેમનું જીવન અતિ ઉત્તમ થાય, સુખી થાય તથા તેની સાથે માતાપિતા તથા જેમના જેમના સંબંધમાં આવે તેમને પણ તેમનાવડે સુખસાંતિ ઉપજે, એ વગેરે આ વિષયમાં ઉત્તમ પ્રકારે પ્રતિપાદન કરવામાં આવશે. આ વિષયમાં જે જણાવવાનું છે તે આ વિષયના નામથી જ વાચકને સ્પષ્ટ થતું હોવાથી, તથા આ સંબંધમાં જે જાણવાની જરૂર છે તેની મદદતા પ્રાતઃકાલના માર્ગકોને સુનિહિત હોવાથી અધિક પંક્તિઓ ઉપોદ્ધાતમાં ન લખતાં, આટલું જ સ્વરૂપમાં વિદિત કરી પ્રસ્તુત વિષયને જ આપણે પ્રતિપાદન કરીએ છીએ.

એક વિદ્વાન માતા પોતાને પુત્રી આળ્યા પછી પોતાના જીવનનું નીચેપ્રમાણે વર્ણન કરે છે. પોતાની પુત્રીને સુધારવામાટે કયા કયા ઉપાયો યોજ્યા, તથા તેનામાં કઈ કઈ કુટેરો હતી, તેને કેવી રીતે દૂર કરી એ વગેરે આ વર્ણનમાં તે સ્પષ્ટ કરે છે. આ માતાએ પોતાની પુત્રીને વિવિધ આગતમાં સુધારવામાટે લીધેલો માર્ગ સર્વેને ઉપયોગી હોવાથી આપણે તેના જ શબ્દોમાં નીચે દાંડીએ છીએ.

આ વિદ્વાન તથા અનુભવી માતા લખે છે, કે:—

“જ્યારે મને પ્રથમ આ પુત્રીનો પ્રસવ થયો, ત્યારે જ મને જ્ઞાન થયું, કે મારે માથે કેટલી જવાબદારી રહેલી છે. જ્યાંસુધી મને આ બાળકાનો જન્મ થયો ન હતો ત્યાં સુધી હું, માતાપિતાની કેટલી જવાબદારી છે, માતાપિતાએ બાળકને જન્મ આપતા પૂર્વે શું શું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની અગત્ય છે, તથા પોતાને પ્રથમ કેટલી કેટલી બાબતોમાં સુધારવાની અગત્ય છે, એ વગેરે મારા જાણવામાં કંઈ જ ન હતું. ખરું કહું તો, મેં આ સંબંધમાં જાણવાયોગ્ય જાણવાની કશી જ કાળજી કરી ન હતી. હા, મને માતા થવાની તો ઇચ્છા હતી, પણ માતાના ધર્મને જાણવાની મેં ઇચ્છા કરી ન હતી. અને આ પ્રમાણે હોવાથી મને પુત્રીનો પ્રસવ થતાં મારે માથે મોટી જવાબદારી આવી પડી હોય, એમ મને જણાયું. જે દિવસે આ પુત્રીનો મને જન્મ થયો તે દિવસે જાણે મારી સર્વ સ્વતંત્રતાનો નાશ થયો હોય એમ મને જણાયું. મને પહે પહે અડધજી પકવા લાગી. તોપણ હું વિચારપૂર્વક આ અડધજીને દૂર કરતી ચાલી અને અંતે વિજયને વરી. મારી પુત્રી જન્મી ત્યારે તે શરીરે ઘણી જ પાતળી હતી. તેના ઉપર સર્વ અત્યંત સ્નેહ દર્શાવતાં હતાં, તથા તેનું લાલનપાલન હઠિપરંત સર્વ કરતાં હતાં, તેથી તેના મનમાં એ દૃઢ ધનું ચાલ્યું, કે તે એક ઘરમાં અત્યંત અગ્રપત્રી તથા મહાવત્રી વ્યક્તિ છે. તેને સહ કોઈ રમાડતાં, ચાખડતાં, તથા પારવિનાનાં ખોટાં લાડ લડાવતાં.

“તે શરીરે પાતળી હતી તેથી તેને જાડી બનાવવાને માટે મેં તેને સર્વની સલાહથી બાલામૂત, કેમીકકા પુડ, મેલી-સપુડ જેવી અનેક વસ્તુઓ આપવા માંડી. કોઈ પ્રસંગે આ વસ્તુઓ તેના શરીરમાં પચતી નહિ, અને તેથી ઉલટી થઈ જતી, કે પ્રસંગે આડા થઈ જતા. તેને આવી આવી અલાયસા આપવાથી તેનું જરૂર મંદ પડવા માંડ્યું અને તે ખોરાકને નહિ પચાવી રાકતું હોવાથી તે અનેક પ્રકારનો ખોરાક આપવા છતાં જીજી મરવા લાગ્યું. પ્રસંગે આ બાળકા આ વસ્તુઓ આપવાથી રડતી કે પ્રસંગે તે તેને લેવાને ના પાડતી તો પણ અમે તેને બળાકારે પણ તે પાતાં. પ્રસંગે સ્વાદને લીધે તે તેના સ્વીકાર પણ કરતી. પણ તેના શરીરમાં આથી વિષનો સંચય થાય છે, એની તેને કશી જ ખબર નહોતી. તો પણ ઇશ્વરકૃપાએ અને પ્રારબ્ધયોગે તે માંડી સ્વાદ રહેતાં રહેતાં પણ ઉછરવા માંડી. જેમ જેમ તે મોટી થવા માંડી તેમ તેમ તેના અધિક સહવાસને લીધે મને તેના ઉપર પ્રેમ વધતો ગયો. અને જેમ જેમ મારો પ્રેમ તેના ઉપર વધતો ગયો તેમ તેમ તેની સત્તા પણ મારા ઉપર વધારે જામતી ચાલી. પરિણામ એ આવ્યો કે, એક દિવસ પણ બે તેને વિચારી દેવામાં આવતી, તો તે એકદમ મોટા ખોટા કાઢીને રડી ઉડતી અને અમારા સર્વનું ધ્યાન ખેંચતી. હું તરત તેની પાસે દોડી જતી, અને તેના ઉપર અત્યંત સ્નેહ દર્શાવી તેને છાની રાખવા

પ્રપત્ન કરતી. પણ આનો પરિણામ એ આગ્રો કે હું તેના ગુણાગ્રજીવી થઈ રહી. તે જરા રડે કે મારે તેની પાસે દોડી જવું જોઈએ. તે પોતાની મેજે એકલી જરા પણ રહી શકતી નહિ, કે રમી શકતી નહિ. તે પોતાની મેજે ઘોડીઆમાં બંધી જતી નહિ, પણ કેટલો સમય જ્યારે તેને દોંચાળામાં આવે ત્યારે તે બંધતી. કોઈ પ્રસંગે તે જાગી ઉઠે, અને જો તરત તેને ન લેવામાં આવે તો તે ખુબ રડતી અને કંમે કરી છાની રહેતી નહિ. આવા પ્રસંગે તેને છાની રાખવાને ઘણું પ્રપત્ન કરવું પડે. મારી સર્વ સ્વતંત્રતાનો હવે નાશ થઈ રહ્યો હતો, તે જાણે મારો રાગ કેમ ન હોય, એ પ્રમાણે વર્તતી. હું ગમે તેવા કામમાં હોઉં કે નિવૃત્તિમાં હોઉં, પણ તેની ઇચ્છા થતાં મારે મારા કામને અને નિવૃત્તિને બાળુએ જ મૂકવાં જોઈએ. મને મારી આ પરતંત્રતાનું ભાન સત્વર થયું. આટલા નાના બાળકે મારા જેવી મોટી ઉમરની સ્ત્રી ઉપર પણ કેટલી સત્તા જમાવી દીધી હતી તેનું ભાન મને થવાવિના ન જ રહ્યું. પણ વિચાર કરતાં મને સ્પષ્ટ થયું કે આ પ્રમાણે થવામાં દોષ મારો જ છે. તેથી આ દોષને મારે હવે સુધારવો જોઈએ. જો આ દોષને હું નહિ સુધારું તો, મારી તેમ જ આ બાળકી બેનાં દુઃખ શા થશે. મારું જીવન આ બાળકી પાછળ પરતંત્રતામાં જશે અને તે વિલક્ષણ સ્વભાવવાળી થતાં તેનું જીવન પણ ખરાબ જ થશે, તેથી ઉત્તમતા જીવનને ખરાબ કરનાર મારા દોષને જેમ અને તેમ સત્વર દૂર કરવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો. આ પ્રમાણે કરવા જતાં શું ગમે છે, તેનું આરીકીથી અવલોકન કરવાનું પણ મેં વિચાર્યું, કે જેથી મારા એક પ્રધારના દુરાગ્રહથી કોઈ ખરાબ પરિણામ આવે નહિ. આજથી મેં આ બાળકને દોંચકો નાંખવાનું બીજકુલ બંધ કર્યું, તથા ખાસ જરૂરના પ્રસંગોવિના તેની પાસે બેસવાનું, તેને લેવાનું કે તેના પ્રતિ ધ્યાન આપવાનું પણ બંધ કર્યું. આજનો દિવસ મારા અને તેના જીવનમાં મોટો ફેરફાર કરનાર હતો એમ કહું તો તે યોગ્ય જ છે.

“મૂળથી જ મારો સ્વભાવ એવો હતો કે બાળક જરા રડે તો મારાથી સહન થઈ શકતું નહિ. તેથી આ પ્રસંગે મને પહેલી મુશ્કેલી આ જ નડવા લાગી. મને તેના રડવાથી તીવ્ર લાગણી અંતઃકરણમાં થતી. તોપણ મેં આ લાગણીને છુટવાનો નિશ્ચય કર્યો. તેના પ્રત્યેક રડવાનો સ્વર મારા અંતઃકરણના કામચ પટકોપર અથડાતો અને તે ત્યાં બારે હાથ ઉપગમવતો. પણ મારે મારા અંતઃકરણને હવે કહિન કર્યાવિના છુટકો જ નહોતો. રડવાથી તેને જે દુઃખ થતું તેના કરતાં મારું દુઃખ મને પ્રસંગે પ્રસંગે અધિક જણાતું. હું જેમ જેમ તેના રડવાપ્રતિ અલક્ષ કરતી તેમ તેમ તે વધારે અને વધારે રડતી. જો આવા પ્રસંગે બેઠા-જોડે મને તે જોતી તો તેના રડવાનો પાર રહેતો નહિ. મને જોઈને તે આવા પ્રસંગે અધિક રડતી, અને હું તેને તરત જ લેઈ જઈને તેની ઇચ્છા રાખતી. પણ તેને ખબર નહોતી, કે હું જે પૂર્વે હતી તે હવે રહી ન હતી, પણ પછાદ્ય ગઈ હતી. બે ચાર દિવસ આ પ્રમાણે મેં ચાલવા દીધું. રડી રડીને તેનો ધોરો બેસી ગયો, પણ તેની આ કુદેવ મને કંઈ જોઈતી થઈ જઈ નહિ. મને તેના ઉપર દયા આવી, તથા હવે મારે શું કરવું તેનો મોટો વિચાર પડ્યો. મારે માત્ર આ નિશ્ચયને છોડી દેવો, કે રિધર રાખવો, તેની બારે મુશ્કેલ મને આવી પડી. મેં રિધરનાથી વિચાર કરીને આ પ્રમાણે વળી બે ત્રણ દિવસ વધારે અજમાવી જોવાનો નિશ્ચય કર્યો. હવે તેના રડવાપ્રતિ હું લક્ષ આપનાર નથી, એના તે ખાસકરે હવે પૂરા અનુભવ

યથા. હવે તેનું રક્તું ઓછું થતું ચાલ્યું. તે થોડીવાર રડીને એની મેજે છાની રહી જવા લાગી. તે જ્યારે રડીને છાનો રહેતી ત્યારે હું તેની પાસે જતી અને પ્રેમથી તેને લેતી. એક અઢવાડીયામાં તેનું રક્તું ઘણું ઓછું થઈ ગયેલું મારા અનુભવમાં આવ્યું. અને હવે મારી ખાત્રી થઈ કે જે માર્ગ મેં લીધો છે તે ખોટો નથી, પણ ખરો છે. આ માર્ગે મને હવે વિશ્વ મળશે અને મારી પરત્વૃતા દૂર યશે, એવું અનુમાન હવે હું કરી શકી.

“જ્યારે આ બાળકોની પૂરી ખાત્રી થઈ કે તેના રડવાનો પોષક કોષ જ સાંજે તેનું નથી, ત્યારે તેણે તેના સ્વભાવને બદલવા માંડ્યા. તે થોડો વખત રડે ન રડે, અને પોતાની નાની આંગળીઓને જોવા લાગે, અને તેની સાથે જાણે તે રમતી હોય એમ કરે. આપ્રસંગે તે મને જોતી તો હું તેને લેકું એવી તે ઇચ્છા દર્શાવતી હોય, એવો લાગ તેના મુખજીવ પર જણાતો. મનમાં જાણે તે કંઈ યોદ્ધાની હોય, એમ પણ જણાતું. મને તેની આવી દયાજનક મુખમુદ્રા જોઈને તેને લેઈને રમાડવાનું મન થઈ જતું, પણ હું મારા આ મનોભાવને તેના હિતને માટે આગ્રહવડે દબાવતી. માતાતરીકેની પ્રેમની લાગણીથી હું આપ્રસંગે ઉરકેરામ્ જતી, અને તેને લેઈને છાતીસાથે આંધુ તથા તેને સુંબળ કરું, એમ થઈ જતું; પણ હજી આ પ્રમાણે કરવાની જરૂર નથી, એ વિચાર આવતાં હું મારા આ પ્રેમને પસંદ દેવાની દેતી. મને આ પ્રસંગે જે કંઈ થતું તે હું વર્ણન કરી શકું તેમ નથી. વાચકમાંથી કોઈ જો માતાને ઠેકાણે હશે તો તમને મને કેવી લાગણી થતી હશે, તેનો ચિતાર તરત જ આવશે. અન્યને આ ચિતાર આવવો કઠિન છે. હું કોષ કોષ પ્રસંગે આ લાગણીને દર્શાવવાને મને પોતાને અસમર્થ જોતી, અને તેથી તે લાગણીની પ્રેરી તેની પાસે જવાને હું ચાલતી, પણ વળી મારો કેરો નિશ્ચય મને સ્મરણમાં આવતાં હું પાછી હસતી, અને તેની પાસે જવાનું બંધ રાખતી. તે બીચારી રડીને ધાકતી, અને અતે રમીને કે રમવાગર જ્યાં હોય ત્યાં જ સૂઈ જતી, અને ઉઘી જતી.

“ઘણું માતાપિતાને મારી આ નીતિ દર્શાવનાની લાગશે, પણ વસ્તુતઃ તેનું તેમાં કશું જ નથી, એ મને મારા પાછળના અનુભવથી સારી રીતે સ્પષ્ટ થયું છે. ઘણું માતાપિતા મારા પૂર્વના વર્તનપ્રમાણે બાળકોપ્રતિ જેની જરૂર નથી એવો તથા જેથી બાળકને હાનિ થાય છે એવો પ્રેમ કે એવો મમત્વભાવ રાખીને બાળકને બચાડી મૂકે છે, તથા પોતાની સ્વતંત્રતાને પોતાને હાથે જ ખુણે છે. આરંભથી જ જે નીતિ મેં પાછળથી સ્વીકારી હતી તે નીતિનો માતા સ્વીકાર કરે તો પાછળથી મારું પેટ તેમને આવી પ્રતિષ્ઠા સેવવાનો પ્રસંગ નહિ જ આવે.

“જ્યારે આ બાળકો એકથી પડતી ત્યારે પોતાની મેજે કેવી રીતે આનંદી રહેતું તે તે શોધી કાઢતી. દિવસે દિવસે નવી નવી રીતો તે બોળી કાઢતી અને પોતાની મેજે આનંદમાં રહેતી. તે આજથી જ હવે પોતાના આધારઉપર રહેવા લાગી. પૂર્વે તે મને સર્વ સમયમાં પોતાના સુખનો આધાર માનતી, તેને ઠેકાણે હવે કોઈ કોષ ખાસ જરૂરના પ્રસંગોવિત્તા તે પોતાને જ પોતાનો આધાર માનતી. આટલું લક્ષણ પણ જો બાળકમાં સિદ્ધ થાય તોપણ તેને તે ઓછું લાભ કરનાર નથી, તથા માતાપિતાની ઓછી પરત્વૃતાને દૂર કરનાર નથી. તેને આનંદ કરાવતું હોય, તેને ધરાવતી હોય, કે તેને કષ્ટ પહોંચાવતું હોય, એવા અભ્યુદયના

પ્રસંગે જ હું તેને મદદ કરતી. એ વિનાના સર્વ સમયમાં તેને એકલી જ હું રહેવા દેતી. પ્રથમ તેને ઉઘાડવી હોય ત્યારે મારો ઘણો સમય તેની પાછળ જતો, તેને હોંચોળી હોંચોળીને મારા હાથ રહી જતા ત્યારે તે ઉઘતી. વચમાં વળી તે જાગી જતી, તો પાછું તેને હોંચોળવા મારે બેસવું જોઈએ. ત્યારે પણ કેટલોક વખત હું હોંચોળું ત્યારે તે ઉઘતી. પણ હવે તો મેં નિશ્ચય કર્યો હતો કે તેને ઉઘવું હોય તો ઉઘે કે ગમે તે કરે. પણ મારે તેને હોંચકા તો નાખવો જ નથી. તે ધણુએ રડતી, પણ હું તે તરફ તદ્દન અવલોક કરતી. તે રડાય તેટલું રડતી, અને અંતે થાકીને ઉઘી જતી. આ પ્રમાણે કેટલાએક દિવસ તો તેણે રજા કર્યું, પણ જ્યારે તેની ખાત્રી થઈ, કે હવે તેના રડવાપ્રતિ કોઈ જ લક્ષ આપવું નથી, સારે તેણે રડવાનું બોલ્યું કર્યું. જેમ જેમ દિવસો જતા તેમ તેમ તેનું રડવું બોલ્યું થતું ગયું. પછી તેને સુવાનો વખત થાય એટલે હું તેને પારણામાં કે પથારીમાં સુવાડતી. તેને તરત ન ઉઘવું હોય તો તે રમ્યા કરતી, અને જ્યારે ઉઘ આવે ત્યારે તે ઉઘી જતી. ઉઘમાંથી કદાચ તે જાગે તોપણ તે રડતી નહિ, પણ પોતાની મેળે રમ્યા કરતી. મારે તેને ધવરાવવાની જરૂર હોય તો હું તેને લેતી, ધવરાવતી અને પુનઃ સુવાડી દેતી કે તેને છુટી મૂકી દેતી.

“ મારે આ પ્રસંગે કોઈ પણ પુસ્તકનો આધાર નહોતો, કે હું તેનો આશ્રય લેધને મારે શું કરવું, તે હું જાણી શકું. મારા વિચારવડે જ મારે શું કરવું, તે બોળી કાઢવાનું હતું. પણ મને થોડા જ દિવસમાં મારી ધારણા સફળ થએલી જોઈ અધિક આનંદ થયો, અને મને દિગ્વિજય ઉત્સાહ પ્રકટ્યો. હું હવે કંઈ પણ આ સંબંધમાં કરી શકીશ, તથા આ માર્ગમાં હું કંઈ પણ પ્રયાણ કરી શકીશ, એવી મારી હવે ખાત્રી થઈ. તો પણ મારે જણાવવું જોઈએ, કે હું ગમે તેમ વર્તતી નહિ, પણ કલાકોના કલાકો પ્રસંગે આ સંબંધમાં વિચાર કરીને પછી જ જે આચારમાં મૂકવાનું મને યોગ્ય જણાય તેને આચારમાં મૂકતી. તેમ જ મારા આ એકલા જ બાળકનું હું અવલોકન કરતી નહિ, પણ અનેક બાળકોના વર્તનનું તથા તેમના સ્વભાવનું હું સૂક્ષ્મપણે અવલોકન કરતી. તેમનાં માતાપિતા તેમનાં શ્રાવ્ય કેવી રીતે વર્તે છે, તેનો વિચાર કરતી, તથા તેમના આ વર્તનથી શો પરિણામ આવે છે તે જોતી, અને આ પ્રમાણે અનેક રીતે અવલોકન કરીને તથા મારી મતિપ્રમાણે બની શકે તેટલો વિચાર કરીને જ મારે મારા બાળકને સુધારવાને શું કરવું, તેનો હું નિર્ણય કરતી. ”

મોટોરમાં બેસવાથી થતા લાભ:—

પૂર્વે જ્યારે મહાકાલમાં આવો જ એક ઉદ્દેશ કરવામાં આવ્યો હતો ત્યારે કોઈ કોઈ મનુષ્યો તેને વાંચીને હસ્યા હતા. મોટોરમાંથી જે ધૂણી પાછળના ભાગમાંથી પ્રસંગે નીકળે છે, તેથી હવાની શુદ્ધિ થાય છે, એ વાંચીને તો કોઈ કોઈને અટકારવ પશુ થયું હતું. ખાલી ખરાબ વાસવાળી ધૂણીથી તે હવા સુધારતી હશે, કે બગડતી હશે, એમ તેમનું આશ્ચર્ય-વર્તક કહેવું થયું હતું. અમુક પ્રકારની વાસ ધૂણીની હોય, તે ઉપરથી તે હવાની શુદ્ધિ નથી કરી શકતી એમ હતું નથી. શ્રીનાઇવની વાસ ક્યાં સારી છે, છતાં તે ખરાબ જગોને સ્વચ્છ કરે છે, એમ મનાય છે જ. શ્રીનાઇવની ગોળીઓની ક્યાં અપાર જેવી સુવાસ છે, કે મનુષ્યો તેને પાસે રાખે છે? પણ તેની ખરાબ વાસ છતાં પણ તેમાં દાનિકારક જંતુઓને મારી નાખવાનો શુભ છે એ જાણીને મનુષ્યો તેની ખરાબ વાસ છતાં પાસે રાખે છે. તે જ પ્રમાણે મોટોરની ધૂણીમાં ખરાબ વાસ હોય તેથી તે હવાને શુદ્ધ નથી કરતી, એમ હરી શક્ય નથી. અને આવો અભિગ્રાહ બેખંડે કંઈ પોતાના ધરને આવ્યો ન હતો, પણ પાશ્ચાત્ય વિદ્વાન દાકતરો કે વિદ્યાભિજ્ઞાનેના અભિગ્રાહના આધારે આવ્યો હતો કોઈ વસ્તુમાંથી બની શકે તેટલા લાભ કેમ મેળવવા, તથા તેમાંથી દાનિકારક ભાગ હોય તેને કેમ દૂર કરશે, એ પાશ્ચાત્ય સ્વભાવ છે, જ્યારે ઉપરથી દેખાતી દાનિ જોઈને કે તેમાં કોઈ ખરાબ અંશ હોય તો તે જોઈને તેનો ત્યાગ કરી દેવો એ પૂર્વીય સ્વભાવ છે. આવા સ્વભાવને જ પશ્ચિમ નિરંતર આગળ અને આગળ વધતું જાય છે, જ્યારે પૂર્વ પાછળ પડતું જાય છે. કોઈ એક પણ વસ્તુને સર્વ શાખામાં અને સર્વ દેશમાં ઉપયોગ થાય, તેની તેને કરવી, એ પાશ્ચાત્ય મનુષ્યોનું એક પ્રશસ્ય લક્ષણ જણાય છે. આ પ્રમાણે કરતાં જ્યાં જ્યાં દાનિ જણાય તે તે ઠેકાણે તે તે દાનિને કેવી રીતે દૂર કરવી, તદર્થે પરિશ્રમ કરવો, એમાં જેવો ઉત્સાહ પાશ્ચિમ રાખે છે, તેમાંનો સ્વસ્થ અંશમાં પણ ઉત્સાહ આ દેશમાં જોવામાં આવતો નથી. વિજ્ઞાનીની શોધ થયા પછી, આ પ્રકારના સ્વભાવવાળા મનુષ્યોએ, તેનો ઉપયોગ કારખાનાં ચલાવવામાં, રેલ્વે ચલાવવામાં, હીલા કરવામાં, ખાવાનું કરવામાં, કપડાં ધોવામાં, રોગ મટાડવામાં, અને આ પ્રકારે અનેક શાખામાં આજે કર્યો છે. જ્યાં જ્યાં વિદ્ય આપ્યું ત્યાં ત્યાં વિચાર તથા પ્રયોગ કરીને તે વિધાને દૂર કર્યું છે, અને તેના પરિણામમાં આજે વિજ્ઞાનીને અનેક રીતે મનુષ્યની સેવા કરતી કરી દીધી છે. આજે મોટોરના જ્યારે કોઈ કેઈ જોરલાલ જોઈએ છીએ જ્યારે આ મનુષ્યો તે તે દોષોને કેવી રીતે લાભમાં પરિણામ પમાડવા તેનો જ વિચાર કરે છે. આ દોષો કયા ઠેકાણે લાભ કરનાર થઈ શકે તેમ છે તથા તેને કેવી રીતે યુક્તિમાં પહોંચી શકાય છે, તેનો વિચાર કરીને આ મનુષ્યો તેને યુક્તિમાં જ પરિણામ પમાડવાનો પ્રયત્ન કરે છે.

ફ્રાન્સમાં મોટોરમાં બેસાડીને અનેક દરદીઓને આજે સાજા કરવામાં આવે છે. મનુષ્યના શરીરમાંથી જ્યારે લોહીના લાભ અણુઓ ઓછા થઈ જાય છે, અને Anaemia સંધિરક્ષીલુના થાય છે ત્યારે ડૉ. મોનેચરટ કહે છે કે મોટોરમાં બેસીને ફરવાથી સારો લાભ થાય છે. પણ જ ઓછા સમયમાં આ લાભ અણુઓ વધી જાય છે, એમ આ દાકતર અનુભવ-ર્થક કહે છે. ડૉ. લી. જીન્ડે કહે છે, કે મોટોરમાં બેસાડીને લાંબા વખતથી બેઠકારાથી

પીડાતા દરદીએને સામ ક્યાં છે. મોટારમાં બેસીને ફરવાનો એક ડોઝ (dose) લેવાથી નાડીની ગતીમાં થોડી વૃદ્ધિ થાય છે, ધારી નસો તંગ થાય છે, શરીરની ઉષ્ણતા વધે છે, નર્મ-ટ્રોજન બહાર નીકળે છે અને ઉંઘ સદૃજ આવી જાય છે. મોટારમાં બેસીને ફરવાથી હવામાં રહેલું ' ઓઝોન ' નામનું તત્ત્વ પણ શરીરમાં અધિક પ્રમાણમાં જાય છે, જેથી પણ લાભ થાય છે.

૩૧. એલ લીમાઉ કહે છે, કે મોટારમાં બેસીને ફરવાથી રુધિરક્ષીણતા, અર્જુન, સધિના, તથા મગજની નિર્જળતા વગેરે દૂર થાય છે. શ્વાસનું જેમને દરદ હોય છે, તે પણ જ્ઞે થોડે થોડે મોટારમાં ફરવાનો અભ્યાસ પાડે છે તો તેમને પણ લાભ થાય છે. આ વિના શ્વાસજેવા બીજા વ્યાધિવાળા પણ ધીમે ધીમે મોટારમાં બેસીને ફરે છે તો તેમને પણ લાભ થાય છે, પણ તેમણે જાતે તે મોટાર હાંકવી જોઈએ નહિ.

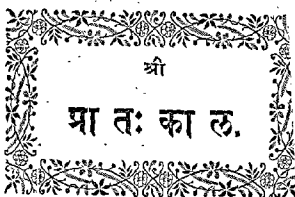
હૃદયમાં જો દરદીને તાવ નથી આવતો હોતો તથા તે પ્રથમ ભૂમિકામાં જ હોય છે તો મોટારથી લાભ થાય છે. મૂત્રાશયના દરદવાળા મનુષ્યને પણ આ નિયમ લાગુ પડે છે. નેત્રના દરદવાળાને પણ મોટારથી લાભ થાય છે, પણ તેમણે જાતે તે હાંકવી જોઈએ નહિ.

આ પ્રમાણે અનેક દાકતરો મોટારથી કયા દરદમાં કેવો લાભ થાય છે, તે જણાવનારો પ્રયત્ન કરતા મગી પણ છે. અત્યારસુધીમાં સર્વનો એક સામાન્ય અનુભવ થયો છે, કે દરદીએ અત્યંત વેગથી મોટાર ચલાવવી નહિ, પણ સામાન્ય વેગથી જ ચલાવવી.

માંસાહાર તથા વનસ્પતિઆહાર.

થોડા વખતકપર અમેરિકામાં બે મનુષ્યો કે જેમાંનો એક માંસાહારી તથા બીજો વનસ્પત્યાહારી હતો, તેમણે કેણુ વધારે ચાલી શકે છે તેની સરત કરી હતી. આ બે મનુષ્યો બોસ્ટનથી ચાલતા નીકળીને લોસ એન્જેલીસ ગયા હતા. જ્યારે તેઓ લોસ એન્જેલીસમાં પહોંચ્યા ત્યારે જે મનુષ્ય વનસ્પત્યાહારી હતો તેના શરીરમાં ૮ શેર વજન વધુ હતું જ્યારે માંસાહારીનું માત્ર ત્રણ શેર જ વધુ હતું. તેમની મુસાફરીમાં તેઓ કદી ઘરમાં સુતા નહતા, પણ ખુલામાં જ સુઇ રહેતા હતા. તેમની મુસાફરીના એક બે દિવસ પૂર્વે તેઓ સાન બર્નારડીનોના પર્વતોમાં ૬૦ કલાક ગુમ થઇ ગયા હતા. ૨૪ કલાક આવનાું ન મળતાં માંસાહારી બાઈ તદન હારી ગયા હતા જ્યારે બીજો સશક્ત જણાતો હતો. આ ઉપરથી કાઈ કાઈ વિદ્વાનો એ નિશ્ચય કરે છે કે વનસ્પતિઆહાર એ આરોગ્યપ્રદ આહાર છે તથા શારીરક બળને માંસાહાર કરતાં પ્રમાણમાં વધારનાર છે.

પુસ્તક ૧૦ સંવત્ ૧૯૬૮ માઘ કૃષ્ણપક્ષ ૧૪

અંક ૪

॥ ૐ શ્રી ॥

સદ્ગુણપુષ્પની ઉત્તમતા અને તેને ધારણ કરનાર વૃત્તિનાં વચન.

૫૬. (બગીચા બસાઈ રે, એ લખ.)

માલન હું આપ રે, મેંય કુલ બિચન કારન,
બિછાઈ છાળ મેંય, કયા પ્રશ્નો છવાઈ રે, મેંય
વાપડરન, મદારન, પરિમત્તરન, સજન! હય કુલ,
હાથહન, સુખરન, કુલનકા, કયા કહેતા છ મૂલ રે હાં—
મેરે કુલ સુધે તો ભયે, જનનમરણકા શલ,
સખ દેવી સંપત્તિયો હે, મેરે કુલયેં હલ રે, હાં—
મેરે કુલકા ઔર નિશા હે, જો લા સઠવ ન ચંદલ,
સુધતે અજ્ઞાન દળત—જાતી,—વિવેકવૃત્તિ ખલ રે હાં—
પલટ જાત સુધતે હિ એક કલિ, સખ વૃત્તિ પ્રતિકુલ,
હુલ કલિ સુધત તો કળહુ, રહે જા, મન વ્યાકુલ રે હાં—
નિવિધ લાતિ કે કુલ હય મેરા, ભાઈ ચંબેલી બાલુ,
ખર્ચન કરે કયસે યુન ઉતકા, સળસે અતિ અમૂલ રે હાં—

હયા, ક્ષમા, સંતોષ, સત્ય, શીલ, આર્જવ આદિક ગુણ,
એક દૈ સુધે પુરન તો, હોવે જીવન વસુલ રે હાં;—
મિલત નહિ યહ કુલ આહ્ય કુંઢો, જાકે ગોકુલ,
સૂક્ષ્મ દેશમે આર્ધ નિહારો, છાંડી કે સળ સ્થૂલ રે હાં;—
મેરે કુલકી જાને મજા સો, રહેવે ઇસમે મશગુલ,
મેરા કુલકું આ કર સુખત, કોઈ સજ્જન બુલબુલ રે હાં;—

નિરાશ શામાટે થાઓ છો ?

કોઇ આરોગ્યને ઇચ્છે છે, કોઇ દ્રવ્યને ઇચ્છે છે, કોઇ સ્વતંત્રતાને ઇચ્છે છે, કોઇ વિવિધ પ્રકારનાં કુખ્યોને અને વિવિધ પ્રકારની વિપત્તિને દૂર કરવા ઇચ્છે છે, પણ તેમની ઇચ્છાપ્રમાણે થએલું ન જોઇ તે નિરાશ થઇ જાય છે, નિરુત્સાહ જાની રહે છે, હાથ પગ ઢીલા કરી મરતકે હાથ મૂકી જોસી જાય છે, હારી જાય છે, નેત્રમાં પરાજય યવાથી અશ્રુ આવી જાય છે, અને પોતાના અસામર્થ્યનો અનુભવ કરતાં દીન જાની રહે છે.

પણ પ્રિયમાઇ ! આ પ્રમાણે હારી જઇને દીન જાની જવાની તમારે લેશ પણ અગત્ય નથી. તમે આ ક્ષણે તમને પોતાને તમે જેવા દીન અને અસમર્થ ધારો છો, તેવા દીન અને અસમર્થ નથી જ. આ તમારું ઉપર ઉપરનું જ સ્વરૂપ છે. તમારું વારતત્વ સ્વરૂપ ભારેલા અગ્નિની પેઠે ગુપ્ત રહેલું છે. તમારા વારતત્વ સ્વરૂપસામર્થ્ય અગ્નિનો અમકારો તમે જોયો નથી, કે અનુભવ્યો નથી તેથી જ તમે આમ દીનસરખા થઇ રહો છો. આ સ્વરૂપાગ્નિની સદજ પણ ઝાંખી થતાં તમે, હનુમાન જન્મ થતાં જન્મ સૂર્યને કૃષ્ણ ધારીને લેવાને કૂદ્યા હતા તેમ એકદમ અન્યંત જગસાથે કૂદો તેમ છે, અને ધારેલો અર્થ સિદ્ધ કરો તેમ છે.

તમે શામાટે નિરાશ થાઓ છો ? તમે તમારી આજીવનના પરિવર્તનથી નિરાશ થતા હો, તમારા સંજોગથી તમે નિરાશ થતા હો, તમને કોઇ સદાચ્ય કરનાર નથી તેથી તમે નિરાશ થતા હો, તમને અવિજ્ઞ મળ્યો હોય તેથી નિરાશ થતા હો, તો આ સર્વને જોવાનું તમે પરિવર્તિત, અને માત્ર તમારા આત્મસ્વરૂપને જ જુઓ. આ આત્મસ્વરૂપમાં જે જોઇએ તે રહેલું છે. તમારે સાફ પરિવર્તન જોજો તો તે તેમાં છે, તમારે ઉત્તમ સદાચ્ય જોઇએ તો તે તેમાં છે, વિજય અપાવનાર જે જે સામગ્રી તમારે જોઇએ તે સર્વ તેમાં છે. બાહ્ય દષ્ટિને બંધ કરો અને અંતરદષ્ટિ કરો. અંતરદષ્ટિ કરતાં, તમારા સ્વરૂપપ્રતિ દષ્ટિ માંડતાં તમને પોતાને તમે કોઇ નૂતન રૂપમાં જ જોશો. તમને તમારું સ્વરૂપ જોઇને દસપું આગ્વાવિના નહિ રહે, કે અડો ! આ શો બાહ્યકરણો સ્વભાવ તમે પ્રકટાવ્યો ! ક્યાં તમારું વારતત્વ સામર્થ્ય અને ક્યાં તમારું પૂર્વનું મનવું !

ઉઠો, નિગરા, નિરુત્સાહ આદિ સર્વને તિલાંજલિ આપો. નિરાશ થઇ જવાની, નિરુત્સાહ સેવવાની, દીન થવાની, માથે હાથ મૂકીને બેસવાની અને એવાં એવાં દાપુરપને શોભે તેવાં ચિહ્નો ધારણ કરવાની તમારે લેશ પણ અગત્ય નથી.

દુઃખ, વિપત્તિ, દીનતા આદિવડે તમે છુંદાઈ જવાને યાત્ર નથી, પણ શ્રીકૃષ્ણ જેમ કાશીનાણના માથાઉપર તુલ્ય કર્યું હતું તેમ આ સર્વના માથાઉપર તુલ્ય કરવાને તમે સમર્થ છો. તમે તમારા સ્વરૂપસામર્થ્યને પ્રકટ કર્યું નથી, ત્યાંસુધી જ આ સર્વ તમારા ઉપર સત્તાભોંગવે છે. વાદળો ગમેતેટલાં ચઢીને આવ્યા હોય, પણ સૂર્ય ભગવાન જ્યાં પોતાના પ્રખર પ્રકાશને પ્રેરવા માંડે છે, કે તે સત્ત્વર વિસાઈ જાય છે. તેમ તમારા સ્વરૂપસામર્થ્ય-રૂપી પ્રકાશનાં ફિરણોને જ્યાં પ્રેરવા માંડશે ત્યાં દુઃખ, વિપત્તિ આદિ વાદળો સદાજ વિખરાઈ જશે. તમે સૂર્ય, છતાં વાદળોના આવરણવડે શામાટે ઢંકાઈ રહો છો, અને શામાટે વાદળોની સત્તાને તમારા કરતાં વધિક માનો છો ? તમારીસત્તા આગળ આ વાદળો કંઈ જ નથી. તમે તમારા સામર્થ્યને પ્રકટ નથી કર્યું, એટલે જ માત્ર આ વાદળોને વિસાવામાં વિસાઈ જાય છે. તો આ પ્રમાણે સ્વેચ્છાથી વિસાઈ જાય છે ત્યારે પરત્રાતને વશ રહો નહિ, પણ આભરસ્વરૂપના ઝગઝગાવડે આ જગતને પ્રકાશમાન કરતો સ્વતંત્ર બનો.

તમારા અંતરમાંથી દુઃખને ટાળવાની, વિપત્તિને દૂર કરવાની અને તમારે જે જોઈએ તે મેળવવાની ઇચ્છા ઉઠે છે, એ જ સિદ્ધ કરે છે, કે તમારો તેને માટે અધિકાર છે, તથા તે તમને મળતી જ જોઈએ. તમે અવલોકન કરીને જોશો તો જણાશે, કે તમારા અંતઃકરણમાં જે ઇચ્છાઓ ઉઠે છે તે ઇચ્છાઓ પૂર્ણ નથી પણ ઉઠતી અથવા તો એક પણ કે પહોળી અંતઃકરણમાં જે ઇચ્છા ઉઠે છે, તે તમારા અંતઃકરણમાં નથી પણ ઉઠતી. તેથી એ સદાજ સિદ્ધ થાય છે, કે જે ઇચ્છા તમારા અંતરમાં ઉઠે છે, તે સિદ્ધ કરવાનો અધિકાર છે જ.

તમને એમ લાગે છે, કે તમે પ્રયત્ન કરશો તો તમારી ઇચ્છા સિદ્ધ થશે ? જો તેમ સાગતું હોય તો પ્રયત્નના પંથે પળવા માંડો. એક કલાક કે બે કલાક પ્રયત્ન કરો નહિ, પણ અખંડ પ્રયત્ન કરો. પ્રયત્ન કરો તે પણ સામાન્ય પ્રયત્ન કરો નહિ, પણ હાગીર્ય પ્રયત્ન કરો. અર્થ સધાય કે દેહ પડે, એ સંનિશ્ચને ધારણ કરો. પ્રયત્નવડે કળને પ્રવેશ કરો ત્યારે જ પ્રયત્નથી નિવૃત્ત થાઓ. પ્રયત્ન કરતાં શ્રમ ન જુઓ, દિવસ કે રાત્રિ ન જુઓ, અને કંઈ પણ ન જુઓ, પણ કેવલ પ્રયત્નને જ જુઓ. અને આવા ઉમ પ્રયત્નવડે તમે ઈષ્ટિસાધ્યને સિદ્ધ કરાવિના નહિ જ રહો.

શું તમને એમ લાગે છે, કે ઇશ્વરની સ્તુતિ તમે કરશો તો તમારા ઈષ્ટિનાર્થ સિદ્ધ થશે ? તેમ હોય તો ઇશ્વરસ્તવન કરો. ઇશ્વરસ્તવન સાંજ સવાર પા પા કલાક કરો નહિ, પણ સવાર, બપોર, સાંજ, મધ્યરાત્રિ અને સર્વ સમયમાં કરો. અંતઃકરણના સાચા ભાવથી ઇશ્વરને સ્તવો. નેત્રમાં અશ્રુસાચે ઇશ્વરને સ્તવો. તમારી સ્તુતિનો ભાવ તમારા રોમેરોમમાં જામત કરો અને આખા શરીરવડે ઇશ્વરને સ્તવો. સાચા પ્રેમથી ઇશ્વરની સ્તુતિ કરો. મદ્-અંતિ હૃદયે ઇશ્વરની સ્તુતિ કરો. કલાકોના કલાકો ઇશ્વરને પ્રાર્થો. ઇશ્વરસ્તવનમાં ખાવાનું ભૂલો, પીવાનું ભૂલો, ઇંધણનું ભૂલો અને એક ઇશ્વરસ્તવનચિન્તા સર્વ ભૂલો, અને જુઓ તમારો સ્વર ઇશ્વર સાંભળે છે કે નહિ. સાંભળશે જ, તરત જ સાંભળશે, અને તમારા અર્થ સાધશે.

શું તમને એમ લાગે છે, કે તમે ઇશ્વરનું ધ્યાન કરશો, કે ઇશ્વરના જપ કરશો તો તમારા અર્થ સિદ્ધ થશે ? તેમ હોય તો ઇશ્વરના જપ કરવા માંડો. એક કલાક કે બે કલાક જપ કરો નહિ, પણ સવાર, બપોર, સાંજ અને રાત્રે એમ સર્વ સમયમાં ઇશ્વરના જપ

કરો. ઉંઘમાં પણ તમારો જપ ચાલે, એવી તીવ્ર લાગણીપૂર્વક જપ કરો. જપમાં જ તમારી ઘટ્ટિને લીન કરો, જપની જ લગની લગાવો. ખાતાં, પીતાં, હરતાં, ફરતાં, બેસતાં, ઉઠતાં અને આ પ્રમાણે સર્વ સમયમાં અને સર્વ ક્રિયામાં જપને જ કરો. તૈલધારાવત્ જપના પ્રવાહને ચલાવો. તમારું મન, બુદ્ધિઆદિ સર્વને જપમય કરો. જપના જ પ્રવાહમાં આ સર્વ કરણોને વહેતાં કરો. અને આ પ્રકારના જપના પરિણામમાં તમારી ઇચ્છા સિદ્ધ થએલી તમે જોશો જ.

ઈશ્વરનું ધ્યાન કરવા તમે ઇચ્છતા હો અને તે દ્વારા તમારા મનોરથ તમે પૂર્ણ કરવા ઇચ્છતા હો, તો તેમ કરો. ધ્યાનમાં કલાકોના કલાકો ગાળો. ખાવાનું ભૂલી જાઓ, પીવાનું ભૂલી જાઓ અને ધ્યાનઆગળ સર્વસ્વ ભૂલો. ધ્રુવે જેમ અચલ ધ્યાન કર્યું હતું તેમ તમે પણ અચલ ધ્યાનને રેવો, અને ધ્યેયનો સાક્ષાત્ કરો ત્યારે જ ધ્યાનથી નિવૃત્ત થાઓ. યથાર્થ ધ્યાન થતાં ધ્યેય પ્રત્યક્ષ થાય છે જ, તે નિયમે તમને પણ તે પ્રત્યક્ષ થશે અને તમારા મનોરથ પૂરશે.

આ વિના કોઈપણ માર્ગ તમારા અર્થ સિદ્ધ થવાનો તમને જણાતો હોય તો તે માર્ગને અનુસરો અને તમારા અર્થ સિદ્ધ થયાવિના નહિ જ રહે. નિરાશા, નિરુત્સાહ આદિ સર્વને પરિત્યજો, કારણ કે તે સર્વ નકામાં છે. તમે ઇશ્વરના અંશરૂપ છો અને પરિણામે ઇશ્વરરૂપ, પરમાત્મરૂપ થવાની યોગ્યતાવાળા છો, જેથી આવાં સામાન્ય કાર્યો તમારાથી નહિ સિદ્ધ થાય, એ વાતોનો સ્વપ્નમાં પણ સ્વીકાર કરો નહિ; પણ સર્વ સમયમાં સર્વ કાર્યો સિદ્ધ કરવાની યોગ્યતાવાળા જ તમને પોતાને જુઓ. તમે દીન નથી પણ સમર્થમાં સમર્થ છો, તમે નિર્ધન નથી પણ અતર્ગળ સંપત્તિના સ્વામી છો. સ્વદેષમાં કહીએ તો તમારી મહત્તાને અને તમારા વસ્ત્ર સ્વરૂપને દર્શાવવાને વાણી અને શબ્દો અસમર્થ જ છે તમારી મહત્તાનું મૂલ્ય જગતમાં કોઈ જ આંકી શકે તેમ નથી, એટલા તમે દ્રેષ્ટ છો અને એટલા તમે મહાન્ છો. તેથી વ્યર્થ દીન, પરતંત્ર, તથા દુઃખી બનો નહિ, પણ દીનતા, પરતંત્રતા, દુઃખ, વિપત્તિ આદિ સર્વનો જપ કરીને તમને તારતમ્ય પડે શોભો.

તોફાની દરિયાથી રક્ષણ થઈ શકે તેવી એક શોધ:—

જ્યારે દરિયા તોફાની હોય છે ત્યારે તેનાં મોટાં મોટાં મોઝાં વહાણ કે આગંબોટ સાથે અથડાય છે અને તેને ભાગી નાખે છે. હમણા એક શોધકે એવું શોધી કાઢ્યું છે, કે આવા પ્રસંગે જો દરિયામાં થોડું થોડું તેલ રેડવામાં આવે છે તો તેમાં મોઝાંનું બળ ટૂટી જાય છે. આ તેલ એની મેળે ચકલી ખુલ્લી ચૂકતાં પણા કરે એવું (Automatic Wave subduer) યંત્ર પણ બનાવવામાં આવ્યું છે. આ તેલ પણ હલકી જાતનું હોય છે અને તેનું અરથ એકગેલને ફક્ત રૂ. ૧-૨-૦ (દોઢ શીલીંગ) જેટલું જ આવે છે. બળવાન મોઝાંમાં આ તેલ થોડા પ્રમાણમાં પણ ભગતાં તેનું જોર ઓછું થઈ જાય છે અને તેનાથી પણ વહાણ કે આગંબોટને હાનિ થઈ શકતી નથી.

સુખ કોને માટે છે ?

(અનુસંધાન ગ્રંથ વર્ષના ૫૫૬ ૧૮૨ થી.)

હાલ સત પદાર્થોને જે પ્રદેશમાં શોધવા જોઈએ તે પ્રદેશમાં મનુષ્યો શોધતા નથી અને તેથી તેમને નિરાશ થવાનો પ્રસંગ આવે છે. આ પ્રદેશ તે કારણપ્રદેશ છે. આ પ્રદેશમાં સર્વ વસ્તુઓ રહેલી છે. આ જગત અને સર્વ તેમાંથી જ પ્રકટ થું છે. આ પ્રદેશમાં જો મનુષ્ય પોતાને જોતા જરૂર છે તેની શોધ કરે છે, તો તેને જે જોઈએ છીએ તે મળે છે જ. આ પ્રદેશપ્રતિ દષ્ટિ વાળનારને કદાપિ નિરાશ થવાનો પ્રસંગ આવતો નથી. મનુષ્યે એ દંડ કરીને જાણવું જોઈએ, કે એક કારણપ્રદેશ રહેલો છે, જેમાં સર્વ રહેલું છે. આ પ્રદેશમાંથી પોતાને જે જોઈએ તે ઉપભવવાને તે સમર્થ છે, એ પણ તેણે દંડ કરીને માનવું જોઈએ. આ પ્રમાણે માનનાર કોઈ પણ સંભવ ન જણાવે હોય છતાં, જે જોઈએ તે આ કારણપ્રદેશમાંથી ઉપભવી શકે છે. બીજાકમાં જેમ જણ રહેલું છે. તેમ આ કારણપ્રદેશમાં સર્વ રહેલું છે. કારણપ્રદેશ તે વસ્તુમાનના બીજાકરૂપ છે. આ પ્રદેશમાંથી જે જોઈએ તે ઉપભવવાને પ્રત્યેક મનુષ્યનો હક્ક છે. આ પ્રદેશઉપર એકનું સ્વામિત્વ છે, અને અન્યનું નથી, એમ નથી. વળી તેમાં સર્વ એટલા પ્રમાણમાં ભરેલું છે, કે અનંતકાલપર્યંત તેનો ઉપયોગ કરવા છતાં તેમાં ન્યૂનતા થતી નથી. આથી મનુષ્યે કોઈ પણ રીતે નિરાશ થવાનું પ્રયત્ન નથી. આ સુધ્ધ કારણપ્રદેશ તે આ સ્થૂળ જગતની પાછળ રહેલો પ્રદેશ છે. આ દરમિયાન તેમાંથી જ પ્રકટ થું છે અને તેથી મનુષ્ય જે જોઈએ તે તેમાંથી પોતાને માટે પ્રકટાવી શકે છે. આ કારણપ્રદેશનું અજ્ઞાન એ જ મનુષ્યને નિર્ધન રાખે છે. આ પ્રદેશમાં ઐશ્વર્ય, જ્ઞાન, સંપત્તિ, આરોગ્ય, આશુપ્તિ આદિ સર્વ રહેલું છે, અને તેનાઉપર પ્રત્યેક મનુષ્યનો હક્ક છે. પોતાને દીન અને અસમર્થ માનનાર મનુષ્યો ! તમારી સંકુચિત દષ્ટિને આ કારણપ્રદેશપ્રતિવાજો અને તેને અસંકુચિત કરો. જુઓ, તેમ પ્રસારી જુઓ કે તેમાં કેટલા વિપુલ પ્રમાણમાં તમારે જે જોઈએ તે ભરેલું છે. ઉઠો, આનંદ પામો અને ઈશ્વરને ઉપકાર માનો અને દીનત્વને નિરંતરને માટે દૂર કરો. જે જે જેટલા પ્રમાણમાં જોઈએ તે તે તેટલા પ્રમાણમાં ધન્ય છે, અને તે તમને મળશે જ. એક પાશ્ચાત્ય લેખક લખે છે, કે Ask and ye shall be given—મળે અને તે તમને મળશે જ; Knock and the door will open—દાર ઠોકો અને તે ઉપરશે જ. તે પ્રમાણે તમારે જે જોઈએ તે આ કારણપ્રદેશમાંથી ઇચ્છો અને તે તમને મળ્યાવિના નહિ જ રહે; આ કારણપ્રદેશનાં દાર ઠોકો અને તે ઉપજ્યાવિના નહિ જ હો. અને આ દાર ઉપડતાં હંમેશને માટે જે જોઈએ તે તમને મળ્યા જ કરશે. તમે આ દેશ નહિ લેતાં બીજા દેશ લીધો છે, એ જ તમને દીન રાખનાર કારણ છે. પણ હવે એ આ દેશપ્રતિ વળો છો અને તમારી દીનતા હંમેશને માટે દૂર થઈ રહે છે.

પણ આ કારણપ્રદેશમાં વિપુલતા અથવા પુષ્કળતા રહેલી છે, એટલું જાણ્યા માંત્રથી જ તે પ્રાપ્ત થઈ જતી નથી, એમ વાચકને શંકા થવાવિના નહિ જ રહે. સત્ય છે. આવી શંકા યતી ઉચિત છે. આ કારણપ્રદેશમાં રહેલી વિપુલતા અથવા પુષ્કળતા મેળવવાનો માર્ગ જાણવાની જરૂર છે જ. આ પ્રદેશમાં દ્રવ્યની, સંપત્તિની, ઐશ્વર્યની, આરોગ્યની,

આયુષી, શાનની, તથા સર્વની વિપુલતા અનંત પ્રમાણમાં રહેલી છે, અને આ વિપુલતાને પ્રાપ્ત થવાનો માર્ગ જો મનુષ્ય જાણે છે તો તેનો છવભાવ હંમેશાને માટે દૂર થઈ રહે, છે.

આ પ્રદેશગત વિપુલતાને અનુભવવાનો કે તેને પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રથમ ઉપાય પ્રસન્નતા, અખંડ પ્રસન્નતા છે. અખંડ પ્રસન્નતા સેવનારને આ વિપુલતાનો અનુભવ થાય છે અથવા તો તે તેને પ્રાપ્ત થાય છે. પણ અત્ર એ શંકા સ્વાભાવિક રીતે જ થશે, કે આવી અખંડ પ્રસન્નતા શી રીતે રાખવી ? અનેક પ્રતિકૂળતાના પ્રસંગો, શોકના, ગ્ધાના, લયના, અને ચિંતા આદિના પ્રસંગો પ્રાપ્ત થતાં હોય અને તેવે પ્રસંગે પ્રસન્નતા શી રીતે રહી શકે ? શરીરમાં વિવિધ વ્યાધિ વિદ્યમાન હોય તો પ્રસન્નતા કેવી રીતે રહી શકે ? વિપત્તિઉપર વિપત્તિ આવતી હોય તો પ્રસન્નતા શી રીતે રહી શકે ? અને આ જ પ્રમાણે અનેક પ્રતિકૂળ પ્રસંગો કે જે પ્રસન્નતાને દૂર કરનાર હોય તે સર્વ પ્રસંગોમાં પ્રસન્નતા કેવી રીતે રહી શકે ? પ્રસન્નતાનો બોધ કરવો સહેલો છે, પણ તેનું પાલન કરવું કઠિન છે.

સત્ય છે, આ પ્રમાણે શંકા કરનારનું કહેવું પણ યોગ્ય છે. પ્રસન્નતા રાખવી અને તે પણ અખંડ પ્રસન્નતા રાખવી, એ સરળ નથી જ. ઘણા મનુષ્યો પ્રસન્ન રહેજો, પ્રસન્નતા રાખજો, વગેરે લખે છે, તથા કહે છે, પણ તે પ્રમાણે વર્તવું સકળ નથી. પ્રસન્નતા રહેવાને માટે, અખંડ પ્રસન્ન રહેવાને માટે વિશેષ જાણવાની જરૂર છે તથા તે જાણવાને આશ્રમ-પૂર્વક આચારમાં ઉતારવાની જરૂર છે. પ્રસન્ન રહેવાને માટે, અખંડ પ્રસન્ન રહેવાને માટે શું જાણવાની જરૂર છે, તે અત્ર આપણે સ્પષ્ટ કરીશું, કે જેથી અખંડ પ્રસન્ન રહેવા ઇચ્છનારને તેનો માર્ગ અધિક સરળ થઈ શકે.

પ્રસન્ન રહેવાનો, અખંડ પ્રસન્ન રહેવાનો એક જ માર્ગ છે, અને તે માર્ગ તત્ત્વવિચારનો છે. આ માર્ગમાં મનુષ્યો વળેલા નથી હોતા તો તે અખંડ પ્રસન્નતાને રાખી શકતા નથી. આ તત્ત્વવિચારમાં આપણી મતિ સ્થિર નથી થયેલી હોતી તો અખંડ પ્રસન્નતાને મને તેટલો પ્રયત્ન કરવા છતાં પણ આપણે રાખી શકતા નથી. ઘણા મનુષ્યો બીજાને પ્રસન્ન રહેવાનો બોધ કરે છે, પણ તે જાતે જ નીરંતર પ્રસન્ન રહી શકતા નથી તો અન્ય મનુષ્યો તેમના બોધવડે અખંડ પ્રસન્ન રહી શકે તેમ બનવું દુર્લભ જ છે. પોપટની પેઠે આ મનુષ્યો માત્ર મોઢેથી જ બોલી જાય છે, કે પ્રસન્ન રહેવું, પણ તે પ્રમાણે પ્રસન્ન રહેવાને માટે કેટલા સદ્વિચારની કે તત્ત્વવિચારની જરૂર છે, તેની તેમને ખબર હોતી નથી. અખંડ પ્રસન્ન રહેવાને પ્રયત્ન કરનારને ક્યાં ક્યાં વિઘ્ન આવે છે તથા તે કેવી રીતે તત્ત્વવિચારવડે દૂર કરી શકાય છે, એ આપણે સ્વરૂપમાં જણાવીશું, કે જેથી આ દિશામાં પ્રયાણ કરનારનો માર્ગ અધિક સરળ થઈ રહે. એક મનુષ્ય અખંડ પ્રસન્ન રહેવાનો નિશ્ચય કરે છે. અસ્પષ્ટમયમાં તેના ધરમાં ધરના કોઈ મનુષ્યવડે કોઈ વસ્તુ ભાગીદુટ્ટી જાય છે. તેને આ જોતાં તરત જ વૃત્તિમાં ખેદ ઉપજે છે, અને તેના પ્રસન્ન રહેવાનો નિશ્ચય બાજુએ રહી જાય છે. આ પ્રસંગે આ મનુષ્ય જો એવો વિચાર કરે છે, કે તેથી તેના સ્વરૂપમાં કોઈ વાસ્તવ હાનિ થઈ નથી, તેનું પોતાનું સ્વરૂપ તો અવિકારી છે, અને આ વિચારને પોષીને તે તેમાં સ્થિર થાય છે, તો પેલી વસ્તુ ભાગવાથી જે ખેદ તેને થયો જોઈએ તે થતો નથી, અને તેની પ્રસન્નતા બની રહે છે. પોતાની કોઈ વસ્તુ ગ્રામ્ય જાય છે અને તેને પ્રસંગે પણ સ્વરૂપમાં કોઈ નુકસાન થતું નથી.

વસ્તુતઃ હાલ હાનિ નથી, એ વિચારને તે કાયમ રાખે છે તો તેનાથી જે કલેશ વગેરે બાવ
 વૃત્તિમાં ઉપજતા બોધએ તે ઉપજતા નથી અને પ્રસન્નતા જળવાઈ રહે છે. કોઈ પ્રસંગે કોઈ
 મનુષ્ય કોઈના પૈસા ઘાડી બેસે છે, તેવે પ્રસંગે પ્રસન્ન રહેવાને જેણે નિશ્ચય કર્યો હોય છે
 તે નિશ્ચય ટકી શકતો નથી, અને સદજ ખેદ થઈ આવે છે. પ્રમાણિકપણે શ્રમથી મેળવેલા
 પૈસા અન્ય મનુષ્ય જ્યારે અન્યાયથી લઈ લે છે, તેવે પ્રસંગે વૃત્તિમાં ખેદ, શોકાદિનું બાન
 થાય છે જ. છતાં જો આવા પ્રસંગે પણ આ મનુષ્ય તત્ત્વવિચારવડે પોતાના સ્વરૂપમાં કંઈ
 જ હાનિ થઈ નથી, તેની સ્વરૂપસંપત્તિમાંથી કંઈજ કોઈ લેઈ શકે તેમ નથી, એ વગેરે સદ-
 વિચારવડે મનને સમાધાનમાં રચાપે છે તો તેની પ્રસન્નતાનો નાશ થવાનો પ્રસંગ આવતો
 નથી. આ પ્રમાણે પ્રસન્ન રહેવાને પ્રયત્ન કરનાર આરંભમાં સર્વ સમયમાં પોતાની પ્રસન્ન-
 તાને જો કે રાખી શકતો નથી, તોપણ અવ્યાસવડે તે કાળે કરીને અખંડ પ્રસન્નતાને
 રાખી શકવાને સમર્થ થઈ રહે છે.

કોઈ મનુષ્ય કદાચ દ્રવ્યાદિની હાનિના પ્રસંગે પ્રસન્નતાને રાખી શકે છે, પણ તે જ્યારે
 માંદા પડે છે ત્યારે પ્રસન્નતાને રાખી શકતા નથી. તેમનો વ્યાધિ તેમના ચિત્તમાં અત્યંત
 વિશેષ ઉપજાવી મૂકે છે અને આ પ્રસંગે તે પ્રસન્નતાને ધારણ કરી શકવાને અસમર્થ થઈ
 રહે છે. તોપણ આ પ્રસંગે પણ જો આ મનુષ્યો તત્ત્વવિચારનો આશ્રય લે છે તો તે પ્રસન્ન-
 તાને પ્રકટાવવાને સમર્થ થઈ રહે છે. પોતાનું આત્મસ્વરૂપ કેવળ નિરામય છે, તેમાં વ્યાધિનો
 અવકાશ નથી, એ વગેરે સદ્વિચારવડે જો આ મનુષ્ય વ્યાધિપ્રતિ દૃષ્ટિ ન મારે તો આત્મ-
 તત્ત્વપ્રતિ જ દૃષ્ટિને સ્થાપવાને પ્રયત્ન કરે છે અને તે દ્વારા વૃત્તિમાં પ્રસન્નતા પ્રકટાવવા
 ધન્ય છે છે તો તે પ્રસન્નતાને ઉપજાવી શકે છે.

કહેવાનું તાત્પર્ય, કે મનુષ્યો પ્રસન્ન રહેવું, પ્રસન્ન રહેજો, વગેરે બોલે છે તથા કહે છે
 છે, પણ ઉપર જણાવી ગયા તે પ્રમાણે જો તત્ત્વવિચાર કે સદ્વિચારને તે ધારણ કરતા નથી તો
 તેમની પ્રસન્નતા રહી શકતી નથી. પ્રસન્ન રહેવામાં, અખંડ પ્રસન્ન રહેવામાં સામાન્ય સદ્-
 વિચારની જરૂર પડે છે એમ નથી, તથા સામાન્ય આંતરબળની જરૂર પડે છે, એમ નથી. જો
 કોઈ પણ પ્રકારના સદ્વિચારવિના કે કોઈપણ પ્રકારના આંતરબળવિના અખંડ પ્રસન્ન રહી
 શકાતું હોય, તો જગતનું કોઈ પણ મનુષ્ય તે પ્રમાણે રહી શકે; પણ જગતનું અવલોકન
 કરતાં જણાય છે, કે કોઈ વિરલ મનુષ્ય જ અખંડ પ્રસન્નતાને રાખી શકે છે. એ જ દર્શાવે
 છે, કે નિરંતર પ્રસન્નતાને રક્ષી રહેવામાં સદ્વિચારની કે તત્ત્વવિચારની તથા આંતરબળની
 જરૂર રહેલી છે.

પ્રત્યેક મનુષ્યની વૃત્તિનું સ્વરૂપ જુદા પ્રકારનું હોય છે, તેમ જ પ્રત્યેક મનુષ્યના
 સંજોગો તથા પરિવર્તનાદિમાં પણ ભેદ હોય છે, તેથી અમુક મનુષ્યે અમુક રીતે પ્રસન્નતાને
 ધારણ કરી રાખવાને માટે પ્રયત્ન કરવો એમ આપણે રજૂ કરી શકીએ તેમ નથી. પરંતુ
 ઉપર જણાવી ગયા તે પ્રમાણે કોઈ એક સામાન્ય માર્ગનું આપણે સ્વરૂપમાં નિર્દેશન કરાવી
 શકીએ તેમ છે. અને તેથી શુદ્ધિમાને તે ઉપરથી પોતાનો માર્ગ શોધી લેવાની જરૂર છે.
 પોતે અખંડ પ્રસન્ન રહેવાને માટે શું કરવું, એ વિચાર પ્રત્યેક વ્યક્તિએ પોતાની મેળે જ

જ્યારે ત્યારે પણ મનુષ્ય પોતાની ઉન્નતિનો માર્ગ પોતે જાતે જ ઓળી કાઢવાની જરૂર છે. જ્યાંસુધી મનુષ્ય આ પ્રમાણે પોતાની ઉન્નતિનો માર્ગ પોતે જ નિશ્ચય નથી કરતો ત્યાંસુધી તેની વારસતવ ઉન્નતિ થતી નથી. મનુષ્યની ઉન્નતિનો રથ ત્યારે જ યથાર્થ વેગથી ચાલે છે, કે જ્યારે તે તેનો માર્ગ નિર્ણય કરીને તે માર્ગે વહેવા માડે છે. બીજાના ઉપર જ્યાંસુધી તે આધાર રાખી રહે છે, ત્યાંસુધી તેનો ઉન્નતિરથ અત્યંત મંદવેગથી ગતિ કરે છે, અથવા તો તે જ્યાં હોય છે ત્યાં જ સ્થિતિ કરી રહે છે.

પ્રસન્ન રહેવાના, અખંડ પ્રસન્ન રહેવાના લાભ એટલા બધા છે, કે જેનું અનુમાન આપણે બાળે જ કરી શકીએ છીએ. જે મનુષ્ય અખંડ પ્રસન્ન રહેવાને પ્રયત્ન કરે છે, તે જ સમજી શકે છે, કે તેના કેવા અર્પૂર્વ લાભો છે. ઉન્નતિના આ જગતમાં જેમ અનેક માર્ગો છે, તેમાંનો અખંડ પ્રસન્ન રહેવું, એ પણ એક ઉત્તમ માર્ગ છે. અખંડ પ્રસન્ન રહેવાનો પ્રયત્ન કરનાર પોતાની ઉન્નતિ અત્યંત વેગથી કરી શકે છે. જેમ જેમ મનુષ્ય પ્રસન્ન રહેવાનો પ્રયત્ન કરતો જાય છે તેમ તેમ તેની પ્રસન્નતાનું પ્રમાણ વધતું જાય છે. અને તેમ તેમ તેના અંતઃકરણની સ્થિતિ ઉચ્ચ ઉચ્ચ થતી જાય છે. તે જેમ જેમ પોતાની પ્રસન્નતા વધારતો જાય છે તેમ તેમ તે મનુષ્યના આનંદને, દેવના આનંદને, ઈશના આનંદને અને એવા એવા ઉચ્ચ ઉચ્ચ આનંદને તે અનુભવતો જાય છે. ઉચ્ચ ઉચ્ચ આનંદને અનુભવવો એનો અર્થ એ, કે તે ઉચ્ચ ઉચ્ચ સ્થિતિને પ્રાપ્ત થવું. અંતઃકરણ એક દેવની સ્થિતિમાં આવે છે તો જ આપણને દેવનો આનંદ મળી શકે છે. અને આ પ્રમાણે હોવાથી પ્રસન્નતાને અખંડ સેવનાર મનુષ્ય, દેવ, ઈશ, આદિના આનંદને પ્રાપ્ત થાય છે તથા પરિણામે જ્ઞાનનંદને પ્રાપ્ત થઈ રહે છે. જ્ઞાનનંદને પ્રાપ્ત થવું, એનો અર્થ એ, કે બ્રહ્મીભૂત થવું. જેમ જેમ મનુષ્ય પોતાની પ્રસન્નતા વધારતો જાય છે તેમ તેમ તે પોતાનો અધિકાર વધારતો જાય છે. તેથી અખંડ પ્રસન્નતા સેવતી, એ એક ઉન્નતિનો સર્વોત્તમ માર્ગ છે.

જેમ જેમ મનુષ્ય પ્રસન્નતામાં શક્તિ કરતો જાય છે તેમ તેમ, તેના અધિકારમાં શક્તિ થતી જાય છે, અને તેની બાહ્ય સ્થિતિ પણ બદલાતી જાય છે. તે રોગી હોય છે તો નીરોગ થાય છે, નિર્ધન હોય છે તો શ્રીમાન થાય છે, દીન હોય છે તો ઐશ્વર્યસંપન્ન થાય છે, અને મૂર્ખ હોય છે તો જ્ઞાની થાય છે. આ પ્રમાણે હોવાથી અખંડ પ્રસન્નતા સેવનારને જે જોઈએ તે સુખ, અસ્વપ્ન, સર્વ સુખો સ્વસ્થ, શાન્તિ થાય છે. અતેજ્ય, અર્ધ્ય, સંપત્તિ, સામ અભિ, અખંડ પ્રસન્ન રહેનારને કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે તેના આશરે હવે વિચાર કરીશું, જેથી તે તે પદાર્થો ઇચ્છનારને પણ પ્રસન્ન રહેવાનો દ્વિયજી ઉત્સાહ પ્રાપ્ત થાય.

(અપૂર્ણ.)

પ્રસંગાનુરૂપમ્.

—આજ ધણી મહિનાથી પ્રાતઃકાલ ધણું જ અનિયમિત થયું છે. આવા અનિયમિતપણાને માટે અનેક આદેશોનાં હપકાસરેલાં પત્રો પણ આપ્યાં છે. કોઇ કોઇને અમે ઉત્તર લખીને સ્વરૂપમાં વિતરણ થવાનું કારણ જણાવ્યું છે, પણ ધણી મનુષ્યોને અમે ઉત્તર લખી શક્યા નથી, જેને માટે તેમની પુનઃ પુનઃ ક્ષમા હપ્તીએ છીએ.

—મહાકાલના તંત્રી શ્રીમન્ માસ્તર સાહેબની પ્રકૃતિ જ્યારથી અધિક અસ્વસ્થ ચાલતી હતી ત્યારથી વિશેષે કરીને પ્રાતઃકાલ અધિક અનિયમિત થયું છે કારણ કે મુખ્ય લેખકોનો કેટલોક સમય તેમની પરિશુશ્રૂષામાં ગયો હતો. ત્યાર પછીથી શ્રીમદ્દેવકેતાનુસાર તેમના સ્થૂંસં તનુનું તિરોધન થવાથી અમારા ચિત્તમાં ભારે દોષ થયો હતો. આ પ્રસંગથી અમારું ચિત્ત અત્યંત અવ્યવસ્થિત ગયું હતું, તથા અમે કિંકર્તવ્યમૂઢ થઇ રહ્યા હતા. અને તેથી પ્રાતઃકાલના ધણી અંદાજે ચડી ગયા છતાં અમે તેપ્રતિ ધ્યાન દઇ શક્યા નહતા. તદુપરાંત તેઓશ્રીનિમિત્તના સંમેલનાદિ કાર્યમાં પણ લેખકોનું યોગ્યનું થવાથી પણ વિતરણમાં અધિક વૃદ્ધિ થઇ હતી.

—ધણી સન્મગ્ન આદેશોએ તો આટલી વિતરણ થવા છતાં પણ કેવલ મૈન સેઝનું છે તથા પૈર્ષથી જ્યારે અંકો પ્રકટ થાય ત્યારે મોઠલવા જણાવ્યું છે. આવા સન્મગ્ન આદેશોની જેટલી પ્રશંસા કરીએ તેટલી ઝોઝી છે. કોઇ કોઇ આદેશોએ અર્ધીસ થઇ પ્રાતઃકાલને જાંધ પણ કર્યું છે તે કે આ પ્રમાણે કરવામાં અમે તેમનો સ્વરૂપ પણ દોષ જોવા નથી, પણ અમે અમારો જ દોષ જોઇએ છીએ. પણ આનો દોષ થવામાં અમે નિરુપાય હતા, એ ઉપર જણાવ્યું છે જ.

—પણ હવે ઇંદ્રપાથી આ સર્વ અવ્યવસ્થા દૂર થવાનો સુયોગ આવ્યો છે. હવે પ્રાતઃકાલના અંકો જેમ બનશે તેમ નિયમિત કાઢવામાં આવશે જ. પાછલા ચડી ગયેલા અંકોને એ એ અંક સાથે કાઢીને આ વર્ષમાં સત્તર પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવશે, અને ત્યાર પછી નવા અંકો નિયમિત રીતે આદેશોને મળ્યા કરે તેવી વ્યવસ્થા રહેશે જ.

—કોઇ કોઇ મનુષ્યોએ તો મહાકાલના તંત્રીશ્રીના અભાવે હવે સર્વ પડી લાગશે, હવે આ સ્વસ્થામાં કંઈ જ રહ્યું નથી, એમ બાણીને પણ મહાકાલ, પ્રાતઃકાલને બધ કરી દેવાને પત્રો લખી દીધાં છે. પણ આ પ્રમાણે કરવામાં તેમણે ભૂલ જ કરી છે.

—વિદ્વદર્ષ, અસાધારણ બુદ્ધિસંપન્ન શ્રીયુત જોડીસનદાસભાઈ (કણીઆ) ના શબ્દોમાં કહીએ તો આજપર્યંત આ વર્ગની ઉન્નતિ 'બાઈસીકલ'ના વેગથી થતી હતી પણ હવે સર્વ રીતે અત્યંત સમર્થ અને આત્માર્પણને ધારણ કરવામાં તથા તેનું સર્વોત્તમ પ્રકારે નિર્વહણ કરવામાં અત્યંત યોગ્ય તથા કુશલ એવા આત્માર્પણકુટુંબજી શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર ભગવાનના તંત્રીપણીનીએ 'મોનોસાઇકલ' (એક પૈડાની ઝાડી) ના વેગથી થવાની છે. અને આ વાંતોની ખાતરી જેઓ શ્રદ્ધાભક્તિથી તેમના પરિચયમાં આવ્યા છે, તેમને સંપૂર્ણ રીતે થઇ છે જ.

—વળી અનેક દૈવીવિદ્યાનિષ્ઠાત સ્વરૂપરથ શ્રીમન્માસ્તર સાહેબ તમના પરિચયમાં રહેનાર કોઇ કોઇ યોગ્ય વ્યક્તિઓની અંતઃકરણબુદ્ધિમાં જે જે અમૂલ્ય બીજકો રોપવાની કૃપા કરી છે તે બીજકો જેમ જેમ વૃદ્ધિને પામતાં જશે તેમ તેમ તે પોતાના પ્રભાવને પ્રકટ કરતાં જશે જ. અને આ બીજકો જ્યારે વૃદ્ધિને પામશે ત્યારે જ ઇતર મનુષ્યો જોઇ શકશે, કે તેઓશ્રીએ જનકદ્દમાણ્યાર્થે 'શુ' 'શુ' 'ક્યુ' છે. આ વગેરે અનેક કારણો આ સંસ્થાનો ઉત્તમ પ્રકારે નિર્વાહ થવામાં વિઘ્નમાન છે.

—એક બાબુશી જ્યારે કોઇ કોઇ આદરો બંધ થતાં જાય છે ત્યારે બીજી બાબુશી ઇષ્ટકૃપાથી નવાં આદરો થતાં જાય છે. સુરતમાં સાધકબંધુ શ્રીયુત પ્રભુશંકરભાઈ એકલાએ જ પ્રાતઃકાલનાં લગ્નમગ સો આદરો કરવાજોડેલો અતિ પ્રસર્ય પ્રયત્ન કર્યો છે. બીજા સાધકબંધુઓ કોઇ કોઇ રથજો યથાવકાશ પ્ર તઃકાલનાં આદર વધારવા પ્રયત્ન કરે છે. તેથી કોઇ એમ ધારતું હોય, કે મારા બંધ થવાથી આખું પ્રાતઃકાલ બંધ થઇ જશે. તો તે માત્ર દારવારપદ જ છે. એવા એક બંધ થતાં બીજા જે નવાં આદરક થતાં જોવામાં આવે છે. કોઇ કોઇના બંધ થવાથી જો પ્રાતઃકાલ બંધ થઇ જતું હોત તો આજે તે કપારનું બંધ થઇ ગયું હોત, કારણ કે તેવા કોઇ કોઇ સંજ્ઞાનો દર વર્ષે બંધ થતા જાય છે. પણ તેની સાથે દરેક વર્ષે બીજા નવાં આદરો થતાં રહે છે, જેથી ઉત્તમ પ્રકારે ઇષ્ટકૃપાથી પ્રાતઃકાલનું નિર્વાહ થશે જ.

—ત્રિય વાચક ! આટલું વર્ષે જુઓ, કે પ્રાતઃકાલના અંકો નિયમિત નીકળે છે, કે કેમ તથા તેમાં તમને ઉપયોગી થાય તથા રસ પડે તેવા લેખો આવે છે કે કેમ. તે પ્રમાણે પ્રાતઃકાલ તમને આ વર્ષમાં ઉપયોગી જણાય તથા તમને તેમાં રસ પડે તો ભાવિમાં તેના સંબંધને તમે સેવજો તથા તમારા પરિચયમાં આવનાર સંજ્ઞાને પશુ તેનો સંબંધ સેવવા સ્વચ્છે. પરંતુ આ પ્રમાણે કોઇ રીતે પ્રાતઃકાલ તમને ઉપયોગી ન જણાય તો તેનો સંબંધ છોડવાને તમે સ્વતંત્ર છો જ.

—તમારા કોઇ મિત્રને કે પરિચિત જનને પ્રાતઃકાલ તમારે નમુનાતરિકે મોકલવું હોય તો તે પ્રમાણે જણાવતાં તેમને વિનામૂલ્યે અત્રથી અંક મોકલવામાં આવશે.

—વિવિધ પ્રકારની ઉન્નતિઅર્થે તથા વિવિધ પ્રકારનાં સુખઅર્થે જે જાણવાની જરૂર છે તે પ્રાતઃકાલ જણાવે છે અને જણાવશે. પરંતુ આ ઉન્નતિ અને સુખના માર્ગને જાણવામાત્રથી અર્થ સધાતો નથી પણ તે જાણેલાને આચારમાં ઉતારવામાં આવે છે, ત્યારે જ અર્થ સધાય છે, તે નિયમે સુજ વાચકર્થ ! આ ઉન્નતિના તથા સુખના માર્ગને જાણીને તેને આચારમાં ઉતારશે તથા ઉન્નતિ અને સુખને પ્રાપ્ત કરી ઇતર મનુષ્યોને પણ કૃપાદષ્ટિથી અને ઉદાર વૃત્તિથી તેનો લાભ આપશે.

અર્વાચીન માનસ શાસ્ત્રાનુસાર બાલશિક્ષણ.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૧૯૪૬, ૭૦ થી.)

“ઉપર જણાવી ગયાપ્રમાણે હું બીજી માતાઓનું અને બીજા બાળકોનું નિરીક્ષણ કરતી તો મને જણાતું, કે બાળકો રમતાં હોય ત્યારે પણ તે માતાતેમની કાળજી રાખતી. જો, કે ખરી રીતે આ પ્રમાણે જ્યારે સ્વતંત્ર રીતે બાળકો રમતાં હોય ત્યારે તેમના પ્રતિધ્યાન આપવાની કશી જ અગત્ય નથી, તોપણ ઘણી માતાઓ તેમના પ્રતિ અકારણ ધ્યાન આપ આપ કરે છે. જેનો પરિણામ એ આવે છે, કે પછી બાળકો વારંવાર પોતાના પ્રતિ તેમની માતા ધ્યાન આપે એવી અપેક્ષા રાખે છે. આ પ્રમાણે યવાચી માતા ગમે તે કામમાં હોય તોપણ તેણે તે પશું મુકવું જોઈએ અને બાળક પ્રતિ ધ્યાન આપવું જોઈએ. આ પ્રમાણે યતાં પછી માતાને ગમે તે કામમાં હોય તોપણ તેને બાળકે મૂકવું પડે છે અને બાળક પ્રતિ લક્ષ આપવું પડે છે, અને આવા પ્રસંગે પછી માતા બાળકોનો જ હોય કાંટે છે, પણ તે કુલ તેમની જ છે. તેમણે જ બાળકોને આવા સ્વભાવાળાં કરી મૂક્યાં છે. તે રમતાં હોય અને સહજ પડે આખડે કે બીજી કંઈ સહજ અવ્યવસ્થા થાય તો તેટલામાં માતાએ તેના પ્રતિ ધ્યાન આપવાની શી અગત્ય છે? તેણે પોતાની મેળે જ અવ્યવસ્થાને દૂર કરવી જોઈએ. અને માતા જો તેના પ્રતિ આવા પ્રસંગે ધ્યાન નથી આપતી તો બાળક પડે આખડે કે બીજી કોઈ સહજ પ્રતિકૂળતા આવે તો તેવે પ્રસંગે તેનો નીવડો પોતાની મેળે જ કરી લે છે. સહજ સહજ બાળકમાં બાળકો પ્રતિ ધ્યાન આપનાર અને સહજ સહજમાં તેમને મદદ કરનાર માતા પોતાના બાળકને પરતંત્ર કરી મૂકે છે એટલું જ નહિ, પણ તેની શક્તિઓને કુટિત કરી મૂકે છે. આવાં બાળકો મોટાં યતાં પણ કોઈ મહત્વનું કાર્ય કરી શકતાં નથી. સહજ સહજ બાળકમાં તે બીજાનાં ઉપર આધાર રાખતાં યર્ષ જન્ય છે અને તેથી સ્વતંત્ર પણે પોતાના કાર્યને ઉઠેલ લાવી શકતાં નથી. પરંતુ માતાઓને ખબર નથી હોતી, કે આટલી હુદ બાળકથી બાળકોને આવી મોટી હાનિ થતી દૃશ્ય.

“બીજી માતાઓની આ રીતિ જોઈને મેં મારી પુત્રી પ્રતિ સહજ સહજમાં લક્ષ આપવાનું છોડી દીધું. હું તેના પ્રતિ વારંવાર ધ્યાન આપું એમ તે ઇચ્છતી, પણ હું કેવલ અલક્ષ કરતી અને તેથી તેને પોતાના પ્રત્યેનું નિરાકરણ પોતાની મેળે જ કરી લેવાની જરૂર પડતી. જે પ્રત્યેનું નિરાકરણ તેનાથી ન થઈ શકે તેમાં જ હું માત્ર તેને મદદ કરતી. તે પડે આખડે કે રડે કરે તોપણ હું તેના પ્રતિ લેઘ પણ ધ્યાન આપતી નહિ. તે મારું ધ્યાન પોતાના પ્રતિ ખેંચવાને ધણીએ પ્રયત્ન કરતી પણ હું જાણે કંઈ જ જાણતી નથી એમ વર્તતી. પોતાના પ્રતિ મારું ધ્યાન ખેંચાયલું નહિ જોઈને વળી તે મારું ધ્યાન ખેંચવાની નવી યુક્તિઓ કાઢતી, છતાં પણ હું તે પ્રતિ કેવલ અલક્ષ કરતી. પરિણામે તે જાણતી કે હું તેના પ્રતિ ધ્યાન આપું તેમ નથી, અને તેથી તે યાજીને પોતાની અપ્રત્યક્ષ પોતાની મેળે દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરતી. તેને આ પ્રમાણે કરતી જોતી ત્યારે હું તેને ધન્યવાદ આપવાને માટે તેની પાસે જતી અને ધાન્યપતી. આથી તેના અંતરમાં એવી ડાપ પડતી, કે

તે સ્વતંત્રતાથી અમુક અડચણો દૂર કરી શકે તેમ છે તથા તે પ્રમાણે કરવામાં તેણે ઘણું ઉત્તમ કામ કર્યું છે એમ તેને લાગતું. તેને સાત્તાશી આપવાથી તેનામાં આત્મશ્રદ્ધા અધિક વધે યતી તથા તેનો આત્મા અસંત પ્રસન્ન થએલો જણાતો.

“ તેનાં રમવાનાં સાધનો જેવાં, કે ટીંગડી, પુનગા કે એવી બીજી કોઈ વસ્તુ ભાગી જતી ત્યારે તેને ઠીક કરવામાં હું તેને પૂરી મદદ કરતી. તેની માલગિનાની પણ તેને રસ પડતી બાજબીમાં પણ હું પૂરેપૂરો પ્રયત્ન લાગ લેતી અને તેથી તેને ઘણો જ આનંદ થતો.

“ બાળકોને તેમના સ્વભાવપ્રમાણે જેમાં આનંદ પડે છે તેની બાજબીમાં માતા કે પિતા ઘણે પ્રસંગે અશક્ત હોય છે, અને તે જાણે કંઈ જ અગત્યની નથી, એમ ગણી તેની ઉપેક્ષા કરે છે પણ આ તેમની ભૂલ છે. તેમના સ્વભાવપ્રમાણે તેમને જેમાં આનંદ પડે તેવી બાજબીમાં પણ માતાપિતાએ રસપૂર્વક ભાગ લેવો જોઈએ. આથી કરીને તેમને અધિક આનંદ થાય છે અને પરસ્પર અધિક પ્રેમ બંધાય છે, તેમ જ તેમને ઉત્તરોત્તર ઉંચા ઉંચા પ્રકારનો આનંદ કેવી રીતે મેળવવો તે તેમને આપણે શીખવી શકીએ છીએ.

“ બાલકોને સુધારવાં હોય તો તેમની ભૂમિકાક્રમર આવીને તેમની સાથે હળી-મળીને તેમને સુધારવાં જોઈએ. આ પ્રમાણે કરવામાં આવે છે તો જ સુધરે છે. તેમને બોધ દીધાથી કે તેમની પ્રવૃત્તિ કેવલ આલિશ છે, એમ જણાવવાથી કે તેમને તેમ કહેવાથી તે સુધરતાં નથી.

“ હવે જ્યારે મારી આ પુત્રી કે જેનું નામ શાંતા હતું તે પડી જતી તો રડતી નહિ કે મને બૂમો પાડીને બોલાવતી નહિ, પણ પોતાની મેળે ધૈર્યથી ઉઠીને બેસી યતી. તે જ્યારે ઉઠે ત્યારે હું તેની પાસે જતી અને તેને સાત્તાશ કહીને થાબડતી. આથી તેનું સર્વ દુઃખ જતું રહેતું અને પુનઃ તે પ્રસન્નતાને ધારણ કરતી.

“ મારા આ વર્તનનું તે પોતાના જીવનમાં અનુકરણ પણ કરતી. તેની ટીંગડી કોઈ પ્રસંગે પડી જતી તો તેને લેખને તે થાબડતી તથા તેને બચ્ચી કરતી અને જાણે તેને આસ્થા-રૂન આપતી હોય તેમ કરતી. બાળકોનો સ્વભાવ અનુકરણ કરવામાં વાનરના જેવો હોય છે તથા કોમલતામાં મીશુકરતાં પણ નરમ હોય છે, એનો મને આ પુત્રીના સંબંધથી અનુભવ થયો હતો.

“ હું તેને જેમ પ્રસંગે મદદ કરતી તેમ તે પણ મને મારા કામમાં પ્રસંગે મદદ કરવાનો તેની શક્તિપ્રમાણે પ્રયત્ન કરતી. હું આથી રાજી થતી અને તેનાં વખાણ કરતી. જો, કે ખરી રીતે તે મને કંઈ જ મદદ કરી શકતી નહતી તોપણ જાણે તેનાથી મને મોટી મદદ મેળતી હોય એવો ભાવ હું દર્શાવતી.

“ આ ઠેકાણે મારે એટલું જણાવવું જોઈએ, કે ઘણાં માતાપિતા પોતાનાં બાળકોની તદ્દન ઉપેક્ષા કરે છે, અર્થાત્ તેમના પ્રતિ ધ્યાન આપવું જોઈએ તે આપતાં નથી. એ જ ઉપર કહ્યું છે તેનો ભાવ એવો નથી, કે કલકોના કલાકો બાળકોને વિસારી દેજાં. કાંઈ કાંઈ માતાપિતાને કંઈ બહાર જતું હોય છે ત્યારે તેમને ઘેર સુવાડી મૂકે છે અને તે પણ કલકોના કલાક તેમને વિસારી મૂકે છે. આ પ્રમાણે કરવાથી તો તેમને ત્રાસ થાય છે તથા તેમની અનેક શક્તિઓ કુટિત થઈ જાય છે. આવાં બાળકોનો વિકાસ કશો જ આછો

અપલક્ષણો તેનામાં જોવામાં આવ્યાં. આ જોઇને હું સ્તબ્ધ થઇ ગઇ. આ અપલક્ષણો દૂર કરવાને માટે મારે વળી નવા વિચાર અને નવી યુક્તિઓ શોધી કાઢવાની ફરજ પડી. આળોકમાં પૂર્વ જન્મના કંઈ કંઈ સંસ્કારો રહેલા હોય છે, પરિવર્તન, તથા બીજાં આળોકોનો સંગ વગેરેની પણ તેમને અસર થાય છે, તેથી તેમને સુધારવાં એ સરળ કાર્ય નથી. તોપણ ગમે તેમ થાય તોપણ મેં મારી પુત્રીને સુધારવાનો દૃઢ નિશ્ચય કર્યો હતો. અને નિશ્ચયનું પાલન કરવાઅર્થે મેં જે જે સદ્વિચાર કરતા ધટે તે ક્યાં, જે જે યુક્તિઓ શોધી કાઢવી ધટે તે અતઃકરણને ડાળી નાંખીને શોધી કાઢી અને તેને સુધારવામાં હું વિજયી થઇ. મારી પુત્રીને સુધારવામાં હું વિજયી થઇ એટલું જ નહિ, પણ જે માર્ગ મેં શોધી કાઢ્યો તે હજારો માતાપિતાને ઉપયોગી થાય તેવો નીવડ્યો અને તેથી માસ ઝંમને હું હું અત્યંત સાર્થક સમજું છું. મારી પુત્રી મોટી થતાં તેનામાં ક્યાં ક્યાં અપલક્ષણો મને જણાયાં ગયાં, તેને દૂર કરવાને માટે મેં કેવો માર્ગ લીધો, તથા તેનામાં જે જે સુલક્ષણો જણાતાં ગયાં તેનો અધિક વિકાસ કરવાને મેં શું શું કર્યું તે હવે હું જણાવીશ. મારો આ અતુલ્ય જેમ જેમ તમે સાંભળતા જશો તેમ તેમ તમને તેમાં અધિક રસ પડતો જશે તથા તે તમને અધિક દિલકર તથા ઉપયોગી જણાતો જશે.

(અપૂર્ણ.)

પુષ્કળતાનો અનુભવ કરનાર વૃત્તિના ઉદ્ગાર.

૫૬ (અહા આ અવલ શું બળ ઉભરાય, એ કવ.)

અહા ! આ પુષ્કળતા શી લાગાય,
અનર્ગલતા જેની ન કળાય;—
દેવી નિરામયતા આ મુજને, અદ્ભુત કોઈ જણાય;—
લૌકિકે અલૌકિકે સંપત્તિનો, મહાનંદ આ રેલાય;—
અપૂર્વ સુખશાંતિનો આજે, અનુભવ ઉરમાં ધાય;—
જે જોઈએ તે મુજમાં દેખું, ઇચ્છા આપે શમાય;—
નિજ ઘર છોડી, બહિર હું ભટક્યો, હસી એ જોતાં જવાય;—
આશ્ચર્યથી હું મુજને ન્યાળું, આશ્ચર્ય મુજ ન કથાય;—
પ્રાપ્ત ન્યાં સઘળું ત્યાં સહ હાવે, પ્રાપ્તવ્યો છુટી જાય;—
શુરુઅનુગ્રહથી નિજપદ પામી, તાણી સોડ સુવાય;—

મનુષ્યોની પરીક્ષા કયારે અને શેમાં થાય છે ?

કેટલાક જીવું માને છે કે પશુ, પક્ષી આદિની પરીક્ષા કરવી અત્યંત કઠિન છે. કારણ કે તેમને વાણી નથી. વાણી નહિ હોવાથી એ બોલી શક્તાં નથી અને વળી એમના તરફથી ક્રિયા થાય છે તે, તે તે જાતિમાં સમાન જ હોય છે. તેથી એમની પરીક્ષા કરવી કઠિન છે. એના કરતાં મનુષ્યોની પરીક્ષા કરવી સરળ છે. કારણ કે મનુષ્ય એ સામાજિક પ્રાણી છે, એનાથી એકલા રહેવાતું નથી અને તેથી અન્યના સહવાસ એને પ્રિય છે. સહવાસ થતાં એની વાણી પ્રવૃત્ત થાય છે અને નાનાવિધ ક્રિયા એ કરે છે તેથી એ ઉપરથી મનુષ્યની પરીક્ષા સહેલથી થઈ શકે છે. આ કથન કંઈક અંશે સાચું છે તેમ કંઈક અંશે અસત્ય છે. મનુષ્યોની પરીક્ષા થઈ શકે છે અને થાય છે એ સાચી વાત છે. 'એને' વાણી છે અને એ નાનાવિધ કૃતિઓ કરે છે એ પણ સાચું છે. પણ તે સાથે પશુ આદિના કરતાં એક તરી શક્તિ મનુષ્યમાં રહેલી છે અને તે એકે અંતરમાં એક છતાં બહારથી નાનારૂપે મનુષ્ય પ્રવૃત્ત થઈ શકે છે. પશુ આદિમાં છેતરવાની શક્તિ નથી અને મનુષ્યમાં એ શક્તિ છે. ઉપરથી ડાહી ડાહી વાતો કરનાર અને અસીમ દવાના સાગર પ્રતીત થનાર મનુષ્યો ઘણીવાર અંતરથી કુર હોઈ શકે છે. પશુ આદિમાં જેવું તે પ્રાણી હોય છે તેવી જ તેની કૃતિ થઈ રહે છે. એનામાં દ્વિસ રવજાવ હોય છે અથવા પ્રકટ થાય છે ત્યારે એ દ્વિસ કરવા હોડે છે. મનુષ્યમાં તેમ નથી. મનુષ્યમાં નિદેયતા હોય છતાં બહારથી દવાના હાવભાવ પ્રકટ કરી શકે છે. શું તમે જો ૧ નથા કે નાટકમાં પુરુષ સ્ત્રીના જેવી કૃતિ કરી ગતાવે છે, સાદા અજ્ઞાન મનુષ્ય પણ વિદ્વાનને હાંફાવે એવી છટાપી ભાવણ કરી ગતાવે છે ! આ શક્તિને લીધે મનુષ્યોની પરીક્ષા કરવી, જેવું પારવામાં આવે છે તેવું, સહેલું કાર્ય નથી. છતાં સુદ મનુષ્યો અન્યની પરીક્ષા કરી શકે છે એ નિર્વિવાદ છે. એ પરીક્ષા સાચી અને કયારે થઈ શકે છે !

અમંગલને દૂર કરવા દાન કરે છે, વગેરે. તો બ્યારે આમ વિવિધ આશયવડે દાનરૂપ કૃતિ થાય છે ત્યારે અમુક મનુષ્યે દાન કર્યું એટલું નિર્વિનંદ છતાં, એ કૃતિ ઉપરથી એ મનુષ્ય કેવો છે એ નિર્ણય કેવી રીતે થઈ શકે. સદ્ગુણી, દુર્ગુણી, સક્રમ ઇતિવાળો, નિષ્ક્રમ ઇતિવાળો, લાલચુ, કપટી, દંભી, પરમ કારણિક અને દાતા આદિ સર્વે દાન કરી શકે છે. તેથી દાનરૂપ કૃતિ ઉપરથી એ મનુષ્ય કઈ પક્તિનો છે તે કઈ રીતે નિર્ણય થઈ શકે ? બ્યા-
યામ કરવારૂપ અન્ય ક્રિયા લઈએ તો ત્યાં રોગી મનુષ્ય એ ક્રિયાને રોગની નિહતિ માટે સેવે છે, નિરામય પ્રતીત થતો પુરુષ રોગને ન થાય તે માટે વ્યાયામ કરે છે, તાલંબાજ અન્યપર નય મેળવવા અને પોતાનામાં શરીરઅંગ અતિપ્રમાણુ છે એ પ્રખ્યાત કરવાના હેતુથી એ ક્રિયા કરે છે, પરમાર્થ સંધક પરમાર્થના અંગરૂપ શરીર છે, મટે શરીરનું આરોગ્ય અપેક્ષિત છે એમ ગણી વ્યાયામને સેવે છે, મિત્ર મિત્રન ઉપાસકો તે ઉપાસ્યની શુશ્રૂષા માટે શરીરની દૃઢતા સાચવા વ્યાયામ સેવે છે. તો વ્યાયામ ક્રિયા એક છે, પણ એટલા ઉપરથી તેને સેવનાર કેવો છે તે નિર્ણય કેવી રીતે થઈ શકે ? આ જ પ્રમાણે વિશ્વમાં થતી અસંખ્ય ક્રિયાઓ જોવામાં આવશે તો ત્યાં એકની એક જ ક્રિયા મિત્ર મિત્રન નાનાવિધ આશયોથી કરી શકાય છે, અને તેથી કૃતિ ઉપરથી મનુષ્યની સાચી પરીક્ષા સદા થઈ શકતી નથી. પણ બ્યારે આદાર પ્રદણ કરે છે ત્યારે તે ક્ષુધાતુર છે એમ અનુમાન થઈ શકે છે, પણ મનુષ્યમાં એ પણ નથી. મનુષ્ય ક્ષુધાતુર નહિ હોય છતાં અન્યની પ્રસન્નતા માટે આદાર પ્રદણ કરે છે, પોતે ગૃહસ્થ છે એવું જણાવવા પ્રસંગે આદાર પ્રદણ કરે છે અને ઘણા પ્રસંગે સ્વાદ્વૈચિત્ર્યને પણ થઈ આદાર પ્રદણ કરે છે. તેથી આવી સ્વાભાવિક ક્રિયાઓ પણી સ્થિતિનું અનુમાન કરાવી શકે છે, પણ મનુષ્યોમાં તો એ પણ સાચું અનુમાન કરાવી શકતી નથી. તેથી કૃતિ કંઈક અંશે મનુષ્યોની પરીક્ષામાં ઉપયોગી થઈ પડે છે પણ એના ઉપરથી મનુષ્યોની સારી પરીક્ષા થઈ શકતી નથી.

કૃતિ એ બાહ્ય ક્રિયા છે અને કૃતિવડે જો પરીક્ષા નહિ થાય, તો વિચાર એ આંતર ક્રિયા છે અને એનાથી મનુષ્યની પરીક્ષા થઈ શકે છે. જે મનુષ્યના જેવા વિચાર સંધાય છે તેવા તે હોય છે અથવા જેવા જે મનુષ્ય હોય છે તેવા તેના વિચાર થાય છે. તેથી વિચાર ઉપરથી મનુષ્યની પરીક્ષા થઈ શકે છે. આમ કેટલાક માને તો સ્વાભાવિક છે. પણ એ માનવું પણ ઉપરના કરતાં વધારે સાચું નથી. એ માનવું કેટલાક અંશમાં સાચું છે, પણ સર્વાંશે સાચું નથી. પ્રથમ તો અમુક મનુષ્યના કયા વિચાર છે, તે શું શું વિચારે છે તે જાણવાનું ધતર મનુષ્યને શું સાધન છે. જેમ કૃતિ બાહ્ય ઇન્દ્રિયવડે જણાય છે તેમ વિચાર એ બાહ્ય ઇન્દ્રિયવડે જણાય એવી વસ્તુ નથી. તેથી કોઈ મનુષ્યના કેવા વિચાર છે તે ધતર મનુષ્યને તો અનુમાન કરવાનું જ રહે છે. એ અનુમાન કેવી રીતે થાય છે ? તે મનુષ્ય પોતાની વાણીવડે જે વિચાર દર્શાવે છે તે પ્રદર્શિત વિચારવડે. તેથી અદિ પણ વાણી ઉપરથી અનુમાન કરવાનું હોવાથી એ સદા સાચું થતું નથી. કયા મનુષ્યો કયા વિચાર દર્શાવવા અને કયા વિચાર ન દર્શાવવા એ તેની ઇચ્છાઉપર રહે છે. દંભી પુરુષ હોય છતાં તે નિરર્થમાનપણાનું છટાદાર બાવણ કરી શકે છે. નારિતક મનુષ્ય પણ ધર્માર્થના અવગણના આરિતકનાં વખાણો સારી રીતે કરી શકે છે. કૃપણ મનુષ્ય દાનવીરની સ્તુતિ ગાઈ શકે છે. કાપર મનુષ્ય વીરત્વ દર્શાવનાર

પરીક્ષા મનુષ્યના શુદ્ધિપૂર્વક કરાતા આચાર તથા તોલ કરીને નિરંતે જણાવેલા—પ્રદર્શિત કરેલા વિચારોને જાણુપર મુકા ત્યારે ધાય છે. આમાં શું કહ્યું ! આમાં એ કહ્યું કે મનુષ્યનું ખરું સ્વરૂપ તેનું આંતર મન છે અને જાણ મન નથી. તમે જાણ મનપ્રતિ વિચારોમાં જોયું છે, જાણ મનવડે કરાતી કૃતિપ્રતિ જોયું છે અને તેથી સારી પરીક્ષાની કુચી તમારા લક્ષની બહાર જતી રહી છે. મનુષ્ય જ્યારે જાણ મનના અંકુશમાંથી મુક્ત રહે છે ત્યારે તેના આંતર મનનો વિલાસ ખડો થાય છે અને ત્યારે જેવો તે છે તેવું તેનું સ્વરૂપ પ્રકટ થાય છે, અને ત્યારે તેની સાચી પરીક્ષા થઈ શકે છે. જાણ મનના અંકુશમાંથી મનુષ્ય જ્યારે મુક્ત થાય છે ત્યારે તે મનુષ્ય અસાવધ થઈ રહે છે. તેથી મનુષ્યની પરીક્ષા તેની અસાવધ હાલમાં થાય છે. મનુષ્યનું આંતર મન તેનું સ્વરૂપ બહાર પ્રકટાવે છે, જેવું તે છે તેવી જ ક્રિયા બહાર કરાવે છે. પણ જાણ મન આંતર મનને તેમ કરવા દેતું નથી. જાણ મન પહે પહે આંતર મનને પોતાના વિલાસમાં રાકે છે અને તેનાવડે કરાતી ક્રિયાને રૂપાન્તરને પમાડે છે. પણ પક્ષી આદિમાં જાણ મનનો વિકાસ મનુષ્યની માફક થયેલો નથી અને તેથી તેમની ક્રિયા આંતર મનની રિચિતિની સચક થઈ રહે છે. મનુષ્યોમાં જાણ મન વિકાસને પામેલું છે તેથી આંતર મનની જેવું તે છે તેવી પ્રતિમા જીભમાં પાડવા દેતું નથી પણ પોતે વચ્ચે આવી, જેવું તે ધારે છે તેવી પ્રતિમા સામાના અંતરમાં પાડી જાય છે. આ ભેદને લીધે પણ આદિની પરીક્ષા કરતાં મનુષ્યની પરીક્ષા કરવી કઠિન થઈ રહે, પણ એ જ હેતુથી મનુષ્ય જ્યારે અસાવધ હોય છે ત્યારે તેની પરીક્ષા સાચી અને સહેલથી થાય છે.

આ નિયમનું અવલોકન કરતાં હવે સમગ્રનું દર્શકે કે મનુષ્યની પરીક્ષા તેની કૃતિ તથા તેના વિચારોથી થઈ શકે છે, પણ જાણી કૃતિ તથા વિચારોથી થતી નથી, પણ જે કૃતિ આંતર મનની શુદ્ધ પ્રતિમારૂપ છે, જે વિચારો આંતર મનના પ્રતિબિંબરૂપ છે તે કૃતિ તથા તે વિચારોઉપરથી જ મનુષ્યનો ખરો સ્વભાવ સમજાય છે, તે કૃતિ તથા વિચારો ઉપરથી તેની પરીક્ષા થાય છે. જાણ મનરૂપ કર્ણજી સર્વ કૃતિ તથા સર્વ વિચારોને વિરૂપ કરતું નથી; એવી કૃતિ તથા એવા વિચારો પણ હોય છે કે જેમાં એ વિરૂપણની અસર થયેલી નથી હોતી. જાણ મન તથા આંતર મનના સ્વભાવમાં આ એક મહાન ભેદ છે કે આંતર મન અષ્ટ પ્રહર વ્યાપારયુક્ત રહે છે ત્યારે જાણ મન એટલે વ્યાપાર કરી શકતું નથી. થોડા વ્યાપાર કરવામાં આવે છે એટલે જાણ મનને વિશ્રાન્તિની જરૂર પડે છે. થોડા વ્યાપાર કર્યા પછી જાણ મન શ્રમિત થઈ જાય છે અને તેથી વ્યાપારવિનાશ થાય છે. આથી જે સમયે એના વ્યાપાર શિથિલ થયા હોય છે તે સમયે જે કૃતિ તથા વિચારો થાય છે તે મનુષ્યના સાચા-સ્વભાવના પ્રતિબિંબરૂપ થઈ શકે છે.

મનુષ્યનું જાણ મન શ્રાન્ત થઈ જવાના સ્વભાવજાણું હોવાથી, મનુષ્યમાત્ર સ્વભાવથી સર્વ વ્યવહારોપ્રતિ સરળતા લક્ષ આપતા નથી. કેટલાક વ્યવહારોપ્રતિ પૂર્ણ લક્ષ આપવામાં આવે છે ત્યારે કેટલાક વ્યવહાર ખાસ લક્ષવિના જ થાય છે. જે જે મોટા મોટા વ્યવહારો છે, મોટાં મોટાં કૃત્યો છે તે સર્વમાં મનુષ્ય લક્ષ આપે છે, તે કરતાં એ અસાવધ સાવધ રહે છે અને જે નાનાં કૃત્યો છે તેમાં શ્રમિત થઈ ન જવાય એટલા માટે સ્વભાવથી જ જાણે મનુષ્ય અસાવધ થઈ રહે છે. તેથી જે નાની નાની કૃતિ છે તે પરીક્ષા કરવાનું મુખ્ય રથાન છે એ સ્પષ્ટ થાય છે.

મોટું જ્ઞાતિભોજન કરવું હોય છે ત્યારે તેમાં ક્યા ક્યા પદાર્થો કરવા, તેમાં મરી મસાલા વગેરે કેટલા પ્રમાણમાં વાપરવા, તેને કેવા નિયમોથી શણગારવા, ક્યા નિયમો વ્યવસ્થાસર પીરસાવવા એ આદિ સર્વ બાજોમાં પૂર્ણ લક્ષ આપવામાં આવે છે. આવા કાર્ય કરવામાં કુશળ મનુષ્યોને ઘેર આપણે ભોજન કરવા જવાનો સમય આવે છે ત્યારે ઘણી વાર આ જ્ઞાતિની સફાઈ બધી જ જતી રહેલી હોય છે. તેમના ધરના મનુષ્યોને પદાર્થો તૈયાર કરતાં પણ આવડતા નથી, તેમ પીરસતાં પણ આવડતા નથી, છતાં મોટું જ્ઞાતિભોજન કરનાર, એમાં નિષ્ણાત એ મનુષ્ય એ અન્નને સ્વાદસહિત આરોગી તૈયાર છે; એથી વધારે, એ લાંબને સ્વતંત્રપણે ભોજન કરતાં જીવામાં આવે છે તો ત્યાં અવ્યવસ્થાનો પાર જ હોતો નથી. તેથી જ્ઞાતિભોજનરૂપ મોટા કાર્યમાં કરેલી વ્યવસ્થાથી, તે કરનાર મનુષ્ય એ વિદ્યામાં નિષ્ણાત છે, એની સ્વાદેન્દ્રિય એટલી વિકાસને પામેલી છે કે એને આ રસ સ્વભાવસિદ્ધ થઈ ગયો છે કદાચિ અનુમાનો કરવામાં આવે તો તે સર્વ અસત્ય થઈ રહે છે અને એમની સ્વતંત્રપણે કરવામાં આવતી ભોજનક્રિયાથી જે અનુમાન આ વિપયના સૂચકોમાં કરાય તે ઘણું અંશે સાચું ઠરે છે.

બ્રહ્મા મારેલો કોટ, સ્વચ્છ પાટલુન અથવા ધોતીયું, નેકટાઈ અને સુંદર ટોપી પહેરી બહાર નીકળનાર ધણા ગૃહસ્થોને તેમને ઘેર તપાસવામાં આવશે તો મેલાં ગંધાતાં વસ્ત્રો જ તેમના શરીરને શોભાવતાં જણાશે. તેથી બહારના પોષાકથી આ મનુષ્ય અતિ સ્વચ્છ રહેનાર છે એવું અનુમાન કરવામાં આવે તો જૂઞ્ઞમરેણું છે ત્યારે એમના ધરના સાચા સુશોભિત પોષાકથી એમના ગંદા સ્વભાવનું કરવામાં આવતું અનુમાન સાચું છે. લગ્નાદિ પ્રસંગે સ્વચ્છ, તરતની ધોલેલી જગન્નાથીનો મંડપ નહિ થાય તો મંડપ તૈયાર કરનાર સાથે લઈ પડનાર અને તેની પાસે વધારે વ્યય કરી પણ તેવો મંડપ ઉભો કરાવનાર મનુષ્યોના ધરમાં પાથરવાની આદરનો જે માસે પણ ધોવાનો વારો આવતો નહિ જણાય ત્યારે બંદારના મંડપ ઉપરથી સુધડતાનું કરેલું અનુમાન તે આ સુચસિત આદર જેવી અલ્પ અને તુચ્છ વસ્તુથી કરના અનુમાન આગળ પોતાનું કુખ સંતાડી દે છે.

આ જ પ્રમાણે બાહ્ય મોટાં મોટાં વ્યાખ્યાન આપનારા, સમાજને વ્યાખ્યાનમાં તલ્લીન કરી મુકનારા, ધર્મકાર્યમાટે રોમાંચ ખગ કરાવી દેવાની છટાવાળા મનુષ્યોના ખાનગી વિચારો સાંભળવામાં આવે છે ત્યારે અંચલુ કરનારને જેનો અંતર જોઈ કમકમાટ ધવાવિના પ્રસંગે રહેતો નથી. ઉત્તમ અંચકર્તાની ખાનગી વર્તણૂક તપાસીએ તો ત્યાં આવો જ મોટો અંતર બને ક્રિયામાં પ્રતીત થાય છે. તેથી જે મનુષ્યની સાચી પરીક્ષા કરવી હોય તેની આવા મોટા પ્રસંગથી પરીક્ષા થઈ શકતી નથી. થાય છે તો તે સદા સાચી હોતી નથી. પણ એ જ મનુષ્ય જ્યારે અસાવધ હોય છે ત્યારે તેનાવડે કરાતી ક્રિયાઓ અને અવતાંવાતા વિચારોઉપરથી એનો સાચો સ્વભાવ સમગ્રાય છે, માટે સુત્ર વિવેકીએ મનુષ્યની નાની કૃતિની ઉપેક્ષા કરવી ઘટતી નથી, પણ એ જ ખરી પરીક્ષાનું સ્થાન છે એમ સમજવું ઘટે છે. અને એથી પણ અધિક વિવેકી સુરે પોતે જે નાના વ્યવહારો કરે છે તેના પર બરાબર ધ્યાન આપી તેને વ્યવસ્થામાં ગોઠવવાની અને વચાર્થરૂપે કરવાની અગત્ય રહે છે, અને પછી ક્રમે ક્રમે અખ્યાસ પડતાં એ વ્યવહારો સુખ્યવરિયત સિદ્ધ થઈ

જાન્ય ત્યારે જ તેના પ્રતિ અસાવધતા ધરવી પડે છે. જ્યારે નાના વ્યવહારો સુધરે છે ત્યારે જ સાચો આંતર સુધારો થયેલો ગણાય તેમ છે.

પોસ્ટની ટીકાટા નીકળી જશે—

ધણા મનુષ્યો આટલું મથાણું લાંચીને રાશ્ત્ર ચર્ષ જશે અને કહેશે, કે જ્યારે પોસ્ટની ટીકાટા નીકળી જશે ત્યારે જાડુ આનંદ પડશે. પછી જેટલા કાગળ આપણે લખતા હશે તે લખાશે. પણ ‘ પોસ્ટની ટીકાટા નીકળી જશે ’ કહીને કહેવાનો શું ભાવ છે તે નીચેની હકીકત ઉપરથી સ્પષ્ટ થશે.

લંડનની જનરલ પોસ્ટ ઓફીસમાં એક યંત્ર દ્વારથી મૂકવામાં આવ્યું છે. યંત્ર ઉપર એક ‘ પેની ’ મૂકતાં કાગળ ઉપર “ Postage Paid ” એ પ્રમાણે છાપ પડે છે.

મી. એા. રીએક જણાવે છે, કે ૧૯૦૪ માં “ ધી એસ્ટેમેટીક સ્ટેમ્પીંગ કંપની-મીટેડ ” ને ન્યુઝીલેન્ડના પોસ્ટમાસ્ટર જનરલ તરફથી આવી જાતનાં ૫૦ યંત્રો જૂદે જૂદે ઠેકાણે મૂકવાનો દુકમ મળ્યો હતો. ૧૯૦૭ માં આ માર્ગ અધિક અનુકૂળતાવાળો જણાતાં ૫૦ ને બદલે ૧૦૦ તેવાં યંત્રો વધારવાનો દુકમ આ કંપનીને આપવામાં આવ્યો હતો. આ યંત્રમાં અર્ધા પેની, એક પેન્સ, ત્રણ પેન્સ, છ પેન્સ, અને એક શીક્ષીંગ, એવી એવી જૂદી જૂદી છાપો પડી શકે છે. જે છાપ પડે છે તેમાં આ શબ્દો આવી જાય છે. આ યંત્રોમાં જે શાક્ષીવડે જાપાય છે તે પણ અમુક પ્રકારની બનાવવામાં આવી છે અને તેવિના બીજી સાક્ષીથી કોઇ ખાનગી રીતે ચોરાથી તેવી છાપ પાડી લાવે છે તો તે પકડાઇ જાય છે. આ પ્રમાણે ચોરીથી છાપ પાડનારને ૨૫૦૦ રૂ. નો દંડ અથવા એક વર્ષની કેદની શીક્ષા કરવામાં આવે છે.

જેમને ધણા કાગળો લખવાના હોય છે તેની ગોટી ગોટી ઓફીસોમાં આવાં યંત્રો મૂકવામાં આવે છે. પ્રથમ આ યંત્રોમાં એક જાતના સોનાના સીકા કાઢવામાં આવ્યા હતા જેની કિંમત ૨૫ રૂ. જેટલી રાખવામાં આવી હતી. આ પ્રકારનો એક સીકા અંદર નાખવાથી કોઇ પણ મનુષ્ય આ યંત્રવડે તેટલી કિંમતના પોસ્ટજ સ્ટાંપ જેટલી છાપ પોતાના કાગળો ઉપર પાડી શકે, એવી વ્યવસ્થા રાખવામાં આવી હતી. પણ આ પ્રમાણે કરવાથી જ્યારે તેના સોનાના ધણા સીકાઓ અંદર એકઠા થતા ત્યારે કોઇ કોઇ ચોર તેમાંથી તે કાઢી જતા. આથી આ આ યંત્રમાં એવો સુધારો કરવામાં આવ્યો, કે પૈસા કે કંઇ જ અંદર નાખવું નહિ, પણ જેટલા સ્ટાંપ તેના વડે પાડી લેવામાં આવે તેની નોંધ રહે. આપણા ઘરમાં પાણીનો નળ હોય છે, કે વિજળી કે ગેસના દીવા હોય છે તો એની મેળે જેમ ‘ મીટર ’ વડે આપણે કેટલું પાણી વાપરીએ છીએ તેની તથા વિજળી કે કેટલો ગેસ વાપરીએ છીએ તેની નોંધ રહે છે તેમ, આ યંત્રમાં પણ કેટલી કિંમતની છાપો પાડી લેવામાં આવે છે તેની ‘ મીટર ’ વડે નોંધ રહે છે. પછી પોસ્ટ ઓફીસનો કોઇ નોકર જઈને આ ‘ મીટર ’ વડે રખાવણી નોંધવું માપ લેઈને તે પ્રમાણે પૈસા પેલી ઓફીસમાંથી લેઇ લે છે. આ

મશીનમાં ૨૦ પાઉન્ડ એટલે ૩૦૦ રૂપિયાની કિંમતની છાપો પડે ત્યાંસુધીની વ્યવસ્થા રાખવામાં આવી હોય છે. તેટલી છાપો પડી ગયા પછી પાછી નવે નાગે છાપો પાડવાનું તે યત્ન શરૂ કરે છે, જેથી તે પૂર્વે પોસ્ટ ઓફીસે તેની નોંધ લેઈ લેવી જોઈએ.

સાર્વજનિક ઉપયોગ માટે મૂકવામાં આવતાં યંત્રોમાં પા આવે, અર્થો આવે અને એક આવે, એવી છાપો કાગળ ઉપર તેમાં તેટલી કિંમતના પૈસા નાખીને પાડી શકાય છે.

આ યંત્રોને દુનિયાના તમામ ભાગમાં દાખલ કરી દેવાની લક્ષ્યમણ કરવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે કરવાથી, પોસ્ટની ટીકાટો બનાવવાનું જે હળવે રૂપિયાનું ખર્ચ પોસ્ટ ઓફીસને થાય છે તે ખચી જાય છે. વળી લોકો જે ખાનગી રીતે ચોરીથી જે પોસ્ટની ટીકાટો બનાવે છે, તે પણ બંધ થઈ જાય છે. પોતાના ચાર કાગળો છાપવા માટે કોઈ મોડું મશીન બનાવવાની ખટખટ પછી કે તું નથી, વળી કે કોઈ પ્રસંગે આ ટીકાટો પોસ્ટ ઓફીસમાંથી ચોરાઈ જાય છે, તેમ ચોરાઈ જવાનો પછી ભય નીકળી જાય છે. તેના દ્વિસાળ માટે તથા વેચવા માટે માણસો ગ્રખવાં પડે છે, તેમાંનું પણ કેટલુંક ખર્ચ ઓછું થઈ જાય છે. આ વગેરે અનેક લાભ આ શોધથી પોસ્ટ ઓફીસને થાય તેમ છે. અમદાવાદ વગેરે સ્થળે સ્ટેશન ઉપર, પ્લેટફોર્મ ટીકાટો મનુષ્ય પોતાની મેળે જ પૈસા નાખીને લેઈ શકે તેવાં યંત્રો ગોઠવવામાં આવ્યાં છે તે પ્રમાણે થોડા વખત પછી ઉપર કહી ગયા તેવાં યંત્રો પણ પોસ્ટ ઓફીસમાં રહેતે ઠેકાણે ઠેકાણે મૂકવામાં આવશે.

કુટેવ કેવી રીતે પડે છે અને તે કેવી રીતે દૂર કરી શકાય છે.

એક સ્ત્રીને એવી ટેવ હતી, કે તે દર્પણની સામે બેસીને જીભ ચીપી આ લેબન જે કોઈ વાળ તેના મુખ ઉપર જથ્થાવ તેને ચુંટી નાંખતી. આ પ્રમાણે પા કે અર્ધો કલાક કરતી નહિ, પણ કલાકોના કલાકો કરતી અને પ્રસંગે તો આખી રાત્રિ પણ તેમ કરવામાં ગાળી દેતી. વળી તેના મુખ ઉપર એટલા બધા વાળ પણ નહોતા કે તેને આ પ્રમાણે કરવાની જરૂર પડે.

બીજી એક સ્ત્રીને એવી ટેવ હતી, કે તે પોતાની પાંચણ તથા બ્રમરોને જ તોડી નાખતી, તે એટલે સુધી કે એક પણ વાળ તે રહેવા દેતી નહિ આ પ્રમાણે વાળ તોડી નાખ્યા પછી તેને સમજાવું, કે તેણે જોડું કડું છે, પણ તે પોતાને તેને માંડે ધણ પ્રસંગે નિરુપાય જોતી. તે કહેતી કે 'હું' જાણું છું કે આ ટેવ ખરાબ છે તોપણ મારાથી તે પ્રમાણે થઈ જાય છે. જ્યારે હું આ પ્રમાણે વાળ ચુંટતી હોઉં છું તે પ્રસંગે પણ મને એમ જાન થાય છે, કે આ ટેવ સારી નથી, છતાં કોણ જાણે હું તેમાંથી નિરત થઈ શકી નથી. કોઈ કોઈ પ્રસંગે તો સ્વાભાવિક રીતે જ મારાથી આ પ્રમાણે થઈ જાય છે, એવું જાન મને પછીથી જ આવે છે.' આ સ્ત્રીને આ ટેવ તે સાત વર્ષની હતી ત્યારથી પડી હતી, અને તે ૨૧ વર્ષની થઈ હતી તોપણ આ ટેવ તેનામાં વિદ્યમાન હતી જ.

આપણને તેવી જ ક્રિયા ખીજી વખત કરવાને પ્રેરે છે. આપણે તેના પ્રેરણા તેવી જ ક્રિયા આપણે પુનઃ કરીએ છીએ. પુનઃ તેવી ક્રિયા કરતાં પેલો માર્ગ કે સંસ્કાર અધિક બળવાન થાય છે, અને પુનઃ તે આપણને તેની તે જ ક્રિયા કરવા પ્રેરે છે. આ પ્રમાણે અનેકવાર તેની તે ક્રિયા કરતાં આપણા મગજમાં આ માર્ગ અત્યંત બેઠકો ઉઠે. કોનરાઇ રહે છે, કે પછી આપણે તેના દાસ થઈ રહીએ છીએ, અને તે ક્રિયા કર્યાંબિના આપણને યાદવું જ નથી. આપણે પછી જાણીએ છીએ, કે તે પ્રમાણે કરવું જોઈએ છે, તોપણ આપણાથી તેનિયમનું પાલન થઈ શકતું નથી, અને આપણે તેની તે ક્રિયા કર્યાં જ કરીએ છીએ, અને પ્રકૃતિ અને પ્રાણ સાથે મુજબ, એ કહેવત પ્રમાણે જીવનપર્યંત તે ક્રિયા આપણે કરતા રહીએ છીએ.

તમાકુ સુધનાર, તમાકુ પીનાર, ચાહા, ભાંગ, ગાંજી કે ઘસુ વગેરે પીનારના મગજમાં ઉપર જણાવી ગયા તેવી જ એક પગથી પડેલી હોય છે, જે તેમને પુનઃ પુનઃ તે જ ક્રિયા કરવાને પ્રેરે છે. આ મનુષ્યો આ પગથી કે સંસ્કારના દાસ થઈ રહેલા હોય છે, અને તેથી તેને તે જીતી શકતા નથી. ખીજી ઉપર કહી તેવી ક્રિયાઓ કરનારના મગજમાં પણ તેવી જ રીતે ક્ષોભ થઈને તેવી જ રિયલિટી થઈ રહે છે, જેથી તેમને પણ તેની તે ક્રિયા કરવાની વારંવાર ફરજ પડે છે.

આ જ પ્રમાણે ક્રોધ કરનાર, શોક કરનાર, તથા એવા એવા મનોવિકારને વશ પર્તનાર મનુષ્યોની પણ તેવી જ રિયલિટી હોય છે. તેમના મગજમાં પણ તેમની એ-ક્રિયાઓ વડે ક્ષોભ થઈને એવી રિયલિટી થઈ રહેલી હોય છે, કે જેથી તેમને પણ તેની તે જ ક્રિયા કરવાનું મન થાય છે, કે જરૂર પડે છે.

આ પ્રમાણે હોવાથી આપણને સ્પષ્ટ થાય છે જ, કે આવી કુટુંબ આપણને સી રીતે પડે છે. તેથી કોઈ નરી કુટુંબ આપણને ન પડે તેની સાવધાનતા રાખવાની આપણને કેટલી અગત્ય છે, તે પણ સ્પષ્ટ થાય છે કોઈ પણ ક્રિયા કરતાં આરંભમાં અત્યંત સાવધ રહો. જો તમે સાવધ રહ્યાંબિનાં તેવી કોઈ ક્રિયા કરશો તો, પછી તેવી કુટુંબ નમને પડી જશે, અને પછી તેને દૂર કરવાને તમે અસમર્થ થઈ રહેશો.

મૂંઝાઉપર હાથ ફેરવવાનું મન થાય તો વિચાર કરજો કે તે ક્રિયા કોઈ અર્થસાધક છે કે કેમ, અને તે પ્રમાણે અર્થસાધક તે ક્રિયા ન જણાય તો તેને કરતા અટકો અને આ જ પ્રમાણે ખીજી અનેક ઉપર કહી ગયા તેવી ક્રિયાઓ કરતાં આરંભમાં જ સાવધ રહો. તમને કોઈ ક્રિયા કરવી અત્યંત કુદ જણાતી હોય, કે કોઈ ક્રિયાથી કોઈ હાનિ તમને ન જણાતી હોય, તોપણ તેવી ક્રિયા તમે કરતા નહિ, એક વખત પણ જો તેવી ક્રિયા તમે કરી તો પછી, તેના એક સંસ્કાર તમારા મગજમાં પડવાનો, અને એક આછી પગથી તમારા મગજમાં પડવાની, જે તમને ખીજારતે જ ક્રિયા કરવાને પ્રેરણા કરશે. તેમ જતાં કદાચ કોઈ તેવી ક્રિયા તમારાથી થઈ જાય તો પુનઃ સાવધ રહીને તેવી ક્રિયા કરતાં અવરજ અટકી જાઓ. જો તમે આરંભમાં સાવધાનતા નહિ રાખો તો પછી તમને અનેક નિરર્થક ક્રિયા કરવાની ટેવ પડી જશે, અને તમે તેના દાસ થઈ રહેશો.

જે ક્રિયા આપણે વારંવાર કરીએ છીએ તે ક્રિયાથી આપણા મગજમાં ઉપર જણાવી ગયા તે પ્રમાણે સંસ્કાર, કે પગથી પડે છે, જે આપણને તે જ ક્રિયા કરવાને પુનઃ પુનઃ પ્રેરે છે. હવે પડેલી કુટુંબને દૂર કરવાનો એ ઉપાય છે, કે આ સંસ્કારને કે પગથીને અધિક

આ વાર્તાનો સારાંશ એ છે, કે જો આરંભમાં આપણે થોડો સમય સાવધ રહીને સારી ટેવ પાડીએ છીએ તો પછી ઉત્તરોત્તર આપણે સારી કૃતિ કરી શકીએ છીએ, અને આપણને સારી ટેવ પડી જાય છે. તેમ નહિ કરતાં અસાવધ રહીને આપણે આરંભમાં કુટેવના સંસ્કારને પાડીએ છીએ તો તે પછી ઉત્તરોત્તર અંગાનુ ચાય છે અને આપણા જીવનને પરિણામે નિરુપમેણી અને દુઃખી કરી મૂકે છે. તેથી બુદ્ધિમાને કાંઈપણ શરીરની કે મનની ક્રિયા કરતા પૂર્વે અત્યંત સાવધ રહેવાની અગત્ય છે, કારણ કે તેનાઉપર અવનતિ ઉન્નતિનો આધાર રહેલો છે.

પ્રમદાહી જીવને ઉપાલંભ.

પદ. (હો જીવન, જગીને જોતાં—એ લય.)

પ્રભુતણે દ્રોહી તું થાતાં રે, હો જીવડા, અંતરમાં કેમ ન શરમાતો રે જી.
'આમ કંઈ', તેમ કંઈ' પ્રભુકાળે, 'એવો તું મારતો તડાકો રે જી,
કરવાનું આંચે ચપટી ન વગાડી શકે, કરવાનો હોય જ્યાં લડાકો રે; હો
જીવડાં

પ્રભુપ્રીત્યર્થ કાંઈ કરવામાં કોઈને,—કંઈ કે ન હોંશે જરી ધુમે રે જી,
તુજ વ્યવહારનાં કાર્યને માટે, નીચ જનોના પગ યુમે રે, હો જીવડાં
તારા કામકાળે જેની તેની તું, શુભામગીરીને કરતો રે જી,
પ્રભુકાળે કંઈ કરવાનું હોય તો, અપમાનના લયે કરતો રે, હો જીવડાં
તારાં કાર્યની સિદ્ધિને અર્થે, રાત્રિને દહાડો એજે ખોતો રે જી,
પ્રભુનિમિત્ત કાંઈ કરવાનું હોય તો, અતુલ્લતા તું જોતો રે, હો જીવડાં
'આમ વિના ન ચાલે, આમ જ થયું' ઘટે, 'તુજ કાર્યોમાં એમ ધારે રે જી,
અગડ'અગડ' ગમે તેમ ચલવે, પ્રભુતણું કામ હોય જ્યારે રે; હો જીવડાં
શેડીયા ને અધિકારીઓકાળે, મીઠલસ લપકાથી તું ભરતો રે જી,
પણ પ્રભુકાળે તો નિર્ધન બનીને, દલોસન પાથરતો રે, હો જીવડાં
'તાડું' શયનગૃહ શણગારવાને, વિધવિધ વૈભવ લાવે રે જી,
પ્રભુતણા મંદિરમાંથી કચરો,—વાળ્યાવિનાએ તું ચલાવે રે; હો જીવડાં
ઘરમાં નારી ઠટુવચન કહે તો, પી જઈ તેને નથી વડતો રે જી,
પરોક્ષ પણ કદી પ્રભુ કંઈ કહે તો, મુળનો દાયરો તારો ચડતો રે, હો
જીવડાં

ઉપરી જનોને મળવા જવાને, થાક ન ચાલતાં લાગે રે જી,
પ્રભુકાળે ચાર રંગનાં જવું પડે તો તો, ટાંટીયા તારા લાગે રે; હો જીવડાં

તારાં કામોમાટે હસકા જતોની, પગરી અખંડ ચલાવે રે જી,
 પ્રભુઅર્થે કોઈને કહેવું પટે ફરી, લગ્ન તને તો આવે રે; હો જીવડા
 કહે નહિ ને રાત્રિદિવસ છાના, નાના મોટા દોષ કરતો રેજી,
 પ્રભુમાં દોષો તું મિથ્યા કહીને, જ્યાં ત્યાં તું કહેતો તે ફરતો રે; હો જીવડા
 પ્રભુ તારાં નહિ કાર્ય કરે તો, દોષ તું તેને બહુ હેતો રેજી,
 પ્રભુનાં કાર્ય તું સાચા ભાવથી, કેટલાં કરે કહે તે તો રે; હો જીવડા
 પ્રભુને અર્થે સાચી નિષ્ઠાથી, કરવું ઘટે જે તું થી યાચે રે જી,
 આશ્રહ ધારીને કર્તવ્ય કરવું, કરવું ન પ્રાણ છે બાચે રે; હો જીવડા
 પ્રભુપ્રતિ જો તું, વહિંત ધસે તો,—પ્રભુ તારી પાસ આવે હાથ ધસતા રે જી,
 એવા દયાળુ પ્રભુનો દ્રોહ કરતાં, કંઈક એ મૂઢ! તું પસ્તા રે; હો જીવડા
 સેવ પ્રભુને તું અંતરના સાચા ભાવે, ભાવિકને એ છે સોંધાસસતા રે જી,
 ઉપેન્દ્ર તારાં હૃદય ભૂલી જઈ, તુજપ્રતિ આવશે હસતા રે; હો જીવડા

શ્રીમામિતીભૂષણપ્રવચન.

(અનુસંધાન ગત વર્ષના ૫૪ ૧૭૨ થી.)

સાક્ષક—તમારા સમર્થ ગ્રાહકે એવા લાંબા અનુભવમાં માંસ પસંદ કરનાર બાળક
 નહિ એવું દોષ, પરંતુ સાક્ષાત્ પરમેશ્વરે સર્વ બાળકોપર, મારાઉપર, તમારા
 માંસાદારની મુદાં દોષી છે તેવું શું ?

નિષેધક—કંઈ મુદાં !

સાક્ષક—ભાણખાઉ ગ્રાહકોને મૂકી અમારા સંપ્રદાયનો સંગીત ખોરાક ખાનાર
 માને તમે પૂછશો અથવા પ્રાણિશાસ્ત્રમાં પ્રાણી વૈજ્ઞાનિકોની સલાહ લેશો તો તમારી
 ઉધરી જશે.

નિષેધક—તેવા ગ્રાહકોના તથા વૈજ્ઞાનિકોના પ્રતિનિધિરૂપે આપ મારી આંખ
 પરમેશ્વરની એ મુદાંની મને ઝાંખી કરાવતા કૃપા કરશો ?

સાક્ષક—એ છાપ પરમેશ્વરે આપણા મોંમાં જ જડાવેલા જોડાડી છે. આરસી
 રાખી તમારા દાંત તપાસશો તો તમને શબ્દવારમાં માદમ પડશે કે બન્ને દાંતમાં
 ૧ દાંતો છરીની પેઠે કાપવામાટે નિર્માણ છે, દાંતના દાંતો ધંટી પેઠે દળવામાટે નિર્માણ
 ૨ એ બે પ્રકારના દાંતોની વચ્ચેના અધિષ્ઠાતા દાંતો સાક્ષાત્ પરમાત્માના ધરથી કૃત-
 ઠે માંસ ખીરતમાટે નિર્માણ છે, અને એ જ કારણથી તેને canines (ફેરનાના
 ક્લી જોળખાવવામાં આવે છે.

નિષેધક—એ અણિયાળા દાંતોથી માંસ ચીરવાનું કામ બની શકે અને ખીજું બની શકે નહિ એ તમે સિદ્ધ કરી શકો નહિ ત્યાં સુધી તમારી એ દલીલ વ્યર્થ છે. જરૂર પડે તો લગાઈમાં બાલાની પેઠે શસ્ત્રને ભોંકવામાટે એવું નિર્માણ કેમ ન થયું હોય? એવાં બાચકાં ભરવાના યુગનો અસ્ત થતાં પરમેશ્વરના ધરથી જ એ દાંતોનું ધીરે ધીરે તિરોધાન કેમ ન કરવામાં આવે?

ભક્ષક—વૈજ્ઞાનિકોને પણ સલાહ આપી શકો એવા દોઢડાલા મેં તમને ધાર્યા ન હતા. બલા માણસ! વૈજ્ઞાનિકોએ નફી કરી દીધું છે કે એ દાંત માંસભક્ષણમાટે છે.

નિષેધક—તેથી શું, ભૂંડા માણસ?

ભક્ષક—તેથી એ કે મનુષ્યે માંસભક્ષણ કરવું જોઈએ અને પરમેશ્વરના સંકેતના આગ આપવું જોઈએ નહિ.

નિષેધક—તેમ છતાં ન કરે તો?

ભક્ષક—ન કરે તો પોતાની બુદ્ધિ પર પાણી ફેરવી વાળે અને પરમેશ્વરનો મોટો શુદ્ધેશ્વર થાય.

નિષેધક—શુદ્ધામાં શ્રીમ્મ ભાગીદાર હોવાથી માંસાહારી મનુષ્યને કદાચ શાંતિ રહેતી હશે.

ભક્ષક—કોઈ ભાગીદાર નથી; પરમેશ્વરનો સંકેત ઊથાપનાર કોઈ બુદ્ધિનો આરદાન નથી.

નિષેધક—મારા હંસ બહાદૂર! બસ, આટલેથી અટકો. ભાગીદાર છે. વાંદરાઓ શમચંદ્રજીને મદદ કરી બેસી રહ્યા નથી; આજે પણ તેઓ મનુષ્યને મદદ કરે છે.

ભક્ષક—શો લવારો! કેવી રીતે?

નિષેધક—વાંદરાનું જડજીવું ફાડી, બહાર રહી—અર્થાત્ તેમાં દાખલ થયાવિના ઝીણી નજરથી તમે જોશો તો તમને જણાશે કે મનુષ્યના દાંત અને વાંદરાના દાંતવચ્ચે ન ટાળી શકાય એવું સમપણું છે. માંસ ચીરવાના કૂતરાના દાંત વાંદરાને છતાં શામાટે તે માંસ

* "The apes and monkeys, which man most nearly resembles in his dentition, derive their staple food from fruits, grain, the kernels of nuts, and other forms in which the most sapid and nutritious tissues of the vegetable kingdom are elaborated; and the close resemblance between the quadrumanous and the human dentition shows that man was, from the beginning, more especially adopted 'to eat of the fruit of the trees of the garden.'—Sir Richard Owen.

ખાતો નથી ? શામાટે તે ફળ, દાણા, શિંગ વિગેરેનો શુદ્ધાહાર કરે છે ? પરમેશ્વરનો સંકેત પ્રથમ વાનરે તોડ્યો છે, નરે પછી તોડ્યો છે. પરમેશ્વર આગળ પ્રથમ બચાવ વાનરે કરવાનો છે, નરે પછી કરવાનો છે.

ભક્ષક—પ્રદર્શનના પાંજરામાં રાખવામાં આવેલા વાંદરાઓ સંગીન માંસ ખાય છે તે કેમ ?

નિષેધક—પ્રદર્શનના પાંજરામાં પુરવામાં આવેલા વાંદરાઓને મારીને મુસલમાન કરવામાં આવેલા હોય છે; તેઓ સ્વતંત્ર હોતા નથી.

ભક્ષક—સ્વતંત્ર સ્થિતિમાં પણ વાનરો કાંઈ કાંઈ વખત જીવડાં અને પક્ષીનાં બચ્ચાં ખાય છે એ વાત તમે જાણતા હો એમ જણાતું નથી.

નિષેધક—જાણતો નથી અને જાણીને પણ શો લાભ ? કારણ કે મારા હેલિ બકા-દૂરના પ્રયંડ પેટને જીવડાંથી થોડો જ સંતોષ થાય એમ છે ! જાઓ, જીવડાંથી જ તમે સંતોષ માનતા હો તો હું તમે કહેવો છવરસકેત સ્વીકારવા તૈયાર છું.

ભક્ષક—માંસાહારી મનુષ્ય વિવરકપર અવર્ણનીય ઉપકાર કરે છે તેનો તો તમને ખ્યાલ જ નથી !

નિષેધક—માંસાહારી ઉપકાર કરે છે ! તે પણ વિશ્વકેપર !! અને તે પણ અવર્ણ-નીય !!! એવા તે કયો ઉપકાર છે ?

ભક્ષક—એ ઉપકાર ઉત્તમોત્તમ અને મોંઘામાં મોંઘી વસ્તુ જે જીવન તેના દાનનો છે. મનુષ્ય માંસાહાર કરે છે તો જ તેની તૃપ્તિમાટે બળદ, ખરડાં, ઘેડાં, મરઘાં વિગેરે ભક્ષણ કરવાયોગ્ય પ્રાણીઓના વંશનો વિસ્તાર મનુષ્ય જ કરે છે. અને તેમની ઓલાદ પણ મનુષ્ય જ સુધારે છે. માંસાહાર કરવો મનુષ્ય છોડી દે તો એવાં અસંખ્ય પ્રાણીઓ અસ્તિત્વમાં જ આવે નહિ. આથી તેમને જીવનનું દાન કરનાર માંસાહારી મનુષ્ય છે.

નિષેધક—માંસાહારી મનુષ્ય એનાં પ્રાણીઓને જીવનનું દાન શામાટે કરતો હશે ?

ભક્ષક—અજાણત તેમનો વારો આવ્યે તેમનું ભક્ષણ કરવામાટે; પરંતુ તમારો પોતાનો દાખલો લો. તમને અસ્તિત્વમાં જ હાવવામાં ન આવે એ કરતાં અસ્તિત્વમાં આવી હુંકું પણ સુખી જીવન ભોગવવું તમે પસંદ કરો કે નહિ ? એક તરફ અનસ્તિત્વ છે અને બીજી તરફ ભક્ષણના જોખમવાળું અસ્તિત્વ છે—આ બેમાંથી તમે શું લેશો ?

નિષેધક—એક દેશની બિલાડીઓ અજાણ લગાઈ લડે છે તેવી તમે દલીલ કરો છો. એવી બે બિલાડીઓને લગાવી હોય તો એક બિલાડી બીજીનું તાક કરડી ખાય છે તો બીજી

“ On the whole, I am bound to give judgment on the evidence of the teeth rather in favour of the vegetarian argument.”—*Sir. Benjamin Richardson.*

તેના કાન કરડી ખાય છે, એક બિલાડી બીજાનું પેટ કરડે છે તો બીજા તેના પગ કરડે છે. લડા-
ઇને અંતે બન્ને બિલાડીઓની પૂંછડી જ રોય રહે છે; બીજા સર્વ અવયવો અવાઈ જાય છે.
એવી જ રીતે કેટલાક ડાહ્યા પુરુષો ઉદ્દગાર કહે છે કે—મને ઉત્પન્ન કરવા પૂર્વે પરમેશ્વરે
મને પૂછ્યું હોત તો હું તને યોગ્ય સમ્રાટ આપત મારા હૃદય બહાદુર! મનુષ્યને કંઈ
પૂછવામાં આવે તો તે ઉત્પન્ન થઈ ચુકેલો જ છે. ઉત્પન્ન નહિ થયલા મનુષ્યને કંઈ પૂછી
શકાવું હશે? હું જો અસ્તિત્વમાં જ આવ્યો નથી તો અનસ્તિત્વ અને લક્ષણના લાભવાળું
જીવન એ બેમાંથી એકની શી રીતે પસંદગી કરી શકું? અસ્તિત્વમાં આવ્યો હોઉં તો જ
પસંદગીનું કામ થઈ શકે છે, અને અસ્તિત્વમાં આવ્યા પછી અનસ્તિત્વની પસંદગી એ
વસ્તોનાધાન છે, બિલાડીની પૂંછડી રોય રહેવા બરાબર છે, પોતાના ખસાઉપરથી કૂટી
જવાની બરાબર છે. ત્યારે ધારો કે હું એક મરઘાતરીકે અસ્તિત્વમાં આવ્યો છું. મારી
પસંદગીનો વિષય—પરમ ઇચ્છાનો વિષય—એક જ છે: તે એ કે જેમ બને તેમ લાંબું અને
સુખી જીવન હું ભોગવું. માંસાહારી મનુષ્ય એ મારી ઇચ્છાને પૂર્ણ કરી આપે છે કે તેની
આડો આવે છે એનો નિર્ણય તમારે કરવાનો છે.

ભક્ષક—બહુ આડો આવે છે એમ જો તમ માનતા હો તો તમારી મોટી ભૂલ છે.
જાતસ્ય દિ ધ્રુવો મૃત્યુ: ‘જયું તે જવાનું’ એ તો તમે સ્વીકારશો જ. જન્મેલું પ્રાણી મર-
વાનું છે તો બલજી કરવામાટે તેને મારવામાં શું પાપ છે? શી દુનિ છે? માંસાહારીની
દયાની પથ તમને કંઈ જ ગણતરી નથી! તેમની ચતુરાઈની તમને કંઈ જ કદર નથી!

નિષેધક—જો તમે તો ઉપકાર તમે કહો તેવી તેમની દયા અને ચતુરાઈ હશે.

ભક્ષક—“ટિટાનિક” નામની આગચોટ બરફનાડુંગર સાથે અથડાવાથી કુખી જન ર’
સ્ટેડ નામના સમર્થ લેખકનું નામ તમે સાંભળ્યું હશે. એણે કહ્યું હતું કે—“ચિકાગો
શહેરમાં જે પ્રકારે હુકરોનો લાજમાનમાં વધ કરવામાં આવે છે તે મરણનો પ્રકાર હું પોતે
સર્વથી શ્રેષ્ઠ માનું છું.” આવા પુરુષના મોંમાં પાણી આણનાર એ વધનો પ્રકાર કેવો
ઉત્તમ હોવો જોઈએ!

નિષેધક—સ્ટેડે એ ઉદ્દગાર કાઢ્યો હતો એ મારાં જાણવામાં છે, તે સાથે એટલું
પથ જાણવામાં છે કે એ વધ પ્રકાર પોતાની નજરે જોવા સ્ટેડ સાહેબ ચિકાગોનાં વધગૃહોમાં
ગયા ન હતા. એ વધપ્રકાર તમે ઉત્તમ કહો છો તે મરનારની દૃષ્ટિથી કે મરનારની દૃષ્ટિથી?
મોતી જોડા લાવી આપણને કહે છે કે—સાહેબ! જોડા ફસકલાસ બન્યા છે. આપણે જોડાને
અનુભવ લઈએ છીએ અને મોતી પૈસા લેવા આવે છે ત્યારે તેને કહીએ છીએ—જોડા ડંખ-
વામાં જોડા ફસકલાસ બન્યા છે. આ બેમાંથી કાણ સત્ય—જોડા રીંચનાર કે જોડા પહેર-
નાર? મરનાર પ્રાણીને મરણનો અનુભવ કદાચ લાજમાં થતો હોય તો ભરે, પરંતુ મરણના
અનુભવથી પથ તેને કેટલું દુઃખ થાય છે તેની તમને કલ્પના છે? વધગૃહોનો કમકમાટ
ઉપજાવે એવો દેખાવ જોઈ અનેક કલ્પ હૃદયના પુરુષો પથ ‘તોળા! તોળા!’
પોકારી બેથુંદ જાતી ગયાના દાખલા છે. અનેક પુરુષોએ એ દેખાવથી માંસાહારનું
પાણી મૂકવાના પ્રસંગો પ્રસિદ્ધ છે. તેમ છતાં તમે માંસાહારીઓની દયાની વાત
કરો છો નિરપરાધી પ્રાણીઓને દયોડાના પ્રકારથી લાજમાં બેથુંદ કરવાની અથવા
છરાના ધાથી લાજમાં નિષ્પ્રાણ કરવાની માંસાહારીઓની ચતુરાઈ પથ બલિદારી!

હેવાય છે કે માંસાહારીઓ વધ કરાવતાં પ્રાણીઓનાં માંસ, ચામડાં, ચરબી, શિંગડાં, હાડકાં તથા એ સર્વ વસ્તુઓનો ઉપયોગ કરી શકે છે. નિરુપયોગી વસ્તુ એક જ જણાય છે, અને તે મારી નખાતા પ્રાણીઓની આત્મ ઓસ છે. મને લાગે છે કે મારા હૃદયે બહાદુર જેવો કોઈ યતુર માંસાહારી અભોક્ષીમાં એ ઓસ ઉતારી, તેને પણ નિરુપયોગી વહી જતી અટકાવશે. માંસાહારીઓની ખસિહારીની તે શી કથા ! એક તરફ મનુષ્ય કેળવણીનાં કારખાનાં કઢી પશુઓને માણસાઈમાં લાવવા પ્રયત્ન કરે છે તો બીજી તરફ માંસાહારીઓ નિરપરાધી પ્રાણીઓનો વધ કરવાનાં કારખાનાં સ્થાપી મનુષ્યનું મનુષ્યત્વ મટાડી ખાટકીરૂપ પશુઓની જગી સેના ઉભી કરવાનો ભગીરથી પ્રયાસ કરે છે !!!

(અપૂર્ણ.)

સ્ત્રીઓએ આકૃતિ સુંદર શી રીતે રાખવી ?—

પારીસમાં સુંદરમાં સુંદર જે સ્ત્રીની આકૃતિ હોય તેને માટે દશ હજાર ‘ ફ્રેન્ક ’નું ધનાગ કાઢવામાં આવ્યું હતું. આ ધનામ મીસ. માલ્લીના લેંગ્ગેલે લેઈ ગઈ હતી. આ ધનામ લેઈ જનાર પોતે જ અહેરાને સુંદર કેવી રીતે રાખવાં તે નીચેપ્રમાણે જણાવે છે. તે કહે છે, કે આકૃતિ સુંદર કરવા છાંછનાર સ્ત્રીએ રાત્રે નિત્ય સ્નાન કરવું જોઈએ. સાથુ દલકી જાતનો નહિ વાપરતાં ઉચી જાતનો વાપરવાની તે ભલામણ કરે છે. રાત્રે ત્વચા નકામા પદાર્થને છિદ્રોવડે બહાર કાઢી નાખે છે અને ઉપયોગી પદાર્થને અંદર ચુસી લે છે. જેમ બારી બારણાં બંધ હોય તેવા ઘરમાં દવાનો અવરજવર સારી રીતે રહી શકે નથી, તેમ ત્વચાનાં છિદ્રો જો ખુલ્લાં નથી હોતાં તો તેમાંથી પણ જે નકામો પદાર્થ બહાર નીકળી જવો જોઈએ તે ચોગ્ય પ્રમાણમાં નીકળી શકતો નથી તથા બહારથી જે ઉપયોગી પદાર્થનું અંદર શોષણ થવું જોઈએ તે શોષાતો નથી. ત્વચાનાં છિદ્રોને હમેશાં ખુલ્લાં રાખો તથા તેમને ખુલ્લી દવાથી તૃપ્ત થવા દો. આરોગ્ય તથા સૌંદર્યનું આ પ્રથમ પગથોડું છે.

રાત્રે સ્નાન કરી રહ્યા પછી ગરમ પાણી તથા સાબુવડે અહેરાને ધોઈ નાખવો. ગરમ પાણી જેટલું સહન થઈ શકે તેટલું જ લેવું. એક વખત સાબુવડે ધોઈ નાખ્યા પછી બીજા વાર ઠંડા પાણીએ ધોઈ નાખવો. બરફવાળું ઠંડુ પાણી મજે તો સારું. આ પ્રમાણે કરવાનું કારણ એ, કે તેથી મુખઉપરના આંખમાં સ્વિસની અગ્નિ વધે છે. પછી મુખ લુછી નાખીને જરા મલાઈ કે મીઠું તેલ લેઈને તેનાઉપર ઘસીને સુઈ જવું.

ખરબ અહેરાને સુખારવાનો બીજો ઉપાય પણ તે જણાવે છે. તે કહે છે, કે ખરાબ અહેરા સુખારવાને માટે એ ‘ દુઝાલ ’ નો ઉપયોગ કરવો. એક વખત ગરમ પાણીમાં દુઝાલ જોળીને તેને મુખઉપર રાખી મુકવો. થોડીવાર તેને રાખીને પુનઃ ઠંડા પાણીવાળો દુઝાલ મુકવો. આ પ્રમાણે થોડીવાર કરીને પછી સહજ ચોખ્ખું તેલ કે મલાઈ લગાડી દેવી.

આજે ઘણી સ્ત્રીઓ ‘ ફારમેટીક ’ વાપરે છે પણ તે સંબંધમાં આ સ્ત્રી કહે છે, કે તે નકામું છે. ચોખ્ખું તેલ કે મલાઈ એ બેમાંથી એક પૂરતું છે. આ સ્ત્રી કહે છે, કે ૯૬ ટકા અહેરાને ખરબ કરનાર અણર્થ છે. સ્ત્રીઓ અલાખલા ગમે તે ખાય છે તથા શોકની વાત એ છે, કે તેની સાથે તે ખુલ્લી દવામાં ફરવા વગેરેની કસરત પણ કરતી નથી. સારો અને પચી શકે તેટલો આહાર સ્ત્રીએ ખાય અને ખુલ્લી દવાનો લાભ લે તો તેમની આકૃતિ સ્વાભાવિક રીતે જ સુંદરતાવાળી રહે એમ આ સ્ત્રી જણાવે છે.

અસહ્ય દુઃખ આ મારું હાવે, કેની આગળ કહેવું જી,
 શુભતું નહીં કો, પાડું પુકારો, શું કરવું, શે સહેવું ? સહાય૦
 આજઠાલ કરતાં આ મારું, જીવન પૂરું પ્રભુ ! થાતું જી;
 આ રીતે શું પૂરું થશે તે, મુજથી ન એ સહેવાતું. સહાય૦
 દયા કરીને ગુરુવર ! મારા, આપ શુભો પુકારો જી;
 મુક્ત કરીને મુજને હાવે, આ દુઃખથી ઉદારો. સહાય૦
 આપવિના નથી બેલી બીજે, જોતાં વિશ્વ જણાતો જી;
 આપનો મુજને આશ્રય એક જ, જોતાં નાથ ! ભળાતો. સહાય૦
 નમી નમી કરગરી કરગરી કહું છું, દયા હવે તો લાવો જી,
 ચરણે મસ્તક મૂકી માગું, હુંઠાથી મુજને મૂકાવો. સહાય૦
 અબળતા મુજ દૂર થવાને, આપનું બળ પ્રભુ ! આપો જી;
 મુકુટમણિ મુજ મસ્તકના આ, દીનતા મારી કાપો. સહાય૦
 શરણાગતનું હરશે ન દુઃખ તો, જશે લાજ તમારી જી;
 સખળ શિરે મુજ જાણી આપપ્રતિ, વાણી આ આજે ઉચ્ચારી, સહાય૦

શ્રાદ્ધમીમાંસા.

—૭૪૦—

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના અંક ૮ નાં પૃષ્ઠ ૨૦૦ થી).

સામાન્ય નિયમ છે કે સીધે રસ્તે તારની ખબર વહેલી પહોંચે છે અને માર્ગ વિકાસી હોય છે ત્યાં વાર લાગે છે. કન્યાસંક્રાન્તિમાં અને તુલાસંક્રાન્તિમાં સૂર્યનાં સંપૂર્ણ કિરણો દક્ષિણ તરફથી પૃથ્વિઉપર સીધાં લંબરેખામાં પડે છે. કન્યાસંક્રાન્તિની યર-આતમાં જેટલાં કિરણો સીધાં પડે છે તેટલાં સીધાં કિરણો જ્યેષ્ઠસંક્રાન્તિ બેસતાસુધી સૂર્યની ગતિ અસ્થિર હોવાથી પૃથ્વિ ઉપર આવી શકતાં નથી. ત્યાર પછી તો બિલકુલ નમતી રેખામાં આવી પડે છે. તેથી નિયત કરેલા કાળમાં મહાલય શ્રાદ્ધ પ્રત્યેક ભાવિકાએ કરવું, એ શ્રેયસ્કર છે; કારણ કે નહિ તો પિતૃઓ નિશાસા નાખે નહિ.

પિણ્ડપ્રદાનની આવશ્યકતા.

કેટલાએક કહે છે કે, ચટમાં (દર્શના બનાવેલા એક વેંતના દડકા) અથવા પ્રત્યક્ષ બ્રાહ્મણ બેસાડી પિતૃઓનું આવાહન કરીને પૂજન કરેા હો, પછી પિણ્ડપ્રદાનની શુ' જરૂર છે ? કેમકે જે પિતૃઓનું પૂજન પ્રથમ કરવામાં આવે છે તેનુંજ પૂજન “વિષ્ક સંસ્થાપિતરઃ” કહીને કરવામાં આવે છે. કહેવું ખરું છે. બોટું નથી. પરંતુ ગૃહાંશ સમ-જવામાં ન આવવાથી આ પ્રશ્ન ઉપરિચિત થવા પામે છે.

પિતૃઓ બે પ્રકારના છે. એક મૂર્તિમંત અને બીજા પ્રતિમારહિત છે. મરનારા કયા સ્વરૂપમાં છે, તેમનું કાર્ય કયા રસ્તેથી થશે, તથા માયિક વાસનામાં આસક્ત થવાથી તે બ્રમણ કરતા હશે કે કેમ; વગેરે શ્રાદ્ધ કરનારાને ચિદ્વિત હોતું નથી. જે મૂર્તિમંત છે તે તો પિણ્ડપ્રદાનથી પ્રસન્ન થઈ સંતોષ પામે છે. જે પ્રતિમારહિત છે તે બ્રમણતામાં બ્રમે છે તે પ્રદાનથી પિણ્ડ પ્રાપ્ત કરે છે. અર્થાત્ પિણ્ડપ્રદાન એ ઉભયને શ્રેયસ્કર છે, પહેલે પ્રાપ્ત કરાવનાર છે અને ઉત્તમ ગતિને આપી પુનરાવર્તનમાંથી મુક્ત કરાવનાર છે.

પિતૃકંડુમાંથી મુક્ત થવાનો માર્ગ.

મનુષ્યજન્મ પ્રાપ્તિ પછી સંસારમાં પુનરા માયાઉપર માત પિતાનું ત્રણ અતિ-શય રહેલું હોય છે. વર્તમાન વખતમાં કૃત્તની લોકો મરત મુજબ બોલે છે કે, પોતાના આનંદને સાર પિતાની પ્રમળ ઇચ્છા જે તે આમરી ઉત્પત્તિનું સંજગ કારણ છે. માતાએ હૃદયમાં રાખ્યા તેમાં કંઈ આશ્ચર્ય પામવાજેલું નથી. માતાપિતાના ઉપકાર અગણનીય છે. તેથી ઉપરોક્ત હૃદયબેદક ચબ્દોચાર, સાંકળી માન પિતૃકંડો સહુદય કપી કડે છે. શાસ્ત્રકાર કહે છે કે,

યન્માતાપિતરૌ ક્લેશં સદેતે સંભવે નૃણામ્ ॥

બાળકને સમયે તથા જન્મ્યા પછી માઆપને જે જે દુઃખો સહન કરવા પડે છે તેનો બદલો પાડવા વર્ષે પશુ વાળી શકવો અશક્ય છે. માતાપિતાની સેવાના સર્વધર્મોમાં આમાં સર્વોચ્ચ ઉલ્લેખ છે. કેટલાએક કહે છે, કે માતાએ નવ મહિના ઉદરમાં રાખ્યા તો તેને પ્રતિભાસના રૂપિયા પાંચ પ્રમાણે અથવા તેથી વધારે ગણીને પીસતાળીસ અથવા તેણે જે ચોગ્ય લાગે તે ગણીને આપી દેવા. આ બોલવું આજ કાલના વાતાવરણના સંસર્ગનું પરિણામ છે. પૂર્વકાળમાં દુર્યોધનના માતા ગાન્ધારીએ ભીમની માતા કુંતીને એક વખત માર્મિક વચનો કહ્યાં હતાં. ભીમે માતાની અંતર્હૃત્તિ ઉરમાં આણી જે ઉદ્દગાર કાઢ્યા હતા તે અરણ્ય યવાથી વાયકવર્ગ સમક્ષ પ્રકટ કરાવ્યું.

“ શી ફિકર જે માત! તારે કાજ મુજ ચેતુ થયું,
જન્મ પાછો હું લઈ, દુઃખ ટાળવા પાછો મથું.
મોક્ષ પણ તુંથી ઉતરતો, માત! લેખાવી દઈ,
કીર્તિશિખરે એકદિન, બિરાજતી જોઈ તને,
હવનાં આંસુથી તારા ચરણ, હું ધોઈ અને,
ધન્ય હા જે પૂર્વ તુજ ગૌરવ હું દીપાવી દઈ.”

ક્યાં તે વખતની માનુષકૃતિ, માતૃપ્રેમ, અને અંતરની લાગણી! કે કામાં તાત્પર્ય એટલો છે કે મતપિતાનું ઋણ મનુષ્યને માથે મોટું છે. આ ઋણ એકલાથી વાળી શકાય તેમ નથી. તેથી આગળની એક બે પેઢી સુધીની સંતતિની સહયતાવડે તે વાળવાસાર પ્રપ્તવાન થયું, એ પુત્રનું પરમ કર્તવ્ય છે.

અર્વાચીન પ્રચલિત કાયદા કાનુનકારોએ પિતાના ઋણને સારૂ વ્યાવહારિક વિષયમાં લેવડ દેવડના કામમાં છાકરાને શિર જવાબદારી રાખેલી છે, એટલું જ નહિ પરંતુ છાકરાના છાકરને સુધારા જવાબદાર ગણેલો છે, એટલે તે વિશે વધારે કહેવાની જરૂર જણાતી નથી. પ્રકૃત વિષયવિષે આથી નિશ્ચય થાય છે કે, માઆપના ઋણમાંથી મુક્તથવા સારૂ પુત્રોએ તેમની પૂજ્ય ભાવનાથી સેવા કરવી જોઈએ, અને તેમના અરણ્ય બાદ તેમની પાછળ શાસ્ત્રોક્ત વિધિવડે ઉતારક્રિયા એટલે શ્રાદ્ધક્રિયા કરતી.

શ્રાદ્ધમહિમા.

યમ—આયુઃ પુત્રાન્ યશઃસ્વર્ગ, કીર્તિં પુષ્ટિં વલંધિયમ્ ॥

પશૂત્ સૌખ્યંધનંધાન્યં, પ્રાપ્નુયાન્ પિતૃપૂજનાત્ ॥ ૧ ॥

યાદ્યવલ્ન્ય—આયુઃપ્રજાંધનંધિષાં, સ્વર્ગં મોક્ષં મુક્ષાનિ ચ
પ્રયચ્છન્તિ તથા રાજ્યં, પ્રીતા નૃણાં પિતામહાઃ ॥ ૨ ॥

મુમેતુ—શ્રાદ્ધાત્પરતરં નાન્યત્, એયત્કરમુદાહતમ્ ॥

તસ્માન્સર્વપ્રયત્નેન, શ્રાદ્ધં કુર્યાદ્વિચક્ષ્ણેઃ ॥ ૩ ॥

બ્રાહ્મ—તસ્માન્શ્રાદ્ધં સર્વમંકથા, શાકૈરપિયથાવિધિ ॥

પુર્વાતિ શ્રદ્ધયા તસ્ય, કુલંકશ્ચિન્નસીદતિ ॥ ૪ ॥

ઘસિષ્ઠ—પિતાપિતામહૈશ્વર્ય, તથેવપ્રપિતામહઃ ॥

ઉપાસતે સતંજાતં, શક્તાંદ્યપિણ્ડમ્ ॥ ૫ ॥

આદિત્ય—નસતિપિતરશ્ચેતિ, કૃત્વામનસિયોનરઃ ॥

શ્રાદ્ધનકુલ્લેમોહાત્, તસ્યરક્તં પિવંતિતે ॥ ૬ ॥

મારત—યાવચ્ચ કન્યા તુલયોઃ ક્રમાદાસ્તેદિવાકરઃ ॥

શૂન્યપ્રેતપુરંતાવદ્વૃશ્ચિકે યાવદાગતઃ ॥ ૭ ॥

આયુષ્ય, પુત્ર, યશ, સ્વર્ગ છીન, પુષ્ટિ, બલ, લક્ષ્મી, શાહન, સુખ, ધન, ધાન્ય, વિદ્યા, મોક્ષ, રાજ્યવૈભવ, વગેરે મનવાંચિત્ત કળ પિતૃઓની પૂજા કરવાથી આદ્ય કરનારાને પ્રાપ્ત થાય છે. પિતૃપૂજનને શ્રેયસ્કર માર્ગ કહ્યો છે. માટે કાલા મનુષ્યોએ આદ્ય કરવામાં ક્યારેએ અનાદર કરવો નહિ.

શાક વગેરે જે પદાર્થો મળે તે વાપરવા, આદ્ય ભક્તિ અને વિધિવત્ કરવું. એટલે પોતાના કુળમાં મરણ પામેલા કેમકે પશુ પિતૃઓ એક પામે નહિ. પિતા, પિતામહ, અને પ્રપિતામહ, જે પ્રમાણે પોતાના નિવાસરૂપ પિપ્પલ વૃક્ષને પક્ષિઓ સેવે છે તે પ્રમાણે પોતાના વંશજ પુત્રોની ઉપાસના કરે છે. કન્યાસંક્રાન્તિ અને વૃદ્ધાસંક્રાન્તિમાં સૂર્ય નારાયણ જ્યાં લગી રહે છે ત્યાંસુધી પ્રેતપુરમાં કેમકે હોય નથી. એટલે પ્રેતપુરનિવાસી પ્રાણિઓ આદ્યની અપેક્ષાથી પોતાના મરણસ્થાન તરફ ભટક્યા કરે છે. માટે જે મનુષ્યો પિતૃઓને માનવા નથી, અને કપોલકલ્પિત કથનાઓ કરી આદ્ય કરતા નથી તે મનુષ્યો પોતે પિતૃઓનું રક્તપાન કરનારા છે.

મરદ્વાજાત્મજાઃ સન્ત, મુક્ત્વા જન્મપરંપરાં ॥

કૃત્વાપિ ગોવર્ધતાસ્ત્ય, મુક્તાઃ પિતૃમૃસાદતઃ ॥ ૧ ॥

સન્તવ્યાધા દશાર્ણેષુ, મૃગાઃ કાલંજિરેગિરૌ ॥

ચક્રવાકાઃ શરદ્વીપે, હંસાઃ સરસિમાનસે ॥ ૨ ॥

તેપિજાતાકુલક્ષેત્રે, વ્રહ્મણાવેદપારગાઃ ॥

પિતૃમક્ત્યાચ્ચતે સર્વે, ગતામુકિંદ્વિજાત્મજાઃ ॥ ૩ ॥

તસ્માત્સર્વપ્રયત્નેન, પિતૃમક્તો ભવેન્નરઃ ॥

હહ લોકે પરે વાપિ, પિતૃમક્તયા સુહૃમિધેતઃ ॥

મરદ્વાજા મુનિના સાત છોકરાઓએ ગોવર્ધના પાપમાંથી મુક્ત થવા માટે પિતૃઓનું જન કર્યું હતું. તેઓ દશાર્ણ દેશમાં પારધિ થયા ત્યાં તેમણે પિતૃઓની પૂજાથી આશીર્વાદ સંપાદન થયો. કાલંજર પર્વત ઉપર હરણુ યજ્ઞને અવતર્યા. પછી શરદ્વીપમાં ચક્રવાક પક્ષિમાં જન્મ લેવા અને ત્યાર પછી માન સરોવરઉપર હંસની જાતિમાં આવ્યા અને અંતે કુરુક્ષેત્રમાં હ લણુનારા વિપ્રવંશમાં જન્મ્યા. કૃષ્ણ ચન્દ્રે ગરુડને કહ્યું કે પિતૃઓની પૂજાથી ઉપર કલા માણે ઉત્તરોત્તર જન્મ લેઈ ગોવર્ધના મહાપાપમાંથી મુક્ત થઈ છેવટે મોક્ષને પામ્યા. પિતૃ-જનથી એકિક અને આયુષ્મિક શ્રેય સંપાદન થઈ શકે છે, માટે પિતૃપૂજન સર્વોત્કૃષ્ટ છે, જે એમ કહેવામાં બેશકાત્ર વાંધા નથી.

પિતૃઓએ પ્રત્યક્ષ પાપક લીધા છે.

પિતૃઓએ પ્રત્યક્ષ આવીને પિણ્ડ લીધેલા છે, તેનાં દર્શાત્ અનેક છે તેમાંથી ચક્રવર્ગને વિદિત થવા સાર અત્યંત કેટલાંએક આપનામાં આવે છે.

ભરતે બુનિયે શ્રાદ્ધ કર્યું તે વખતે તેમના પિતૃઓ ભૂમિમેદીને બહાર આવ્યા હતા, પોતાના હાથ પિણ્ડ લીધો હતો, અને આશિષ આપી વિમાનમાં બેસીને બ્રહ્મ લોકમાં ગયા હતા.

રઘુકુળ દીપક રામચન્દ્ર ભગવાને શ્રાદ્ધ કર્યું ત્યારે સ્વર્ગમાંથી દશરથ રાજા આવ્યા હતા; તેમણે હાથ લાંબા કરી પિણ્ડ લીધો, અને ચિરકાળસુધી રાજ્ય ભોગવવાનો આશિર્વાદ આપી અયોધ્યાવાસી પ્રાણિઓને સ્વદેહે સ્વર્ગમાં લેઈ જવાની આજ્ઞા કરી હતી.

ભીષ્મપિતામહે પોતાના પિતા શંતનુ રાજાનું શ્રાદ્ધ કર્યું તે વખતે તેમને પ્રત્યક્ષ હાથ ધરી પિણ્ડ લેઈ પ્રસન્ન થઈ, સ્વેચ્છાએ, અને પ્રભુની પાસે પ્રાણત્યાગ કરવાનું ભીષ્મને વરદાન આપ્યું હતું.

વીરાલ નામના રાજાને પુત્ર નહોતો તેથી તેણે બ્રહ્માની આજ્ઞાપ્રમાણે શ્રદ્ધા અને ભક્તિથી સંપૂર્ણ વિધિવડે શ્રાદ્ધ કર્યું, ત્યારે રવેત, રકત, અને રમામ એમ જૂદા જૂદા રંગના પુરુષોએ વારાફરતી હાથ લાંબા કરી પિણ્ડ ગૃહણ કર્યા હતા. રવેત પુરુષ કહે છે કે હું તારો પિતા છું, આ લાલ વર્ણવાળો યજ્ઞહંત્યા કરનારો મારો પિતા છે અને અત્રીએ ઋષિઓનો સંહાર કરવાવાળો, કડોર હૃદયનો નિર્દય મારો પિતામહ છે. હું મારા પોતાના પુણ્યથી સ્વર્ગમાં વસું છું. આ બે પોતાના પાપકર્મવડે અધોર નરકમાં પડેલા છે. હું સુખમાં છું. બે દુઃખમાં છે. તમારા પિણ્ડપ્રદાનથી હું હમણા મોક્ષ માર્ગે જઈ જઈ છું. અને આ બે સદ્ગતિને સાધ્ય કરશે, તમારો વંશ વધશે, તમને પુત્ર પ્રાપ્ત થશે, તમે પરમાત્માને પ્રસન્ન કરી મુક્તિ મેળવશો, હવે અમે અદશ્ય થઈએ છીએ.

વિદર્ભદેવનો મૃદેવ નામનો એક વંશ ધણા ધર્મ કર્તા હતાં શ્રાદ્ધ ક્રિયા વગર પ્રેત યોનિમાં અવતર્યા હતા, પરંતુ, જ્યારે અસુવાહન રાજાએ શ્રાદ્ધ ક્રિયા કરી ત્યારે તે સદ્ગતિને પામ્યા હતા.

યુધિષ્ઠિર રાજાના શ્રાદ્ધ કરવાથી પાંડુ રાજાએ પિણ્ડગૃહણ કરી, નિષ્કંટક રાજ્ય ભોગવી અંતે સાયુજ્ય મુક્તિ મેળવવા માટે યુધિષ્ઠિર રાજાને વરદાન આપ્યું હતું.

શ્રાદ્ધમાં પવિત્ર અન્નની આવશ્યકતા છે.

શ્રાદ્ધ કરવા માટે પવિત્ર અન્નની આવશ્યકતા છે. તેને સારૂ ભક્તમાણમાંથી એક દૃષ્ટાંત આપું છું.

રામાનંદસ્વામીનો એક અઘ્ઘચારી શિષ્ય હતો. તે શિષ્ય કાઠારજીના નેવેઘ સારૂ સીધું સામાન લાવવાનું કામ નિરંતર કરતો હતો. રામાનંદ સ્વામીએ તેને સમજાવી રાખેલું કે, કાષ્ઠપણ અપવિત્ર સ્થળેથી તારે કંઈ લાવવું નહિ. એક વખત ચોમાસામાં વર્ષાદ ખલો વરસ્યો, તેથી ગામમાં અને ગામની બહાર પુષ્કળ પાણી ફરી વળ્યું. એતણુ દિવસની દેલી ધર્મ. અઘ્ઘચારી સીધું લેવા સારૂ ગામડે જતા સારૂ નિકળ્યો પરંતુ પાણી ધણું દોવાથી ગાંઠરે આવ્યા પછી તેની હિંમત ચાલી નહીં. વિમાસણમાં પડ્યો. અઘ્ઘચારીને

ખોલાવી લાવ્યો. વિનંતિ કરી સામગ્રી સ્વીકારવા આમ્રક કર્યો. નિરુપાય હતો એટલે સમયને ખાત આપી બ્રહ્મચારી સામગ્રી લેઈને મઠમાં આવ્યો.

રામાનંદ સ્વામીને ત્રણ કાળનું જ્ઞાન હતું, તેથી તેમણે અંતર દર્શિવડે સર્વ વૃત્તાંત જાણ્યો. બ્રહ્મચારીને ઠપકો આવ્યો. કહ્યું કે, તારે ચર્મકારને ઘેર જન્મ લેવો પડશે. અપરાધનું ફળ ભોગવ્યા પગર છુટકો નથી. તારી સદ્ગતિ સારું હું શ્રાદ્ધ કરીશ.

સમય વ્યતીત થતાં બ્રહ્મચારી મરણને શરણુ થયો અને ચમારને ઘેર આવીને અવતર્યો. પૂર્વ સંસ્કાર સ્ફુરાયમાન થયા તેથી સ્તનપાનનો ત્યાગ કર્યો અને ચમારનો બાળક સાત દિવસ થયા પછી ધાવતો નથી આ વાત રામાનંદ સ્વામીએ સાંભળી એટલે લાગણી પોતે ચમારને ઘેર આવ્યા અને બાળકને ઉપરેશ આવ્યો કે, નવ માસ ગર્ભમાં રહ્યો તો પછી સ્તનપાન કરવા માટે શા સારું સંકેતાય છે? સ્તનપાન કર. રામાનંદ સ્વામીની આજ્ઞાથી બાળકે સ્તનપાન કર્યું. રામાનંદ સ્વામી સુકામ ઉપર આવ્યા. બાળકનું કલ્યાણ કરવા શ્રાદ્ધાદિ કર્મ આજી કર્યો. વાચકવંદ ! આ બાળક તે જે “ રોહિદાસ ચમાર ” નામથી પ્રસિદ્ધ થયો છે. રોહિદાસ નાનપણથી જ દેવી સંપતિનો સંચય કરતો હતો. પરમાત્માની પૂજા અને ભક્તિમાં વખત બધો ગાળતો. છેવટે ભક્તચિરોમણિતરીકે ખ્યાતિ ફેલાવી તેણે પરમપદ પ્રાપ્ત કર્યું છે, તે સૌ કોઈના જાણવા બહાર નથી. રોહિદાસે જે સદ્ગતિ સાધ્ય કરી છે, તે તેવા સદ્ગુણોએ કરેલા શ્રાદ્ધાદિ કર્મનું ફળ છે, એમાં યત્ન કિંચિત્ પણ સંશય નથી.

યાદશં મક્ષયેચ્છાનં, બુદ્ધિર્મવતિ તાદશી ।

દીપસ્તિમોરં મક્ષયતિ, કજ્જલં ચ પ્રસૂયતે ॥ ૬ ॥

આપણામાં સામાન્ય કહેવત છે કે “ અત્ર તેવા ઓડકાર ” મનુષ્ય જેવું અન્ન ખાય છે, તેવી તેની બુદ્ધિ ધાય છે. દિવા ઉપર કાળસ ધાય છે, તેથી સ્પષ્ટ સમજાય છે કે દિવા અધારાને ખાય છે. કહેવત છે કે બીજમ્પિતામહ દુર્યોધનના ધરનું અન્ન જમતા હતા. તેથી દ્રૌપદીનાં વસ્ત્રહરણ પ્રસંગે કંઈ પણ બોલી શક્યા નહોતા. દ્રૌપદી બુદ્ધના પ્રસંગમાં અણુને તેમનાં માત્ર બ્યારે બેઠી નાખ્યાં, રૂવેરૂવેથી દુર્યોધનના ધરનું સત્વ લગીરેલગીર કાઢી નાખ્યું, ત્યારે તેમનામાં કોઈને પ્રાદુર્ભાવ જે સામર્થ્યવડે શ્રીકૃષ્ણ ચન્દ્રની શંખ ન ધારણ કરવાની પ્રતિજ્ઞા હતી તે તેમણે પાળી છે, એટલું જ નહિ પણ પ્રાણેતકમણ વખતે પ્રેમથી પરમાત્માને પોતાના કરી પરમપદ પ્રાપ્ત કરી લીધું. ચમારના ધરનું અન્ન કે ધારના ધરનું અપવિત્ર અન્ન બક્ષણ કરવાથી વામસ શ્વિત થાય છે, અને બુદ્ધિમાં પણ વિકાર થાય છે. શ્વિત અને બુદ્ધિમાં વિકાર થયો એટલે કોષ ધાય છે. શાસ્ત્રમાં એક વચન છે કે,

સત્યંહંતિ, તપોહંતિ, હંતિપુણ્યપુરાકૃતં ॥

ધર્મમોદયૌ સદાહંતિ, નાસ્તિક્રોધસમોરિપુઃ

કોષથી, સત્ય, તપ, ધર્મ, મોક્ષનો માર્ગ, અને પ્રમમ કરેલું સર્વજ્ઞ સંકલ્પ નાશ પામે છે. દારણ કે કોષસમાન બીજને કોષ દુસ્તન નથી. માટે શ્રાદ્ધ કર્મમાં અપવિત્રની પાસેથી અન્ન અથવા કંઈ પણ વસ્તુ લેઈ વાપરાવી નહિ.

ગતિમાં પડે છે. પ્રિતિચર્ય, સત્ય, અસ્તેય, તથા દેશમેવાની વાતો કરીને આ લોકો દેશમેવા અને દેશના કલ્યાણને નામે પ્રજાને અવળે માર્ગે દોરે છે, અને અર્ધદંડ અથવા તદ્દન અજ્ઞાન લોકો તેમની પાછળ ગતાનુગતિક બની દોરાય છે. આ કાળ જ એવો છે, અને લોકોના અંતઃકરણની અને મનની રિચિતિ જ એવી છે, કે તે આવા પુરુષોની પાછળ તણાય જ.

સુધારાવાળા, કે જે પાશ્ચાત્ય દેશોનું જ અનુકરણ કરવામાં હિત સમજે છે, તેમને આર્યસમાજ જેવા પોતાના મતને અનુકૂલ સાક્ષનાં પ્રમાણો આપનાર મનુષ્યોની જરૂર હતી, જે તેમને મળ્યા, અને તેમણે તેમનો સંગ કર્યો. આર્યસમાજએને પણ પોતાના મતને ટેકા આપી અનુસરનાર આવા સુધારાવાળાઓની જરૂર હતી, જે તેમને મળ્યા અને તેમને પોતાના મતમાં ભેળવ્યા. આ પ્રમાણે પરસ્પરના લગ્નસમારંભમાં પરસ્પર ઐક્ય વાય તેના જેવો તાલ આપણા દેશમાં જન્મ્યો છે, અને લગ્નસમારંભનાં અને લગ્નગીતો ગવાઇ રહ્યાં છે. આ સમારંભમાં મહાત્માજી મળ્યા એટલે તો પછી પૂછવાનું જ શું હોય ! વેદો અને ધર્મશાસ્ત્ર પશુ સત્યપરાયણ અને દેશમેવાને માટે સ્વાત્માર્પણ કરનાર મહાત્માજીનાં આગળ કોણ દિસાત્રમાં ! આથી બીજું બધું પોતું, અને માત્ર મહાત્માજીનાં વચન એ જ વેદવાક્યો, એકલી દેશમેવામાં નહિ, પણ ધર્મની બાબતમાં પણ ગણાવા લાગ્યાં. સુધારાવાળા અને આર્યસમાજજનો તો હર્ષનો પાર ન રહ્યો કારણ કે જ્યાં મહાત્માજીનો જ તેમના મતને ટેકો મળ્યો ત્યાં પછી શી વાત ! આ પ્રમાણે વ્યવસ્થા આપણા દેશમાં કેટલક વખતથી ચાલી રહી છે, અને દેશમેવા અને દેશના કલ્યાણને નામે દેશની દુર્દશા થઇ રહી છે, અને શાસ્ત્રના ધ્યેય અર્થ કરી યથેચ્છ આચારવિચાર ચાલી રહ્યા છે.

આ શ્લોકમાં વિધવેવ દેવસ્મ એ શબ્દો લેખને સ્વામીજી કહે છે, કે વેદમાં વિધવાવિવાહ સંમત છે. સ્વામીજીનું જ્ઞાન વેદસંબંધમાં કંઈ મસ્તકે ગળા જેટલું જણાય છે, એમાં કોઈએ સંકો કરવાનું નથી !

પ્રથમ તો આ મંત્ર વિવાહમંત્રામાંનો નથી. કે સ્વામીજી તેને વિવાહસંબંધમાં લખાડે છે. આ તો તેમની મોટી આમજાળેલી ભૂલ છે.

વળી નિયોગ વસ્તુ જૂઠી છે, અને વિધવાવિવાહ વસ્તુ જૂઠી છે, એનું પણ મહર્ષિને કંઈ જ્ઞાન જણાતું નથી. નિયોગ અને વિધવાવિવાહ અથવા નાતક એમાં બંદુ અંતર છે. એ બેને કંઈ સંબંધ જ નથી. છતાં મહર્ષિને બંને એક જણાય છે, એ તેમની મહાસાગરજેટલી વિદ્યાને લેખને જ હશે એમ જણાય છે !

જ્યારે વાગ્દાન થયા પછી કોઈ વિવાહિત સ્ત્રીનો પતિ મરી જાય અને જ્યારે સ્ત્રીનો વંશ જતો હોય અને તેને પોતાનો વંશ રાખવાની ઇચ્છા હોય, ત્યારે તેને શાસ્ત્રે નિયોગની છુટ આપેલી છે અને તે પછું તેના દીએર સાથે. જ્યારે આવી કોઈ સ્ત્રીનો વંશ રાખવાની આવી ઇચ્છા હોય ત્યારે તેનો દીએર સરીરે ધી ચોપડીને તે સ્ત્રીની સાથે ત્રણકાળમાં એક વખત સમાગમ કરે, અને તે પછી તેને માતાતુલ્ય ગણે. (નિયોગસંબંધમાં મનુસ્મૃતિમાં નવમા અધ્યાયમાં વિસ્તારથી ખુલાસો કર્યો છે.) આ પ્રમાણે નિયોગનો આશય છે, જેથી નિયોગ અને વિધવાવિવાહ એ બેમાં કેટલું અંતર છે, તે સ્વતઃ વાચ્ય-મર્ગે જોઈ શકાય જ. પણ મહર્ષિજીને તો તેમની આ દેશસેવાની દૃષ્ટિમાં બંને એક જ જણાય છે ! નિયોગમાં કામવાસનાની તૃપ્તિનો હેતુ જરા પણ હોતો નથી. વળી તેમાં પંચલેક્ષી સ્ત્રીની સાથે પોતાની કામવાસનાને ચોખ્ખાગાટે જેમ બંધવાર સ્વભાવવાતો હોય છે તેવું કંઈ જ હોતું નથી, પણ એક વખત નિયોગ કર્યા પછી તેને માતાસમાન ગણવાની હોય છે. જો સ્વામીજી નિયોગને માને છે તો વિધવાવિવાહ પછી તે જ પ્રમાણે વર્તન

સ્ત્રી પુરુષોએ તેનું વર્તન રાખવું, એમ કહે છે ખરા કે? અથવા તેનું વર્તન આજનાં સ્ત્રી પુરુષો રાખી શકેશે ખરા કે? વળી વેદ સ્મૃતિ પુરાણઆદિ સર્વ શાસ્ત્રપારંગત સ્વામીશ્રીને એની પણ ખબર જણાતી નથી કે કુળીયુગમાં નિયોગની શાસ્ત્રકારોથી મના કરવામાં આવી છે. કારણ કે આ કાગમાં તેવા જીવંતરતા મનોવિગ્રહવાળા પુરુષો તથા મનોનિગ્રહ વાળી સ્ત્રીઓ હોવી સુસ્પષ્ટ છે.

નિયોગવેદિને વિધવાવિવાહ જોડે કોઈ સંબંધ નથી. માટે વેદમાં કહેલા નિયોગના દૃશ્યંત માનથી વિધવાવિવાહ થઈ શકે એ વાત પ્રમાણ કરતી નથી. કેમકે લગ્નના મંત્રોમાં કોઈ જગોએ નિયોગનું નામ પણ નથી.

વળી આ મંત્રનો અર્થ કરવામાં સ્વામીશ્રીએ બીજા વ્યાકરણના દોષો કર્યા છે, તે પણ જાણવા જેવા છે, પણ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે આ સંબંધમાં વિસ્તારથી ચર્ચા કરવાનો આપણો આશય ન હોવાથી તેવી બાબતો આપણે અત્રે છોડી દઈએ છીએ. આ બધી બાબતોની ચર્ચા કરીએ તો સ્વામીશ્રીને વેદ સ્મૃતિ, સ્મૃતિ, વ્યાકરણ પુરાણ તથા સમાજની વ્યવસ્થા વગેરેનું કંઈ જ જ્ઞાન નથી, એ સુસ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે, છતાં મહર્ષિ હિંદુસ્તાનમાં એક મોટા સુધારક અને મોટા વિદ્વાન ગણાય છે, એ કાળમાહાત્મ્ય નહિ તો બીજું શું સમજવું?

આ જ પ્રમાણે આપણા દેશમાં અને આપણી પ્રજામાં તુલ્યાસી રહ્યું છે. એકે વગર સમજે એ પ્રમાણ આમ તેમ આપીને કહ્યું કે વેદમાં આમ છે અને તેમ છે અને લોકો તેને ઝટ અનુસરે છે. વળી આવા લોકોને પ્રજા અનુસરે તેમાં પણ આશ્ચર્ય નથી, કારણ કે પ્રજાને વેગ કાળજી કરીને હાલમાં જૂદી જ દિશાનો છે તો પછી તેને આવા વિચારો રુચે એ સ્વાભાવિક જ છે. બીજાએ કહ્યું કે સ્પર્શસ્પર્શથી આપણા દેશને બહુ હાનિ છે, તે આપણા દેશનું ભારે કલંક છે, તેથી જ આપણી અધોગતિ થઈ છે, અને જ્યાં સુધી આપણે તેને નહિ દૂર કરીએ ત્યાં સુધી આપણો ઉદ્ધાર કદી થનાર નથી, વેદમાં સ્પર્શસ્પર્શ છે જ નહિ, સાચો વૈષ્ણવધર્મ સ્પર્શસ્પર્શ નહિ રાખવામાં જ રહેલો છે, આ પ્રમાણે કહીને કાંતો મહર્ષિ દયાનંદજીવાનું, નરસિંહ મહેતાજીવાનું-વૈષ્ણવ તો તેને કહીએ કે જે પીડ પરાઈ જાણે", -કોઈ પ્રમાણ આપે છે, અને લોકો બીયારા તેને અનુસરે છે. પણ આનું પરિણામ અંધ નિયમાના અંધા:-એ વિના બીજા શું આવી શકે? અને તેવા પરિણામ આપણે સ્પષ્ટ જોઈએ છીએ જ.

વળી જે સ્ત્રીનો કે જે કન્યાનો વાગ્દાન થયા પછી પણ પ્રતિ મરી જાય છે તે પતિવ્રતા હોય, કુસિન હોય, સ્વધર્મનિષ્ઠ હોય તો તે નિયોગને ધિક્કારતી નથી પણ તે ધિક્કાર્ય પાળીને વિવિધ તપશ્ચરણ કરીને પોતાના આયુષ્યને પૂર્ણ કરે છે. મહાભારતમાં શુકન્યા સાવિત્રીનું આખ્યાન છે તેમાં સત્યવાનની સાથે વિવાહનું નક્કી કર્યા પછી નારદજી સાવિત્રીના પિતાને ઘેર આવે છે અને કહે છે કે સત્યવાનનું મરણ એક વર્ષની અંદર થાય તેમ છે, જેથી તેની સાથે લગ્ન કરવું ઉચિત નથી. તે ઉપરથી સાવિત્રીને બોલાવીને તેના પિતાએ તથા નારદજીએ બન્નેએ કહ્યું, કે સાવિત્રી! તું સત્યવાનની સાથે પરણવાનો વિચાર છોડી દે, કારણ કે તેનું મરણ એક વર્ષની અંદર થાય તેમ છે. સાવિત્રીએ આ શબ્દો સાંભળીને કહ્યું, કે "મહે તેમનું મરણ એક વર્ષની અંદર થવાનું હોય, પણ હું તો તેમને મનથી વરી સુધી છું, જેથી મારો વિચાર હું ફેરવી

ચક્રતી નથી; કારણ કે તેમ કરવાથી ઉત્તમ પતિવ્રતથી હું બ્રહ્મ થઈ તેમ છે. અમારો મનસવિવાહ થઈ ગયો છે, જેથી હવે તે ફરી ચક્રશે નહિ." આ પ્રમાણે જીવો બોલીને તેણે બીજાની સાથે વિવાહ કરવાની ઇચ્છા કરી નહિ, પણ તે મરી જશે તો તેમનું ધ્યાન કરતી હું તપશ્ચરણ કરતી જીવનને પૂર્ણ કરીશ, એ પ્રકારના ઉત્તમ નિશ્ચયને તેણે સેવ્યો. આ જ પ્રમાણે ઉત્તમ કુલિન સ્ત્રીઓ પતિના મરણ પછી અન્યની સાથે નિયોગને જ ઇચ્છતી નથી તો પુનર્વિવાહને તો ક્યાંથી ઇચ્છે !

વેદમાં વિધવાવિવાહસંમત છે, એ દર્શાવવાને મહર્ષિજી નીચેના બીજા શ્લોક પ્રમાણ રૂપે આપે છે.

इयं नारी पतिलोकं वृणाना निपद्यत उपत्वा मर्त्यं प्रेतम् ।
धर्मं पुराणमनुपालयन्ति तस्यै प्रजां द्रविणं चे ह धेहि ॥

ભાવાર્થ:—હે મર્ત્ય પુરુષ ! પતિશોકને ઇચ્છતી અર્ધાત્ જન્માંતરમાં તમને જ પતિરૂપે ઇચ્છતી, સતી સ્ત્રીઓના પુરાણ સનાતન ધર્મનું પાલન કરતી આ તારા પતિવ્રતા સ્ત્રી સતીધર્મનું પાલન કરવાઅર્થે તારા મૃતદેહ સમીપે સુએ છે, (તો) તું આ જન્મના તેના પુત્ર ધનાદિકને ધારણ કર અર્ધાત્ તેનો નાશ ન થાય પણ તે સ્થિર રહે એ પ્રમાણે કર. (અથવા તેનું રક્ષણ કર. તેને વૃદ્ધિને પ્રમાણ છ૦)

મહર્ષિજી આ શ્લોકને પોતાની અતુલ શુદ્ધિના પરાક્રમથી વિધવાવિવાહમાં લગાડી દે છે ! આ શ્લોક અર્ચવેદ દાંડતો છે. સતી થવાને પતિના રાજસાથે સુતેલી સ્ત્રીને ઉદ્દેશીને અંત્ય ક્રિયા વખતનો વેદનો આ મંત્ર છે. આ સ્ત્રી તો પતિના રાજસાથે જળી જવાની છે, તો પછી નિયોગ, કે વિધવાવિવાહની વાત જ ક્યાં રહે છે ! જેમ શ્રાદ્ધમાં પિતૃઓની પાસે ધનપુત્રાદિકની યાચના કરવામાં આવે છે તેમ જ આ પ્રેત પાસે સતી થનારી સ્ત્રીની સંતતિ અને દ્રવ્યના પોષણ રક્ષણમાટે યાચના આ મંત્રમાં કરવામાં આવી છે.

“સ્વામીજી “તસ્યે પ્રજાં દ્રવિણં ધેદિ” —એ શબ્દોનો અર્થ પોતાની મોભામશુદ્ધિથી એવો કરે છે, કે હું પ્રેત ! તું એ સ્ત્રીને માટે સંતતિ અને દ્રવ્યને ધારણ કર; અર્ધાત્ એ નિયોગવડે સંતાન પેદા કરે એમ કર ! આગળના શ્લોકમાં જણાવ્યા પ્રમાણે નિયોગનો અર્થ સ્વામીજી સમજતા નથી. નિયોગ એટલે પુનર્વિવાહ, કે વિધવાવિવાહ એવો તેમણે કહ્યો એસાડયો છે. લોકો બીચારા શું જાણે, કે કેને નિયોગ કહે છે, અને કેને વિધવાવિવાહ કહે છે. તે તો વેદનું નામ સાંભળીને તે પ્રમાણે ખડું હશે, એમ સ્વીકારી લે છે. વેદના અર્થને જરા પણ નહિ સમજનાર, અને પોતાની વિપરીત મતિવડે તેનો ગમે તે અર્થ કરનાર આવા પુરુષો આવી બાળતોના સંબંધમાં આમ જ ઉંધુઅંધુ વેતરે છે ! આ અર્થ તેમણે તદ્દન ખોટો જ ઉપજાવી દાડ્યો છે. નિયોગની તો આમાં ગંધ પણ નથી. તમે બીજા જન્મમાં પણ મારા પતિ થાઓ, મને આ જ પતિ અન્ય જન્મમાં પણ પ્રાપ્ત થાઓ, એવી પતિવ્રતા સ્ત્રી સ્વાભાવિક રીતે જ પતિના મરણસમયે સતી થતી વખતે ઇચ્છા કરે તેમાં નિયોગનો વાત જ ક્યાં છે !

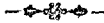
નિયોગ એ કંઈ પુરાતન ધર્મ નથી કારણ કે તે એક દેશી છે અને તે આપદાકરનો જ ધર્મ છે, સર્વદેશી નથી. વળી જેનો પતિ મરી ગયો છે, અને તે પણ સનાતન પતિવ્રતા

ધર્મનું પાલન કરવાવાળી પતિવ્રતા સ્ત્રી તેવી સ્ત્રી તેના મરણસમયે બીજાના સ્થાને નિયોગ કરી પુત્રધતાદિકને તે વખતે ઇચ્છે, કે તે તે જન્મંતરમાં તે પતિની જ ઇચ્છા કરે ? તે વખતે તેના મનની સ્થિતિ કેવી હોય છે તેની કલ્પના કરવી સહજ છે પતિવ્રતા નથી એવી સ્ત્રીનો પતિ મરી જાય છે તો પણ તે વખતે તો તેના મનના ભાવો જૂદા જ હોય છે, પતિવિરહથી તે વ્યાકુલ હોય છે, તો તે વખતે તે નિયોગની અને ધનાદિકની બીજાદ્વારા ઇચ્છા કરે, એ કેટલી મૂર્ખાઇભરેલી અર્થવગરની કલ્પના સ્વાભીજ્ઞ એ કરી છે. આવી કલ્પના તો તેમના જ મગજમાંથી નીકળે !

વળી ઘેદિ ધારણ કરવું, પોષણ કરવું, શ્રદ્ધિ કરવી, રક્ષણ કરવું, એ વગેરે જે વસ્તુ વિષયમાં છે તેના સંબંધમાં હોઇ શકે છે, અર્થાત્ પ્રાપ્ત પતિથી જે ધન પુત્રાદિક ઉત્પન્ન થયા છે તેનું રક્ષણ કરવાની પ્રાર્થના આ મંત્રમાં કરવામાં આવી છે, નવા ધનપુત્રાદિકની વાચના આ મંત્રમાં કરવામાં આવી નથી. નિયોગ અર્થના નવો પતિ કરવાની તો ગંધ પણ આ મંત્રમાં નથી.

પ્રસંગાનુરૂપમ્

૬

—શુદ્ધિપ્રકાશ નામનું સુપ્રસિદ્ધ માસિક વૃત્તલાઇ આસના અંકમાં દંપતીઆલમણ-
લાગ ૧ લાના સંબંધમાં નીચેપ્રમાણે લખે છે: “ સ્ત્રી અને પુરુષ બન્નેને હિતકર અને
સુંખદાયી થઇ પડે એવી રીતે આપણા દામ્પત્યજીવનનાં વિધિવિધ ચિત્તે આવેખી તેમાં
અગ્નિતા અને અવિચારી વિષય લાક્ષણી બાપી રહેલી હૃદયપ્રતિ વાચકવર્ગનું ધ્યાન
દોરી, પ્રજનના પ્રશ્નકર જે બાર રા. પંડિતે મૂક્યો છે તે સમાજે ખુબ વિચારવાનું છે.
અન્ય દેશોમાં જન્મપ્રમાણ વધારવાને જે પ્રયાસ થાય છે અગર તો માત્ર
વિષયસુખ મેળવવા માટે જે તજવીજ કરવામાં આવે છે તેવો આ પ્રશ્ન નથી. પણ ઉપરા-
ચાપરી સુવાવડોથી અને યોગ્ય સાધનસંપત્તિરહિત બહુ મોટી સંતતિથી જે દુઃખ અને
ત્રાસ ઉપજે છે તેનું તાદૃશ્ય પણ કરણ ચિત્ર પ્રસ્તુત પુસ્તક વાંચતા આપણી આંખસમક્ષ
ખડું થાય છે અને તે જીવન અનેક પ્રશ્ન ઉપસ્થિત કરે છે. રા. પંડિતે મૂકેલો સંયમ અને
બ્રહ્મચર્યનો નિયમ સર્વદા ઇષ્ટ અને સર્વમાન્ય છે. પણ તે પ્રતિ જન સમૂહનું ખાસ
ધ્યાન ખેંચાવું જોઈએ. તે દિશામાં રા. પંડિતનો પ્રયત્ન સ્તુત્ય છે. તેમનું લખાણ ઉન્નતિ અને
સુખને માર્ગે પ્રેરનારું છે, અને તે પ્રમાણે જીવન ધરનાથી અગ્નિ આપણે કંઈને કંઈ
ઇષ્ટ પ્રાપ્ત કરી શકીએ છીએ. રા. પંડિતને આનું વિચારકોતેમક અને સુખયે દોરનાર
કૃતક રચી તે બેટ આપવા માટે અભિનંદન આપીએ છીએ. ”

x x x x x

—અમદાવાદથી વિદ્વારિન્દ એક અધુથી લખે છે, કે “ પ્રાતઃકાલ વાંચતાં
ભજન્ય છે, કે દવે તે “ માધ્યાહ્નિક ” અવરથામાં છે. અને આપના વિચારો જોતાં જણાય
કે આપ વૈરાગ્યની પ્રજ્ઞ સત્તાથી તણાઇ દદાય તેને “ સાયંતન ” પ્રયોગ કરવો.
સ્તુતઃ આપ લખો છો તેમ લખવા વાંચવાના વેગને પણ તિલાંજલિ આપવી જોઈએ, પરંતુ
પ્રબોધ મારા જેવા જરાવાળાને યોગ્ય છે. આપને હવે તે વેગ લોકહિતાર્થે પણ રાખવા
શરૂનો છે. પરંતુ હૃદયસ્થિતેન વચા પ્રવુલોડસ્મિ તથા ક્ષેત્રિણિ એ ચત્રપ્રમાણે જીવન
હેવા દેવામાં કોઈ જાતનો ભય નથી. ”

x x x x x

—મજરાયો એક સજ્જન કેટલીક ઇંડાઓ પૂછે છે તેનું ઉત્તર સ્વરૂપમાં નીચે
માણે આપવામાં આવે છે.

૧. “ મારી વૃત્તિઓ કોઇકવાર એટલી અશાંત બની જાય છે કે ઘર છોડીને કોઇ
ગભમાં જતા રહેવાનું મન થાય છે. તે પ્રમાણે કોઇ મહાત્માનો સંગ કરવાની ઇચ્છાથી
ક દિવસે ઘેરથી નીકળીને, કોઠોડે, અમદાવાદ, સુરત, વરોધરા, ગોમરા, રતનામ, ગોકુલ,
રા, ટંદાવન, ભરતપુર, બાંદીકુછ, જેપુર, અજમેર, આપુરોડ રંગેર દેશોનો નક આવ્યો.
દેશોએ એક મહાત્માનાં દર્શન થયાં. તેમને મને ઘેરથી નીકળી આવવાને માટે આપના
લખાણપ્રમાણે ઇષ્ટ આપ્યો. જેથી પાછો આપની ચૂચનાપ્રમાણે ઘેર આવોને નીકરી

ઉપર હાજર નથી છું. પણ મારી વૃત્તિઓ કામકાજમાં ચોટતી નથી તો મારી વૃત્તિઓ શાંત રહે તેવો કોઈ ઉપાય બતાવશો. ”

તમારા ઘરમાં શ્રીકૃષ્ણ કે શ્રીરામચંદ્રની કોઈ છબી હોય તો તેને સામી મુકી સવારસાંજ નમ્ર બાવે હાથ જોડી પ્રાર્થના કરશો, કે ભગવાન મારી વૃત્તિઓને સ્થિર કરો, મને શાંતિ આપો. મારા મનના વિપરીત વેગોને શમાવો, વગેરે વગેરે. અથવા શંકર કે તમે જેને ઇષ્ટ માનતા હો તેમને આ પ્રમાણે પ્રાર્થના કરો. દયાળુ ભગવાન યોગ્ય કાળે તમારી વૃત્તિઓના વિપરીત વેગને શમાવશે. અવકાશના વખતે શ્રીરામ કે કૃષ્ણ કે જેને તમે તમારા ઇષ્ટ માનતા હો, કે જેના ઉપર તમારો પ્રેમ હોય તેના નામનું સ્મરણ કર્યા કરો. રામ, રામ, રામ, રામ, એ પ્રમાણે જોલ્યા જ કરો. મન બીજા વિચાર કરે, કે તમારી પાસે ગમે તે કૃતિ કરાવે, પણ તમે તો મોઢેથી રામનામ લીધા જ કરો. આ પ્રમાણે વધારે વખત ચતાં તમારા હૃદયમાં શાંતિ થશે.

૨ માયાથી જગત શી રીતે ઉત્પન્ન થયું ?

બ્રહ્મે સંકલ્પ કર્યો, અને માયા અને બ્રહ્મના સંબંધે કરીને આ જગત ઉત્પન્ન થયું.

૩ આકાશમાંથી આત્માની શી રીતે ઉત્પત્તિ થઈ ?

આકાશમાંથી આત્માની ઉત્પત્તિ થઈ નથી.

૪ પૃથ્વી ક્યાંથી ઉત્પન્ન થઈ હશે ?

પૃથ્વી તેનું કારણ જે જલ તેમાંથી ઉત્પન્ન થઈ છે.

૫ મનની શુદ્ધિ ક્યારે થાય ?

પ્રાર્થ સંધ્યાદિ નિત્યકર્મ કરવાથી તથા ભગવાનની ભક્તિ કરવાથી મનની શુદ્ધિ થાય છે.

૬ એક પુસ્તકમાં લખ્યું છે, કે ‘ આ જગતમાં વિશ્વાસને લાચક કોઈ નથી, તો વિશ્વાસલાચક કોણ હશે ?

સત્પુરુષો અને ઈશ્વર. એ બે હંમેશાં વિશ્વાસકરવા યોગ્ય છે.

૭ રાવણુ રાજાને દશ મસ્તક હતાં, કે દશ મસ્તકજેટલું અભિમાન હતું ?

એક પછી એક મસ્તક છેદાય તો દશ મસ્તક સુધી આ પ્રમાણે છેદાઈ રહે ત્યારે તેનું મરણ થાય, એમ પણ તેની તપશ્ચર્યાથી મળેલા વરને લીધે જનવાનો સંભવ છે. અથવા દશ મસ્તક પણ હોઈ શકવાનો સંભવ છે.

૮ આ જગતમાં ધર્મ શા આધારે ટકી રહ્યો હશે ?

ધર્મ પોતાના જ આધારવડે અથવા તો સનાતન એવા પુરાણ પુરુષ કે જે ધર્મના સંસ્થાપક ઈશ્વર છે તેમની સત્તાના આધારે ટકી રહે છે. સત્પુરુષો પણ આ ધર્મનું રક્ષણ કરી શકે છે.

૯ આત્માનાં કેટલાં રૂપ હશે, અને તેમાં શ્રેષ્ઠ કયું ગણાવું હશે ?

આત્મા અને પરમાત્મા, એવાં તેનાં બે રૂપ છે, જેમાં બીજું શ્રેષ્ઠ છે.

તમારે આવી ટગકુટમાં પડવાની શી જરૂર છે. તમે માત્ર ભગવાનની ભક્તિ કરો એટલે બધું છે. બધું તેથી જણાશે. તમારે તો હરતાં ફરતાં અને બીજા વખતે

ભગવાનનું નામ લીધા કરવું, એ જ તમારે માટે ઉત્તમ છે તમારા અધિકારને લેઈને પછી જે જણાવવાયોગ્ય હશે તે તમને તે જણાવતી રહેશે.

x

x

x

x

—મુખ્યથી એક સંસ્કૃત કેટલીક શંકાઓ નીચેપ્રમાણે કરે છે, જે શંકાઓને માર્ગદાથી સખવામાં આવે છે અને તેનું ઉત્તર પણ માર્ગદાથી અત્યંત સ્વસ્થમાં આપવામાં આવે છે. આવા સંસ્કૃતો પ્રસંગે રૂપ મળી ચર્ચા કરી જાય તો તેમનો ધણો ખુલાસો થવાનો સંભવ છે.

૬ એટલી તો વાત હવે સમજાય છે, કે સંપૂર્ણ વીર્યરક્ષામાટે સ્ત્રીસંગ વિધાતક છે. પરંતુ શુદ્ધ પુરુષ સ્ત્રીસંગ કેવી રીતે હોડી શકે એ જરા વિચારવાની વાત છે.

ઉઠ શુદ્ધરૂપને સ્ત્રીસંગ હોડવાનો ક્યાં છે ? માત્ર તેણે યાદચર્યને જ પાલવાનું છે. જેનાથી આ પ્રમાણે ન બની શકતું હોય તે સરીરતા અને મનતા નયના છે. એમ સમજવું. અભ્યાસે કરીને આ નયનાર્થ દૂર કરી શકાય છે, કે છતી શકાય છે.

૨ જે સ્ત્રીસંગ અવનતિનું જ કારણ છે, તો પછી સ્ત્રીઓની કલ્પતિ શા હેતુથી હશે ?

ઉઠ સ્ત્રીસંગ જેમ અવનતિનું કારણ છે તેમ ઉન્નતિનું પણ કારણ છે. મનુષ્ય વસ્તુનો જેવો ઉપયોગ કરે છે તેના ઉપર સુખદુઃખનો આધાર રહે છે. ખાવાથી આરોગ્ય મળે છે, આયુષ્ય મળે છે, સુખ લાગે છે, ખર્ચ મળે છે, પણ તેનો દુરુપયોગ કરીને અનેક મનુષ્યો માંદા પડે છે, નમળા રહે છે, અને અકાળે મરણ પામે છે. વસ્તુઓનો સારો, કે દારો ઉપયોગ કરવો, એ મનુષ્યના હાથમાં છે. એક મનુષ્ય જેનાથી પોતાના અવનતિ કરે છે, તેનાથી જ ખોળે પોતાની ઉન્નતિ કરે છે.

તમારે બીજાનું નુસિંહાચાર્યશ્રીપણિન શ્રીશામિનીમુદ્રણના પાંચે ભાગ ન વાંચ્યા હોય તો વાંચવાની જરૂર છે.

૩ વળી મહાત્મ વિદ્યાન અને જગદુદારક ગણાતા પુરુષો એવો ઉપદેશ કરે છે, કે સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ કરો તો જ દેશની ઉન્નતિ યશે વગેરે. પણ સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ કરવામાં પુરુષો ખપી જાય છે, તો શું હવે સ્ત્રીઓ થા તદન અસંગ જંગલમાં જઈને રહેવું ?

ઉઠ સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ કરવી, એની કોણુ ના કહે છે ? પણ આજની પેઢે માત્ર વિવેચનાસનાને પોષવી. એ કંઈકાઈની ઉન્નતિ નથી. નિવમથી સ્ત્રીસાથે રહીને જ તેની ઉન્નતિ થઈ શકે છે. તેટલા માટે કંઈ જંગલમાં જતા રહેવાની જરૂર નથી.

૪. અને સ્ત્રીસંગમાં જ્યાંસુધી સ્ત્રીએ ત્યાંસુધી નિવમથી સ્ત્રી શકાયનો સંભવ નથી. અને જ્યાંસુધી નિવમથી સ્ત્રી શકાય નહિ ત્યાંસુધી સુખી પણ થવાનો સંભવ નથી. તો આમાં ગોટા શુંગવાડો ચાપ છે કે. શું કરવું ?

ઉઠ તમારા વિચારો તમારા મનની અત્યંત નિર્જલ દશાને મચવે છે. હું જોઉં છું, કે પણ વખતથી તમે મને આવા જ પ્રશ્ન પૂછવા કરો છો. અને મેં ધણી વખત તમારી શંકાઓનું સમાધાન કર્યું. પણ તમારી આવી શંકાઓનો પાર જ આવતો નથી. તમે તમારા મનથી ક્યાંઓ છે. અને મનને વચ વર્તાવવાને જરા પણ આમદવાગા જણાતા નથી. એક વખત એક વાતનો નિશ્ચય કર્યો એટલે ધર્મરસું. પછી તેમાં હવે પ્રકાશની આવી શંકાઓ

શી ? મનને પાત્રી ને કરવું હોય તે કરે, પણ નિશ્ચયથી ન ચળવું જોઈએ, નહિ તો આમ વાતો અને વિચાર કરતાં આધુપ પૂરું થઈ જાય છે અને કંઈ જ ચતું નથી. શામાટે, આવી નિર્મળ અને કાપુરપત્રેવા વિચારને હજી પણ સેવ્યા કરો છો ? તમારે જ્યાં જગતની શી પડી છે ? તમારો નિશ્ચય જ, તમે સંભાળીને ગેસી રહો એટલે થયું. તે તમારે કરવું નથી અને આખા જગતની વાતો કરવી છે, તો તેથી કયો અર્થ સરનાર છે ? હું તો અર્થ સરે, કે દેવ પડે, એ જ વાર્તાને સમજું છું. મને આવી લાંબી લાંબી માલવિનાની વાતો પસંદ નથી. તમારી બીજી શંકાઓ અને માલવિનાની લાગી છે જેથી તેવું ઉત્તર અત્ર આપ્યું નથી. જરૂર હોય તો આવી શંકાઓનું પ્રસંગે પ્રત્યક્ષ સમાધાન મેળવી લેશો. તમારા મનની નિર્જળતા તમને આવી હજાર શંકાઓ ઉપજાવે છે, એ વિના બીજું કંઈ જ કારણ નથી. તમે માર્ગ પૂછો છો તો હું અનેક વખત અનેક માર્ગ જૂદા જૂદા લેખોમાં જણાવી ગયો છું. છતાં તમારે વિશેષ જાણવાની જરૂર હોય તો “સિદ્ધ મંદિરનાં સિદ્ધ સૂત્રો” — એ લેખનો ધ્યાનપૂર્વક આરંભથી અભ્યાસ કરશો અને બાલમનવડે આંતરમનને શી રીતે વશ વર્તાવવું તે જાણીને મનને બળવાન કરશો. તમારા કુર્જળ મનના કુર્જળ વિચારો આ માર્ગે તમે બદલી શકશો.

બહા માણસ ! મન મોટું કે તમે મોટા ? શામાટે મનને ખોટી મોટાઈ વારંવાર આપીને તમારે હાથે કુર્જળ અંત પરંત્ર બને છે ? મન તો તમારું નચાવ્યું નાગે તેમ છે. માટે મનના તમે નેતા થઈ. તેને વશ વર્તાવો. તમારી પોતાની સત્તાનો શામાટે સ્વીકાર કરતા નથી અને શામાટે રવત તતાનાં મુક્ત પ્રદેશમાં વિચરતા નથી ?

x

x

x

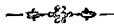
x

—કોઈ કોઈ સંદર્ભો પ્રસંગે મને મળવા માટે વડોદરે આવવાનો પરિશ્રમ લે છે. મને પણ તેમના દર્શનનો લાભ મળે છે. પણ તેમાંથી કોઈ કોઈ પ્રસંગે ઘણી અડચણ વેડતા જણાય છે. કોઈ તો બીચારા રાત્રે સ્ટેશન ઉપર જ પડી રહે છે, કોઈ ગમે તે વીધીમાં પડી રહે છે અને પછી મને મળવા આવે છે. કોઈ તો બીચારા ચાકા પીને અને જાગરમાંથી મારતા સેવમભરાજેવું કંઈક ખાઈને મને મળીને પાછા જાય છે. આવા સંદર્ભો મને શક્તિમાં દુઃખ ઉપજાવે છે. આ પ્રમાણે દુઃખ વેડવાની તેમણે જરૂર નથી મારી પર્જકુટિમાં સુવાને સ્થાન અને જમવાને રોટલો મળી શકે તેવી ઉપરદુષ્પાથી વ્યવસ્થા છે. માટે આ પ્રમાણે કોઈએ ત્રાસ વેડવાનો જરૂર નથી બીજું પણ અમને આવા સંદર્ભો અતિથિસેવા કરવાનો યોગ આપી અમારા ઉપર ઉપકાર પણ કરે છે. કોઈને એમ જણાય છે, કે તેથી અમને ત્રાસ થાય છે. બલે ત્રાસ થતો હશે, પણ અમારો પોતાનો ધર્મ જાળવતાં ત્રાસ થાય તો અમારે વેડવો જોઈએ. પ્રાપ્ત ધર્મને દષ્ટ પડે તો તે સદન કરીને પણ ને જાળવતા નથી તે આગળની કૃમિદામાં ચડી ચકતા નથી, એમ મારું માનવું છે. માટે દલેયા કોઈએ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે ત્રાસ વેડવાની જરૂર નથી. અને તો એકાદ દામગ આગળથી લખીને અમને ખબર આપવા, એ સાફ છે. છતાં તે પ્રમાણે ન લખાય તો પણ અડચણ સમજવી નહિ.

શ્રી રમણશાસ્ત્ર.

(લેખક:— પુરુષોત્તમદાસ ખુશાલરાય જાંબુસરીઆ ટે. એ-કરોડ-વડોદરા.)

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના અંક ૮ ના પૃષ્ઠ ૨૦૮ થી)

રમણશાસ્ત્ર તથા તેને લગતા જૂઠા જૂઠા વિષયોના પત્રદ્વારા પૂછેલા
સવાલોના જવાબ.

૧. અમદાવાદથી એક સદ્ગૃહસ્થ વિદ્વાન્ લેખક અમારા લેખ વાંચ્યા પછી તેઓને સમવાની પ્રેરણા થઈ પુછે છે કે અમુક સ્થાનમાં લક્ષ્મી છે. તે કેટલી હાંડી છે, ક્યા રથગ વિભાગમાં છે, કેટલી છે, અને સુવર્ણ રોપ્ય આદિ શું છે તે સર્વે રમણશાસ્ત્રથી જોઈ શકાય છે એવું એક વખત એક રમણશાસ્ત્રીના પરિચયમાં આવતાં મળી શકાયું છે તો એ પ્રશ્ન આપ જોઈ શકશો કે કેમ ? અને નિશ્ચયપૂર્વક આપ ને સંબંધી કહી શકશો કે કેમ ? તેમાટે અત્રેથી પ્રશ્ન કેવી રીતે કરવો ? તે માટે આપની શી શુ છે ? વિગેરે જણાવવા કૃપા કરશો તો હિપકાર થશે વિં. વિં.

જા૦—હા.

ભૂમીદ્રવ્યસંબંધી રમણશાસ્ત્રમાં જેવા સ્પષ્ટ ખુલાસા આપ્યા છે તેવા ઝાઝ પણ હંતર શાસ્ત્રોમાં નથી. આ સંબંધીપણ એક મોટો લેખ આ માસિકમાં આગળ ઉપર આવશે. અઘાપિપર્યંત ગુજરાતી વાળામાં આ સંબંધનું એક પણ પુસ્તક નથી, માટે અમારા બધા લેખો એકા કરીને “રમણ શાસ્ત્ર” ગુજરાતીમાં પ્રસિદ્ધ કરવાની અમારી ઇચ્છા છે.

૨. અમદાવાદથી એક જ્યોતિષિ નાનાલાલ બાઈનરમક વોંટીસંબંધી પુછે છે કે:—

સાચાને બદલે હાલ પણ “હમીટેશન” નંગ વોંટીમાં જડાવે છે તો તે ફાયદો કરતાં હશે કે નહિ ?

જા૦—નહિ.

સાતધાતુની વોંટી ક્યા સમયમાં બનાવવી.

જા૦—પુખ્ત નસતમાં

મરો અમુક અમુક વખતે ગદલાવ છે એટલે એક જ ગ્રહનું નંગ જડાવ્યું હોય તો તેનો અમલ તેના સમયમાં બતાવે પણ ખીજા ગ્રહની દશા એસે ત્યારે તે નંગ ફાયદો આપે કે નહિ તથા એવું ક્યા ગ્રહનું એકજ નંગ જડાવાય તો દરેક વખતે ફાયદો આપી શકે.

જા૦—ગ્રહ એક નથી તેમ જ નંગ પણ એક નથી. જે ગ્રહ નડતો હોય તેજ ગ્રહને સમઠું નંગ પહેરવામાં આવે તો ફાયદો થાય છે અથવા નુકસાનથી બચી શકાય છે. એક વખતે ફાયદો થાય તો પછી તે નંગ બદલવાની જરૂર રહેતી નથી. અમારા સંબંધમાં આવેલા પછા સદ્ગૃહસ્થો સનિનું નંગ એકનીસ વર્ષથી પહેરે છે. ફાયદો થયા પછી અને દુખને સંતોષ હોવાથી, તેઓ કાઢી નાંખવા માગતા નથી. જનસમૂહનો એવો સ્વભાવ છે કે એક

વખતે ફાયદો થાય તો પછી તે ચીજનો ત્યાગ કરતા નથી. નવગ્રહની વીંટી પહેરવામાં આવે તો અમુક અમુક વખતે બદલાતા ગ્રહો અને ખીજ ગ્રહની એસતી દશા વિગેરે થતા ફેરફારની ખૂબી અથવા માહિતી દશામાંથી મુકત થવાય છે, વિં.

૩. મુંબઈથી એક પારસી ગૃહસ્થ રતનજીભાઈ અમારી પાસેથી ફાલ જોવાની ચોપડી હોય તો મોકલવા વિનંતિ કરે છે.

જન્મ-ફાલનામા અથવા નાજૂગનામા સંબંધી કિતાબ અમારી પાસે જૂની હસ્ત લિખિત છે અને તે શુકનાવળીને મળતી છે. પણ ફાલ ઘણું તાજૂખીભરેલું છે. તે પ્રસંગને અનુસરીને આ માસિકમાં બહાર પાડવામાં આવશે. વરોપમાં નેપોલિયન બોનાપાર્ટ પોતાની પાસે ફાલનામાની ચોપડી રાખતા હતા અને સંકટ સમયે તેનો ઉપયોગ કરતા હતા. ફાલનામાની ચોપડી પોતાની પાસે હોય તો ઘડીએ ઘડીએ જોવીને ઘેર જવું પડે નહિ.

૪. મુંબઈથી પારસી બેહેનો, લાઇઓના તથા લક્ષ્મી, અમદાવાદ, પૂના વિં થી પ્રાતઃકાલના આઠકોમાંથી કેટલાક સહગૃહસ્થોના અમારા ઉપર ઘણા કાગળો આવ્યા હતા. તેઓ પૂછે છે કે આપને ત્યાં આંત્રીને રમણ નાંખવું કે અહીંથી જોઈ શકાય છે.

જન્મ રમણ જોવાની ઘણી રીતો છે. તે પાસા વગર પણ જોઈ શકાય છે. આબંદખ ખરી અને નાજૂખી લેરેલી રીને જોવા સારૂ નીચે લખેલું ફોર્મ ભરી મોકલવું કે જેથી દરેક બાબતના-જૂત, ભવિષ્ય, વર્તમાન અને આકસ્મિક (Accidental) કાળના ખુલાસા મળશે. તે ઉપરાંત વર્ષિક, માસિક, અને દિનિક (yearly, monthly & daily horoscope) લખી આપવામાં આવશે.

ફોર્મ

૧. પૂરેપૂરું નામ અને અટક.
૨. ચાલુ ઉંમર.
૩. લખવાનો વખત (ચા. ટા.) કં મીં.
૪. લખવાનો દિવસ અને તારિખ.
૫. જે દેવ ઉપર શ્રદ્ધા હોય તે: તે દેવનું નામ. તમારા દેવ મારફતે કંઈ ચમત્કાર જોયો છે ? હા/ ના કહો.
૬. તમારા કુટુંબમાં (family) અથવા જીંદગીમાં (life) સારો અથવા મોટો જનાવ જન્મ્યો હોય અને જે વખતે વખત આપને યાદ આવતો હોય તે તે લખો.
૭. જૂદી જૂદી આંકની સંખ્યા (Different numericals) નીચેના ચાર વર્તુલ (circle) માં લખો.

૮. દુનિયામાં કયું મીજ આપને વધારે ખૂબી છે

નોંધ:—ઉપરનું દેખી જાવતા પહેલાં સ્નાન કરવું અને પોતાનું ઇશ્વર દેવની એક હાલ પ્રાર્થના (Prayers) કરવી.

૫. કેટલાક સદ્ગુણસ્થો પૂછે છે કે તમે રમણના પાસા વેચો છો કે કેમ અને તે ક્યાં મળે છે ?

જવાબ—અમે પાસા વેચતા નથી. રમણના પાસા પંચમ તરફ મળે છે. કોઈ પણ ઉર્દૂ જાતીમાં (Almanac) જોશે તો રમણના પાસાની જાહેર ખબર આપેલી હશે. તે પાસા સરતા મળે છે પણ વિધિસર બનાવેલા હોતા નથી. જૂના પાસા ધરધરાકે મળે તો તે લેવા સારા છે અથવા બનાવી લેવા ઉત્તમ છે. જો કોઈ પણ જગ્યાએથી પાસા ન મળે અને બનાવી ન લેવા હોય તો અમે તૈયાર બનાવી આપીશું. અમારી પાસે પાસાની કેટલીક જોડ છે પણ તે ન જીરૂકે વેચવાની છે તે ખાસ ધ્યાનમાં રાખવું.

૬. મુંબઈ-આલકેશ્વરથી એક બહેન લખે છે કે જ્યોતિષ ઉપરથી મારો વિશ્વાસ હઠી ગયો છે. મારા બધા પેસા પાવમાલ થયા ને દાલ વણી મંલીર સ્થિતિમાં આવી પડી છું. મને કરજમાંથી મુક્ત થવાની ઇચ્છા છે. આપના ઠંલમથી મારે લલ્લુ વાય તો મારા હુખી આત્માની કુવા તમને લાગશે આ હુખી બહેનની ફિકર અને લાજ તમારા હાથમાં છે. વિં વિં

જવાબ—આ "વિં" એક ગર્ભશ્રીમંતની ફિકર છે અને સદામાં (Speculation) બધા પેસા ચુમાળ્યા છે. આ બહેને સમજવું જોઈએ કે નમજા દિવસોમાં કેવળ ઇશ્વરની આરાધના કરવી જોઈએ. જોપી લોકો કંઈ ઇશ્વરના ફિકર નથી કે બચાવે. આ બાઈએ ઇશ્વરપરાયણ રહેવું અને નૈમિવારણમાં ૯૯ હજાર ઋષિમુનિઓની સભા (Religious Parliament) માં પસંદ થએલા દંત્ર (decision) મુજબ શ્રી સત્યનારાયણની કથાનું વ્રત લેવું, કે જેથી તેના હુખને અંત સત્તર આવશે. આ બહેને અમારા ઉપર ખીળ કાગળો લખવા નહિ. દેવામાંથી મુક્ત થવા સારૂ નીચેની વીંટી શુરુ (Jupiter) પુષ્પનક્ષત્ર નાં આવે ત્યારે બનાવવી અને વિધિસર પહેરવાથી માણસ દેવામાંથી મુક્ત થાય છે. આ અનુમતિસિદ્ધ અખતરો છે અને ધણાને કામદો થએલો છે.

વીંટી બનાવવાની રીત:—

૧૥ દોડ ચુંબ સોનું.

૩ ત્રણ ચુંબ ચાંદી.

૬ છ ચુંબ ત્રાંબુ.

ઉપરનાં ધાતુઓ મેળવીને વીંટી બનાવવી. તે વ્રતણે હાથે પહેરવી. (પ્રમાણ— ૭-નું ૬- ચુંબ એટલે એક તોલે). આ વીંટી ગરીબમાં ગરીબ માણસ પણ બનાવી શકે છે કારણ કે તેમાં ખર્ચ (expenses) બહુ થતું નથી. આનું કળ ચમત્કારિક છે. કોઈએ ઉપરની વીંટીઓ બનાવીને વેચવાનો ધંધો કરવો નહિ તથા જનસમૂહને તે સંબંધી ભ્રાણ કરવી નહિ.

૭. • મુંબઈથી બ્રાહ્મ ધોરાબજી " વીસોયંત્ર " કોઈ સમુ. રજીર પાસેથી મળશે કે કેમ નિમેરે પૂછે છે.

જો સ્ત્રીસાધન સંબંધી ધણી ચમત્કારિક વાતો સાંભળવામાં આવે છે. કેહવત છે કે “ જેની પાસે હોય વીસો, તેને સાઠ કરે જગદીશ ”. આ દેવતાઈ યંત્ર ધણું લોકો શોધે છે. આ યંત્રથી સર્વ મનકામના સિદ્ધ થાય છે. કોઈ પણ પ્રકારની તકલીફ પડતી નથી. આ યંત્ર આદ્યમાં અગમચેતી આવે છે. દુખીઆને સુખીઓ બનાવે છે. સદા સોરડીના વેપાર કરનાર ઇસમો દેવતાઈ વીસો યંત્ર પાસે રાખે તો ફાયદો થાય. પૈસાની પેટીમાં રાખે તો જરૂર કામ મરહે. સ્ત્રીઓ વીસોયંત્ર રાખે તો પુત્ર સુખ મેળવે, તન્દુરસ્તી કાયમ રહે અને ઉડતા રોગથી બચે. વીસોયંત્ર સર્વ જગોએ વિજય આવે છે, અને આવો ચમત્કારિક ચુલુ હોવાથી આ દેવતાઈ યંત્ર ચુપ્ત રાખેલો છે. આને સિવજીવું કવચ પણ કહે છે. તે જૂદા જૂદા નામથી મુંબઈ, કલકત્તા વિગેરે શહેરોમાં વેચાય છે, પણ તે શાસ્ત્રોક્ત છે કે કેમ તે તો રામજી જાણે. તે નવ ખાનાનો અથવા આઠ ખાનાનો હોય છે. આમાંના બન્ને જાત જાતના વીસોયંત્રો અમારી પાસે છે. પ્રાચીન જૈનભંડારમાંથી પણ વીસોયંત્ર તથા તેનો યંત્ર વિગેરે અમો લાવેલા છીએ. આ માસિકમાં રમણચાલના ગણિતના લેખમાં જાતજાતના પંદરિઆ અને વીસોયંત્રો બદલ પાડવા અમારો વિચાર છે. શ્રીગુરુજીની મરજી હશે તેમ થશે.

૮. મુંબઈના પારસી સહયુદ્ધરથ ડોસાભાઈ અશીજીના લીલામના (Memo of Gt. Opium Sales) આંક સંબંધી તાજીની ભરેલી ગણતરી લખી જણાવે છે કે પહેલે મહીને રૂ. ૨) નો વેપાર કરીએ અને ખરો પડે તો ૯૦ આવે, પછી બીજે મહીને તેમાંથી અડધા ૪૫ મુકીએ તો ૨૨૫૦ આવે, તેમાંથી ત્રીજે મહીને અડધા ૧૧૨૫ મુકીએ તો ૫૬૨૫૦ આવે. આ મુજબ ફરકો ખરા પડે તો થોડા જ મહીનામાં રૂપીઆ બેની મુકી (Capital) ઉપર લખપતિ થવાય. તેઓ અશીજીના લીલામના ફરકો માગે છે.

જો—અમારી પાસે મુંબઈ, અમદાવાદ, સુરત ને કાઠીઆવાડમાંથી ધણા લોકોના કાગળો આવ્યા છે. તેઓ ફરકની માગણી કરે છે. આ સંબંધી અમોએ જાતે ધણી મહેનત કરેલી છે. કોઈ વખત ફરક સાચો આવેદુખ આવે છે તો કોઈ વખતે તદ્દન ખોટો પડે છે. ફરક ખરો કેમ આવે તે જાણતમાં અમારું બારીક અવલોકન તથા મહેનત ચાલુ છે. ફરકનો છેલ્લો આંક (Last Single Number) અમો કાઢીએ છીએ તે બાર માસમાં નવ માસ આવેદુખ ખરા પડે છે. તેમાં ચાર આંક ઉપર વેપાર કરવો પડે અને તે ચાર આંકમાંથી એક આંક શ્રીગુરુપાથી ખરો પડે છે. તેમાં ધરાકને પેદાશ થોડી થાય છે. કારણ કે એકના મમજા થાય તેટલો જ લાભ મળે છે, પણ તેમાંથી કિતમ, મધ્યમ ને કનિષ્ઠ એવા બાજ પાડીને કિતમ ઉપર વેપાર કરે અને જાકીના આંક ઉપર જોખમ રાખે તો લાભ થાય અને લાભ ન થાય તો નુકસાનથી બચે, એટલે મુકી (Capital) કાયમની કાયમ રહે. આ વેપારમાં હમેશાં જોખમ રાખીને જ વેપાર કરવો કે નુકસાનથી બચાવ. ફરક ચાર કાઢીને તેમાંથી એક ફરક સાચો પડે તો ધરાકને થોડો લાભ થાય અને તે હેતુ ખાનમાં રાખીને પ્રાચીન નગ્નૂમી અખતરા (Experiments) કરવા જારી રાખ્યા છે. સ્વર્ગવાસી જૈન મુનિ શ્રીનંદસાગરજીની પ્રાચીન દસ્તલિખિત પ્રતો, ચોખાજીના ગોરની પાસેથી તથા ૨૨૦ પુરડીઆ જ્યોતિષી શ્રીહવજીસીંમજી પામેથી સાખીઓ, દોહા, વિગેરેનો સંગ્રહ ધણી મહેનતે કરેલો છે. શ્રીગુરુપાએ અનો ઘોણ સમયમાં હનેડમંદ થઈ.

૯. કેટલાક લાકડાં જે હાથમાં અને ઘોડાની સરતસંબંધી પૂછે છે.

જાહેર—આ સંબંધી અમારો લેખ આ માસિકમાં આગળ ઉપર આવશે માટે ઉતાવળ કરવી નહિ. સમયને અનુસરીને દરેક કામ થશે. નાહક કાગળો લખવા નહિ અને અમારા સમયનો નકામો ખર્ચ કરાવશે નહિ. ઘોડાની સરતસંબંધી જુના પુરાણી ફારસી કિતાબ ઉપરથી અમે એક પેટી બનાવી છે. ધરાવે દેશના બાદશાહ પાસે નજૂમી લોકો આ પેટીનો ઉપયોગ કરતા હતા. પહેલવાન ઘોડાની કુસ્તી, ઘોડાની દોડ વિગેરે સંબંધી ક્યો પહેલવાન જીતશે અથવા કં? ઘોડો આગળ આવશે તે નજૂમી લોકો બાદશાહને આગળ જણાવતા હતા. આ પ્રાચીન રાજ્યના આધારે બનાવેલી પેટી લોકો સાથે બાહાર પાડવાના હોય. તેનો સહેલી રીંગ કેમ ઉપયોગ થાય અને પરિણામ (Results) આપેલું કેમ ખર્ચ આવે વિગેરે સંબંધી એક લેખ તૈયાર કરી તથા પુરતો વિચાર કરીને આગળ પગલું ભરવાના હોય. આ સંબંધી હાલમાં પૂછપરછ કરવી નહિ.

૧૦. અમારા ઉપર ઘણા લોકોના કાગળો અમારું ડેકાણું લખ્યા શિવાયના આવે છે. જેથી વિદ્યાર્થીનોદી જીજ્ઞાસુ પ્રાદેશને આવી નજીની આખતની યતી તકલીફ દૂર થવા સાર માસિકના તંત્રાજી સાહેબને અમે એક ખાસ વિનંતિ કરી છે કે અમારા તરફથી પ્રસિદ્ધ થતા દરેક લેખમાં અમારા પૂરેપૂરા નામ સહિત, પૂરેપૂરું સરનામું જરૂર જણાય કે જેથી પત્રો મળવામાં વિવંચ થતો અટકે. આ બાબતમાં તેઓથીએ અમારી વાત ઘણા આનંદથી માસિકના પ્રાદેશના હિતાર્થે કળલ રાખી છે.

૧૧. કેટલાક સદ્યકર્યો અમારી શી સંબંધી પૂછે છે તેના જવાબમાં લખવાનું કે અમે એક કોઇપણ આખતમાં શી નહીં કરા નયો. જેની ખુશીમાં આવે તે સત્કાર કરે. મરોબોને મરત લાભ આપીએ છીએ. જેનરપંડી નહિ કરવી તેમ જ પ્રમાણિકપણે ચોક્કસ કામ કરવું એ જ અમારો હેતુ છે. માટે શી બદલની પૂછપરછ નહિ કરવા ખાસ વિનંતિ છે.

૧૨. આ શિવાય બીજા ઘણા પત્રો, સર્ટીફિકેટ, બેન્ડ (Presents) સંબંધીના તથા મુઆરકબાદીના કાગળો આવેલા છે પણ તેમાં જનસમુદયને કંઈ જાણવાનું નહિ હોવાથી તે પ્રસિદ્ધ કર્યા નયો.

(અપૂર્ણ.)

સંગીતથી ઘણા ઘણા કામ છે જાણીને તેનો ઉપયોગ પાશ્ચાત્ય પ્રજામાં સંગીતનો પાશ્ચાત્ય પ્રજામાં જૂદી જૂદી રાખામાં આપે કરવામાં આવે વિવિધ શાખામાં ઉપયોગ છે. અમેરિકામાં ગાયો ભેંસો દોહતી વખતે પીઆનો વગાડવામાં આવે છે. કહે છે, કે તેથી તે દુધ વધારે આપે છે.

કાનખાનામાં માણુનો કામ વધારે કરે માટે જૂદા જૂદા ઓરડામાં ફોનોગ્રાફ રાખવામાં આવે છે. કહે છે કે તેથી બાળકો તથા મોટી ઉમરનાં મનુષ્યો આનંદથી વધારે કામ કરે છે.

નાટકમાં તથા સીનેમાં પણ માણુસો કામ વધારે સારું કરે માટે સંગીતનાં વાદ્યો ઘણી સારી જાતનાં રાખવામાં આવે છે.

દવાખાનામાં પણ સંગીતની મદદથી ઘણા માંદા મનુષ્યોને સાજા કરવામાં આવે છે. એક સ્ત્રી એક જાળકને જન્મ આપ્યા પછી માંદી થઈ ગઈ હતી. દાકતરોએ કહ્યું, કે તેને દવાથી નહિ મટે તે સંગીતથી સાજા થઈ ગઈ હતી.

ગાંડાની પ્રસ્થીતાઓમાં પણ સંગીતનાં સાધનો રાખવામાં આવે છે અને તેની મદદથી ગાંડા મનુષ્યોને સાજા કરવામાં આવે છે.

બાળકોને ઉઘાડી દેવામાં પણ સંગીત બહુ સારી મદદ કરે છે.

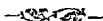
— — —

ખનિજ તત્ત્વોની શરીરમાં ઘણી જરૂર છે. જો તેમનો ચુનાની રશ્મિમાં અમત્વઃ - અભાવ થાય તો મનુષ્યનું શરીર ધામ છે. અને જેટલા પ્રમાણમાં આ તત્ત્વો જોઈએ તેથી એટલા પ્રમાણમાં તે હોય તો મનુષ્યને જૂદા જૂદા બાધો થાય છે (આ સંબંધમાં અધિક જાણવા ઇંગ્લેન્ડના પ્રાતઃકાલ મંદિર તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલું 'જીવનરસાયનવિદ્યા એ પુસ્તક જોવું) આ ખનિજ તત્ત્વોમાં સુનો બહુ અગત્યની વસ્તુ છે અને તે શરીરમાં અગત્યનો ભાગ ભજવે છે. તે એટલો થાય છે તો જરૂરની મંદતા થાય છે તથા જાનતંતુઓની ઘણી નિર્માણતા થાય આવા માણુસોના સંધામાંથી જલદી હાડકાં ભાંગી જવાનો સંભવ રહે છે. જો સુનાત્ પ્રમાણ શરીરમાં પૂરતું હોય છે તો જરૂર અગત્ય કામ કરે છે તથા આનંદ અગત્ય પામી થાય છે અને સંવેદનાત્મક નાડી-ચૂંદ પણ પોતાનું કામ બહુસારી રીતે કરે છે.

આપણામાં પાનમાં સુનો ખાવાનો રિવાજ છે તે આ ઉપરથી જાણ્યો છે કે લાભકારક છે અને આરોગ્યની વૃદ્ધિ કરનાર છે. પણ તેનું પ્રમાણ પ્રમાણસર હોવું જોઈએ. નિત્ય થોડું સુનો આ પ્રમ ભોજનમાં જાય તો તે લાભકારક છે. સુનાનું પ્રમાણ વધારે પ્રમાણમાં શરીરમાંથી ઘટી જાય તો કામ પણ થાય છે. કામવાળા દરરોજીનું પણ સુનો લાભ કરનાર છે.

ગ્રંથાવલોકન.

૭

સુમનગદ્યાવલિ:—લેખક દીક્ષિત કેશવલાલ નાનાલાલ અને દીક્ષિત હરિકાન્ત નાનાલાલ-વડોદરા. આ પુસ્તકમાં પ્રેમ, સત્સંગ, સ્વાશ્રય, સાધ્વી સ્ત્રી, વગેરે જૂદા જૂદા નિમિષો લખવામાં આવ્યા છે. આ નિમિષોમાં જે વિચારો દર્શાવ્યા છે તે ઉચ્ચ અને પ્રગતિ મુખદાયી નિવડે તેવા છે. ભાષા સરળ અને સંસ્કારી છે. મૂલ્ય ૦-૧૨-૦ છે. અને તે રૂડોદરામાં સુવર્તાનપુરામાંથી ઉપરના લેખકો પાસેથી મળી શકે છે.

જૈન સેન્ટ્રલ લાઇબ્રેરી તથા સંસ્કૃત પાઠશાળા-મુંબઇ (સુનિ મહારાજ શ્રી ઠાઠનવાણી વાળી) નો રીપોર્ટ:—સને ૧૯૯૪ થી ૧૯૨૧ સુધીનો અગતે મળ્યો છે. આ લાઇબ્રેરી તથા પાઠશાળાનું કામ ખડુ સંતોષકારક ચાલે છે એ જોઈને આનંદ થાય છે. વસ્થાપકોને તેમની ઉત્તમ વ્યવસ્થાને માટે ધન્યવાદ થટે છે.

અખિલ ભારતવર્ષીય ઔદિક્ય બ્રહ્મરામાજ-સોળમા રાત્રિભેલનના ઉપ-સુખ શ્રી ચંતુર્ભુજ સાષ્ટકેધર લાટુ' સાયણુ:—આ સાયણુમાં વિદ્વદર્ષી શ્રી તુર્ભુજ સાષ્ટકે અનેક ઉપયોગી અને કિતકર વિચારો જણાવ્યા છે. સાતિનો સુધારો કરવા જ્યારે આ વિચારો અવશ્ય કરીને જણાવવામાં છે. આ વિચારો જો અમલમાં મૂકાય તો તિસુધારણા ઉત્તમ પ્રકારની થઈ શકે.

શ્રીજ્ઞાનસૂર્યોદય:—લેખક ભક્તરાજ માણિકમલાલ જમનાદાસ મહુવારજી—૧: મૂલ્ય રૂ. ૨-૧-૦૦ પાકું પૂઠું કદ ડેમી આઠપેજી-૫૫૬ ૩૦૦. આ પુસ્તકમાં વિવિધ યોધક પ્રસંગો કથાના રૂપમાં લખવામાં આવ્યા છે, જે જે પ્રસંગો તેમાં વર્ણવ્યા છે મૂર્ખ છે અને એટલા બધા પ્રસંગો. તેમાં વર્ણવ્યા છે, કે વાચકને તે પુસ્તક વાંચતાં જા જોવી ઘણી બાજતો મળે છે અને જ્ઞાનમાં ઘણી શુદ્ધિ થાય છે. આ પ્રસંગોનો સંગ્રહ માં પ્રસિદ્ધકર્તાએ ઘણો પરિશ્રમ લીધો છે. મૂલ્ય પુસ્તકના પ્રમાણમાં વધારે નથી.

આંકડની ચોપડી:—સંશોધન કરી હાવાનાર રા. શા. તિલકચંદ તારાચંદ સરત પાકું પૂઠું. કદ ડેમી આઠપેજી. ૫૫૬ ૧૩૫. મૂલ્ય રૂ. ૧-૮-૦૦ આ પુસ્તકમાં ૧૦ પાંતરીશ આંકડા ગડીઆ આપવામાં આવ્યા છે. પૂર્વે તો આ આંકડા પ્રજા સારી ખલુતી હતી. આજે નવિન અને સુધરેલી કેળવણીને લીધે. લોકો આવા વ્યવહારો- આંકડા જૂલી જવા લાગ્યા છે. જાળકોને ઘરમાં આ આંકડા સીંખવવામાં આવે તો ઘણા ધવાનો સંભવ છે. પુસ્તક ઘણું ઉપયોગી છે.

સંવાદગુચ્છ:—લેખક ગોવિંદભાઈ પટેલ. પ્રકાશક ભાઈલાલભાઈ ખુશા-
લભાઈ પટેલ ધર્મજ. મૂલ્ય, ૨-૮-૦ પાકું પૂકું. પૃષ્ઠ ૨૫૦ કિપર. આ પુસ્તકમાં કૃષ્ણ અને
કૃષ્ણ, રાવણ અને મંદોદરી, મીરાં અને રાણી, નાગ અને કુળી એવા જૂઠા જૂઠા ૨૧
સંવાદો આપેલા છે. સંવાદો સારા પસંદ કરેલા છે અને વાંચનારના મનકંપર અસર કરે
તેવા છે. ભાષા સરળ અસરકારક છે. પુસ્તક સારું છે.

કૂટસ્થાદેશ:—લેખક કૂટસ્થ મહારાજ-અંકલેશ્વર. પાકું પૂકું. મૂલ્ય ૩-૨-૮-૦
આ પુસ્તકમાં યોગ, ભક્તિ વેદાંત, ધર્મ વગેરે સંબંધમાં ઘણી ઘણી બાબતોની ચર્ચા
કરવામાં આવી છે. સનાતન ધર્મના સિદ્ધાંતોનું આગ્રહપૂર્વક મંડન કરવામાં આવ્યું છે.
પુસ્તક રચવામાં ઘણો પરિશ્રમ લીધો જણાય છે. છપાઈ ઉત્તમ છે. પુસ્તકમાં કૂટસ્થ
મહારાજની છત્રી પણ આપવામાં આવેલી છે. (હમણા અમારા જાણવામાં આવ્યું છે, કે
આ પુસ્તક નિર્વાણને પામ્યા છે; સન્યાસીના વેપમાં તે રહેતા હતા. છેવટે તે અંકલેશ્વરમાં
રહેતા હતા અને ત્યાં તેમણે દેહને છોડ્યો છે. પરમાત્મા એમના આત્માને વિદ્વંગતિ આપો.)

વાલોડીઆ હિ. ના. માને સાર્વજનિક પુસ્તકાલયનો ૧૯૧૯-૨૦, ૧૯૨૦-૨૧
તથા ૧૯૨૧-૨૨ સાલનો ત્રિવાર્ષિક અહેવાલ:—આ ગામ બડોદરાની પાસે આવેલું
છે, અને તે માત્ર હજાર ધરની વસતિવાળું નાનું ગામ છે. પ્રાતઃકાલના તંત્રીનું તે મુળ વતન
છે. ત્યાં કેળવણીમાં પ્રજા ઘણી પાછળ છતાં સાર્વજનિક ઘણી પ્રવૃત્તિઓ પ્રશસ્ત્ય પ્રકારે
ચાલે છે.

ગામ લોકોએ બાર હજાર રૂપિયા ખર્ચી લાઇબ્રેરીનું ઉત્તમ મકાન બાંધ્યું છે. આ
રૂપિયા એકત્ર કરવાનો યથા રા. હીરાજીરાવ માને કરીને વહીવટદાર ત્યાં હતા તેમને છે.
મકાનમાં સરકાર મદદ જરાપણ લેવામાં આવી નથી. આ મકાનની નીચે દુકાનો છે જેનું
વાર્ષિક ભાડું રૂ. ૨૪૦) આવે છે. ૨૦૦-૧૪-૦ સભાસદોની વર્ગીયીના ચાલુ વર્ષે આવ્યા
છે. આ લાઇબ્રેરીમાં બધાં મળીને ૪૦ વર્તમાનપત્રો આવે છે. રોજના સરેરાશ વાંચનારની
સંખ્યા ૪૫-૫૦ ની હોય છે. ચાલુ વર્ષે એક માણસે બાર વીધાં જમીન લાઇબ્રેરીને અર્પણ
કરી છે. આ લાઇબ્રેરીમાં કુલ ૩૩૯૭ ગ્રન્થરાત્રી, મરાઠી, હોદી તથા સંસ્કૃત અને અંગ્રેજી
ભાષાનાં છે, જેની કુલ કિંમત રૂ. ૩૮૫૩-૮-૦ થાય છે. મકાન, જમીન, છપાઈ વગેરે
સામાન તથા પુસ્તકો મળીને આ લાઇબ્રેરીની કુલ કિંમત રૂ. ૧૭૬૨૭-૧૫-૮ થાય છે,
આટલા નાના ગામમાં આવી સારી લાઇબ્રેરી હોવી, એ પ્રશ્ન સને પાત્ર છે. એ વિના ગામ
લોકોએ સરકારને પાંચ હજાર રૂપિયા આપીને એક અગ્રિય શાળા ઉઘરાવી છે, જેમાં ચોથા
ધોરણ સુધી શીખવાય છે. ગ્રન્થરાત્રી શાળા તથા દન્યાશાળા પણ છે. એક સરકારી દવાખાનું
છે. રેલ્વે સ્ટેશન પણ છે. એક બે બોર્ડિંગ પણ છે. હમણા એક સંસ્કૃત પાઠશાળા પણ
ઉઘાડવામાં આવી છે. આ સર્વનો એકત્ર દેવાલ હવે પછી બહાર પડશે. મેટિ બાગે આ સર્વ
સંસ્થાઓમાં કામ કરનાર રા. યા. મણિલાલ મંગળજી છે. અને તે ઘણો પરિશ્રમ લેખને આ
સર્વ કાર્ય કરે છે. આ સર્વ સંસ્થાઓ ચાલે છે, તેનો યથા તેમને જ પ્રધાનપણે થતે છે.

હિમાલયની યાત્રા:— લેખક તથા પ્રકાશક શ્રી. તારણજી પુરુષોત્તમ સાંગાણી (ચાઇનાખીર્સાંગ—ભીંડી બજાર, મુંબઈ) મૃત્યુ ૩ ૦-૪-૦૦. આ નાનાસરખા પુસ્તકમાં લેખકે હિમાલયની યાત્રાનું વર્ણન વાચકને ઘણા રસ પડે તેવી રીતે કર્યું છે. પોતાની યાત્રાનો હેવાલ વાર્તાના રૂપમાં આપ્યો છે જેથી વાંચનાર જાણવા જેવું આનંદની સાથે જાણે છે. દુઃકામાં પણ જાણવાજેવી તમામ બાબતો તેમજ જણાવી દીધી છે. બાપા સુદ, સરળ અને સરકારી છે. હિમાલયની જગ્યા કરવા ઈચ્છનારે અને ન ઈચ્છનાર બંનેએ આ પુસ્તક વાંચવાયોગ્ય છે. આ સંબંધમાં લખાએલાં પુસ્તકોમાં આ પુસ્તક પ્રથમ પડે આવે છે, એમ અમને લાગે છે. લેખક પાસેથી તે મળી શકે છે. તેમજ લખેલાં બીજાં પુસ્તકો પણ અવશ્ય વાંચવાયોગ્ય છે.

— ૦ —

હેક નાનું બાળક હોય છે ત્યારે તેની શ્રી ચિત્તિ હોય છે? જાનેથી મોટા લગ્ને મોટાથી જાના તે એક દેકાણે માત્ર પડ્યું રહે છે. તે નથી ઉઠતું. નથી ચાલતું કે નથી કામ કરતું તો પણ તેને કોઈ જાતનું દુઃખ પડતું નથી. તેને ભૂખ લાગે તે પહેલાં માતા ધવરાવવાની કાળજી રાખે છે. માતાને કંઈ બહારજવું પડ્યું હોય છે તો તેની ચિત્તચિત્ત બાળકમાં હોય છે. જરા વાર થઈ જાય છે તો તેને ચિંતા થાય છે, કે માફ બાળક ભુખ્યું થઈ ગયું હશે, જેથી તે દોડતી દોડતી ઘેર આવે છે. તે શોધ જાય છે તો તેને તે સ્વચ્છ કરી નાખે છે. તેને તાપ કે ઠંડ ન લાગે તેની તે કાળજી રાખે છે. તેને જે જે આ અવસ્થામાં જોઈએ તે સર્વની તેનાં માખાપ કાળજી રાખે છે અને તેને જરાં પણ દુઃખ પડવા દેતાં નથી.

આ પ્રમાણે થવાનું કારણ શું? કારણ એ જ, કે તેના અંતરમાં દૃઢ શ્રદ્ધા છે, કે મારાં માખાપ મારી સર્વ પ્રકારની કાળજી રાખશે. હું આમ કરું અને તેમ કરું, એ પ્રકારનો તેને વિચાર હોતો નથી જેથી તે પોતાની મેજે જોડ્યું કરી શકે તેના કરતાં વિશેષ તેને માટે તેનાં માખાપ દરે છે.

પછી જેમ જેમ તે બાળક મોટું અને સમજણું થતું જાય છે, તેમ તેમ તેની સ્વતંત્રતા વધતી જાય છે. પછી તો તે પોતે જ ધીમે ધીમે બધું કરવા માંડે છે. તેની બાલ્યાવસ્થાની શ્રદ્ધા એાછી થાય છે, અને જેમ જેમ તે મોટું થતું જાય છે તેમ તેમ માખાપ પણ તેની કાળજી એાછી રાખતાં જાય છે. તેની પુખ્તવય થતાં તે પોતાના કામકાજનો બધો બોજો પોતાને માથે વહોરી લે છે, અને માતા પિતા આ સ્થિતિમાં તેની પછી જરા પણ કાળજી રાખતાં નથી. પછી તેને આ સંસારના વિચિત્ર સ્વરૂપનો અનુભવ થાય છે, અને વિવિધ સુખ દુઃખ તથા કષ્ટ સહન કરવાં પડે છે.

આ ઉપરથી આપણે એ બોધ લેવાનો છે, કે જે બાળકની પેઠે આપણને નાના થતાં આવડે તો આપણી બધી કાળજી ધિર રાખે છે અને જેની જેની આપણને જરૂર છે તે સર્વ આપણને આપે છે. પણ બાળકજેવું શ્રદ્ધાળુ અંતઃકરણ આપણું થવું જોઈએ. જે બાળકના જેવી શ્રદ્ધાનો અપભ્રંશ હૃદયમાં કિય કરી શકીએ તો આપણી સર્વ ચિંતા દૂર થઈ રહે છે, અને આપણને જે જોઈએ છે તે, અને તેથી પણ અધિક મળે છે.

નાના ક્રિારનાં દુઃખો અને કષ્ટ મનુષ્યને પ્રાપ્ત થવામાં તેની ઈશ્વરવિપયક અંતરજ જ કારણ છે. જેને ઈશ્વરમાં સાચી શ્રદ્ધા છે તેને ભય કે દુઃખ છે જ નહિ. જેટલા પ્રમાણુ આ શ્રદ્ધા વિશેષ તેટલા પ્રમાણુમાં તેને સુખ સમજવું, અને જેટલા પ્રમાણુમાં આ શ્રદ્ધા ઓછી તેટલા પ્રમાણુમાં તેને દુઃખ સમજવું. બાળકને જેમ પરિશ્રમ કરવાની જરૂર પડે નથી, તેમ જેને શ્રદ્ધા છે, તેને પરિશ્રમ અને ત્રાસ વેઠવાની જરૂર નથી.

તેથી આપણે નિશ્ચિંતપણાને માટે, નિર્ભયતાને માટે તથા સુખને માટે જે કરવાનું છે તે એ કે આપણે મોટેથી નાના થવું. જો આપણને મોટેથી નાના થતાં આવડે છે, તો આપણ દુઃખો તમામ ઓછાં થઈ રહે છે, અને ઇષ્ટિત સુખમાત્ર મળે છે; પણ મોટેથી નાના થવા આપણને આવડવું જોઈએ મોટેથી નાના થવું એટલે બાળકના જેવું શ્રદ્ધામય અંતઃકરણ વળું. આપણા અંતઃકરણમાં અનેક શંકાઓ અને અશ્રદ્ધાના અંકુરો જામી ગયા છે તેને ફરીને શ્રદ્ધાને સ્થાન આપવાની જરૂર છે. જો આ ક્રમ આપણને આવડે તો પછી સુખ મળ સહજ છે.

આપણી વર્તમાન સ્થિતિમાં આપણને ઈશ્વર સાહાય્ય કરતા નથી, આપણા યોગ્યેશ્વર વહન કરતા નથી, તથા આપણને સંભાળતા નથી તેનું કારણ એ, છે કે આપણાં તેમના વિષે શ્રદ્ધા નથી. જો તેમનાં વિષે આપણામાં આ ઉમરે પણ શ્રદ્ધા પ્રકટે તો બાળક માત્રાપ જોમ સંભાળ રાખે છે તેમ આપણી પણ તે સર્વાવસ્થામાં રાખે.

હું આમ કરું અને હું તેમ કરું, એ પ્રમાણેના મિથ્યા અહને ઓછું પોષણ અપરમાત્માને જ કર્તાહર્તા માના તેમને જ શરણે શ્રદ્ધાપૂર્વક રહેવું થટે છે. આ પ્રમાણે કરવા તે સર્વત્ર અને સર્વશક્ત ઈશ્વરને આપણી કાળજી પડે છે, અને તે આપણી સર્વાવસ્થા સંભાળ લે છે. તેથી જેમ બને તેમ બાળકજેવું શ્રદ્ધામય અંતઃકરણ કરો અને ભગવાન વિશ્વાસે જ તમારું નાવ ચાલવા દો. અશ્રદ્ધાશ્પી વધે ફરીને આપણે મોટા થઈ ગયા છીએ દુઃખમાત્રવું ખરું કારણ છે. તેથી શ્રદ્ધાશ્પી અમૃત પીને અજરામરતાને પ્રાપ્ત થઈને અનિશ્ચિંત, સુખમય, અને નિર્ભય જીવનનો અનુભવ કરવો થટે છે.

શ્રીઓના વાળની રક્ષા શાથી થાય છે ?— વાળ કેવી રીતે ઉગે છે, તે શી રીતે ટકે છે અને શા માટે વહેલા જતા રહે છે, એ સંબંધમાં શોધ કરનાર શોધકોને એ નિષ્કૃષ્ટ થયે છે કે, વાળને વારંવાર પાણી અડકનાથી તે

જતા રહે છે, અને પુરુષોને માથે તાલ પડે છે. વાળના મૂળમાંથી માથામાંથી એક જાતનો તૈલિક પદાર્થ નીકળે છે, અને તે જ વાળનું રક્ષણ કરે છે. આ પદાર્થને જો વારંવાર ઘોષ નાખવામાં આવે છે તો વાળ જતા રહે છે; શ્રીઓએ તેથી પુરુષોની પેઠે વારંવાર માથું પલાળવું નહિ. ઘણા અંગ્રેજી ભણેલા મનુષ્યો કહે છે, શ્રીઓએ પણ પુરુષોની પેઠે વારંવાર માથું પલાળીને નહાવું જોઈએ, પણ આ તેમની ભૂલ છે. તેણે ક્યારેય માથું પલાળીને નહાવું જોઈએ. અને માથું ચોળ્યા પછી પણ તેમાં તેલ નાખવું જોઈએ. માથામાં તેલ નાખવાનો રિવાજ આટલા મારે છે. ને તેલથી વાળને પોષણ મળે છે, અને તે ખરી પડતા અટકે છે. જેથી માથામાં પુરુષોએ અને વિશેષ કરીને શ્રીઓએ વાળના રક્ષણ તથા વૃદ્ધિમાટે હંમેશાં તેલ નાખવાની જરૂર છે. વળી શ્રીઓએ સોડા તથા સાબુ વગેરે પદાર્થો કે જેમાં ક્ષાર આવે છે તેવા પદાર્થોથી માથું ચોળવું ઘટ્ટું નથી. તેથી વાળ ખરી પડે છે. હાથ મળે તો તે માથું ચોળવાને માટે શ્રીઓને માટે ઉત્તમ છે. કારણ, કે તેમાં એક જાતની ચીકણસ રહેલી હોય છે જે વાળને શુષ્કકારક છે. કાળો કાઢવ હાથમાં નાખીને તેના વડે માથું સાફ કરવામાં આવે છે તે પણ ઉત્તમ છે. આંળળા પણ ઠીક છે. પણ બધામાં હાથ એ ઉત્તમ છે, સાથુ તો શ્રીઓએ કદી વાપરવો જ નહિ. કોપરેલ એ વાળને વધારવામાં ઉત્તમ છે, આંળળાનું તેલ અને ધૂપેલ એ પણ શ્રીઓએ નિત્ય માથામાં નાખવાને માટે ઉત્તમ છે.

તપાસ કરતાં જણાયું છે, કે યાહુદી-જન યાહુદી લોકોની શ્રેષ્ઠતા. લોકોનું આયુષ્ય બીજી બધી પ્રજા કરતાં દીર્ઘ હોય છે. તેમાં હાલની યાહુદી જાતિ પહેલાંના જેટલી વિશુદ્ધ નથી અને તેમાં બીજું જાતો પણ ભળેલી છે. તેમનું આયુષ્ય પૂર્વના જૂના વિશુદ્ધ જાતિના યાહુદી કરતાં ઓછું છે, એમ જણાયું છે. જૂના યાહુદીઓની ધર્મશ્રદ્ધા અચળ હોય છે, અને જે સિદ્ધાંતોને તે માનતા હોય છે તેને તે આગ્રહથી વળગી રહે છે.

આ લોકોને ક્યારેય વગેરે દરદ પણ ઘણા ઓછા પ્રમાણમાં થાય છે. વળી આ વર્ગમાં બાળકોના જન્મનું પ્રમાણ વધારે હોય છે, અને બાળકોના મરણનું પ્રમાણ ઓછું હોય છે. દુનિયામાં આ જાતિ સહિષ્ણુ વધારે પૈસાદાર પણ છે. આ વર્ગમાં વૃદ્ધ શ્રીપુરુષો પણ ઘણાં જોવામાં આવે છે.

શા માટે આ જાતિમાં આ પ્રમાણે બને છે. તે સંબંધમાં બીજી પ્રજાઓ વિચાર કર્યા કરે છે. માંસાહાર વગેરે આહારના સંબંધમાં આ પ્રજા બહુ જ સાવધાન રહે છે, અને ન ખાવાજેવા પદાર્થો તે ખાતા નથી. આ લોકો ઘણા સ્વચ્છ રહે છે. મસિન આહાર અને મસિન લોકોથી તે દૂર રહે છે અર્થાત્ તેમનો તે સંપર્શ કરતા નથી. ધાર્મિક ક્રિયાઓ પણ તે ગ્રેમથી કરે છે. જે માંસ તે ખાય છે તેની પૂરી તપાસ કરીને પછી જ તે ખાય છે. તેમની જીવનપદ્ધતિ પણ પ્રથમનીય છે.

સાસ્ત્રોક્ત સદાચારની શી જરૂર છે ?

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના અંક ૪ ના પૃષ્ઠ ૧૦૬ થી)

કહું ? ખરું કહું ? અધા પોતાના આત્મા ઉપર જ પ્રેમ કરે છે. તે અધાનો આત્મા છે, માટે તેના ઉપર પ્રેમ કરે છે. મહાપુરુષો તેની વિશ્વતિઓ છે, માટે તે વિશ્વતિઓ ઉપર લોક પ્રેમ કરે છે. બધું એકનું એક જ છે. જે તમે છો, તે ગાંધી છે, તે વ્યાસ છે, તે કૃષ્ણ છે, અને તે જ પરમેશ્વર છે.

પશુ પરમેશ્વરના ગુણો કૃષ્ણમાં છે માટે તેને કૌંસ ચાહે છે. વ્યાસમાં જેટલા ગુણો કમી હશે તે પ્રમાણમાં તેના ઉપર પ્રેમ; ગાંધીના ધૈર્યી ગુણોના પ્રમાણમાં તેના પર પ્રેમ; અને તમારી જાતમાં પશુ જે નિહિત ગુણોનું તમને જ્ઞાન થશે તો નમને તમારી જાતનો પશુ તિરસ્કાર આવશે, પશુ જે ઉત્તમ ધૈર્યી ગુણો તમારી જાતમાં હશે તો તમને પરમ સંતોષ થશે હશે, અને તમે પરમાર્પિત સ્વરૂપ જ છો એમ જાન્યને પશુ લાગશે.

પાતલું તાત્પર્ય સમજાવું ? શ્રામદ્ ભગવદ્ગીતામાં કહેલા અમાનિત્વાદી અદ્વૈતવાદિ ગુણો પોતાનામાં લાવવાને આગ્રહ રાખે અને આજ નહિ તો કાલે, આ જન્મે નહિ તો બીજા જન્મે તમે પશુ તે મહાન પરમાત્માની વિશ્વતિ બની જશો અને તેના જેવું અર્થ પામશો.

અમાનિત્વાદિ ગુણો.

(એ આત્મસાક્ષાત્કારનાં સાધનો છે, અને શાનીનાં લક્ષણો છે).

૧. પોતાને કોઈ માન આપે, મોટા ગણે કે વખાણે. એવી ધૃત્તિ કરવી નહિ-અમાની થવું.
૨. પોતે કરેલું સ્વધર્મોચ્ચરણ બીજાઓને કહેતા ન કરવું-અદંભી થવું.
૩. વાણીથી અથવા ક્રિયાથી દોષ પશુ પ્રાણીને પીડા ન કરવી-હિંસા ન કરવી.
૪. બોજાએ આપણો અપરાધ કરેલો જોઈને ગુસ્સે થવું નહિ-ક્ષમા રાખવી.
૫. સર્વદા સરળ સ્વભાવવાળા થવું-આજર્વ ગુણ રાખવો.
૬. મોક્ષનાં સાધન શીખવનારની સેવા કરવી.
૭. માટી અને પાણીવડે શરીરને સ્વચ્છ રાખવું; તથા વિષયાદિકમાં જે દોષો છે તેનો વિચાર કરીને સગાદિક મળ મનમાંથી દૂર કરવા; એ રીતે મનને સ્વચ્છ રાખવું-શુદ્ધિ રહેવું.
૮. મોક્ષમાર્ગમાં સ્થિર થવાને દૃઢ નિશ્ચય કરવો-સ્થિરતા રાખવા.
૯. શરીર, ઇન્દ્રિયો અને મનનો વ્યાપાર જે ચારે પાસે વગર અટકાવે ચાલી રહ્યો છે, તે અટકાવીને સંમાર્ગમાં તેમનો પ્રવૃત્તિ કરવી-આત્મનિમગ્ની થવું.
૧૦. શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, ગંધ, એ વિષયો મળે તોજ સુખ થાય, એવી મનની વૃત્તિને રાગ કહે છે. એ રાગને છોડી દઈને અનાયાસે પ્રાપ્ત થયેલા વિષયો *ભોગવવા. ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં રાગ ન રાખવો.

૧૧. દેહ વગેરેમાં 'આ દેહ તે જ હું છું' એવી ભાવના ન કરવી-અહંકાર છોડવે

૧૨. જન્મ, વૃદ્ધાવસ્થા, વ્યાધિ અને મરણ, એ ચારે દુઃખના હેતુ છે, એમ જાણી
એ ચારેને દોષ રૂપ સમજવા. તથા પુનઃ તે પ્રાપ્ત ન થાય એવો ઉપાય શોધવે

૧૩. પુત્ર, સ્ત્રી, ઘર, દ્રવ્ય, પશુ, નોકર, જમીન, વગેરે પદાર્થો મારા છે તથા પુત્રાદિ
તેજ હું છું, પુત્રાદિકતું સન્માન તે મારુંજ સન્માન, અને તેમનું અપમાન
તે મારુંજ અપમાન, એવી રીતે પુત્રાદિકમાં આસક્તિ ન રાખવી.

૧૪. વિષયો કે જે મનને જલદી ચોટી જાય એવા છે તેમાં પ્રીતિ ન કરવી.

૧૫. ધૃત્તેલા કે વહાલી વસ્તુ મળવાથી હરખાઇ જવું નહિ તથા નહિ ધૃત્તેલી
અણુગમતી વસ્તુ મળવાથી દિલગિર થવું નહિ-સમાન ચિત્તવાળા થવું.

૧૬. સર્વવ્યાપી પરમેશ્વરથી પર બીજો કોઇ ઉત્તમ નથી, એમ જુદિનો નિશ્ચય કરી
તેમનીજ ભક્તિ કરવી, એટલે તેમના ઉપર જ વાસ્તવિક પ્રેમ રાખવો.

૧૭. જ્યાં ઉપદ્રવ ન થાય એવા સ્વચ્છ અને પવિત્ર સ્થાનમાં નિવાસ કરવો.

૧૮. અવિનિત અને સંસ્કારશૂન્ય મનુષ્યોના સમુદાયમાં આનંદ ન મેળવવો.

૧૯. હું પ્રાણુ, આત્મા શી વસ્તુ છે, છતાંદિ વિષયોનું ચિંતન હમેશાં કરવાનું
અભ્યાસ રાખવો.

૨૦. તત્ત્વજ્ઞાનનું ફળ એ છે કે જન્મમરણાદિ સંસાર શાંત થઇ જાય. એને જ મો
કહે છે. એ સંબંધી આલોચના કરવી.

ઉપર કહેલા વીસ ગુણો એ જ જ્ઞાન છે; અને એનાથી કલટા જે ગુણો હોય
અજ્ઞાન છે, એમ માનીને તેમને છોડી દેવા.

શ્રી ભગવદ્ગીતાના બારમા અધ્યાયમાં અદ્વૈતવત્ત્વ વગેરે ગુણો કહ્યા છે. તેમાં
પશુકનો તો ઉપર લખેલા અમાનિત્વાદિમાં સમાવેશ થઇ જાય છે. જેથી અહીં તેનો વિસ્તાર

શ્રી પ્રા તઃ કા લ.

પુસ્તક ૨૧] સંવત્ ૧૯૭૯ ભાદ્રપદ કૃષ્ણ ૦ ૧૪ [અંક ૧૧

॥ ૐ શ્રી ॥

અનન્ય ગુરુભક્તિવાળી વૃત્તિના ઉદ્ગાર

૫૬.

હું તો છું તમને વેચાણી રે,
ગરવા ગુરુજી ! હું તો છું તમને વેચાણી.
મારું સર્વસ્વ મેં તમમાં વિદાળ્યું,
બાણો બો ગુરુજી ! બેધાણી રે, ગરવા ૦
તન મન ધન સહ મેં તમને સમર્પ્યું,
હું તો છું તમથી બંધાણી રે; ગરવા ૦
વળી વળી બેઉં હું તો સાચું તમારા,
ગુરુ ગુરુ વદતી આ વાણી રે; ગરવા ૦
બીબું ચિંતન હું તો છેડીને બેઠી,
તમ આશ્રયે વરદપાણી રે ; ગરવા ૦
સ્ફુરણ કરો જેમ રહી મુજ ઉરમાં,
વતું હું તેમ નિકટ બાણી રે; ગરવા ૦
પૃથક્ અભિમાન મારું મેં છોડ્યું,
ઘટે તેમ કરજો હયા આણી રે; ગરવા ૦

પક્ષપાતરહિત અનુભવપ્રકાશ.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના અંક ૮ ના પૃષ્ઠ ૬૯૧ થી.)

જ્ઞાનપ્રતિષ્ઠાનું વર્ણન.

મૈત્રેયઃ દે શુરો ! જ્ઞાનના પ્રતિષ્ઠાનું કેવું કરેલા ?

પરાશરઃ હે મૈત્રેય ! જ્ઞાનના પ્રતિષ્ઠાનું ત્રણ પ્રકારનાં, ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન હોય છે. વર્તમાન કાલમાં જે સુખદુઃખરૂપ ભોગ ભોગવ્યા છે, અર્થાત્ જેનો અનુભવ કર્યો છે, તથા તે ભોગોનાં સાધનોનો જે અનુભવ કર્યો છે, તે શ્રવણ, મનન, નિદિધ્યાસન કાલમાં, તે જ સ્ત્રીઆદિ પદાર્થોનું સ્મરણ થવું, અને પોતાના અર્થની તરફ ચિત્ત ન લાગવું એવું નામ ભૂતપ્રતિષ્ઠા છે. એ ભૂત પ્રતિષ્ઠાથી જ્ઞાન થવું નથી, કારણ કે મન એક જ છે. તેથી કરીને જ્યારે મન ભૂતકાલમાં અનુભવ કરેલા પદાર્થોનું સ્મરણ કરે ત્યારે શુરપદ્ધિષ્ઠ મદાવાક્યોના અર્થરૂપ નિર્વિદ્યાર, નિર્વિકલ્પ, નિર્ગત્તરૂપ આત્માનો અનુભવ કેવી રીતે થઈ શકે ? ન જ થાય.

મૈત્રેયઃ ભૂતપ્રતિષ્ઠાને દૂર કરવાના ઉપાય કહો.

પરાશરઃ દે મૈત્રેય ! વિચારદ્વારા ભૂતપ્રતિષ્ઠાનું પદાર્થોની સાથે અંગદરૂપે ચિંતન કરવું, કે તે પદાર્થ હું જ છું અથવા તો પૂર્વ અનુભૂત પદાર્થોમાં સમ્યક્ દેવગ્રંથિ કરવી. હવે બાકી પ્રતિષ્ઠા સાંભળ.

કર્મના ત્રણ પ્રકાર.

દે મૈત્રેય ! દેહઅભિમાનસંયુક્ત કરેલાં કર્મોના કલ્પની મદાન વિચિત્રતા છે. એ કર્મ ત્રણ પ્રકારનાં છે. (૧) અનેક પૂર્વ મનુષ્યસંસારીમાં અહંકારસહિત કરેલાં જે શુભાશુભ કર્મ, જે સંસ્કારરૂપે શરીરમાં રિયત રહે છે અને જે કર્મો અનેક કુચ્છનીય જન્મોમાં સુખદુઃખરૂપ દલ આગળ આપનારાં છે તે કર્મોનું નામ સંચિત કર્મ છે. તે એવા પ્રકારનાં કર્મ છે કે તેમાંથી અનેક કર્મોનાં સુખદુઃખરૂપ દલ ભોગની સકાય છે. તેમ જ એક કર્મનું દલ એક શરીર લઈ તે વડે, તેમ જ અનેક શરીર લઈને પણ ભોગની સકાય છે. કર્મોની વિચિત્ર શક્તિ છે. (૨) તે સંચિત કર્મોની મૂલ્યમાં જે આ વર્તમાન શરીરનાં એક અથવા અનેક આરબદ કર્મ છે, તે કર્મનું નામ પ્રારબ્ધ કર્મ છે. (૩) વર્તમાન શરીરમાં જાતી અથવા અજાતીથી જે કર્મ થાય છે તે ક્રિયામાણ કર્મ કહેવાય છે.

જ્ઞાનને આપવાવાળાં કર્મ પણ પ્રારબ્ધક્રોધિમાં છે. જે મનુષ્યનાં વર્તમાન શરીર પછી પણ અનેક શરીર કે એક શરીર ધારણ કરવાનાં પ્રારબ્ધ કર્મ છે, તે વર્તમાન શરીરમાં, જ્ઞાનનાં સાધન, હમ્મર શ્રવણ મનન, નિદિધ્યાસન કરે અથવા સત્સંગ કરે, તોપણ તેને જ્ઞાન થવું નથી. કારણ કે જેને વર્તમાન શરીરમાં પોતાના સ્વરૂપનું અપોક્ષ સમ્યક્ જાણ થયું છે, તેને આગળ જન્મ લેવાનો નથી, એ જ્ઞાનનો નિયમ છે. અને પ્રારબ્ધ કર્મ

તો હજી વર્તમાન શરીરથી ઉત્તર અનેક કે એક અવરણોવ ઉચ્ચતીય જન્મ આપનાર છે, તો તે કૃષ્ણો વર્તમાન શરીરમાં જ્ઞાન ન થવા કે એ તેનો પણ નિયમ છે.

એ પ્રારબ્ધ ક્રમોમાં પણ, જ્ઞાનપૂર્વક પ્રારબ્ધ ક્ષય થયે, અંત જન્મમાં, શુરુ શાસ્ત્ર સામગ્રી સંપાદન કરીને અથવા વિનાસામગ્રી આ જીવને જ્ઞાન થયું, અત્યાંતર જન્મોમાં ન થયું, એ પણ તે પ્રારબ્ધ ક્રમોના જ નિયમ છે. તેથી કરીને વર્તમાન ભરત શરીર, શુરુશાસ્ત્ર શ્રવણમનન નિદિધ્યાસન જ્ઞાનનાં સાધન કરવા છતાં પણ, પ્રારબ્ધરૂપ પ્રતિજ્ઞાકરને વચ વર્તી ત્રીજા જન્મમાં પ્રતિજ્ઞાકરને ક્ષય થવામાં, શુરુશાસ્ત્ર સામગ્રીવિના જ ભરતને જ્ઞાન થયું હતું. (એ લાગીપ્રતિજ્ઞાકર હતા) માટે દેહીજીવ ! પ્રગ્ન બાવી પ્રતિજ્ઞાકરને દૂર કરવાનો કોઈ ઉપાય નથી. બોગવવાથી જ તે નષ્ટ થાય છે.

વર્તમાન શરીરમાં જ્ઞાનના પ્રતિજ્ઞાકર દોષ ચાર પ્રકારના હોય છે. (૧) કુતર્ક. (૨) દુરાગ્રહ (૩) વિવિધાસક્તિ (૪) મંદયુક્તિ.

અહાનિષ્ઠ અહાઓત્રિય શુરુમાં થકા સમ્યક્ ધરીને તેનાં વાક્ય પુનઃ પુનઃ સર્વ શ્રવણ કરવાથી, પુનઃ મનન, પુનઃ નિદિધ્યાસન કરવાથી વર્તમાન જન્મમાં જ પોતાના સ્વરૂપનું સમ્યક્ અપરોક્ષ જ્ઞાન થાય છે.

હે મૈત્રેય ! સર્વ પ્રતિજ્ઞાકરો રહિત વિદ્વાન ભરતે મનમાં વિચાર કર્યો કે વાણી-દારા જ રાગદ્રોષ થાય છે. જ્ઞાન રહેવાથી કોઈ સાથે રાગદ્રોષ થતો નથી તથા સંબંધીઓ પણ તેને નકામો જાણીને સંબંધ બેડતા નથી.

" માટે શુદ્ધસ્થાશ્રમ ગ્રહણ કરવાની ઈચ્છા પણ નથી. બંધનરાહિત થઈને દેશાટન કરવાની ઈચ્છા છે અને પ્રારબ્ધને અધીન ભવિતવ્ય પણ આ શરીરનું એવું જ નિર્માણ થયું છે, એ ઈચ્છાની નીતિ છે, માટે જડવત મોન ધારણ કરતું એ જ કીટ છે. શુદ્ધસ્થીનાં બંધન પલવિના જ દુરી જશે. કોઈ જન્મમરણના તથા રાગદ્રોષના બંધથી હું મોન ગ્રહણ કરતો નથી. કારણ કે સમ્યક્ આત્મા અપરોક્ષ રીતે હજાર તરેહના રાગદ્રોષ કરવાથી પણ મળતો નથી તો એક રાગની શી ગણતરી છે ! વિદ્વાન સર્વાત્મા થયા પછી કોની સાથે રાગદ્રોષ કરે ? પૂર્વે હું અત્તાની હતો તેથી ત્રણ જન્મ મળ્યા. હવે મેં જાણુરાગોગ્ય પદને જાણ્યું છે. રાગદ્રોષાદિ સર્વ ધર્મ આ મનના ધર્મ છે, હું ચેતન્યના નહિ. "

રાજા ભરત અંતિમ જન્મમાં જડ ભરત થયા,

હે મૈત્રેય ! એ પ્રકારે એ બ્રાહ્મણ વિચાર કરીને જાણી બેઠીને જડવત મૂક થઈ રહ્યો ! તે કિવસથી લઈને લોક તથા શુદ્ધતા સંબંધીઓ તેને જડભરત કહેવા લાગ્યા. ઉપનયન પણ શુદ્ધસ્થનું તેને ન અપાવ્યું તથા ત્રિશેષ પ્રીતિ પણ (નકામો જાણીને) છોડી દીધી. જડભરતને આ વાત અચ્છેદ થઈ ગઈ. સ્વતંત્ર વનોકિરો, નગરોકિરો, પર્વતો વિશે, કુંજો, નદીઓના તટોવિશે, વિચરવા લાગ્યો. જે કંઈ પ્રારબ્ધઅનુસાર પ્રાપ્ત થાય તે જોઈએ, પરંતુ રાગદ્રોષને પ્રાપ્ત થતો નહોતો કારણ કે આપસંહિન સર્વને પોતાના સંવિધાનને સ્વરૂપ જાણતો હતો.

હે મૈત્રેય ! કોઈ એક રાગને તીવ્ર કામનાવાળા અત્તાની પંડિતોએ મોધ કર્યો હશે તે ઉપરથી તે દેહીની બેઠને માટે કોઈ નકામો માણુસની વનમાં તપાસ કરતો હતો તેને

જડભરત મળીગયા. રાત્રીએ અનુમાન હતું કે આ માણસ નહીં ગો છે અને તેથી દેવીના સન્મુખ લઈ જઈને અગ્રવરે ભરતનું માથું દોપવા લાગ્યો. જડભરત તો હસતા હતા. દિશિત માન પણ તેમને ભય નહોતો થયો. પછી મંદિરમાં આઠાશ વાણી થઈ; હે મૂર્ખ રાત્રી ! આ બ્રહ્મનિષ્ઠ વિદ્વાન, ઇચ્છા કરે તો તને અને અને સર્વ જગતને ભરત કરવા સમર્થ છે, કારણ કે બ્રહ્મવેતા બ્રહ્મરૂપ છે. પરંતુ તે સમકર્ષા સ્વરૂપ છે. તેથી એકરસ છે. જાણનેવાળી રહિત અધિ તું તેને શું જાણે ? તું મૂર્ખ છે. તારા અપરાધની ક્ષમા માગી લે નહિ તો હું તને કંડ દમ્પ. આ સાંભળીને હર્ષશોકરહિત એકરસ આઠાશવત તેની અવસ્થા જોઈને રાત્રી આશ્ચર્યવાન થયો અને લાગ્યું કે આ કેમ મહાપુરુષ છે. પોતાનો અપરાધ જાણીને તે શરણ થયો અને પૂછવા લાગ્યો : હે ભગવન ! આપ કેમ છો ? મારો દોષ માફ કરો. આપે કેમ અલૌકિક વસ્તુ મેળવી છે, જેથી શરીર નાશની અવસ્થામાં પણ આપ નિર્ભય અને પ્રસન્ન છો. હે કૃપાલો, સમદર્શી પુરુષ ! કાલના ભયથી રહિત વસ્તુને હું દીન નવીન છું તેને પણ ઉપદેશ કરો. આ પ્રકારની રાત્રીની સરળ વાણી સાંભળીને કર્ણાવના સમુદ્ર જડભરતજી કહેવા લાગ્યા : હે રાજન ! અંતર જે શુદ્ધિઆદિને પરિણામ પમાડનાર છે, જામત્ સ્વપ્ન, સુષુપ્તિને, જૂત, ભવિષ્ય, વર્તમાનને, સત્, રજ્, તમસને, જ્ઞાન-અજ્ઞાનને, જે સિદ્ધ-પ્રકાશ કરનાર સાક્ષી આત્મા છે, તે જ હાલના ભયથી રહિત, સન્નિવિદાનંદસ્વરૂપ વસ્તુ છે. હે રાજન ! આ સર્વ શુદ્ધિઆદિ દરમ પદાર્થ જામત્ અને સ્વપ્નમાં હોય છે. સુષુપ્તિમાં પુનઃ શમી જાય છે. તે શુદ્ધિઆદિના ભાવાભાવનો અનુભવ કરવાવાળો દૃષ્ટા વસ્તુ એક રસ છે. તેથી કરીને આ દૃષ્ટાને સત્ કહે છે. તેવી જ રીતે આ સર્વ શુદ્ધિથી આદિ લઈ માયાપર્યંત, સર્વ કાર્ય કારણરૂપ સંઘાત દરમ જડરૂપ છે. સ્વપ્નનું પણ આ દરમને જ્ઞાન નથી. જે સત્ વસ્તુવડે આ જડ સંઘાતની ચેષ્ટા થાય છે, તથા સર્વ શુદ્ધિઆદિના વ્યવહારનું જ્ઞાન થાય છે, તેથી તે સત્ વસ્તુનું નામ ચૈતન્ય રાખેલું છે. મનવાળીથી જોયર દુઃસ્વરૂપ દરમથી, પૂર્વોક્ત જે સત્ ચિત્ત વસ્તુ બિન્ન છે, તે સત્ ચિત્ત વસ્તુનું નામ આનંદ રાખ્યું છે.

સર્વ નામરૂપ દરમમાં આજ્ઞાની સમાન વ્યાપક હોવાથી આ શુદ્ધિ આદિના સત્, ચિત્ત આનંદ દૃષ્ટાનું વેદે ત્રિવિધ નામ રાખ્યું છે.

અમંગલ, અકલ્યાણ સ્વરૂપ દરમથી સત્ ચિત્ત આનંદ ત્રિવિધ દૃષ્ટા, ચલિત હોવાથી સિત એવું નામ વેદે કહ્યું છે.

સર્વ નામ રૂપ દરમ જાણીને, સન્નિવિદાનંદ દૃષ્ટા જ સ્વામી પ્રેરક છે, તેથી કરીને તેનું નામ વેદે ગણેશ રાખી દીધું છે.

હે રાજન ! ત્રિવિધ સદસનામ, ચિત્તસદસનામ ઇત્યાદિ નામોનો અર્થ સત્ ચિત્ત આનંદ દૃષ્ટા વસ્તુ વિશે જ મટી શકે છે. તેનાથી પૃથક્, અસત્, જા, દુઃખ, પરિચિન્ન, અમંગલરૂપ દરમ વસ્તુવિશે મટી શકતો નથી. અને સન્નિવિદાનંદ વ્યાપક વસ્તુવડે જ, મનવાળીથી જોયર દુઃસ્વ વેદસંહિત જામતની દિવસિ, પાલન તથા સંહાર થાય છે. સત્, ચિત્ત, આનંદ વ્યાપક વસ્તુ જ મોહસ્વરૂપ છે. તેથી બિન્ન મોહાનો અંગીકાર કરવાથી અસત્, જડ, દુઃસ્વરૂપ મોહ થઈ જશે. દર્શ શોહાદિના દૃષ્ટા સત્, ચિદ્, આનંદ વસ્તુને, દરમથી પૃથિનીનાં કાર્ય, સ્વભૂત પણ હેન કરી શકતાં નથી. જગત તેને આત્રાણી શકતું નથી.

અગ્નિ તેનો દાઢ કરી શકતો નથી તથા વાતુ તેનું શોષણ કરી શકતો નથી. સારાંશ કે સર્વ દ્રવ્યની અંદર પણ દરમ રપશથી રહિત, અદ્ભૂત મોક્ષાદિ રહિત, સ્વરૂપથી જ જે નિર્વિકલ્પ, નિરાકાર છે, તે જ તારું સ્વરૂપ છે. હે રાજન! જે વસ્તુ મનઆદિના સ્ફુરણને, સચિકલ્પ નિર્વિકલ્પને, તથા મનઆદિના વિકાર નિર્વિકારને જાણનાર છે, તાત્પર્ય કે ગાતા જ્ઞાન જેવાદિ સર્વ ત્રિપુટીઓની જે પ્રકાશક સત્, ચિત્ આનંદ, વ્યાપક વસ્તુ છે તે જ તમારું સ્વરૂપ છે, તે જ મારું સ્વરૂપ છે. બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવ આદિનું પણ તે જ સ્વરૂપ છે. કીડીનું, ચંડાલનું, સ્ત્રીનું પણ એ જ સ્વરૂપ છે. અતઃ એવ સર્વ જગતનું એ જ સ્વરૂપ છે. હે રાજન! માયારૂપ પંચભૂતોના વિકારરૂપ આ. સંઘાત સ્વરૂપ નથી. પરંતુ પૂર્વોક્ત સત્, ચિદ્ આનંદ સ્વરૂપ આત્મા છે. દેહ અને અસત્ સંસારને અસાર સ્વભવત્ જાણીને આ દેહમાં અદ્ભુતિ ત્યાગ પુનઃ તે ત્યાગનો પણ ત્યાગ કર. પછી શેષ રહેશે તે અવાહન-સંગોચર પદ છે, તે જ તું છે.

હે રાજન! મેં પોતાને સત્, ચિત્ આનંદ સ્વરૂપ જાણ્યો છે, તેથી જ અસત્, જડ, દુઃખરૂપ સંસારનો મને બધ નથી. મેં કંઈ અમલ પામ્યા નથી કે મને કાંઈ જાડ મંત્ર આવડતા નથી. હું કોઈ કલા વિદ્યા શિખ્યા નથી કે મારામાં કોઈ સિદ્ધિ નથી. કે નથી કોઈ હું રસાયન જાણતો કે જેથી હું કાલ દર્શર ચાતરના બધથી રહિત છું. પરંતુ હું કેવલ સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપનો જ, કાલારહિત દ્રવ્યમાં અસંગ, નિર્વિકાર, નિર્વિકલ્પ, પોતાને જાણું છું તેથી જ નિર્ભય છું.

હે રાજન! આ અનાત્મક, દ્રવ્યમાન દેહ તો બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવાદિકના પણ પતિત્વ, કાલના આસરૂપ છે, તે દેહનું તું કહેવું? તું આત્મા જ સત્ ચિત્, આનંદ વરૂપ, કાલનો કાલ વિરંદ્ય છે. તું જ કાલસહિત સર્વ દ્રવ્યની ક્રિયાતિ સિદ્ધ કરવાવાળો. તું જ ચૈતન્ય સ્વરૂપપ્રકાશ, સ્વતઃ સિદ્ધ છે. કોનો બધ ધરે છે! દેહવિરે અદ્ભૂતરૂપ નતાનો ત્યાગ કર અને “હું” સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ અવાહન મનસંગોચર જ સર્વાત્મા” એ ઉદાર નિશ્ચયને ધારણ કર. હે રાજન! જે તું આ પૂર્વોક્ત ઉદાર નિશ્ચયને ધારણ કરે તો તેનાથી પ્રયત્ન કોઈ અસત્, જડ, દુઃખરૂપ વસ્તુમાં જ નિશ્ચય ધારણ કરવો શે, કારણ કે મનને તો કોઈ નહિ ને કોઈ નિશ્ચય કરવો જ છે. કોઈ નિશ્ચય ક્યો ત કોઈ રહ્યું પણ નથી. અને એક નિશ્ચય ક્યો વિના આરામ પણ નથી. હે રાજન! પ્રત જડ દુઃખરૂપ વસ્તુમાં અદ્ભૂત નિશ્ચય કરનાર અસન, જડ, દુઃખરૂપ જ થાય છે, અને હું, ચિત્, આનંદ વ્યાપક સ્વરૂપ છું, એ નિશ્ચયવાળો સત્. ચિત્, આનંદ સ્વરૂપ જ થાય કારણ કે જેવો મનનો નિશ્ચય થાય છે તેવી જ તેની ગતિ થાય છે. તેથી કરીને કાયિક, વેક, માનસિક આ સંપાતમાં, શુભાશુભ સર્વ બળદાર ચતાં ન ચતાં, પોતાને સર્વ કારોનો અકર્તા, અબોક્તા, દૃષ્ટા, સાક્ષી, અસંગ નિર્વિકાર, નિર્વિકલ્પ, સચ્ચિદાનંદ પ જાણુ એ પણ નિશ્ચય બુદ્ધિનો જ છે. તેને પણ પોતાનું દરશરૂપ જાણી અવાહન-સ-ર થઈ રહે. સાક્ષ સાક્ષીભાવ પણ કિપાધિ છે. અસત્ જડ દુઃખરૂપ પોતાની બુદ્ધિવિરે સ્ફુરણ નહિ. સ્ફુરણમાં અદ્ભૂત જૂઠ્ઠી પણ ન કરીશ. દુઃખ ધરે. આગળ જે તારી ૧ હોય તે કર.

પરાસરે પહોં, હે મૈત્રેય ! આ પ્રકારે કહીને જગલસરત મોન થયા અને, પોતાની ઇચ્છાનુસાર આજ્ઞા ગયા. રાજા પણ પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિત, ઇવનમૃકત યદ્યપે. પોતાનાં ગભ્યવ્યવહારને, કર્તા બ્રાહ્મતા બુદ્ધિરહિત, કરવા લાગ્યા. હે મૈત્રેય ! તું પણ આ નિશ્ચયને ધારણ કર અને દેહઅભિમાનને ત્યાગ.

મૈત્રેય : મારામાં મદણ, ત્યાગ અને નથી. હું અસ્થિ બાતિ પ્રિયથી જુદું નામ-રૂપ કંઈ છે નહિ. પછી ધારણ જેનું કંઈ અને મદણ-ત્યાગ શેનો કરું. નિશ્ચય કરવો એ બુદ્ધિનો ધર્મ છે. તે નામરૂપનો નિશ્ચય બુદ્ધિ કરી શકે છે. નામરૂપથી રહિતનો નહિ. જે જે નિશ્ચય કરીશ તે નામરૂપનો જ કરીશ. અંતમાં તેથી નામરૂપની જ પ્રાપ્તિ થશે. તે તો અત્યારે જ નામરૂપની પ્રાપ્તિ છે. તેમાં ફક્ત શું થયું તે કહો. હું ચૈતન્ય બુદ્ધિથી પર છું. નિશ્ચય કોણ ધારણ કરે ? ખરું પુછો તો હું જ ચૈતન્ય બુદ્ધિઆદિક દરયથી અવાહનનસંગોચર રહીત પણ, બુદ્ધિઆદિક ધ્યાતા, ધ્યાન ધ્યેય સર્વ દરયને ધારણ કરી રહ્યો છું. પિષ્ટનું પોષણ શા માટે ? પંચ તે સંતની કયા કહો.

જગલસરત અને રાજા રહુગણનું વૃત્તાંત.

હે મૈત્રેય ! કાલ એક રાજા હતો તે સુખપાત્રની સ્વારીનો વસની હતો. તેનું નામ રહુગણ હતું. એક પર્વત મહાન શીતલ, ચાર, સર્વ ઋતુનાં પુષ્પો તેમ જ, શીતલ સુમંધ વાયુ તથા અનેક પદ્મોઆના શબ્દોથી સંયુક્ત હતો. તે પર્વત ઉપર રાજા ગરમીના દિવસોમાં પોતાના ગૃહથી પાલખી પર સવાર ધરને હંમેશાં હવા ખાવાને તથા સંતોને મળવાને માટે આવ્યા કરતો હતો. એક દિવસ શ્રીમ ઋતુમાં પાલખી ઉપર સવાર યદ્યપે; તે પર્વતમાં હવા ખાવાને જતાં હતો. મધ્યમાં સુખપાત્રને કિણવતાર બોધ લોકો માંદા યદ્ય ગયા. રાજાએ સર્વ દંડકત બ્રહ્માને પોતાના માણસોને દુક્રમ કર્યો કે જલદો ધીવ્ર કિણવતાર લઈ આવો, તે પ્રમાણે માણસો બોધ લોકોની વપાસ કરતા હતા ત્યાં જે બનુપ્ય મોટા અને તાલ તે જંગલમાં વિચરના મળી આવ્યા. નેઓદિદંદુ છે કે મુસલમાન તે કંઈ ઓળખાતું નહોતું. નથી ને નમ, નથી સમગ્ર નક્ષે કે ભયથી પળેપેલાં, ન કેવલ મુરિત છે, ન કેવલ જટાધારી છે, ન પંડિત ન મૂર્ખ સમગ્રાય છે, નથી પૂજ્ય નથી અપૂજ્ય સમગ્રતા. કહીર છે કે અમીર તે પણ સમગ્રનું નથી શુદ્ધ કે મલિન, સંત કે અસંત, ત્યાગી કે મૃગી, કંઈ સમગ્રતા નથી. અવ્યક્ત તેમનો નિશ્ચય છે. અવ્યક્ત તેમનું ચિત્ત છે. ન મ્હાત્રવાન. ન અનિચ્છિત પ્રતીત થાય છે. ન સંસક્રિતમાન ન અસંસક્રિતમાન જાન છે. ન સર્વજ ન અસ્પષ્ટ પ્રતીતિમાં આવે છે. ન ગૌની ન અમૌની કેખાય છે. ન રાગવાન ન વિરાગવાન માત્રમ પદ છે. ન દ્રેકઆગારવાન ન અદ્રેકઆગારવાન જણાય છે. ન ગયવાન ન અગયવાન પ્રતીત થાય છે. ન કોથી ન શાંતિમાન. ન શુર ન શિષ્યવાવગા જણાય છે. ન વિવેકી ન અવિવેકી. ન મુની ન અમૂર્ત જણાય છે ન ધર્મી ન અધર્મી, ન ઉદાર ન કૃપણ, ન કમકોંડી ન અકમકોંડી, ન વિપાસક ન અવિપાસક, ન દેવિ ન અદેવિ, ન કામી ન અકામી, ન જીવ ન મૃત્યુ સમગ્રાય છે; ન લક્ષ્મી ન અલક્ષ્મી, ન શોભી ન અશોભી ન સંમોદી ન અમોદી, દૃષ્ટીએ આવે છે. ન ગાની ન અગાની પ્રતીત થાય છે. ન સમગ્ર કર્તા ન અકર્તા, ન બ્રાહ્મતા ન અબ્રાહ્મતા પ્રતીત થાય છે. ન માની ન અમાની જણાય છે. તાત્પર્ય કે બીજા કોઈ પણ અસાધારણ લક્ષણથી જણાય છે, પરંતુ તેમનું લક્ષણ સ્વતંત્ર છે. જંગલી

પૂરૂપ સમાન તે વામદેવ અને જડભરત બંને હતા. તે બંનેને પશ્ચીમે રાજની સૃષ્ટિપાલનાં બેટી દીધાં, અને કહ્યું 'જલદી આવો. તે તો કદી જલદી આવે, કદી કિમાં રહી જાય, થકી હરો થકી મૌન રહી જાય. ક્યાંહી પાલખી ખાંધ ઉપરથી પડી જાય. કદી વાંકા આવે, કદી સીધા જ ચાલ્યા જાય. રાજ અને તેના માણસો તેમને બહુ તિરસ્કારનાં વાક્યો કહેવા લાગ્યા. બન્ને રાજના જે મૂર્ખ બિદમતમાર તે તો હાથથી તથા લાકડીઓથી મારવા પણ લાગ્યા, પરંતુ તે તો જેવા હતા તેવા જ પ્રસન્ન મુખ રહ્યા; કિંમિત્ હર્ષ શોક તેમને ન થયે. ત્યારે રાજ આ અવસ્થા બેઠાને તત્કાલ સુખપાલથી ઉતર્યો અને દર્શન કરી તત્કાલ પ્રમાદને ત્યાગી શુદ્ધ અંતઃકરણબુદ્ધિ થઈ તેમને વિનંતિ કરવા લાગ્યો: હે સ્વામિન! આપ સતોને મેં અસંતે નિષ્પ્રયોજન હુગ્મ આપ્યું છે. ક્ષમા કરો અને મને સહઉપદેશ કરો.

પ્રથમ જડભરત બોલ્યા : હે રાજન! અમારા ખાના ઉપર સુખપાલ મુકવાથી પાપ થયું એમ તું માને છે. તે સુખપાલનું વળન ખમા ઉપર છે, ખમાનું વળન કમર ઉપર છે. કમરનું વળન જંઘા ઉપર છે. જંઘાનું વળન ચરણઉપર છે. અને ચરણનું વળન પૃથ્વી ઉપર છે. તેથી પૃથ્વી પાસે ક્ષમા માગો. અથવા તો પૃથ્વીનો બોળે જલ ઉપર છે, કારણ કે કાર્ય પોતાના ઉપાદાન કારણમાં જ રહે છે. જેમકે ધ્રાત્વિક પૃથ્વીમાં જ રહે છે. તેથી રીતે જલનું વળન અગ્નિ ઉપર છે. અગ્નિનો બાર વાયુ ઉપર છે. વાયુનો ભાર આકાશ ઉપર છે. આકાશ સમષ્ટિ મુદ્દમ અહંકાર મહત્ત્વરૂપ છે. મહત્ત્વ માયારૂપ છે. અને કલ્પિત માયા તથા માયાનાં કાર્ય બુદ્ધિદેવો અને સર્વતામરૂપ દર્યનો આધાર અથવા અધિષ્ઠાન તું જ સન્નિષ્ઠાનક સાક્ષી છે. તેથી તું ચૈતન્ય જ, પોતાના ઉપર પોતે ક્ષમા કર અથવા ન કર. આગે ક્ષમા શું કરીએ? અથવા હે રાજન! સુખપાલ પણ પૃથ્વી આદિ પંચભૂતરૂપ છે. અને શરીર પણ પૃથ્વી આદિ પંચભૂતરૂપ છે. પંચભૂત પંચભૂતોથી ક્ષમા કરાવે અથવા ન કરાવે. પંચભૂત પંચભૂતોને ક્ષમા કરે વા ન કરે. વળી પંચભૂતરૂપ દેહ જ પંચભૂતરૂપ પાલખી ઉપર સ્વાર છે અને પંચભૂત રૂપ જે પાલખીને ઉઠાવનારાં અમારાં શરીર પણ પંચભૂત રૂપ છે. તું અસંગ, નિર્વિકાર, નિર્વિકલ્પ, સંપાતરૂપ ત્રિપુટીના દૃષ્ટા ચૈતન્યને લોહિનાં અમશથી શો પંચોત? હે રાજન! તેં વૃથા અહંકાર કર્યો છે કે હું સુખપાલ ઉપર ચડ્યો છું. વિચારકર, સુખપાલ ક્યાં છે? કાણ જ. છે. કાણ પૃથ્વીરૂપ છે, પૃથ્વી જલરૂપ છે. જલ અગ્નિ રૂપ છે. અગ્નિ વાયુરૂપ છે. વાયુ આકાશ રૂપ છે. આકાશ અહંકારરૂપ છે. અહંકાર મહત્ત્વ રૂપ છે. મહત્ત્વ માયારૂપ છે. તે માયા તું ચૈતન્યમાં સંજ્ઞ સર્વત્ત્વ કલ્પિત છે. તું ચૈતન્યથી તે પૃથ્ક નથી. તું જ. છે. કહો સુખપાલ ક્યાં છે? સુખપાલના સ્વરૂપનો વિચાર ક્યાંવિના અભિમાન ન કર. તને લગ્ન નથી આવતી કે પોતાના ઉપર પોતે સ્વારી કરે છે!

(અપૂર્ણ.)

સિદ્ધ મંદિરનાં સિદ્ધ સૂત્રો.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના અંક ૭ ના પૃષ્ઠ ૧૬૮ થી.)

પદ્મ પાદ.

“સદ્વિચારના સામર્થ્યને જે જાતનું કરી શક્યા છે તેમનું અનુભવપૂર્વક જ્ઞાન હું છે, કે અનુભવ પોતાને પોતાની જેમે બદલી શકે છે, પોતાની જેમે પોતાને સુધારી શકે છે, પોતાની જેમે પોતાનું નવીકરણ કરી શકે છે, પોતાની પરિસ્થિતિને ફેરવી શકે છે તથા પોતાના પ્રારબ્ધને જય કરી શકે છે.”

તારતમ્ય.

- × × × × ×
- ૧ વિશ્વવ્યાપી મન એટલું બહુ આશ્ચર્યથી ભરેલું છે, કે તેનામાં કેટલાં ઉપયોગી અથવા વ્યવહારોપયોગી સામર્થ્યો રહેલાં છે, શી શી શક્યતાઓ રહેલી છે, તથા તેનામાં કેટલું અમર્યાદિત ક્ષિપાદ્ધ બળ રહેલું છે, તે સમજવું અત્યંત કઠિન છે. તેનું સ્વરૂપ ધણું ગૂઢ છે.
 - ૨ આપણને અનુભવથી સમજાયું છે, કે આ મન સર્વજ્ઞ છે એટલું જ નહિ પણ તે સર્વમય છે, અથવા સર્વરૂપ પામ્યું છે. ત્યારે તેને આ સર્વથી શી રીતે જૂદું પાડવું? જે ફળની આપણને ઇચ્છા છે તે શી રીતે પ્રાપ્ત કરવું?
 - ૩ કેમકે વિદ્યુત્ સક્રિયા સામર્થ્યના જાણનારને આપણે પૃથ્વીએ કે વિદ્યુત્તરી શી અસર થાય છે અથવા તે શું કરે છે નો તેના જવાબમાં તે દહે છે, કે વિદ્યુત્ એ એક જાતની ગતિ છે, અને તેની અસર જેવા યંત્રને તે સગાડવામાં આવે છે તેવી થાય છે. જેવા યંત્રને તે સગાડી દોષ છે, તેવા પ્રમાણમાં તે પ્રકાશ, ઉષ્ણતા બળ, સંગીત, કે બીજી જાનના બળને ક્ષતિપન્ન કરે છે, અથવા જણાવે છે.
 - ૪ વિચારથી શી અસર ક્ષતિપન્ન કરી શકાય છે? વિચાર એ ગત્યાત્મક મન (mind in motion) છે. જેમ પવનની સદરી એ પવનનું જ રૂપ છે તેમ વિચાર એ મનનું જ સ્વરૂપ છે. આ વિચારની અસર જેવો જેવો તેનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે તેવી થાય છે.
 - ૫ સર્વ જાનસ સામર્થ્યનું સ્વરૂપ આ જ દેહાણે રહેલું છે. જેવા યંત્રને આપણે તેને સગાડીએ છીએ તેવો પરિણામ આવે છે.
 - ૬ આ યંત્ર એ શું છે? એડીસન, એલ. માર્કોની અને બીજા વિદ્યુત્સક્રિય સંજ્ઞામાં શોધ કરનારનાં યંત્રા શું શોધે છે તે તો તમે જાણો છો? આ શોધથી સમય અને અવકાશ (space) નો જય થયોનું છે. પરંતુ એક નવું જ યંત્ર, કે જે તમને આપવામાં આવેલું છે, અને જેનો ઉપયોગ વિશ્વવ્યાપી સામર્થ્યનું સ્પંદન કરવામાં થયે શકે છે, તે યંત્ર કોણે શોધી દાટ્યું હતું તે તમે જાણો છો? તે યંત્ર આ શોધનો કરતાં અતિ હિતમાન શોધો શોધી દાટ્યું છે.

૭ ખેડૂત જે ઓળાશે કે હથિઆરોવડે ખેતી કરે છે તે હથિઆરોત્રિ નિત્ય તપાસે છે, તથા મોટરો રાખનાર કે ચક્ષાવનાર મોટરોનાં યંત્રોને તપાસે છે, કે તેને જાણવાની જાણસા રાખે છે, પરંતુ આપણે સર્વ મગજરૂપી જે અદ્ભુત યંત્ર આપણને ઇશ્વરે આપ્યું છે તેના સંબંધમાં અજ્ઞાન રહેવામાં જ સતોષ મानीએ છીએ.

૮ આ યંત્રની અદ્ભુત રચનાને આવો આપણે જોઈએ. આ પ્રમાણે તેને તપાસ. વાથી તેના વડે જે જે પરિણામ પ્રકટે છે તેના સંબંધમાં વધારે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીશું.

૯ સૃષ્ટી પ્રથમ તો સફથી મહાન એક માનસ સૃષ્ટિ છે, કે જેમાં આપણે રહીએ છીએ, ત્યાં આપણે ફરીએ ફરીએ છીએ તથા જે આપણા જીવનના આધારભૂત છે અથવા જે આપણા જીવનરૂપ છે. આ સૃષ્ટિ સર્વ શક્તિમાન છે અને સર્વ-વ્યાપક છે, આપણા ઉદ્દેશના સત્યતાના તથા શ્રદ્ધાના પ્રમાણમાં આ સૃષ્ટિ આપણી ઇચ્છાઓનું તે અનુરણન કરે છે. પરંતુ આપણો ઉદ્દેશ આ સૃષ્ટિના નિયમને અનુરૂપ હોવો જોઈએ, અર્થાત્ વિનાશક (Destructive) ન હોવો જોઈએ, પણ સંયોજક (Constructive) હોવો જોઈએ. અને આપણી શ્રદ્ધારૂપી વિદ્યુત્તરો પ્રવાહ (current) એટલો જગવાન હોવો જોઈએ, કે તે આપણા ઉદ્દેશને સ્પૂર્ણ રૂપમાં પરિણામ પમાડે, તેને સિદ્ધ કરે અથવા તેને પ્રત્યક્ષ કરે.

આપણા આર્થ માનસ અને આધ્યાત્મશાસ્ત્રનું કહેવું જ છે કે, યો યત્ ધનઃ; ત ણ સઃ જેની જેની શ્રદ્ધા હોય છે તેવો તે યાય છે. અંગ્રેજોના બાઇબલમાં પણ કહ્યું છે, કે *As thy faith is, so be it unto thee*—જેની તારી શ્રદ્ધા હોય તે પ્રમાણે તારા સંબંધમાં થાઓ. આ શાસ્ત્રીય (Scientific) સિદ્ધાંત છે.

૧૦ આ બાલ સ્વસ્થ મગતમાં જે જે રૂપ પ્રકટે છે કે જે જે કાર્ય થાય છે, તે સર્વ મનુષ્યની આ વિશ્વને સંબંધ કરતી ક્રિયા અને પ્રતિક્રિયાના પરિણામરૂપે પ્રકટે છે. આ વિધિ, અથવા આ વસ્તુ તે મનુષ્યનો વિચાર છે. મગજ એ દ્વાર છે કે જેના દ્વારા આ વિચાર કાર્ય કરે છે. આ મગજની અદ્ભુત શક્તિઓના વિચાર કરો. તમને સંગીતનો શોખ છે? તમને કાવ્યનો સાહિત્યનો કે કલાનો શોખ છે? આ સર્વ કે જેનો તમને શોખ છે, જે તમારી રચિતો વિષય છે, તે સર્વને અનુરૂપ અણુઓ તમારા મગજમાં રહેલા છે.

૧૧ આં સૃષ્ટિમાં જેવો એક પણ સદૃશ્ય નથી, કે જેનો મગજ ન આવિષ્કાર કરી શકે, અથવા જેને તે ન પ્રકટ કરી શકે. મગજ એ જગતનું અત્યંત શ્રેષ્ઠ કારણ શરીર જેવું છે, કે જે ભારે જરૂર પડે ત્યારે વિકાસ પામી શકે છે. આ શાસ્ત્રીય સાચ છે, એવું તમે સમજી શકતા હો તો પછી ઈચ્છાનુકૂળ પરિણામને કેવી રીતે ઉત્પન્ન કરવાં તેની કળા જાણી શકાય છે.

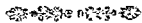
૧૨ મગજનાંતર બ્યૂટને પુરાવણી (Battery) વિદ્યુત્તમકર્ણ (Electric circuit) ની સાથે સરખાવવામાં આવે છે, કે જેમાં જગની ઉત્પત્તિ થાય છે; અને આ મગજનાંતર બ્યૂટનાં એક રસને તારની સાથે સરખાવવામાં આવે છે કે જેનું વડે અથવા જેના દ્વારા પ્રવાહ વહે છે, અથવા વહેવારવામાં આવે છે. આ જ પ્રજ્વાલી

(channel) દ્વારા સંવેગ અથવા ઇન્જાનું વહન મનુષ્ય શરીરમાં જમા થાય છે.

- ૧૩ પુનઃકંડ અથવા ગેરકંડ એ શરીરમાં સંચાલક (motor) અને સંવેદનાત્મક (sensory) માર્ગ છે, કે જેના દ્વારા મગજમાં અને મગજમાંથી સંદેશ લેઈ જવા લાવવામાં આવે છે. ધોરી નસો અને સૂક્ષ્મ નસોમાંથી લોહી વહે છે, અને જેના વહેવાથી આપણને બળ અને શક્તિ (Energy) મળે છે, શરીરરૂપી સાંચાલી ને સંપૂર્ણ વ્યવસ્થા ઉત્તમ પ્રકારે થાય છે, એ વગેરે સર્વની વ્યવસ્થા આ માર્ગ દ્વારા જ થાય છે.
- ૧૪ આ જ સાક્ષાત્ (living) કથરેનું મંદિર છે અને તેનું અધિભૂતિપણું તેની અંદર નિવસેલા હું-આત્માને સોંપવામાં આવેલું છે. અને આ વાર્તાનું આશ-માનીને જેટલા અંશમાં જ્ઞાન હોય છે તેવો પરિણામ પ્રક્ટ છે.
- ૧૫ પ્રત્યેક વિચાર મગજના આણુઓને ક્રિયામાં લેડે છે. આરંભમાં જે પદાર્થ (substance) ઉપર આ વિચાર પ્રેરાય છે, તે પદાર્થ ઉત્તર આપતો નથી અથવા તો તેનું પ્રતિવાદન (response) થતું નથી, પણ જો તે વિચાર વિશુદ્ધ અને સમાહિત (concentrated) હોય છે તો તેની અસર આ પદાર્થ ઉપર થાય છે અને તેનું પ્રતિવાદન થાય છે.
- ૧૬ મનની આ અસર શરીરના ગમે-તે અવયવ ઉપર કરી શકાય છે. અને જેની આપણને ઇન્જા નથી, એવા પરિણામને અન્યથા કરી શકાય છે.
- ૧૭ માનસ જગતનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ સમજવાથી આ જગતમાં ઇન્જાપ્રમાણે પરિણામ પ્રક્ટાવી શકાય છે. આ સ્વરૂપ સમજવું, એનું મૂલ્ય અસાધારણ છે. કાર્ય દારણનું સ્વરૂપ આ વાર્તાથી બહુ સારું સમજી શકાય છે.
- ૧૮ જે મનુષ્ય આવ્ય જગતપ્રતિ દૃષ્ટિ કરવાને બદલે પોતાના આંતર જગતમાં ઘુમે છે, તે પ્રતિ દૃષ્ટિ કરે છે તો જે અસાધારણ સામર્થ્યો તેના આંતરમાં રહેલાં છે તે સામર્થ્યોનો ઉપયોગ કર્યાવિના તે રહી શકતો નથી; અને આ પ્રમાણે યત્નાથી તે આ વિશ્વમાં પોતાના જીવનમાં ધારેલી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી શકે છે અને આ જગતમાં જે કંઈ સર્વોત્તમ છે, જે અત્યંત સામર્થ્યવાળું છે, અને જે આ જગતમાં ઇન્જાવાયોગ્ય છે, તેની સાથે તે એકતાર થઈ રહે છે.
- ૧૯ મનના શિક્ષણમાં અથવા મનની સુધારણામાં ચિત્તનું સમાહિતપણું એ બધું અગત્યની વસ્તુ છે. સમાહિતપણુવડે પ્રાપ્ત થતાં ફળો અથવા તેના વડે સિદ્ધ થતી વસ્તુઓ એટલી બધી અમત્કારિક છે કે જેનો આ માર્ગમાં પ્રવેશ નથી, તે બાળે જ તેને સમજી શકે કે તેમાં ભ્રાંસ કરી શકે. આ જગતમાં જે જે મોટાં અથવા વિજ્ઞની સ્ત્રીપુરુષો થઈ ગયાં છે તે સર્વનું સમાહિતપણું એ એક વિશિષ્ટ લક્ષણ હતું. આ જગતમાં મેળવવાયોગ્ય વસ્તુ આ ચિત્તનું સમાહિતપણું છે.
- ૨૦ સૂર્યનાં કિરણો જેમાં એક જ યદને અગ્નિને પ્રક્ટાવે છે, એવા કાચના કટકાને લેવાથી પ્લાન, એકચિત્ત અથવા સમાહિતપણુનું કેટલું બળ છે, તે આપણે સારી રીતે સમજી શકીએ છીએ. વ્યાંસુધી આ કાચને આમતેમ દલાવવામાં આવે છે તથા વ્યાંસુધી એક મધ્યબિંદુમાં સૂર્યનાં કિરણને એકાગ્ર થવા દેવામાં આવતાં નથી ત્યાંસુધી જે પરિણામ પ્રક્ટવેો લેઈએ તે પ્રક્ટતો નથી.

(અપૂર્ણ.)

સુધારાવાળા શું કરનાર છે ?

મહાત્મા ભાતુલરિએ કહ્યું છે તેમ—ચાં ચિંતયામિ મયિ સા વિષ્ણુ—આપણે પાશ્ચાત્ય પ્રજાઓનું અનુકરણ કરીએ છીએ, અને તે સુધરતા સુધરતા આપણા રીતિરિવાજોને અંગીકાર કરતા જાય છે. એનીબીસેન્ટ જેવી કાંઈ પાશ્ચાત્ય વ્યક્તિ આપણા રીતિરિવાજોને જ્યારે વખાણે છે ત્યારે પાછા આપણે તેનો સ્વીકાર કરીએ છીએ. આપણા સુધારાવાળાની દૃષ્ટિ પાશ્ચાત્ય દેશોપ્રતિ સ્થપાઈ છે, અને તે દેશો જેવો આપણા દેશને કરવાને મથે છે. તે દેશ જેવો આપણે દેશ નહિ હોવાથી આપણે દેશ જંગલી અને પાછળ છે, એમ આ લોકો માને છે, આપણા દેશના રીતિરિવાજોમાં કંઈ સત્ય કે હિત રહેલું છે, કે કેમ તે તો તેમને જોવાની જરૂર નથી. તેમને આપણા દેશનું સર્વ ખરાબ અને નુકશાનકારક જ જણાય છે. પણ પરિણામ એ આવસાનો છે, કે સુધારાને નામે તે આપણા દેશને પાશ્ચાત્ય દેશો જેવો કરતા જાય છે. પણ તે દેશો પોતાના દેશની અનેક પ્રકારની સામાજિક અવ્યવસ્થાઓ ટાળવાને યત્નશીલ છે, અને જેમ જેમ તે આગળ વધે છે તેમ તેમ તેમને આપણા દેશના જૂના રીતિરિવાજો હિતકર અને સુખકર જણાતા જાય છે.

આ વાર્તાનો એક તાજો દૃષ્ટાંત અત્ર આપીએ છીએ જેથી અને જે કહીએ છીએ તે સત્ય છે તેની ખાતરી થશે. કહે છે કે ગૃહવ્યવસ્થાનું શિક્ષણ ઉત્તમ પ્રકારનું સ્ત્રીઓને સ્વીટ્ઝર્લેન્ડમાં આપવાની વ્યવસ્થા હમણા રાજ્ય તરફથી થઈ છે. આ સંબંધમાં વિદ્યાવતના એક સુપ્રસિદ્ધ અને પ્રતિષ્ઠિત પત્રમાં આવેલો લેખ અને અત્ર ઉપયોગી હોવાથી પ્રસિદ્ધ કરીએ છીએ.

A Law to Solve home Problem.

SWITZERLAND GIVES WORLD A LEAD.

In Switzerland for a long time thoughtful persons have been worrying over three things which they feel to be a serious menace to the happiness and prosperity of the nation.

One of them is the tendency on the part of young men and women to postpone their marriage until they are many years older than their own parents were when they married.

Another is the increasing number of marriages which turn out far from happily and find an ending all too often in the divorce courts.

And the third is one that is counted among the worries of every civilised nation — the growing scarcity of women who are

able and willing to cook and clean and do other kinds of housework in anything like an efficient way.

Making the Perfect Housewife.

The Swiss have been pondering these problems long and earnestly, and now they have hit upon a plan which they believe will solve not merely one or two, but all three of them.

It is to compel every girl to be a perfect housewife - to make training in the proper care of a home universal and compulsory - to require every girl on reaching a certain age to enter a school where she will be thoroughly trained in cooking, in washing pots and pans, in making beds, and in every other household duty.

Of course, it is easy to see how universal and compulsory training in domestic science will increase the number of capable servants, but the Swiss advocates of the plan say it will also restore the earlier age of marriage and reduce the number of divorces to a minimum.

A bill has already been drafted for making domestic training universal and compulsory. According to the proposed measure, every normal Swiss girl, no matter what her rank, no matter whether rich or poor, must, before she is twenty, give up at least one year of her life to fitting herself to be a good wife and mother if she marries, and a useful member of society whether she marries or not.

During that year, which must not begin until she has completed her elementary education, she must go regularly to a Public Housewifery School as a daily pupil if her parents can afford to let her live at home. If for that they are too poor, she must live in the school and pay, so far as she can, for her board and lodging by helping, out school hours, with the housework there.

The schools are to be free for all classes alike, the expense they entail being defrayed out of the joint contributions of the State, the cantons, and the communes.

Much of what will be taught in the schools is what in bygone days girls were taught at home by their own mothers. For the framers of the bill have faced the fact boldly that the

average mother is no longer to be relied upon to teach her daughters housewifery

In Switzerland, as in this country, there are, of course, many mothers who do teach their daughters such work, and very carefully; still, there are many more who do not. Some do not because they cannot, because they themselves know no more than cats about housewifery, or because, as they go out to work, they have no time in which to teach them.

Others do not because they will not; because they see no reason why they should "have the bother," or because they are ambitious for their daughters, wish them to be young ladies, and therefore think they must not soil their hands. Others, again, and they are not a few, do not because their daughters are beyond their control, and do not wish to be taught.

If the average latter-day girl is to be taught housewifery she must, therefore, be taught at school. This is a point on which most of the Swiss have made up their minds,

According to the plans already drawn up in Switzerland, at the Housewifery schools housewifery in the very widest meaning of the term will be taught. All who go there will be taught how to do everything that must be done in every house if it is to deserve the name of a home; they will be taught to do it well, too, and with the least possible labour.

Not only will they be told what the best methods of working are, but they will be made to do the work according to the best methods, do it again and again under the surveillance of experts, until they can do it easily and well, until, in fact, they themselves have become, so far as in them lies, experts in the doing of it.

How to do Everything.

They will clean rooms, make fires, wash dishes, polish and dust; they will in turn do everything, indeed, that a kitchen-maid does, a housemaid, as well as a caterer, a cook, and a housekeeper.

They will also, while at the school, wash and starch and iron, a professional laundress watching them the while and giving them advice, letting them know how to deal with flannels and lace, what things must be boiled, what must not.

They will be taught how to make clothes, too; how to mend, patch and darn; how to make simple dresses, and make old dresses look new. They are even to be taught, it is said, how to keep accounts and write letters.

For their most important work, that of caterers and cooks, girls will have quite special training while at the Housewifery Schools. They will each in turn do the marketing. They will buy, with an expert looking on to see them buy wisely, what they need wherewith to make the various dishes they are to be taught how to make, and actually make. And all these dishes will be of the sort that depend for their value on the skill with what they are made rather than the costliness of their ingredients.

What the teachers will aim at is enabling their pupils to provide those dependent on them with really good, nutritive food at the least possible cost. They will teach them how to cook economically as well as skilfully; how to make dainty dishes out of what may seem but worthless left-overs; how to turn sorrel leaves into soup, wild berries into jams, and concoct savoury pottages out of breadcrusts and wild herbs.

And while teaching them they will impress upon them the much needed lesson that all dishes have not the same food value and that what is good for the strong man is not good for little children or invalids.

According to the programme, there will be special classes for teaching girls how to take care of children; special classes, too, for teaching them the elements of sick-nursing; how to deal with simple ailments, how to give first aid, prevent the spreading of infection, foster health and strength. There are also to be classes for teaching them how they can best serve their fatherland and their fellows while making the best of their own lives.

It is considered by the supporters of the Bill that any prejudice there may now be against a servant's work on the score of its not being genteel will speedily vanish when girls of all ranks have to learn how to do this work and have the fact impressed upon them that it is just as much their duty to be good housewives as it is their brothers' to be good soldiers.

The shortage of good wives, as of good mothers and good homes, will also then soon cease to be. P. S. S. 31-7-23.

આ અંગ્રેજ લેખનું અક્ષરગ્રા: પૂરું સાધાંતર તો ધણો વિસ્તાર થયેલા બન્યો નહિ આખીએ પણ જે અંગ્રેજ નથી બાંધતા તેમને માટે તેનો સાર હુંકમાં આપીએ છીએ.

“ સ્વીટઝર્લેન્ડમાં વિચારવંત પુરુષો ધણા વખતથી ત્રણ વસ્તુઓના સંબંધમાં વિચાર કરી રહ્યા છે, કે જે ત્રણ વસ્તુઓ દેશના મુખમાં અને દેશની આબાદીમાં અત્યંત નાસરૂપ અથવા વિદનરૂપ થઇ રહી છે.

આ ત્રણ વસ્તુમાંથી એક વસ્તુ એ છે, કે જીવાન સ્ત્રી પુરુષો પોતાનાં માતાપિતાએ જે વર્ષે લગ્ન કર્યું હતું તે વય કરતાં ધણી મોટી ઉંમર ન થાય ત્યાંપર્યંત ને લગ્ન કરવાનો વિચાર માંડી વાળે છે.

બીજી વસ્તુ એ છે કે લગ્ન અથવા કહો કે પુનઃલગ્ન વારંવાર થાય છે, અર્થાત્ સ્ત્રીપુરુષો વારંવાર લગ્ન કરે છે, જેથી ગૃહસ્થાશ્રમના મુખથી તે ધણો દૂર રહે છે, તથા છુટાછેડાના પ્રસંગો અનેક બને છે.

ત્રીજી વસ્તુ એ છે, કે જેમ સર્વ સુધરેલા (civilized) દેશોમાં રાંધવું, વાસણ માંજવાં, વગેરે ધરનાં કામકાજ ઉત્તમ પ્રકારે કરી શકે તેવી યોગ્ય ગૃહિણી સ્ત્રીઓની અછત દહાડે દહાડે વધતી જાય છે.

સંપૂર્ણ ગૃહિણી બનાવવાને યુ કરવું ?

સ્વીસ લોકો આ પ્રશ્નનો વિચાર આતુરતાથી ધણા વખતથી કરતા હતા. અને હવે તેમને એક માર્ગ સૂઝ્યો છે, કે જેથી ઉપરના એક બે નહિ પણ ત્રણ પ્રશ્નોનો ખુલાસો થઇ જશે, એમ તે માને છે.

આ માર્ગ એ છે, કે પ્રત્યેક કન્યાને પૂર્ણ ગૃહિણી બનાવવી, તેને ઉત્તમ ગૃહિણી થાય તેવું શિક્ષણ આપવું, પ્રત્યેક કન્યાની અમુક વય થતાં તેને એવી શાળામાં દાખલ કરવી કે જ્યાં તેને કેવી રીતે રાંધવું, કેવી રીતે વાસણ માંજવાં, પધારી કરવી, કચરો ઢાઢવો, અને આવાં જ બીજાં ધરનાં તમામ કામકાજ કરવાની તેને સંપૂર્ણ કેળવણી આપવી (!)

કોઇ કોઇ એવો ભય રાખે છે, કે તેથી ધરનાં કામકાજ કરી શકે તેવી નોકર સ્ત્રીઓ ધણી મળી શકશે, પણ આ લોકો કહે છે, કે તે પ્રમાણે કન્યાઓ કેળવવાથી નાની ઉંમરમાં લગ્ન થશે અને નાની ઉંમરમાં લગ્ન થવાથી છુટાછેડાના પ્રસંગો અત્યંત જ ઓછા બનશે (!)

ઉપર પ્રમાણે કન્યાઓને શિક્ષણ આપવાનું ‘ બીક ’ ખરડો પણ પસાર કરવામાં આવ્યો છે. અને આ ખરડા પ્રમાણે સ્વીટઝર્લેન્ડથી પ્રત્યેક વીસ વર્ષની અંદરની કન્યાને તે ગમે તે હરજમની હોય, તે ગરીબ હોય કે તવગર હોય, આ પ્રકારનું શિક્ષણ એક વર્ષ લેવાની ફરજ પાડવામાં આવશે, પછી તેને પરણવું હોય તો પરણે અને કુંવારી રહેવું હોય તો કુંવારી રહે, કારણ કે આ લોકોનું માનવું છે, કે આ પ્રકારના શિક્ષણથી તે સંમાજનું એક ઉપયોગી અંગ થશે.

આ એક વર્ષમાં તેને (Public Housewifery School) સાવજનિક ‘ગૃહિણી શાળામાં નિયમિત જવાની ફરજ પાડવામાં આવશે, કે જે પૂર્વે તેણે તેના પ્રાથમિક શાળાને અભ્યાસ પૂરો કરી દીધો હશે. જે તેના માથાપ ગરીબ હશે તો તેને તે શાળામાં જ રાખવામાં આવશે, અને તેના ખર્ચ પેટે તેનાથી બની શકે તેવાં તે શાળાનાં કામકાજ કરાવવામાં આવશે.

આ શાળાનો લાભ સર્વ એક સરખો લેઈ શકશે, અને તેનો નિભાવ રાજ્ય, અમીરો અને સાધારણ મનુષ્યો કરશે.

આ શાળામાં પ્રધાનપણે, જે બાળકો પૂર્વે માતાઓ ઘરમાં પોતાની છોકરીઓને શીખવતી હતી તે જ શીખવવામાં આવશે, હાલની માતાઓ આ પ્રકારનું શિક્ષણ આપવાને શેગય રહી નથી, એમ દિ'મતથી આ ખરડો બનાવનારાઓએ જાહેર કહ્યું છે.

સ્વીટર્સેન્ડમાં અને ઇંગ્લેન્ડ વગેરેમાં કેટલીક માતાઓ પોતાની કન્યાને આવું શિક્ષણ આપે છે, પણ જે માતાઓ આવું શિક્ષણ નથી આપતી તેમની સંખ્યા ઘણી મોટી છે. આ પ્રમાણે થવાનાં બે કારણો છે, તે એ કે કાંતો આ માતાઓ ઘરનાં કામકાજ કેમ કરવાં તે જાણતી નથી, તથા તેમાંની ઘણીને તો પોતે જાહેર કામકાજ કે નોકરીએ જાય છે, જેથી વખત પણ હોતો નથી. આ વિનાની ખીજ સ્ત્રીઓ આવી કડાકુટમાં પડવાની જરૂર નેતી નથી. કારણ, કે તેમાંની ઘણી તો પોતાના છોકરી કેાઠ મોટા અમીર જેડે પરણશે એટલે તેને આવી મજૂરી કરવાની શી જરૂર છે, એમ ધારીને પણ આવાં કામકાજ શીખવતી નથી. વળી ઘણી સ્ત્રીઓ તો પોતાની કન્યાઓ પોતાના તાબામાં નહિ હોવાથી તેમને આ પ્રકારનું શિક્ષણ આપવાની છજા હોય છતાં તે પ્રકારનું શિક્ષણ આપી શકતી નથી.

તેથી હાલની કન્યાને જે ગૃહશિક્ષણ આપવાનું હોય તો તે આ શાળામાં જ આપવું જોઈએ. આ પ્રકારનો નિષ્કૃષ્ટ ઘણાખરા સ્વીસ લોકોએ કર્યો છે. આ શાળામાં ગૃહજીવનરીતે જે જાણવાની જરૂર છે તે સર્વ તેને શીખવવામાં આવશે. સારામાં સારી રીતે તે આ કામકાજ શી રીતે કરી શકે તે તેમને ત્યાં શીખવવામાં આવશે.

અમુક કામ અમુક રીતે કરવાં એ પ્રમાણે માત્ર મોટેથી જ તેમને કહેવામાં આવશે એટલું નહિ, પણ તેમનો પાસે જ્યાં સુધી તે સારી રીતે કામકાજ કરી શકે ત્યાં સુધી તે કામ વારંવાર કરાવવામાં આવશે.

પ્રત્યેક કામ કેવી રીતે કરવું ?

તેમની પાસે ઘર સાફ કરાવવામાં આવશે, કચરો કઢાવવામાં આવશે, દેવતા સજગાવરાવવામાં આવશે, વાસણો મંજાવવામાં આવશે, અને આ પ્રમાણે લૂગડાં ધોવાં, પીરસવું, વગેરે ઘરનાં તમામ કામકાજ જે નોકરો કરે છે તે સર્વ કરાવવામાં આવશે, વળી ગરમ તથા રેશમી કપડાં કેમ ધોવાં તે પણ તેમને શીખવવામાં આવશે, તેમ જ ક્યાં કપડાંને ઉકાળવાં અને ક્યાંને નહિ તે પણ શીખવવામાં આવશે.

નવાં કપડાં શીવવાનું કામ તથા ફાટેલાં કપડાં શીવવાનું કામ પણ શીખવવામાં આવશે. જુનાં કપડાંને સુધારોને શી રીતે નવાંજેવાં કરવાં તે પણ શીખવાશે. દિસાજ કેમ રાખવો, તથા પત્રો કેમ લખવા તે પણ શીખવાશે.

ખજારમાંથી સાફ દાણા વગેરે જરૂરના પદાર્થો સાવતાં પણ શીખવવામાં આવશે. જૂદાં જૂદાં જમણુ શી રીતે રસાદિષ્ટ બનાવવાં તે પણ શીખવવામાં આવશે. કરકસરથી શી રીતે કામ કરવું તે શીખવાશે.

બાળકોની સંજાળ કેવી રીતે લેવી તથા તેમને કેવી રીતે ઉછેરવાં તે પણ શીખવાશે. માત્ર માણસની માવજત કેમ કરવી તે પણ શીખવાશે, તથા સાધારણ દરદોમાં ક્યા

દુરધરાડિ ઉપચારો કરવા તે પણ શીખવાશે. આરોગ્યનું રક્ષણ શી રીતે કરવું તે શીખવાશે, તથા એવી રાગોમાં કેવી સંભાળ રાખવી તે પણ શીખવાશે.

આ પ્રમાણે કરવાથી કેળવણીએ જીવો મળી શકશે, પુરુષો સુખા યશે, ગૃહસ્થાશ્રમ-રાશું જીવન શોભશે, સારી માતાઓ પાકશે, તથા ઉત્તમ પ્રકારનાં ગૃહસ્થ કુટુંબો દેશમાં નેવાર યશે, એવી આ લોકો આશા રાખે છે. ”

આ પ્રમાણેની સર્વ વ્યવસ્થા પૂર્વે આપણા દેશમાં હતી અને આજે પણ જે કુટુંબો સુધરેલાં નથી તે કુટુંબોમાં આ પ્રકારની સર્વ વ્યવસ્થા જોવામાં આવે છે. છતાં સુધારાવાળાઓએ પોતાની દષ્ટિ આ દેશને સુધારવાને પાશ્ચાત્ય દેશોપરિતિ સ્થાવી છે, અને તેમનાં જીવન તે દેશની પ્રજા જેવાં થયાં છે અને બીજાનાં જીવન તે પ્રકારનાં થાય તેને માટે તે પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. પારસી, બ્રહ્મસૂત્રી, નાગર વગેરે જે જે કામ, કે જે જે પાશ્ચાત્ય સુધારાના મોડમાં પડીને સુધરી ગયા છે, અને જેમણે પાશ્ચાત્ય જીવનનો સ્વીકાર કર્યો છે તે આર્થ જીવનથી બ્રહ્મ યંત્રને જે પ્રકારનું જીવન પાશ્ચાત્ય પ્રજા ગાળે છે, તે પ્રકારનું જીવન ગાળે છે.

આ લોકો આ જ પ્રમાણે પાશ્ચાત્ય પ્રજાના જીવનમાં ફેરફાર થતો જોશે ત્યારે પાછા તે પ્રમાણે આ દેશમાં સુધારો કરવાના પ્રયત્ન કરશે. આ પ્રકારનું આ લોકોના સુધારાનું સ્વરૂપ હોય છે. આ દેશને તે એક વખત જેને તે સુધારો કરે છે તેવો સુધારો કરીને તે પાશ્ચાત્ય દેશ જેવો કરશે અને પાછા એના એ જ ઉપર પ્રમાણેનો સ્વીકાર કરીને સુધારો કરવાને પ્રયત્ન કરશે. તેના કરતાં જે જે આપણા દેશના રીતિરિવાજને સારા હોય તેને તે વગમી રહે, અથવા તો જેમાં વિકૃતિ થઈ હોય તેમાં જ માત્ર સુધારો કરે તો શું ખોટું ? એક વખત હિંદુના મુસલમાન યુગ, અને પાછા મુસલમાનના હિંદુ થવાને પ્રયત્ન કર્યો, તેના કરતાં હિંદુના હિંદુ રહેવું શું ખોટું છે ? પણ આ લોકોને તે ચેતન જણાતું નથી. અમે પણ આ જગતમાં કંઈક છીએ અને અમે પણ જગતનું કલ્યાણ કરીએ છીએ, એ પ્રકારનાં અભિ-માનવાળા અને એ પ્રકારના વિચારવાળા આપણા દેશના સુધારકો આવે જ ઘોરાઓ પ્રત્યેક આખતમાં કેટલાક વખતથી આ દેશમાં કરી રહ્યા છે. તેમના અર્થવ્યવસ્થા અને કંઈક પ્રયત્નનું સ્વરૂપ દર્શાવવું, એ જ માત્ર આ તેમનો આશય છે.

અમારા વડોદરામાં પણ સાંસદનું હવું, કે યોગ્ય વખત ઉપર રાજ્યદેશમાં એક અંગ્રેજ આપને મોટા પગારથી રાખી હતી. જે રસોડાનાં કામકામ આ જ પ્રમાણે દેશી નોકરડીઓને શીખવતી હતી. તેમને આ બાબ કહેતી કે, જુઓ એક વાસણો રાખોડાથી સાફ કરવાં, એ બધું સાફ છે, કારણ કે રાખોડામાં ફાસફરસ રહેલો છે તથા તે જાંતુઓનો નાશ કરનાર છે, વગેરે વગેરે. પણ આ આપને બીચારીને ક્યાંથી ખબર હોય કે આ દેશમાં પરાપૂર્વથી જીવો રાખોડાથી જ વાસણો માંજે છે ! આને માટે અહીં પણ કહે છે, કે એક વર્ગ (ક્લાસ) ઉઘાડવામાં આવ્યો હતો (આજે છે કે નહિ તેની મેં ખબર જાતી નથી) અને આવું ને આવું શિક્ષણ મોટા પગારવાળી આ અંગ્રેજ બાબ આવતી હતી.

આવી પ્રવૃત્તિને આપણા દેશના સુધારકો સુધારો કરે છે !

રાજયોગ.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના અંક ૮ ના પૃષ્ઠ ૨૦૫ થી.)

પ્રાણાયામના સંબંધમાં જેટલો વિસ્તાર કરીએ તેટલો ઓછો છે. તેના અનેક લાભો છે. આપણે આગળ જણાવી ગયા છીએ, કે પ્રાણાયામ કરતા પૂર્વે આસનને સ્થિર કરવાની અગત્ય છે, કારણ કે તે તેમાં ઉપકારક છે. આજે ઘણા મનુષ્યો પ્રાણાયામ કરે છે છતાં તે આગળ વધી શકતા નથી તેનું કારણ એ છે, કે તે આસનને પ્રથમ સ્થિર કરતા નથી. યમ નિયમનો પાલનથી વૃત્તિના મળવિદ્યેપાદિ દોષો જેટલા અંશમાં તેનું પાલન થયું હોય છે વા થાય છે તેટલા અંશમાં નિવૃત્ત થાય છે, અને તેથી આસનની સ્થિરતા થાય છે, પ્રાણાયામમાં પણ વૃદ્ધિ થાય છે, અને મન સ્થિર થઈ અત્યાહાર વગેરે સાધનમાં અનુકૂળતા વધે છે. આ પ્રમાણે પાછળનાં સાધનો આગળનાં સાધનોમાં ઉપકારક છે, તેથી તે સેવ્ય છે. આસનની સિદ્ધિ થવાથી ક્ષુધાપીપાસા-ભુખ તરસનો જય થાય છે; યોગમાં પ્રતિબંધક જે આલસ્યપ્રમાદાદિ તેનાં પણ નાશ થાય છે; વળી તેથી નાડીઓનું દમ્ભાય થવાથી ઉપરચના બહનો પણ ક્ષય થાય છે, અને તેથી બ્રહ્મચર્યનું પણ અધિક સમય પાલન થઈ શકે છે, શરીરમાં સધિરાગિસરણુ વધારે સારી રીતે થાય છે જેથી આરોગ્ય પણ સુદૃઢ થાય છે અને શરીર યોગનાં સાધનો સાધવાને માટે વધારે યોગ્ય થાય છે વળી વાયુની મતિ પણ તેથી શિથિલ થાય છે તેથી મનના રથર્થની પણ વૃદ્ધિ થાય છે. આ પ્રમાણે આસનના ઘણા લાભ છે.

ૐ પૃથ્વી ત્વયા ધૃતા લોકા દેવિ ત્વં વિષ્ણુના ધૃતા ।

ત્વં ચ ધારય માં દેવિ પવિત્રં કુરુ ચાસનમ્ ॥

એ મંત્રનો વિશેષ જય કરવાથી પણ આસન સ્થિર ન થતું હોય તો થાય છે.

યમ નિયમની સિદ્ધિ પૂર્વ જ-મમાં દરી હોય છે તો ચાલે છે, પણ આસનની સ્થિરતાને તો આ જ-મમાં કરવી પડે છે. ખાટલા માટે કોઈ કોઈ સ્થળે યોગને અષ્ટાંગને બદલે પંચાંગ પણ દેલો છે.

શ્વાસ અને પ્રશ્વાસની ગતિનો રોષ કરવો તે પ્રાણાયામ છે. બહારથી અંદર જે વાયુ લેખે છે છીએ તે શ્વાસ છે, અને અંદરથી બહાર જે વાયુને કાઢવામાં આવે છે તે પ્રશ્વાસ છે. પ્રાણાયામના ત્રણ પ્રકાર છે. ૧ પૂરક, ૨ કુંભક, ૩ રેચક. બહારથી અંદર શ્વાસ લેવો તેને પૂરક કહે છે. શ્વાસને અંદર પૂરી રાખવો તેને કુંભક કહે છે અને અંદરના શ્વાસને બહાર કાઢી નાખવો તેને રેચક કહે છે. હવે પ્રાણાયામ એટલે આ ત્રણેની ગતિનો રોષ કરવો તે. બહારથી અંદર વાયુ લેખને તેનો અંદર રોષ કરવો, વાયુ ન્યાં હોય ત્યાં જ તેનો રોષ કરવો અને અંદરથી બહાર કાઢી તેનો બહાર રોષ કરવો, એ પ્રમાણે ત્રણેને પ્રાણાયામ દહી સદાય તેમ છે; અર્થાત્ એ ત્રણેમાં પ્રાણાયામ સંગા અનુગત થયેલી છે.

વસ્તુતઃ આ શ્વાસપ્રશ્વાસ એ પ્રાણુ નથી. પ્રાણુ વસ્તુ એ જૂદી છે અને તેનો જ્ય કરવાનું સાધન એ જ પ્રાણુયામ છે. પણ આ શ્વાસપ્રશ્વાસનો જ્યથી પણ આ મુખ્ય પ્રાણુનો જ્ય થાય છે તેથી તે પણ દિલકારક છે. પ્રાણુયામથી જે જે લાભોનું વર્ણન આપણે આગળ કરી ગયા છીએ તે લાભો આ મુખ્ય પ્રાણુનો જ્ય થવાથી જ થાય છે.

પાંતજલ યોગસૂત્રમાં આ પ્રાણુયામના નવું પ્રકાર કહ્યા છે. ૧ બાહ્યવૃત્તિ, ૨ આક્યંતરવૃત્તિ અને ૩ સ્તંભવૃત્તિ. જે પ્રાણુયામમાં પ્રશ્વાસવડે અથવા રેચકવડે શ્વાસે પ્રશ્વાસનો રોધ કરવામાં આવે છે તે બાહ્યવૃત્તિ પ્રાણુયામ છે. જે પ્રાણુયામમાં શ્વાસે કરીને શ્વાસ પ્રશ્વાસનો રોધ કરવામાં આવે છે તે આક્યંતરવૃત્તિ પ્રાણુયામ છે. અને જેમાં શ્વાસપ્રશ્વાસનો જ્યાં ત્યાં રોધ કરવામાં આવે છે તે સ્તંભવૃત્તિ પ્રાણુયામ છે. વળી જે કુંભક રેચકપૂરક સહિત કરવામાં આવે છે તે સહિતકુંભક છે. જે પ્રાણુયામમાં રેચકપૂરક-વિના અભ્યાસના અધિક અથવા કુંભક કરવામાં આવે છે તેને કેવલકુંભક કહે છે.

આ નવું પ્રકારના પ્રાણુયામનું દેશ અને કાળ એ બે વડે નિયમન થઈ શકે છે અર્થાત્ તે બે વડે તેનું નિયમન કરવાની જરૂર છે. રેચકમાં કોણુ કેટલો રેચક કરે છે, તેનું પ્રમાણ નક્કી કરવું હોય તો નાકથી આગળના લાગમાં ૩ ધરી રાખવાથી તેની અખર પડે છે. આ પ્રમાણે જોતાં કોઈ જાર આંગળીનો તો કોણ એક હાથનો અને કોણ તેથી વધારે પ્રદેશપર્ષિતનો રેચક કરે છે. પૂરકનું આ પ્રકારનું પ્રમાણ તે જેટલા પ્રદેશપર્ષિતનો થયો હોય છે ત્યાં કોઈના સ્પર્શ જેની લાગણી થાય છે તેથી તેનું પ્રમાણ નક્કી થાય છે. જેમ કે કંઈદેશપર્ષિતનો પૂરક હોય છે તો તે દેશમાં, ઉદરપર્ષિતનો હોય છે તો તે ભાગમાં અને તેથી નીચેના પ્રદેશપર્ષિતનો હોય છે તો તે ભાગમાં કોઈના સ્પર્શજેની લાગણી થાય છે અને તેથી તેટલા પ્રદેશપર્ષિતનો પૂરક થયો છે, એમ બહુ શકાય છે અથવા નક્કી કરી શકાય છે. આ પ્રમાણે મરતકથી તે પગના તળીયાસુધીના પૂરકનું પ્રમાણ નક્કી કરાય છે. બકના પ્રમાણનો નિર્ણય બાહ્ય અને આંતર એમ બે પ્રકારનો થઈ શકે છે. જેમ કે બાહ્ય દેશનો નિર્ણય તો ૩ વગેરે બાહ્ય પ્રદેશમાં ધરનાથી વાહુની ગતિના અલાવથી તેનો નિર્ણય થાય છે; અને આંતર પ્રદેશનો નિર્ણય તો ઉપર કહી તેની લાગણીના અભાવથી થઈ શકે છે.

બીજા પ્રકારનું નિયમન કાલથી થઈ શકે છે. જેમ કે આટલા ક્ષણનો પૂરક થયો, આટલા ક્ષણનો કુંભક થયો, આટલા ક્ષણનો રેચક થયો, એ પ્રમાણે આ કાલનું પ્રમાણ ત્રા તથા મંત્રના બીજની સંખ્યા વગેરેથી થાય છે. જેમકે બે માત્રાનો પૂરક, આઠમાત્રાનો ભક અને ચાર માત્રાનો રેચક એ પ્રમાણે માત્રાનું પ્રમાણ વ્યાપકિત નક્કી થાય છે. ત્યાં ત્રાનું પ્રમાણ આ પ્રમાણે આપેલું છે.

બહુ ધીમેથી નહિ અને બહુ ઉતાવળેથી નહિ, એ પ્રમાણે મધ્યમ વેગથી કુંભણની સિધાસ-હાથ ફેરવીને ચપટી વર્ગાડીએ તેટલા કાળને એક માત્રા કહેવામાં આવે છે. બ્યાસથી પહીં આ માત્રાનું સ્વરૂપ સમજાય છે તથા નક્કી થાય છે. અથવા પ્રણવ () શબ્દનો એક વખત ધીમેથી ઉચ્ચાર કરવો, તે પ્રમાણે પણ પ્રાણુયામના કાળનું રામન થઈ શકે છે. અથવા તો હાસમાં ઘંડીઆલો સર્વ ઠેકાણે ઉપસાધ્ય છે, તેમાં દરેક ધ્વનિ અટકા થતો હોય છે તે અટકાનું અર્થાત્ પ્રત્યેક સેકન્ડનું માપ પણ પ્રાણુયામ

કરતી વખતે ઝૂખી શકાય છે. જેમને આ બે પ્રકાર ન ફાવે તે પ્રણવનો ઉચ્ચાર માત્ર કરે. એક પ્રણવથી પૂરક કરે, ચારથી કુંભક કરે, અને બેથી રેચક કરે. આ પ્રમાણે સાધકે જપની સંખ્યાનો વધારો કરતો જાય. જેમ કુંભકનો કાળ વધતો જાય તેમ પ્રાણાયામની સિદ્ધિ થાય છે, અથવા તેમાં પ્રગતિ થાય છે, એમ સમજવું. સાધકે ક્રમેક્રમે કુંભકના કાળની વૃદ્ધિ કરવાનો આગ્રહ રાખવો. અને આ પ્રમાણે કુંભકના કાળની વૃદ્ધિ થાય છે તો જ પ્રાણાયામનાં બે ફળોનું આ યોગશાસ્ત્રમાં વર્ણન કર્યું છે તેનો અનુભવ થાય છે. જેમનાથી આ પ્રમાણે વૃદ્ધિ ન થાય તેમણે પૂર્વે જણાવેલાં પ્રતિબંધક હેતુઓનો ક્ષય કરવા વિચારવું.

પ્રાણાયામના સંબંધમાં શ્રી વસિષ્ઠ સંહિતામાં એમ પણ કહ્યું છે, કે જેમાં પ્રસ્વેદ થાય છે તે કનિષ્ઠ છે, જેમાં કંપ થાય છે તે મધ્યમ છે, અને જેમાં આસનનું ઉત્થાન થાય છે તે પ્રાણાયામ ઉત્તમ છે. કૂર્મપુરાણમાં વળી કહ્યું છે, કે બાર માત્રાવાળો પ્રાણાયામ મંદ છે, ચોવીસ માત્રાવાળો મધ્યમ છે અને છત્રીસ માત્રાવાળો ઉત્તમ છે. જે પ્રાણાયામમાં એક માત્રાથી પૂરક, ચાર માત્રાથી કુંભક અને બે માત્રાથી રેચક કરવામાં આવે છે તે એક માત્રિકા પ્રાણાયામ કહેવાય છે. આ પ્રમાણે બે માત્રા, ચાર માત્રા, આઠ માત્રા, બાર માત્રા વગેરેનું પ્રમાણ સમજવું.

સાધારણ રીતે પ્રાણાયામના સાધકે આ પ્રમાણે પ્રાણાયામની શરૂઆત કરવી. પ્રથમ ગાળા નાકદ્વારા અંદરના વાયુને બહાર કાઢી નાખવો. પછી તરત જ જમણા નાકને જમણા હાથના અંગુઠાવડે બંધ કરવું અને ગાળા નાકથી એક માત્રાથી શ્વાસને ધીમે ધીમે અંદર લેવો. પછી તે જ હાથની ટચલી તથા તેની જોડેની (અનામિકા) આંગળીવડે ડાબું નાક બંધ કરી દેવું. પછી ચાર માત્રા સુધી અંદર વાયુને પૂરી રાખવો અર્થાત્ કુંભક કરવો. પછી જમણા નાકથી અંગુઠો ઉપાડી લેંછને ધીમેધીમે અંદર રહેલા વાયુને બે માત્રાના પ્રમાણથી બહાર કાઢી નાખવો. પુનઃ ડાબું નાક તે જમ હોય છે તેમ બંધ રાખીને જમણા નાકથી તે જ પ્રમાણે તેટલી જ એક માત્રાવડે પૂરક કરવો, ચાર માત્રાવડે કુંભક કરવો, અને બે માત્રાવડે ગાળા નાકથી રેચક કરવો. હવે ચાર લંબમાં જેટલી માત્રાનો પ્રાણાયામ સુખપૂર્વક થઈ શકે તેટલી માત્રાનો પ્રાણાયામ કરવો. રેચક કરતી વખતે ઉતાવળ કરવી પડે કે કુંભક વખતે અસ્થિરતા થાય તો માત્રાનું પ્રમાણ ઓછું કરવું. પ્રાણાયામમાં હિતાવળ કરવી નહિ, પણ ધીમે ધીમે આગળ વધવું. પરંતુ લક્ષમાં એટલું રાખવું, કે તે નિત્ય નિયમિત વખતે કરવા જોઈએ.

કોઈકેાણે પ્રથમ જમણા નાકવડે વાયુને પૂરવાનું કહ્યું હોય છે અને કોઈકેાણે ગાળા નાકવડે પૂરવાનું કહ્યું હોય છે, પણ તેમાં કોઈ મોટો વિરોધ સમજવો નહિ. પોતાને અનુકૂળ જણાય તે પ્રમાણે કરવા, પણ નિત્ય એક જ ક્રમ કાયમ રાખવો. ઉત્તમ તો એ છે કે સંતુલ્યરૂપાસેથી કયો પ્રાણાયામ કરવો તે જણી લેવું. એ વિશેષ હિતકર છે; તો પણ તેવો યોગ ન આવે તે ઉપર પ્રમાણે સાદા પ્રાણાયામ નિત્ય શાંતિથી કરે છે તો તેને હાનિ ન થતો લાભ જ થાય છે. પ્યાનમાં એટલું રાખવું, કે જે નાકથી રેચક કરવો તે નાકથી જ પૂરક કરવો. આ પ્રકારના સાદા પ્રાણાયામને મળશોધક અથવા લોભવિદોભ પ્રાણાયામ કહે છે. પ્રાણાયામના બીજા વળા સરળ કક્ષિત પ્રકારે છે અને તે શુરુદ્વારા જ જાણી શકાય છે.

હુંકયોગ પ્રદીપિકામાં સૂર્યબેદન, ઉજગધી, સીતકારી, સીતલી, ભક્તિકા, બ્રામહી, મુન્દર્જી અને પેલાવની એમ કુંસકના આઠ બેદ કહ્યા છે.

આ જ યોગના અંશમાં સાધકે આહારને માટે કેવા પ્રકારની સાવધાનતા રાખવી તે પણ જણાવેલું છે. તેમાં કહ્યું છે, કે લીંબડો વગેરે અત્યંત કડવા પદાર્થો, આમલી વગેરે અત્યંત ખાટા પદાર્થો, મરચાં વગેરે અત્યંત તીક્ષ્ણ પદાર્થો તથા અતિ ઉષ્ણ પદાર્થો, લીંબું શાક, કાંઈ, તેલ, સરસવ, દારૂ, માછલાં, ખડરી વગેરેનું માંસ, દહીં, છાચ, કુંગળી, લસણ, હોળિ, ગાજર, અડદની દાળ વગેરે જે જે પદાર્થો શરીરના અવયવોને ઉન્મત્ત કરનાર હોય, જે રાજસતામસ હોય, તે સર્વ યોગના અભ્યાસકને માટે કુપથ્ય છે અને તેથી તે વર્જ્ય છે. (ભુએ હુંકયોગ પ્રદીપિકા-પ્રથમેદિય મ્લોક ૫૯-૬૦) આ જ અંશમાં યોગસાધકને માટે કયો આહાર પથ્ય છે અને સેવ્ય છે તે પણ જણાવેલું છે. ઘડું, શાલીના ચોખા, સાગો, નિવાર, દુધ, ઘી, દુધપાક, ખીર, સાકર, માખણ, સુંક, પરવળ, સુરણ, રતાણ વગેરે જે જે પદાર્થો. સાત્ત્વિક છે, જે મધુર તથા રિનચ્છ છે તેવા પદાર્થો પથ્ય છે અને તેથી સેવ્ય છે. યોગમાં આગળ વધ્યા પછી યોગીનું સામર્થ્ય વધતાં પછી તે મને તે ખાય છે તો તેને અડચણ આવતી નથી, પણ સાધકે તો ન ખાવાજેવા પદાર્થો ન ખાવા એ જ દિતકર છે. વળી પ્રાણાયામના સાધકે જેમ જલુ વધારે ખાવાનું નથી તેમ ઉપવાસ પણ કરવાના નથી. વળી તેણે જેમ ઉજગદા કરવાના નથી તેમ જલુ ઉંઘવાનું નથી. પણ આહારનિહારમાં મિત રહીને યોગનાં અંગેનું અનુષ્ઠાન કર્તવ્ય છે. જે આ પ્રમાણે કરતા નથી તે આગળ વધી શકતા નથી. અને તેના પ્રમાણરૂપે હાસમાં અનેક સાધકો રચે રચે. જેવામાં આવે છે જ.

(અપૂર્ણ.)

જેમ જેમ વિજ્ઞાનની શોધો થાય છે તેમ તેમ આર્થશાસ્ત્ર અને શક્તિ એ બંને વચ્ચે જોના સિદ્ધાંતો સત્ય પડતા જાય છે. વર્તમાન વિજ્ઞાન વસ્તુનાં રૂપાંતર છે:-

શાસ્ત્રીઓ કહે છે, કે Electricity is now believed to be a mode of matter. વિજળી (વિદ્યુત) હવે

એક ભૂતનું દ્રવ્ય ગણાય છે. It is also a form of energy-તે એક ભૂતનું પણ પણ છે. Scientists say, however that matter and energy are two aspects of the same thing-દ્રવ્ય અને શક્તિ એ બંને એક જ વસ્તુનાં રૂપાંતર છે, એમ વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓ કહે છે.

આ એક વસ્તુ કે જેનાં દ્રવ્ય અને શક્તિ રૂપાંતર છે તેને આર્થશાસ્ત્રીઓ સત્ શબ્દથી ઓળખે છે. તે આ વિશ્વનું કારણ છે, અને તેમાંથી આ વિશ્વ પ્રકટ્યું છે.

વાયુના જૂદા જૂદા મેદ:-

આપણે જેને હવા, લહરી, પવન, તોફાન, વાવાઝોડા, વગેરે કહીએ છીએ તેના ચોક્કસ બેઠ વાયુચંકશાસ્ત્રીઓ આ પ્રમાણે નક્કી કરે છે.

ના. ૧ પવનનો વેગ કલાકે ૩ માઇલનો હોય છે તેને આ શાસ્ત્રીઓ પહેલા નંબરમાં મૂકે છે. આ વખતે છુમાડો નીકળતો હોય છે તો આડો અવગો ન જતાં સીધો ઉંચો જાય છે તથા આપણને વજનનું ભાન થતું નથી.

ના. ૨ જ્યારે એક કલાકે ૭ માઇલના વેગથી પવન વહેતો હોય છે ત્યારે તેને બીજા નંબરમાં મૂકે છે. આ વખતે પવન મોટા ઉપર જરા જરા લાગે છે, અને આડનાં પાંદડાં સહજ સહજ હાલે છે.

ના. ૩ જ્યારે એક કલાકે ૧૨ માઇલનો વેગ હોય છે ત્યારે તેની વ્યવસ્થા ત્રીજા નંબરમાં કરે છે. આ વખતે પાંદડાં અને ડાળીઓ જોરથી હાલતી હોય છે.

ના. ૪ એક કલાકે ૧૬ માઇલના પવનના વેગની ગણતરી આ લોકો. નંબર ૪ માં કરે છે. આનો વેગ ના. ૩ થી વધારે હોય છે.

ના. ૫ આ વખતે પવનનો વેગ એક કલાકે ૨૨ માઇલનો હોય છે અને તે વખતે નદી તથા તળાવનાં પાણીમાં મોઝાં આવે છે.

ના. ૬ જ્યારે કલાકના ૩૦ માઇલના વેગથી પવન વહેતો હોય છે ત્યારે આડનાં ડાળીઓ જોરથી પરસ્પર અથડાતી હોય છે તથા તારનાં દોરડાંને પવન ઘસાઇને વહેતે સંભળાય છે.

ના. ૭ જ્યારે પવનનો કલાકના ૩૬ માઇલનો વેગ હોય છે, આ વખતે દરીઆમાં વહાણો તેની સામેની દિશામાં ઝુસાફરી કરી શકતાં નથી.

ના. ૮ કલાકના ૪૫ માઇલનો જ્યારે પવનનો વેગ હોય છે ત્યારે આડની ડાળીઓ ઝુટી પડે છે અને નાનાં આડને ઉખેડી નાખે છે.

ના. ૯ કલાકના ૫૨ થી ૬૦ માઇલનો વેગ હોય છે ત્યારે તે બહુ તોફાની કહેવાય છે અને વહાણો ઉંધાં વળી જાય છે.

ના. ૧૦ જ્યારે તે ૬૫ થી ૭૦ માઇલના વેગથી વહે છે ત્યારે તે ઘણું જ તુકસાન કરે છે અંગ્રેજીમાં આ જૂદા જૂદા વેગવાળા પવનને તે આ પ્રમાણે જુદાં જુદાં નામ આપે છે કલાકના ૬૫ માઇલના વેગવાળા પવનને તે gentle breeze કહે છે. કલાકના ૭૫ થી ૮૫ માઇલના વેગવાળા પવનને તે fresh wind કહે છે. કલાકના ૮૫ માઇલના વેગવાળા પવનને તે gale કહે છે. કલાકે ૬૫ થી ૭૦ માઇલના વેગવાળા પવનને તે storm કહે છે, અને એક ઉપર વેગ હોય છે તેને તે hurricane કહે છે.

જુનાં ઘર્તમાન પત્રો-
હવાએલા ઠાગળો ઠામમાં લેખ શકારો. અને આ પ્રમાણે થવાથી લાખો મણુ જૂના હવાએલા ઠાગળોનો ઉપયોગ કરી શકારો.

તા. ૧-૯-૨૩ ના રોજ જાપાનમાં ભયંકર ધરતીકંપ થયો. જાપાનમાં ભયંકર ધરતીકંપ. હતો. અને તેથી ઘણું મોટું નુકસાન થયું છે, એમ અનેક વર્તમાનપત્રોએ જણાવ્યું છે. કહે છે, કે ૧૫૦૦૦૦૦૦ મનુષ્યો માર્યા ગયાં છે અથવા જખમી થયાં છે; ૨૪૦૦૦૦ થી ૫૦૦૦૦ સુધી મનુષ્યો મરી ગયાને અડસટો થયો છે. વીસ હજાર ચારસ માઇલના વિસ્તારમાં આ ધરતીકંપ થયો છે. ટોક્યો શહેર તો કહે છે, કે પૂરેપૂરું નાશ પામ્યું છે. કહે છે, કે આજસુધીમાં થયેલા ધરતીકંપોમાં આ ધરતીકંપ સઘળી મોટો છે. છેલ્લામાં છેલ્લી શોધથી બંધાયેલાં મકાનો પણ નાશ પામ્યાં છે. હવે ધુનઃ નાશ પામેલાં શહેરો બાંધવાને માટે પંદર અબજ પાઉન્ડ ખર્ચ થશે, એમ અનુમાન કરવામાં આવે છે.

આ ધરતીકંપ થવાનું કારણ ટોક્યોથી ૪૮ માઇલ દૂર આવેલા એક જ્વાળામુખી પર્વત ફાટ્યો હતો, તે છે. ધરતીકંપથી મકાનોને ન નુકસાન થાય તેવાં મકાનો બાંધવાને પ્રયત્ન જાપાનમાં ઘણા વખતથી ચલો હતો, અને હવે વળી એથી વધારે સારી રીતે થશે. તથા ધરતીકંપ ન થાય તેને માટે પણ જે તેમનું ચાલતું હશે તો તેવા પ્રયત્ન પણ તે કરી જશે.

નાસ્તિક લોકો આવા પ્રસંગે હૈાતિક પદાર્થોને જ કારણરૂપે ગણે છે, અને તેને જ દુઃખની નિવૃત્તિમાટે આશ્રય લે છે. પણ આવા પ્રસંગો બનવામાં આધિદેવિક કારણ હોય છે, તે પ્રતિતો કોઈનું લક્ષ જ જતું નથી ! શું આવા પ્રસંગો ઇશ્વરી ક્રોધને સૂચવતા નથી ? પણ ઇશ્વરને કેને માનવા છે ? અને ઇશ્વરને નથી માનવા તો પછી તેમની આજ્ઞાઓને તો કોણ માને છે ? ઇશ્વરની આજ્ઞા અને ઇશ્વરની સત્તાને તો આ અખિલ વિશ્વ વશ વર્તે છે. તેમની સત્તાવડે જ સૂર્ય, ચંદ્ર, પૃથ્વી, વાયુ, અગ્નિ જલ, વગેરે સર્વે જલથી પોતપોતાનું કાર્ય કરે છે. આ ઇશ્વરની આજ્ઞાઓનું જ્યારે મનુષ્યો પાલન કરતાં નથી ત્યારે આ પંચભૂતો તેમની સત્તાવડે આવા વ્યતિકરોને પ્રકટાવે છે.

ઇશ્વરની આજ્ઞાઓ શું છે, તે તમે જાણો છો ? ન્યાયથી વર્તવું, નીતિથી ચાલવું, પરત્તા પૈસાને કોઈ પણ ઉપાયે ન્યાયનીતિથી રહિતપણે લેવા ન ઇચ્છવો, પરત્તાને માતા સમાન જોવી, અહિંસાનું પાલન કરવું, કોઈ પણ પ્રાણીને દુઃખ ઉપજો તેમ ન કરવું, સત્ય બોલવું, સત્ય ચાલવું, ઇશ્વર કે જે આ સમગ્ર વિશ્વના ચાલક પાલક છે, તેમની ભક્તિ કરવી, વગેરે ઇશ્વરની આજ્ઞાઓ છે. અને જ્યાં આ આજ્ઞાઓનું પાલન થાય છે, ત્યાં દુઃખ આવતું જ નથી. જ્યાં તેનું ઉલ્લંઘન કરવામાં આવે છે, જ્યાં પાપરૂપ પ્રવૃત્તિ વિશેષ પ્રમાણમાં થાય છે, ત્યાં જ આવા દેવી પ્રકોપ પ્રકટે છે.

પરંતુ હાલની સુધરેલી દુનિયા, હાલની પ્રગતિમાન દુનિયા, અને વિદ્યુત વેગે વિકાસ પામતી હાલની દુનિયાની દૃષ્ટિ આ મૂળ તત્ત્વોપ્રતિ તો જતી જ નથી. તે તો ઉંચી દૃષ્ટિ નાખી ગસ આકાશમાં જ ઉડી રહી છે. પરંતુ જે સુખકર કર્યો છે, તે કર્યા વિના સુખશાંતિ શી રીતે મળનાર છે, તે સ્પષ્ટ થતું નથી. બલે બીજા ગમે તે ઉપાયો કરો, પણ તેથી શું ? જે સદેશ ઉપાયો છે, તે વર્તમાન જગત્પતી દૃષ્ટિએ જ આવતા નથી, એ જોઈ આવશ્યક નથી ?

ગમે તેવાં મકાનો ખાંધા અને ગમે તે કરે, પણ જ્યાંસુધી દુઃખને આપનાર કમો વિદ્યમાન છે, ત્યાંસુધી દુઃખ ટળનાર નથી, એ નિશ્ચય સમજવું. ધરતીકંપને અટકાવે તો વળી બીજા રૂપમાં દૈવી પ્રકોપ થશે. અને આ દૈવી પ્રકોપને તમે શી રીતે અટકાવી શકનાર હતા ?

આપણા દેશમાં પટના જિલ્લામાં હમણા જ મોટી રેલ આવીને હજારો ધર તથાષ્ટ ગયાં છે અને હજારો મનુષ્યો મરણ પામ્યાં છે. આ પ્રસંગ પણ ધૃતરી પ્રકોપને જ સચવે છે. જગતનું કલ્યાણ કરનારાઓ અનેક પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે, છતાં જગતનું દુઃખ ઓછું થતું નથી, એ જ દર્શાવે છે, કે આ માર્ગો ખોટા છે, અને સુખના સાચા માર્ગો આથી જૂદા જ છે. પરંતુ આ લોકોને આ સુખના સાચા માર્ગોનું જ્ઞાન અને જ્ઞાન નથી, છતાં તેમને જગતનું કલ્યાણ કરવું છે તો તે શી રીતે જની શકશે ?

કહે છે, કે નાસ પામેલાં શહેરો ફરી બાંધવાને પહેર અખજ પાડેન્ડ નેપશે. મારો બાપ આટલા બધા ખરચની શી જરૂર છે ? અને આટલું ખરચ ક્યાં પછી આવા પ્રસંગો ફરી નહિ અને તેની શી ખાત્રી ? પડિત જગન્નાથ તો કહે છે, કે “આપણી અવનત સ્થિતિ અને તેમાંથી ઉદ્ધારવાના માર્ગ,” અથવા “સુખદુઃખના સંબંધમાં વિચાર”, એ બે જ આ નાની નાનીસરખી ચોપડીમાં બતાવેલા સુખના માર્ગો દુનિઆની કોઈ પણ પ્રજા, કે કોઈ પણ વર્ગ, કે કોઈ પણ મનુષ્ય લો, અને તેમને દુઃખનું કદી પણ દર્શન નહિ થાય તેની પૂર્ણ શ્રદ્ધાથી ખાત્રી આપે છે. પણ નમારે તો સુખના સાચા માર્ગો ચઢણ કરવા નથી, તો પછી સુખને તમે ક્યાંથી હેખો !

શ્રીમાન્ જીસનદાસ જેઠાભાઈ કણીયા.

સગવાન્ નૃસિંહાચાર્યજીના આવિર્ભાવ પછી તેઓશ્રીના ભોધાશ્રવણ પાન કરવાને એક જ યજ્ઞેવા શ્રીશ્રવણસાધક અધિકારીવર્ગમાંથી આ પુરુષવરની સ્વરૂપે સ્થિતિ થતાં આ વર્ગ કે જે વસ્તુરિચાતને જાણે છે છતાં તેમની અવિદ્યમાનતા થવાથી અંતરમાં અત્યંત ખેદ, શોક તથા પરિતાપને સેવે છે. જેના ઉપર જેનો રનેહભાવ છે, તેની અવિદ્યમાનતા ચર્તા કેને શોક ખેદ ન થાય ? સગવાન્ નૃસિંહાચાર્યજીએ લીલાતતુને છોડીને સ્વરૂપાકાર અથવા તત્ત્વાકાર પદને પ્રાપ્ત કર્યું ત્યારે આ વર્ગ અને આ વર્ગની પ્રવૃત્તિપ્રતિ અતુલક ભાવ રાખી આત્મકલ્યાણને સાધનાર ઇતર સજ્જનોને અંતરમાં અપાર ખેદ થયો હતો. પણ તે ખેદની અમુક અંશમાં નિવૃત્તિ શ્રીમાન્ વિશ્વવંશ આ વર્ગની કર્તવ્યધરાને સ્વરૂપે ધારણ કરીને કરી હતી. તે પછી જ્યારે તેઓશ્રીને સ્વરૂપે શમવાને સમય પ્રાપ્ત થયો ત્યારે પુનઃ આ વર્ગ તથા ઇતર રનેહીજનોને ખેદનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો હતો. પરંતુ આ વર્ગના સ્તંભરૂપ શ્રીમાન્ કણીયાજી તથા શ્રીમાન્ નર્મદાજીકરમણજીવા વિદ્વદ્વિદ્ અને બ્રહ્મનિઃકેવી સંપદિભૂષિત પુરુષવરો વિદ્યમાન હોવાથી સર્વને આશ્વાસન મળતું હતું અને આજપર્યંત તેમની વિવિધ વિદ્યામાં પારંગતતાનો તથા તેમના અનુભવનો લાભ તે સર્વ લેતા હતા. સગવાન્ શ્રીમદ્ ઉગ્રેન્દ્રાચાર્ય આ વર્ગના નિર્વાહની ધૂરાણું વડન કરે છે, છતાં પણ વર્ગના મુખ્ય અને પ્રધાન અવયવરૂપ અંગેણું વિદ્વાણું ચર્તા અથવા તેમનું ખરી પાણું ચર્તા સર્વને તેડતી ન્યૂનતા જણાય, અને ખેદ થાય એ સ્વાભાવિક જ છે.

આ પુરુષવરનું ચરિત્ર પરમ પુનિત અને મહાન્ છે. આ વર્ગદ્વારા તેમનું વિસ્તારણ ચરિત્ર છટેજાથી લખાશે. મેં તો માત્ર મારા કર્તવ્યરૂપે આજે અત્યંત સ્વલ્પમાં તેમના પુણ્યચરિત્રનું ગુણગાન કરવાનું શ્રી છટેજાથી યોગ્ય ગણ્યું છે.

અંગ્રેજી અભ્યાસ તેમણે બી. એ. સુધી કર્યો હતો અને તે અભ્યાસમાં પ્રત્યેક પરીક્ષામાં તે મોટે ભાગે સહથી ઉપરના નંબરે જ પાસ થતા હતા. તેમની અહર્ણુધારણ શક્તિ કોઈ અપૂર્વ અને અહુત હતી તેમ જ તેમની બુદ્ધિ પણ તે જ પ્રમાણે અપૂર્વ અને અહુત હતી. તેમને કોઈ પણ વિષય શીખવે એ સહજ હતું, પછી તે ગમે તેટલો કઠિન હોય. કઠિનમાં કઠિન વિષયમાં પણ તેમની બુદ્ધિ સહજ પ્રવેશ પામતી અને તેના પારને પામી જતી, તે એટલે સુધી કે પછી તે વિષયમાં તેમને પરાજય કરવો સુદર્ભ હતો. તેમના જેવી કુશાગ્ર બુદ્ધિવાળા તથા ઉત્તમોત્તમ અહર્ણુધારણ શક્તિવાળા કેંઈ અન્ય પુરુષ આ લેખકના જ્ઞેવામાં હજી આવ્યા નથી. સ્વદેશમાં તેમની બુદ્ધિ, અને અહર્ણુધારણ શક્તિ ચમત્કારિક અથવા કહો કે અલૌકિક હતી. આ લોકની લૌકિક વ્યક્તિ આ પ્રકારના સામર્થ્યને ન જ દર્શાવી શકે, કે ન જ પ્રાપ્ત થઈ શકે.

જ્યાંસુધી મહાકાલ આદ્યું ત્યાંસુધી તેમના જૂદા જૂદા વિષયસંબધી લેખો તેમાં આવ્યા કર્યા છે. છેક છેલ્લા વર્ષસુધી “ગ્રેણી,” માં પણ તેમના લેખ પ્રકટ થયા છે. તેમણે પોતાનો અનુપમ જ્ઞાનો લાભ આપવાને માટે તેમની શરીરસંપત્તિ સાધારણ અને સુકુમાર છતાં ઓછો પ્રયત્ન કર્યો નથી, એ વાર્તા બે આપણે તેમના સમગ્ર લેખો એકત્ર કરીને પ્રકટ કરીએ તો જ સમજાય.

તેમના સર્વ લેખો ઉત્તમ, મનનીય અને શાસ્ત્રોના સારરૂપ જ છે, છતાં તે સર્વમાં “પાર્તજલ યોગસૂત્ર” “બ્રહ્મસૂત્ર” “સદ્યુર કોણુ હોઈ શકે, ગૃહસ્થ કે સંન્યાસી?” “પ્રતીકાપાસના”, એ વગેરે લેખો મૂર્ધ્નિસ્થિત છે. તેમની ભાષા સરળ અને અત્યંત કઠિન વિષયને પણ હજાસુ સમજી શકે તેવી તથા સંસ્કારી હતી. તેમની ભાષામાં લખાયેલો કઠિનમાં કઠિન લેખ સુખપૂર્વક સમજી શકાય તેવી અપૂર્વ ભાષાને તેમની આટલી બધી વિદ્વતા છતાં તે લખી શકતા હતા.

કોલેજમાં પ્રોફેસરરીકે તે નોકરી કરતા હતા અને આ જ જીવન તેમણે પસંદ કર્યું હતું. છેવટે ભાવનગર કોલેજના પ્રીન્સીપાલની પદવીને પણ તેમની યોગ્યતાવડે તે પ્રાપ્ત થયા હતા.

જાતે વાણીયા છતાં ઉત્તમ વિદ્વાન પ્રાણીયને પણ તે લજ્જા પમાડે એટલી તેમની વિવિધ શાસ્ત્રમાં પારંગતતા હતી વ્યાકરણ, ન્યાય, યોગ, વેદાંત, મીમાંસા, વગેરે સર્વ શાસ્ત્રવિશરદ તે હતા.

પણ વિદ્વાનોને આપણે જોઈએ છીએ તો જણાય છે, કે કોઈ એક વિષયમાં તે વિશેષ નિપુણ હોય છે, અને બીજા વિષયમાં તે પ્રવીણ હોય છે, પરંતુ તેના તે સાધારણ જ જ્ઞાનવાળા હોય છે. પરંતુ આ પુરુષવર તો સર્વ વિષયમાં સરખા નિપુણ હતા તેમને યોગ, વેદાંત, ન્યાય વગેરે ગમે તે શાસ્ત્રનો તમે પ્રશ્ન પૂછો તો તેનું યોગ્ય ઉત્તર તમને તરત મળ્યું જ છે; એટલું જ નહિ પણ તેમની સામે આવા ગમે તે વિષય કે ગમે તે ત્યાગસંબધી કોઈ ચર્ચા કે વાદ કરે તો જાણે તે સર્વ વિષયમાં પારંગત હોય

એમ જણાવું અને તેમની સાથે વાદ કરનાર કોઈ પણ જય પામ્યો છે, એવું તેમના આખા જીવનમાં અપવાદરૂપે પણ કદી પણ જોવામાં આવ્યું નથી. અને આ વાદ વખતે તે જીજ્ઞાસુ પરાજય કેવી રીતે કરતા તે પણ જણાવજો અને આશ્ચર્યકારક હતું. ઘણા માણસોને આપણે વાદવિવાદ કરતા જોઈએ છીએ, તો પ્રમાણો ઉપર પ્રમાણો આપીને ક્ષાકોના ક્ષાકો વિવાદ કરે છે, અને ઘણા તો ઉચ્ચ સ્તરે પણ પરસ્પર બોલે છે પણ આ પુરુષની સાથે ગમે તેવો વિદ્વાન અને કુશળ મનુષ્ય વાદ કરવા આવ્યો હોય તો પણ પા અર્ધા ક્ષાકથી વધારે વખત તેનો પરાજય થવામાં અને તેને નિરુત્તર કરવામાં જતો નહિ. એક, બે, અને ત્રીજા પ્રયત્ને તો સામો મનુષ્ય નિરુત્તર થયાવિના રહેતો જ નહિ. મોટે ભાગે તો એક બે પ્રશ્નમાં જ સામો મનુષ્ય નિરુત્તર થઈ જતો અને આગળ શું બોલવું તે તેને સુઝતું નહિ. બહુ તો ત્રણ પ્રશ્નો વધારે પ્રશ્ન તેમને કરવાની કદી જરૂર પડતી નહિ. અને તે પણ વગર અકળાએ, પૂર્ણ શાંતિથી, મગજમાં જરાસરખો પણ ક્ષોભ થવા દીધા વિના, કે હંડા વિચાર કર્યા વિના જરા આંખો પટપટાવી એક બે પ્રશ્ન સામા મનુષ્યને પૂછતા, કે તે ખીચારાતું તે ગમે તેટલો શાસ્ત્રવિદ્યાર્થ અને શાસ્ત્રના જ્ઞાનના અભિમાનવાળો હોય, તો પણ તેવું મુખ વંધ જાય જતું. સિંહને જોઈને જ જેમ શૂભાલ ભાગી જાય, નાસવા માંડે, તેમ પછી તો આ પુરુષવરને જોઈને જ વિતંડાવાદીઓ, અદારણુ આ વર્ગનો દેવ કરનારા, અને પોતાને મિથ્યા વિદ્વાન માનનારાઓ તેમનાથી દૂર જ રહેતા. દારણુ, કે તે પ્રમાણે દૂર રહેવામાં જ તેમની આખર હતી.

તેમ છતાં પણ સભામાં બેઠા હોય તો કોઈ તેમને જાણી ન શકે કે આ પુરુષ તે આવા વિદ્વાન હશે. આ લેખકને તેવા ઘોડા પ્રસંગો જોવાના પ્રાપ્ત થવા હતા તેમાંનો એક પ્રસંગ અત્ર સ્મરણમાં આવવાથી ટાંકું છું.

એક પ્રસંગ વડોદરામાં વિવિધ રથજો ગુજરાત કાઠીયાવાડમાં પ્રસિદ્ધિને પામેલા પોતાને આચાર્ય હલેવરાવતા એક આચાર્યશ્રી આવ્યા હતા. તેમને મળવા માટે અમારે શ્રીમાન્ કણ્ડીયાજીસાથે જવું થયું હતું. તે વખતે તેમની કથા ચાલતી હતી. કથા પૂરી થયા પછી નિયમપ્રમાણે ખાનગીમાં અમે તેમને મળ્યા. પછી તે પ્રસંગે આશ્રય શાસ્ત્રી ઇંદારજી તેમને તેમની કથામાં આવેલી કોઈ બાબત માટે પ્રશ્ન પૂછ્યો. તેનો ઉત્તર આ આચાર્યશ્રીએ તરત આપ્યો. એટલે અમુકયા શાસ્ત્રીએ તેમને તેવું પ્રમાણ આપવાનું હતું. તેમણે કહ્યું, કે તમારે શાનું પ્રમાણ જોઈએ છે ? એટલે શ્રીકણ્ડીયાજી બોલ્યા, કે કૃતિ, સ્મૃતિ, કે પુરાણ ગમે તેમાંથી પ્રમાણ આપશો તો પણ ચાલશે. આ વચન સાંભળીને આ આચાર્ય જરા મભરાયા, કે આ પુરુષ કોઈ વિચિત્ર જણાય છે. પછી તેમણે કહ્યું, કે મારાં સંસ્કૃત પુસ્તકો અહીં નથી, પણ મારા સ્વસ્થાનમાં છે, ત્યાં હું જઈને તમને પ્રમાણ લખી જણાવીશ. પણ આ પ્રશ્ન સાંભળીને તેમના પેટમાં તેજ રેડાયાંજવું જણાયું, અને તે મુઝવણમાં પડી ગયેલા જણાયા. આ પ્રમાણે હજીમુધી તો તે મોઢવી રાખ્યા નથી ! પછી આ પુરુષ કોણ છે એ તેમના જણાવવામાં આવ્યું ત્યારે તો તેમના મનમાં ખાતરી જ થઈ કે આ પ્રમાણ તેમને મળી શકવાનું નથી જ. તેમના નામથી હંબી, અને 'પંડિતમન્ય પુરુષો' આ પ્રમાણે મંબરાજા હતા

એવી સિંહસમાન તેમની ખ્યાનિ હતી. આ જ પ્રમાણે એકાદ નાનું સરખું વાક્ય શાંતિથી બોલીને તે સામા મનુષ્યને પછી તે ગમે તેટલો વિદ્વાન હોય તો પણ તેને નિરંતર કરી દેતા હતા. વાદવિવાદમાં સામાનો પરાજય કરનાર ભગવાન નૃસિંહાચાર્યના મુશિષ્ય શ્રીમાન કૃષ્ણાચાર્ય જેવો કોઈ પણ ઇતર વિદ્વાન હજી જોવામાં આવ્યો નથી.

સંગીતનો તેમણે અભ્યાસ કરવા માંગ્યો હતો તેમાં પણ તેનો શાસ્ત્રીય અભ્યાસ એટલો કેટલો તેમણે કર્યો હતો, કે તે શાખાનો વિદ્વાન પણ તેમના પ્રશ્નનો ઉત્તર તે પૂછે તો ન આપી શકે. પાશ્ચાત્ય વેદકવિદ્યા સંબંધમાં પણ તેમનો અભ્યાસ આશ્ચર્યકારક હતો. એસ. એમ. એન્ડ એસ. થયેલા કોઈ ઇતરને તે કોઈ પ્રશ્ન પૂછે તો તે બાગે જ તેનું ઉત્તર આપી શકે. આ પ્રમાણે જે જે શાખામાં તે પ્રવેશ કરતા તેના પારને તે ઝટિતિ પામી જતા. જર્મનીમાં શોવાચેલી ઇવનરસાયન વિદ્યાસંબંધમાં તેમણે અંગ્રેજ પુસ્તક વાંચ્યું હશે, તે ઉપરાંત તેમણે ગુજરાતીમાં “વ્યાધિ હજાર” પણ ઔષધ વ્યાર”, એ નામનું એક સ્વતંત્ર પુસ્તક લખી નાખ્યું હતું, જેની આજે ત્રણ આવૃત્તિઓ થઈ છે અને આ ઇવનરસાયન ઔષધોનો પ્રચાર ગુજરાત કાઠીઆવાડમાં થયો છે, અને ઉત્તરોત્તર વધતો જાય છે. આ બાબતનો સર્વે યશ તેમને જ થઈ છે. લોકો તેના ઉપયોગ સ્વતંત્ર રીતે કરી શકે એવો તે વિપ્રયને તેમણે જ સરળ રૂપમાં ગુજરાતીમાં પ્રથમ લખ્યો છે.

આ પ્રમાણે તેમને કોઈ પણ વિષય કે કોઈ પણ વિદ્યા શીખવી એ સહજ હતું. તેમનું મગજ જ કોઈ એવું અલૌકિક હતું, કે તે કોઈ પણ વિષયને સહજ સમજી શકતું એટલું જ નહિ, પણ તેને એક વખત વાંચ્યા પછી તેને ઉત્તમ પ્રકારે ધારણ કરી રાખતું, અને જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે તેને તે ઉપરિચિત કરી શકતું. સ્વસ્થમાં તેમની મહણ ધારણ શક્તિ કોઈ અલૌકિક હતી.

વિદ્યાધરેના અધિપતી જેવા તે વિદ્વાન હતા. સંપૂર્ણ વિદ્યાના મર્મને તેમણે રૂંડે પ્રકારે બાણી લીધા હતા, એટલી તેમની શુદ્ધિ તીવ્ર હતી. પાશ્ચાત્ય વિદ્યા અથવા શાસ્ત્રના સરને પણ તે પામ્યા હતા. અંગ્રેજમાં કોઈ લેખ લખવો હોય તો તે બહુ ભંતમ પ્રકારે સખી શકતા હતા, એટલું તે બાપા ઉપર પણ તેમનું સ્વામીત્વ હતું. ઉત્તમ ગુરુભક્તિવડે તે સદાસર્વદા શોભતા હતા અને તેમની ગુરુપ્રતિતિ ભક્તિધારા અંતપર્થત અવિચ્છિન્નપણે વહી હતી. વર્ગના અને વર્ગ બહારના મનુષ્યો અનેક પ્રસંગે અકળાતા અને ઉંચા નીચા થતા પણ આ પુરુષવરના અંતઃકરણરૂપી શાંતિમહાસાગર કદી પંચુ ફોલને પામ્યો નથી, પણ તે અંતપર્થત જ્ઞાનનિઝાવડે અસુખ્ય રહ્યો છે. વસ્તુસ્થિતિને બાળનારને જેમ શોક, મોહ, ભય, ક્રોધ, આનિ વગેરે થતાં નથી, તેમ આ સંસારના સ્વરૂપને નેં મથાવત બાળ્યતા અનુભવતા હોવાથી તે સદાસર્વદા નિર્વિદાવળે પ્રસન્ન રહ્યો છે. ભગવાન નૃસિંહાચાર્યના તે પરમ કૃપાપાત્ર હતા, અને આ કૃપા તેમણે પોતાની અપૂર્વ ગુરુભક્તિવડે પ્રાપ્ત કરી હતી. તે નિરંતર શાંત સ્વભાવશાળી જગતા હતા અને દંભેશો એટલું બોલતા હતા. શાસ્ત્રીય કોઈ પણ શંકા તેમને પૂછવામાં આવતા તો તેનું ઉત્તર તત્કણ જ તેમની પાસેથી મળતું હતું.

એમને, કોઈ પ્રશ્ન પૂછ્યો અને તેનું ઉત્તર મળ્યું, એટલે પછી કોઈ તેમાં શંકા કરતું નહિ એટલે સર્વને તેમના વચનમાં વિશ્વાસ હતો.

આટલા વિદ્વાન્ છતાં કોઈ દિવસ તેમને વિદ્વાનુ અભિમાન હોય તેવું જોવામાં આવ્યું નથી તેમને જોતાં તે એક સાધારણ માણસ જેવા હોય તેવા જણાતા, અને પોતાની મોટાદના અભિમાનવિનાના તે બાલક, વૃદ્ધ, વિદ્વાન્ અને મૂર્ખ સર્વની સાથે સરળતાથી વ્યવહાર કરતા હતા.

વ્યવહારમાં તે ઘણા કુશળ હતા, અને તેમનો વ્યવહાર અત્યંત નિર્મળ અને વિશુદ્ધ હતો. લેવડદેવડના સંબંધમાં તે બહુ જ સ્પષ્ટ વ્યવહારવાળા હતા. ગ્રહસ્થાથમના ધર્મનું પાલન તેમણે ઉત્તમ પ્રકારે કર્યું છે. તેમને ત્યાં જે જતા તેમનો અત્યંત પ્રેમથી તે સત્કાર કરતા. ગુરુજંદુપ્રતિ તેમનો સવિશેષ પ્રેમ રહેતો હતો. આ વગેરે અનેક સદ્ગુણોથી તે અલંકૃત હતા.

તેમની અસાધારણ વિદ્વાતાના પ્રતાપે જો તેમને ગુરુઆજ્ઞા થઈ હોત તો શ્રીમાન્ શંકરાચાર્યના પદ શિષ્યોની પેઠે તે પણ દિગ્વિજય કરી આવ્યા હોત. પોતાના મતનું સ્થાપન અને વિરોધી મતનું ખંડન કરવું, એ તેમને મન રમત હતું. જો તે યુરોપ અમેરિકા ગયા હોત તો તે ભગવાન્ નૃસિંહાચાર્યનું નામ આજે વિશ્વવિદિત થઈ રહ્યું હોત. પણ મૂળથી જ શ્રીમાન્ નૃસિંહાચાર્યજીએ આ પ્રકારની પોતાના પંથ વધારવાની વૃત્તિ જ રાખી ન હતી. જે કોઈ અધિકારી આવે તેને યોગ્ય ઉપદેશ કરવો, એ જ તેમનું પુણ્યવત હતું. નહિ તો તેમણે ધાર્મિક હોત તો શ્રીમાન્ કણીયાજી, તથા શ્રીમાન્ નૃસિંહાચાર્યજી જેવા તેમના પદશિષ્યોદ્વારા તેમણે આખી દુનીઆમાં ખ્યાતિ પ્રાપ્ત કરી હોત. આજે આમીશ્રી વિવેકાનંદજીનું નામ સાંભળીને અનેક લોકો ચકિત થઈ જાય છે, પણ તેમણે જો આ વિદ્વાનોને જોયા હોય, તેમના સંબંધમ આવ્યા હોય તો જ તેમને ખબર પડે, કે વિદ્વાતામાં અને બીજી બાબતમાં પણ તેમના કરતાં આ લોકો કોઈ રીતે ઉતરે તેમ નથી.

પરંતુ ઠેકાણે ઠેકાણે ભાષણો કરવાં, વાદવિવાદ કરવા, પોતાના સંપ્રદાયને પ્રસાર કરવો, એ પ્રકારની જાહેર પ્રવૃત્તિ આ પુરુષોએ સ્વીકારી જ નથી અને તેથી જ તેમનાં નામ આજે વિશ્વવિદિત થયાં નથી. તેમણે ઉત્તમ પ્રકારનું ગાદસ્થ અવનગાળી શુરપ્રદિષ્ટ માર્ગે વહીને લેખન તથા શ્રદ્ધાસમાધાનાદિનું પોતાના ઘરમાં જ રહીને એક ગ્રહસ્થતરીકે સ્વ-કર્તવ્યને ઉત્તમ પ્રકારે કર્યું છે. ભવિષ્યમાં તેમના લેખો, એ તેમણે કરેલા કર્તવ્યના યશસ્તંભરૂપે તેમની કાર્તિક્રમાને વિસ્તારના આ જગતમાં વિદ્યમાન રહીને અનેક અધિકારી જનોનું કલ્યાણ સાધશે જ.

આવા પુરુષોની મહત્તા જે તેમના મહાત્મ્યને જણાતી નથી, કે સમજતા નથી તેમના જણવામાં આવતી નથી. તેમાં પણ જે પુરુષવરો સાંકેતિક કોટિના છે, તેમનાં જીવન સમજવાં વિશેષ કઠિન છે. ઉપરથી જોતાં આવા પુરુષોનાં જીવન સામાન્યસરખાં લાગે છે, પરંતુ વસ્તુતઃ તે પુરુષો સામાન્ય કોટિના હોતા નથી. આવા પુરુષો પ્રસંગે જગતને અરથર્થ

પમાટે તેવાં કોઈ મહાન કાર્ય કરતા નથી, છતાં પણ તે અલૌકિક હોય છે. આવી પુરુષોની ગણના શાસ્ત્ર અને અનુભવી જનો સાંકેતિક કોષ્ટિમાં કરે છે. જે જે ભગવાનના અવતારો થાય છે તેમની સાથે આવાં સાંકેતિક તનુઓ હંમેશાં પ્રકટે છે જ. કારણ કે જે કાર્ય લીલાતનુઓએ કરવાનું ધાર્યું હોય છે તેમાં આવા સાંકેતિક તનુઓની જરૂર પડે છે ભગવાન નૃસિંહાચાર્યજીસાથે અવતરણ પામેલા આ મહાપુરુષણ પણ એક સાંકેતિક તનુધારીના હતા અને ભગવાન નૃસિંહાચાર્યજીએ, અવિદ્યા કે જે હિંમત માનવું કારણ છે, અને જે જીવોની અધોગતિ કરનાર છે, તે અવિદ્યાનો પ્રભાવ વધતાં જીવો અજ્ઞાનવશ થઈને નાના ક્ષેત્રોને સહન કરે છે તે જીવોના અંતરમાં રહેલી ક્ષેત્રમાત્રના મૂળરૂપ અવિદ્યાનો નાશ કરી સુખમાત્રના કારણરૂપ વિદ્યાશક્તિનો જગતના જીવોના હૃદયાગતમાં પ્રકાશ કરવાઅર્થે લીલાતનુ ધારણ કરેલું તેમના કાર્યમાં સહાયશૂત થવામાટે અવતરેલા પ્રખર મેધાવૃત્તિવાળા શ્રીમાન કણ્ણીયાજી હતા, અને તેમને માટે જે કાર્ય નિર્માણ થયું હતું, તે કરીને તે સ્વરૂપમાં વિરામને પામ્યા છે.

આ જગતની વ્યવસ્થા કરનાર દયાળુ પરમાત્મા આવા પુણ્યચરિત્રપુરુષવરોને આ આર્ચજૂમિમાં ઉત્પન્ન કરીને તેને કૃતાર્થ કરવા કૃપાલુ થાઓ, એ જ તેમના પ્રતિ અંતમાં પ્રાર્થના છે.

હિંદુમહાસભા:—

આ નામની સાતમી મહાસભા તા. ૧૯ અને ૨૦ મી
ઓગસ્ટે કાશીમાં ભરાઈ હતી. “ હિંદુઓની આર્થિક
સ્થિતિ અત્યંત પરાજ છે; રાજનો એક આનો પ્રત્યેક

હિંદુઓની આવક ગણાય છે. ૯૪-૧ ટકા જેટલી વસતિ અશિક્ષિત છે. શારીરસંપત્તિમાં
પણુ હિંદુઓ ધણી દુનિષ્ટ દશા ભોગવે છે. આયુષ્યભર્યાં પણુ હિંદુપ્રજાની ધણી ધરી ગઈ છે.
દુનિઆમાં હિંદુ પ્રજાનો કાષ્ટ ધડો કરતું નથી, અને તે એક નિર્માદ્ય પ્રજાતરીકે લેખાય છે.
ધર્મની આખતમાં હિંદુ પ્રજાની ધણી અધોગતિ થએલી છે. ધર્મો નામના જ રહેલા જોવામાં
આવે છે. પરસ્પર અત્યંત કુસંપ જોવામાં આવે છે. એક અંગ્રેજના પ્રાણને જો હાનિ
પહોંચે તો આખી અંગ્રેજ પ્રજા, કે એક અમેરીકાના મનુષ્યને કે, એક જાપાનના મનુષ્યને
હાનિ પહોંચે તો આખી અમેરીકાની પ્રજા, કે આખી જાપાનની પ્રજા તેનો બદલો લેવાને
તત્પર થઈ જાય છે, અને તેનો બદલો લે છે; પણુ મોંઘડો હિંદુઓના પ્રાણુ લેવાય છે,
અને અનેક સ્ત્રીઓની લાજ છુટાય છે, છતાં આખું હિંદુ સંતિથી તેને જોયા કરે છે, એ
તેમની કેટલી અજ્ઞાનનિદ્રા, અવનતિ અથવા દુર્બળતાને સૂચવે છે! હિંદુઓનાં દેવળો તોડી
નાખવામાં આવે, તેમની મૂર્તિઓને ફેંકી નાખવામાં આવે, તો પણુ તેની કાષ્ટ દરકાર કરતું
નથી. આવી પત્થરીસ કરોડ ગણાતી મોટી હિંદુઓની સંખ્યાની નિકૃષ્ટ સ્થિતિ થએલી છે.

આ વગેરે અનેક બાબતોમાં હિંદુઓની અવનતિ થએલી છે, એમ આ દેશના પેઢિત
માણવીઆજી વગેરે વિચારવંત પુરુષો કહે છે, અને તેમનું કહેવું સત્ય પણુ છે. જે હિંદુ
પ્રજાના વડીલોની ક્ષતિ ત્રિભુવનમાં વિસ્તરેલી હતી અને જેમનો મહિમા ત્રિભુવનમાં
ગવાતો હતો તેની આજે આ સ્થિતિ ખરેખર! આશ્ચર્યજનક જ છે. તેથી આ પ્રજાના
ઉદ્ધારઅર્થે પ્રયત્ન થવાની જરૂર છે, એમાં ખોટું નથી. શરીરથી, મનથી, નીતિથી, ધર્મથી,
અર્થથી અને આત્માથી આ પ્રજાની ઉન્નતિ થવાની જરૂર છે. આ હિંદુ પ્રજામાં પરસ્પર
સંગઠનની બહુ જ જરૂર છે. આ બાબતમાં બીજી તમામ પ્રજાઓ કરતાં આ પ્રજા નિકૃષ્ટ
સ્થિતિ ભોગવે છે.

એક લેખક જણાવે છે, કે હિંદુસ્થાનમાં કેટલાક વખતથી મુસલમાનો તરફથી
હિંદુઓને વટલાવીને મુસલમાન કરવા માટે મુદલાઈએ ધણું મોટું એક ફેંદ એકત્ર કરેલું
છે, અને હેલ્લાં થોડાં જ વર્ષમાં લાખેક હિંદુઓને વટલાવીને મુસલમાન પણુ કરેલા છે, આ
કાર્ય તંદન ચુપ્તપણે કરે છે, કે કરવામાં આવે છે. ખ્રીસ્તીઓ પણુ આ દેશમાં કેટલાક
વખતથી હિંદુઓને ખ્રીસ્તી કરવાને માટે પ્રયત્ન આદરી રહ્યા છે. જેથી હિંદુનું નામનિશાન
વખતે જતું રહેશે, એવો પણુ આ સંબંધમાં વિચાર કરનાર ભય રાખે છે.

હીક છે, આ સંબંધમાં પ્રયત્ન કરવો. એ ખોટું નથી. પણુ મને તો આ લોકો ધારે
છે, તેટલો વિજય મળવાની શંકા જણાય છે. હજાર ઘેટાં જેમ એક સિંહનો પરાજય કરી
ચક્રતાં નથી, તથા હજાર ઠાપુરો જેમ સમરાંગણમાં વીર પુરુષોનો પરાજય કરી ચક્રતા નથી,
તેમ હજારો અને લાખો મનુષ્યો એકઠા મળે તોપણુ જે કાર્ય એક જ આધ્યાત્મિક સંપત્તિ-
માન કરી શકે છે તે કાર્યને કરી શકતા નથી ભગવાન રામચંદ્રજીએ, ભગવાન શંકરાચાર્યે
અને ભગવાન કૃષ્ણચંદ્રે જે કાર્ય કર્યું છે, તે કાર્ય તમે ધારો છો, કે લાખ, કે કરોડ મનુષ્યો
એકત્ર થાય તો પણુ કરી શકે? આવાં કાર્ય કરવાને માટે ભગવાનના અવતારની જ જરૂર

રહે છે. અને તેને માટે ઉત્તમ માર્ગ એ છે, કે તેમને શરણે જવું, તેમની ભક્તિ, કરવી, તેમની પ્રાર્થના કરવી. તે છતાં પણ સર્વ એકત્ર થઇને યથાશક્તિ આવાં કાર્ય કરવા વિચારે તો તે ખોટું નથી. પરંતુ આવાં મહાન અને અશક્યસરખાં કાર્યમાં ભગવાનની સહાય યાચવામાં આવે તો તે અધિક હિતકર છે.

વળી જેનો ઉદ્દય થયો હોય છે તેનો અસ્ત થાય છે, અને જેનો અસ્ત થયો હોય છે તેનો ઉદ્દય થાય છે, એ કાળક્રમે હીંદુ પ્રજાનો એક વખતે પૂર્ણ ઉદ્દય હતો, તેનો આ સૃષ્ટિના નિયમે અસ્ત થાય, પૂર્ણ અસ્ત થાય તો તેમાં આશ્ચર્ય શું છે ? આ પ્રજાનો, તેથી વિનાશ થઇ જશે, એવો ભય રાખવાનું પણ કારણ નથી. અને જે તેનો વિનાશ થશે, તો એક વખત જગતની બીજી બધી પ્રજાઓનો વિનાશ થશે, પછી તેના વિનાશનો કાળ આવશે. જેથી આવેો ભય પણ નિર્થક છે. પરંતુ આ પ્રજાનો અસ્ત થએલો છે, તો સૃષ્ટિના નિયમે તેનો ઉદ્દયકાળ હવે સમીપ છે. અધિકાર જાણાય છે, પણ તે મધ્યરાત્રીનો નથી, પણ અરુણોદય પૂર્વનો છે. પરમાત્મા જ આ જગતની વ્યવસ્થા કરતા આવ્યા છે, અને કરશે; આપણે તો તેમને શરણે રહી તેમની ભક્તિ કરવી એ જ એવરકર છે, પછી તો જેમને જે યોગ જણાય તે ખરું.

વધારે સારું તો એ છે, કે બહુ ખોલવું, બહુ લખવું, અને બહુ ભાષણ કરવાં, અને બહુ પ્રવચન કરવી તેના કરતાં તો પ્રત્યેક હીંદુએ પોતાના ધર્મનું અનુષ્ઠાન ઉત્તમ પ્રકારે કરવું, એ જ ધર્મરક્ષાનો અને હીંદુપ્રજાના રક્ષણનો ઉત્તમોત્તમ માર્ગ છે. આવા સ્વધર્મનિષ્ઠ પુરુષો જ પોતાનું અને પત્નકાનું સાચું કલ્યાણ કરનાર છે. બાકી ધર્મનું અનુષ્ઠાન નહિ કરનાર લાખો મનુષ્યો ચર્ચા, વાર્તા, ભાષણ, લેખન, વગેરે અનેક પ્રવૃત્તિ કરે તેનો કંઈ વિશેષ અર્થ નથી. તેના કરતાં એક જ મનુષ્ય માત્ર સ્વધર્મનુષ્ઠાન કરશે તો તે આ હજારો મનુષ્યો કરતાં જગતનું અમ્બિક કલ્યાણ કરી શકશે, એમ મારું માનવું છે.

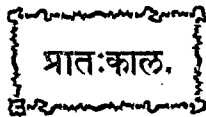

॥ ॐ श्री. ॥

एकविंशति (२१) वर्षीय अनुक्रमणिका.

॥ ॐ श्री ॥

एकविंशति (२१) वर्षनी अनुक्रमणिका.

संवत् १९७९.

सप्तमह.

१ अनन्य गुरुभक्तिवाणी वृत्तिना उद्गार	२५७
२ अहंता त्यज्वा अभिमानीने प्रबोध	३३
३ अंतर्गामी धर्मप्रति अभ्यर्थना....	८६
४ उपदेश (श्री. छो. न. भट्ट)	१०४
५ करुणानुं दान देवा श्री परमात्माने प्रार्थना	२८६
६ इक्षेत्री	१२१
७ हुंठे भरेली व्याध छोडाववा श्री छोटने प्रार्थना...	२२५
८ परमात्मां पोतातुं अभिमान विलापी देनार व्यक्तिना उद्गार
९ मनने मेठा यवा प्रबोध	१८५
१० मामानी विवित्र लीला	१५३
११ सात छोकरांना पिताजे गायेलुं गापन...	६५

२ वेदांत.

१ अभानित्वादि शुद्धी (श्री. छो. न. भट्ट)	१८१
२ धर्मरती लीला (श्री. छो. न. भट्ट)	४२
३ प्रदीर्घ सद्बिचारसंग्रह	३२, ८७, १७०, २८४
४ पक्षपातरहित अनुभवप्रकाश (श्री. जोआ).	१२, ३४, ६६, ८०, १२५, १५८,	१८६, २५८.
५ अनोज्य अने तत्त्वज्ञान (श्री. छो. न. भट्ट).	१०८
६ सर्वभां तारी न सता व्यापक छे.	१३५
७ सिद्धमंदिरनां सिद्ध सूत्रा.	६, ५४, १३२, १६६, २६४.
८ सुप्रनो सत्य व्याख्या (द. ना. पुराणी)	२६६

३ योग

૪ ધર્મ

૧ ઉપનયનરહસ્ય (મોહનલાલ)...	૨૯૫
૨ શાસ્ત્રોક્ત સદાચારની થી જરૂર છે ? (શ્રી ડૉ. ન. ભટ્ટ.)...	૧૦૫, ૨૫૫
૩ શ્રાદ્ધમીમાંસા (મ. દ. પુરાણી)	૧૯૨, ૨૨૭
૪ સનાતન ધર્મસિર્ષસ્વ.	૧૨, ૧૧૩, ૧૩૮, ૧૭૩.

૫ સામાજિક વિષયો.

૧ જર્મનીની વર્તમાન સ્થિતિ	૧૪૮
૨ દુઃખતા હાંતનો વિષય	૧૫૨
૩ બનાવટી રેશમ	૧૫૨
૪ બોલતો કાગળ	૧૫૨
૫ સુધારાવાળા શું કરનાર છે ?	૨૬૭
૬ સંસારચુકારો	૧૪૬, ૨૩૩
૭ હિંદુ મદાસલા	૨૮૭

૬ વિદ્યા

૧ રમણ શાસ્ત્ર (પ્ર.પુ. જં.પુસ્તકીયા). ૫૮, ૮૧, ૯૭, ૧૨૨, ૧૭૬, ૨૦૬, ૨૪૨, ૩૦૫

૭ ચરિત્ર

૧ શ્રી સદાશિવેન્દ્ર સરસ્વતી.	૨૧૭
------------------------------	-----

૮ પ્રકીર્ણ.

૧ અદ્વૈતની કૃતિ અદ્વૈત છે (મ. દ. પુરાણી)	૭૦
૨ અમેરીકામાં લખના ભવાડ	૧૮૧
૩ અંગ્રેજી રાજ્ય કેમ જતું નથી ?	૨૫૪
૪ કાદવંતપરીક્ષા (શ્રી. ડૉ. ન. ભટ્ટ)	૨૦૯
૫ અંધાવલોદન	૫૭, ૨૪૬.
૬ મુતાની સરીરમાં અમત્ય	૨૪૮
૭ જાપાનમાં ભયંકર ધરતીકંપ	૨૭૯
૮ જૂનાં વલ માનવપ્રેમાંધી સાદી કાદવાની શોધ	૨૭૮
૯ (અલ્લનિહ શ્રી) જેટીસનદાસ જેઠાભાઈ કણીઆનું દેહાવસાન (શ્રી. ન. દે. મહેતા) ૮૩	
૧૦ (શ્રીમાન) જેટીસનદાસ જેઠાભાઈ કણીઆ	૨૮૧
૧૧ ડૉ. ટર્નરના ૪૦ દિવસના ઉપવાસ	૧૦૨
૧૨ ત્રણ વર્ષના વચનો ડોઝર	૨૧૨
૧૩ ક્રમ અને શક્તિ એકજ વસ્તુમાં રૂપાંતર છે	૨૭૭

૧૪ ધાતુઓનાં સ્પર્શસ્પર્શવિવેક	૬૧.
૧૪ નરકની ચરખીના સાથુ	૭૧૪
અ					
૧૫ નાતેથી મોટા અને મોટીથી નાના	૨૫૧
૧૬ પ્રસંગાનુરૂપમ	...	૧૭, ૩૭, ૧૦૬, ૧૧૮, ૧૬૪, ૨૧૪, ૨૩૬, ૩૦૧.			
૧૭ પાશ્વત્ય પ્રજામાં સંગીતનો વિવિધ શાખામાં ઉપયોગ	૨૪૮
૧૮ મન.	૧૨૦
૧૯ માર્ગશીર્ષ	૫૧
૨૦ માંસાહારથી થતી ભારે હાનિ	૧૮૩
૨૧ મુંબાઈમાં રહેનારે પોતાનું આરોગ્ય ન બગડે તેને માટે શું કરવું ?	૩૦
૨૨ મંદવાડ સમયે શું કરવું ?	૨૯
૨૩ પાહુદી ભોંકોની શ્રેષ્ઠતા	૨૫૩
૨૪ રમતા રામનો સપાટો	૫, ૧૭૭
૨૫ વાયુના જૂદા જૂદા પ્રકાર	૨, ૨૭૮
૨૬ શંકાસમાધાન	૪૬
૨૭ સાપના સંબંધમાં જાણવાળેની કેટલીક હકીકત	૬૩
૩ / અન્યથા જાણના	૩૩૩

પુસ્તક ૨૧] સંવત્ ૧૯૭૯ આશ્વિન કૃષ્ણ ૦ ૧૪ [અંક ૧૨

ૐ શ્રી

કરુણાનું દાન દેવા શ્રીપરમાત્માને પ્રાર્થના.

૫૬ (રાગ-ધનાશ્રી.)

દો કરુણાનું દાન, દયાનિધિ ! દો કરુણાનું દાન.
 સહજે ધાય કૃતાર્થ જનો આ,—જગમાં કરુણાવાન.
 વિશ્વ અખિલમાં બીજ કોઈ ન, વસ્તુ કરુણાસમાન.
 કરો કૃતાર્થ અમોને કરાવી, તે કરુણારસપાન.
 ઉન્નતિગિરિ શિખરે તે ચઢતા, પામે (જે) કરુણાવિમાન.
 દયા કરી સહ સુખદાતા તે, દો કરુણા ભગવાન !

રાજયોગ.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના અંક ૧ ના ૫૯૬ રૂબ થી.)

ગુજરાતીમાં પાતાંજલ યોગદર્શન નામના અત્યંત ઉપયોગી ગ્રંથના લેખક સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાદ્ગુપ્ત શ્રીમાન જોડીસનદાસ જોડાભાઈ કણીઆ પોતાના તે ગ્રંથમાં આહાર-સંબંધમાં લખતાં એક ઠેકાણે લખે છે, કે “આથી એ સ્પષ્ટ થાય છે, કે જે ગુરુ યજ્ઞને હોદ્દા, પારસી, મુસલમાન વગેરે સર્વને યોગનો એક જ ક્રમ આપે છે તે યોગશાસ્ત્રના નિયમથી અગાધ છે અને તે ગુરુપદને કેવલ નાલાયક છે.”

અર્થાત્ તેમના કહેવાનો ભાવ એ છે, કે કુંગળ, લસણ, માંસ, મદિરા, મત્સ્ય વગેરે તામસ પદાર્થોનું સેવન કરનાર મનુષ્યો યોગના અનધિકારી છે અને તેથી તેમને યોગનો બોધ કરવો એ નિર્રથક છે.

જેમને યોગ સાધવો છે તેમણે આવા રાજસ તામસ પદાર્થોના ત્યાગ કર્તવ્ય છે. આ પ્રમાણે જે આવા રાજસ તામસ પદાર્થોના ત્યાગ કર્યાં વિના યોગ સાધવા બળ છે તે તેને કદી સિદ્ધ કરી શકતા નથી.

જેમની પ્રકૃતિ વાત પિત્ત અને કફ એ ત્રણ દોષો વિષમ અવસ્થામાં હોતા નથી તેવી હોય છે તેમને તો પ્રાણાયામ કરવા સુલભ જણાય છે, પણ જેમની પ્રકૃતિમાં આમાંથી કોઈ દોષ વિષમ અવસ્થામાં હોય છે તેમને કઠિન જણાય છે. આવા સાધકોને નેતિ, ધૌતી, ખરતી, નૌલિ, વગેરે ક્રિયાઓ પ્રથમ કરવી પડે છે. આ નેતિ ધૌતીનું સ્વરૂપ યોગવિદ્યાના ગ્રંથમાં વર્ણવેલું હોય છે; પરંતુ તે ક્રિયાઓ પોતાનો અધિકાર ગુરુદ્વારા જાણીને પછી કરવી હિતકર છે.

શ્રી હંકયોગપ્રદીપિકામાં કહ્યું છે, કે યથા સિદ્ધો ગજો વ્યાગ્રો મહેશ્વરયઃ શનૈઃ શનૈઃ । તથેવ મેવિતો વાયુરનયો હમ્તિ માષકમઃ — જેમ સિંહ, હાથી, વાઘ ધીમે ધીમે યુક્તિવડે વશ થાય છે તેમ વાયુ પણ ગુરુદ્વારા જાણેલી યુક્તિથી વશ થાય છે, નહિ તો બન્ને મનુષ્યને હણે છે. પોતાની મેજે ગમે તેમ પ્રાણાયામ કરવાથી લાભને બદલે હાનિ જ થાય છે. વળી આજકાલ ધણા યોગીમન્યો પૈસા કમાવા માટે યોગનાં સાધનો ચોતે યોગી બનીને અન્યને શીખવતા જોવામાં આવે છે, તેવા મનુષ્યો પાસેથી પણ યોગ શીખવાથી કોઈ પ્રકારનો લાભ નહિ થતાં હાનિ જ થાય છે. જેમણે યથાર્થ યોગ સાધ્યો છે તેવા યથાર્થ યોગીને આ વિશ્વમાં કંઈ જ અસાધ્ય નથી. તેમનું જ્ઞાનશક્તિ અપાર વૃદ્ધિને પામ્યું હોય છે તેથી તેમને ઠેકાણે ઠેકાણે ફરીને અથવા તો એક ઠેકાણે રહીને સામાન્ય શિક્ષકની પેઠે પૈસા લઈને યોગનો કંઈ વર્ગ કલાકનાની જરૂર રહેતી નથી. એ તો યોગવિદ્ દયાળુ સદ્ગુરુ અધિકારી

સાધકને કંઈ પણ 'કી' લીધા વિના જ યોગ્ય સાધનોનો ઉપરેશ કરે છે. આવાં યોગનાં સાધનોની 'કી' કરોડો રૂપેના આપવામાં આવે તો પણ ઝોઝી છે, તેથી હાલના આવા કમ યોગીઓથી નહિ કળાવા સાવધાન રહેવું ઘટે છે.

મુદ્રણકલા અર્થાત્ જાપવાની કલાની શોધ થવાથી હાલમાં વેદાંતનાં પુસ્તકોનો પ્રચાર ઠેકાણે ઠેકાણે થતો જોવામાં આવે છે. વેદાંતમાં જ્ઞાનને માટે પ્રાણાયામાદિ ક્રિયાઓ કરવાની જરૂર નથી, ત્રયા પ્રાણવીહનમ્ બ્રાહ્મણું પીઠન કરવું વ્યર્થ છે, વગેરે વચનો કહેલાં છે. તે ઉપરથી ધણા મનુષ્યો પ્રાણાયામ વગેરેની જરૂર નથી, એમ કહે છે; અને માત્ર અહં બ્રહ્માસ્મિ-હું બ્રહ્મ છું, એવી ભાવના કરવી, એ જ દર્શવ્ય છે, એમ કહે છે. આ પ્રકારનું તેમનું કથન માત્ર વેદાંતનાં કોઈ કોઈ પુસ્તકો વાંચીને જ થતું જોવામાં આવે છે. પણ આવા અતોતતો બ્રહ્મ વેદાંતીઓ બીજા જે સાધકો બીજાં યોગમાંજ્ઞતાનાં સાધનો સાધતા હોય છે તેમને આવાં વચનોથી વ્યામોહ ઉપજાવીને તેથી બ્રહ્મ કરે છે. પોતે તો કોઈ પણ ભૂમિકાને નહિ પ્રાપ્ત થયેલા હોવાથી બ્રહ્મ જ હોય છે, અને ભવિષ્યમાં પણ બ્રહ્મ જ રહેનાર છે; કારણ કે તે કોઈ પ્રકારની શાસ્ત્ર અથવા મહાપુરુષોએ નક્કી કરેલી પ્રજ્ઞાલાભમાં વહેતા નથી.

આ વિશ્વમાં જે વસ્તુ પરમ પ્રાપ્તવ્યરૂપે મહાપુરુષો કે જેમણે જેને પ્રાપ્ત કરી છે, તેમના વડે નક્કી કરાઈ છે, તે વસ્તુને પ્રાપ્ત કરવાના ત્રણ મુખ્ય માર્ગ તેમણે પોતાની નિરાવરણ સર્વથ દૃષ્ટિવડે નક્કી કર્યા છે. તે ત્રણ મુખ્ય માર્ગ તે યોગ, બક્તિ અને વેદાંત છે. આ ત્રણે માર્ગથી આ પરમ વસ્તુની અથવા પરમ તત્ત્વની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે. આ વિશ્વમાં જૂદા જૂદા મનુષ્યોની અંતઃકરણની સંપત્તિ જૂદી જૂદી હોવાથી આ ત્રણ માર્ગોની આવશ્યકતા છે, કેમકે એકને એક માર્ગ સચિત્ત જણાય છે તો અન્યને અન્ય સચિત્ત જણાય છે. પરંતુ આ ત્રણે માર્ગવડે પરમ વસ્તુની અથવા પરમતત્ત્વની, કે જે પ્રાપ્ત કર્યા પછી આ વિશ્વમાં કંઈ જ પ્રાપ્તવ્ય શેષ રહેતું નથી અને જેને પ્રાપ્ત કરીને અભિમાની કૃતકૃત્ય થઈ રહે છે, તેની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે, એવું શાસ્ત્રનું તથા સત્પુરુષો અથવા તત્ત્વવિત્ પુરુષોનું સમ્રમાણ કથન છે.

આ પ્રમાણે હોવાથી એકલા વેદાંતવડે જ અર્થની સિદ્ધિ થાય છે, અને અન્ય માર્ગથી કંઈ જ અર્થ સંધાતો નથી, એમ કહેવું એ અજ્ઞાનનો જ પરિણામ છે. અને તે પ્રમાણે કહેનાર માત્ર જોલી જાણનાર હોય છે, પણ તેમણે કંઈ પણ આ વિશ્વમાં પ્રાપ્ત અથવા સિદ્ધ કરેલું હોતું નથી. આ પરમ વસ્તુની પ્રાપ્તિ થાય છે માટે તો યોગ અને બક્તિની સાર્થકતા છે અને તેનું કથન સર્વજ્ઞ શાસ્ત્રકારોએ કરેલું છે. જે આ યોગ અને બક્તિવડે દુઃખની અશેષ નિવૃત્તિ ન થતી હોત તથા પરમાનંદની પ્રાપ્તિ ન થતી હોત, જે તેથી હવેને અવિદ્યાની નિવૃત્તિપૂર્વક, ક્લેશોની નિવૃત્તિપૂર્વક મુક્તિ ન મળતી હોત તો આ યોગ અને બક્તિનું કંઈ જ પ્રયોગન ન હતું; પણ જે અર્થ એકથી સંધાય છે તે જ અર્થ બીજાથી સંધાય છે માટે ત્રણેની આવશ્યકતા છે.

વળી હાલના સમયમાં વાતોડીયા વેદાંતનો પ્રચાર થતો હોવાથી શુદ્ધ બક્તિ અને યોગનાં સાધનોનો પ્રચાર થાય, તેને પ્રજ્ઞ સાધે તો તે અધિક હિતકર છે. હાલની અત્યંત નિર્ભ્રજ અને નિર્માલ્ય દશાએ પહોંચેલી પ્રજા જે યોગનાં સાધનોનું અનુધ્યાન કરે તો તે બળવાન અને સત્યબલવાળો થાય, તેથી આજના સમયમાં પ્રજાને યોગનાં સાધનોની

ઓછી જરૂર છે, એમ નથી. વેદાંતની એ વાતો આમતેમ ક્યાંથી કે ગમે તેમ કલ્પનાદા પ્રદેશમાં રમ્યાથી કંઈ પરમતત્ત્વની પ્રાપ્ત થઈ જતી નથી, અને ક્લેશની નિવૃત્તિ થતી નથી ને થતી હોય તો આજે અનેક મનુષ્યોના સંબંધમાં તે પ્રમાણે બનવું જોઈએ. વેદાંત કે એમ વાતો કરે સિદ્ધ થઈ જતું નથી. તેને માટે ઘણો ઉંચો અધિકાર જોઈએ છીએ તથા અંતઃકરણ અત્યંત ઉન્નત દશાએ પહોંચેલું હોવું પડે છે. વળી વેદાંત કંઈ પુસ્તકો વાંચે જાણી શકાતું નથી. તેને પણ તત્ત્વવિદ્ યોગ્ય સદ્ગુરુ પાસેથી શીખવું પડે છે. અને આવ યોગ્ય સદ્ગુરુ યથાધિકાર મુમુક્ષુને તેની ભોધ કરે છે.

પ્રાણાયામરૂપ યોગાંગ પણ તત્ત્વજ્ઞાનનું સાધન હોવાથી તેનું અનુષ્ઠાન અવશ્યકર્તવ્ય છે. સંધ્યાવંદનજેવી નિત્યની દિનજે કરવાની ક્રિયામાં પણ પ્રાણાયામને દાખલ કરેલો છે, કે જેથી તેનું નિત્ય અનુષ્ઠાન થાય. શ્રી શ્વેતાશ્વતરશ્રુતિમાં પણ કહ્યું છે, કે પ્રાણાનપ્રીઝ્ઞહ સંયુક્તચેષ્ઠઃ ક્ષીણે પ્રાણે નાસિકઘ્નોઃ શ્વસીત (શ્રી શ્વેતાશ્વતરોપનિષદ પૃષ્ઠ ૪૧ ૪૨, ૪૩. અનંદાશ્રમ અંધાવલિ.) તાત્પર્ય, કે પ્રાણાયામ પણ તત્ત્વજ્ઞાનમાં ઉપકારક છે પ્રાણનો જય થવાથી મનોજય થાય છે અને મનોજય એ તત્ત્વજ્ઞાનમાં ઉપકારક છે વાસનાક્ષય, મનોજય અને તત્ત્વજ્ઞાન એ ત્રણે મુક્તિનાં સાધનો છે. પ્રાણનો જય કરત વાસનાના સદ્ગતિ સંસ્કારો પણ બળી જાય છે અને મનોજય તો તેની સાથે જ થાય છે જેથી તે હિતકારક છે, અને તેથી તે સેવ્ય છે. કેમકે, કે પ્રાણાયામની કંઈ જ જરૂર નથી તો તેને ભમિત મગજનો ગણી તેની વાત કાને ધરવી ઉચિત નથી.

ગૃહસ્થ દશામાં પણ ઉપર જણાવ્યા તે લોભવિલોભ પ્રાણાયામ સાધી શકાય છે અને તેના અપૂર્વ લાભો લાગી શકાય છે. પ્રાણાયામથી આરોગ્ય સુદૃઢ થાય છે તેથી આયુષ્ય પણ દીર્ઘ થાય છે જેથી તે નિત્ય કર્તવ્ય છે. પછી આ જીવનમાં પ્રાપ્તવ્ય પ્રાપ્ત થતાં જીવન્યુક્ત દશાનો અનુભવ થાય ત્યારે પ્રાણાયામ તો શું પણ બીજાં જ્યાં સાધેલો છોડી દેવાને અડચણ નથી; અને તે દશામાં તે સર્વ એની મેળે હુડી જાય છે. પરંતુ આવી ઉન્નત દશા પ્રાપ્ત ન થઈ હોય ત્યાંપર્યંત વિવિધ સાધનોનું અનુષ્ઠાન પ્રમાદરહિતપણે કર્તવ્ય છે. આરોગ્ય સુદૃઢ હોય છે અને આયુષ્ય દીર્ઘ હોય છે તો મનુષ્યજીવનમાં જે કરવું હોય છે તે કરી શકાય છે, અને કૃતકૃત્ય થઈ શકાય છે, તેથી આટલા માટે પણ પ્રાણાયામ નિત્ય કર્તવ્ય છે. પ્રાણાયામજેનો આરોગ્યને સુદૃઢ કરનાર અને આયુષ્યને દીર્ઘ કરનાર બીજો એક પણ ઉત્તમ ઉપાય આ વિશ્વમાં નથી.

આપણે આગળ જણાવી ગયા છીએ, કે પ્રાણાયામના પણ પ્રકાર છે અને તે અધિકારીએ શરૂદાસ જ જનરૂપ યોગ્ય છે. ઉપર પ્રાણાયામના ત્રણ પ્રકાર કલા તે હિંમંત કેવલ કુંભક નામનો ચતુર્થ પ્રાણાયામ પણ છે. આ પ્રાણાયામમાં પૂરક તથા રેચક બંનેનો ત્યાગ હોય છે. આમાં રેચક કે પૂરક કરવાનો હોતો નથી, પણ તેમાં બંનેનું અતિક્રમણ થયેલું હોય છે. ધણી અજ્ઞાસના બળથી જ આ કેવલ કુંભક કરવાની યોગ્યતા આવે છે. સો દિવસનો કેવલ કુંભક પણ થઈ શકે છે, અથવા કરી શકાય છે. જે કે આટલો કુંભક ઘણો ભાર કહેવાય છે તો પણ અજ્ઞાસના બલથી તે પ્રમાણે થઈ શકે છે. જ્યાંસુધી કેવલ કુંભકનો અધિકાર ન આવે ત્યાંસુધી પૂર્વના ત્રણ પ્રકારના પ્રાણાયામ કર્તવ્ય છે.

• બંગવાન પતંજલિ પ્રાણાયામનું ફલ જાણાવતાં કહે છે, કે તતઃ ક્ષીયતી પ્રકાશાવરણમ્ પ્રાણાયામનો સિદ્ધિઃ વિવેકજ્ઞાનને આવરણ કરનાર પાપરૂપ અશુદ્ધિનો ક્ષય થાય છે. પ્રકાશ એટલે વિવેકસાક્ષાત્કાર અથવા પ્રકાશસ્વરૂપ બુદ્ધિસત્ત્વ જે સ્વભાવે કરીને પ્રકાશ યુજાવાળું છે છતાં જે રાગની વિશેષતાને લીધે વિવિધોએ કરીને આવૃત્ત સ્વભાવવાળું થયું છે. આ વિવેકજ્ઞાનને અથવા બુદ્ધિસત્ત્વને ઢાંકી દેનાર જે આવરણ છે તેનો પ્રાણાયામથી ક્ષય થાય છે.

મુખ્ય પ્રાણ એ શ્વાસ નથી અને પ્રશ્વાસે નથી, પણ આ પ્રાણની સત્તાથી જ બહારનો વાયુ અંદર પ્રવેશે છે તથા અંદરનો વાયુ બહાર નીકળે છે. આ પ્રાણ તો ધણો સૂક્ષ્મ છે. આ પ્રાણનો સંબંધ જન્મપૂર્વે થાય છે, અને તે આ શરીર છુટે છે ત્યારે જ તે છુટે છે. આ પ્રાણનો મન, અંતઃકરણ તથા ઇન્દ્રિયોસાથે ગાઢ સંબંધ છે. આ પ્રાણનો નિરોધ થવાથી અત્યંત સૂક્ષ્મ કળાવાળો એક પ્રકારનો અગ્નિ પ્રકટે છે, જે મનના, અંતઃકરણના તથા ઇન્દ્રિયોના દોષોને બાળે છે. શ્રી મનુભગવાને આટલા માટે જ કહ્યું છે, કે દહન્તે ધ્યાયમાનાનાં ઘાતૂર્ભાં હિ યથા મલાઃ તથેન્દ્રિયાણાં વહન્તેદોષાઃ પ્રાણસ્ય નિપ્રહાત્ ॥ જેમ ધાતુના દોષો ધમવાથી બળી જાય છે તેમ પ્રાણના નિરોધથી એકાદશ ઇન્દ્રિયોના દોષો બળી જાય છે. આ દોષો બળી જવાથી તથા વિવેકજ્ઞાનને ઢાંકી દેનાર આવરણનો ક્ષય થવાથી બુદ્ધિસત્ત્વ વિશુદ્ધ થાય છે અને તેથી જ્ઞાનદીપ્તિ પ્રકટે છે. આ પ્રમાણે અજ્ઞાનજન્ય કલેશોની નિવૃત્તિ થવાનાં તથા અજ્ઞાન આવરણને દૂર કરીને જ્ઞાન પ્રકાશને પ્રકટાવવામાં પ્રાણાયામ ઉપકારક છે અને તેથી તે તત્ત્વજ્ઞાન થવામાં સહાયક છે, તેથી તે વિવેકીએ નિત્ય સેવ્ય છે.

વળી યોગનાં આગળનાં અંગો જે પ્રત્યાહાર અને ધારણા તેમાં પણ પ્રાણાયામવડે સાહાય્ય થાય છે. પ્રાણાયામની સિદ્ધિ થતાં આ અંગો ઝટિતિ સુલભતાથી સધાય છે. પ્રાણનો નિરોધ થવાથી મનનો પણ નિરોધ થાય છે, કારણ કે તે જન્મેને પરસ્પર ગાઢ સંબંધ છે. અને મનનો નિરોધ થવાથી ધારણા નામનું સાધન કરવાને સાધક અથવા યોગી સમર્થ થાય છે. (અપૂર્ણ.)

પ્રકીર્ણ સદ્વિચારસંગ્રહ

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના અંક ૭ ના ૧૭૨ પૃષ્ઠ થી.)

× × × એક વખતે ફેરીની મોસમમાં હું ફેરીઓનો રસ કાઢવા બેઠો હતો, તે વખતે મને જણાયું, કે જે ગોટલામાંથી એક વખત રસ કાઢી લીધો હતો તે હાથમાંથી રસના પાત્રમાં પડી જતાં તેને ફરી સાફ કરતાં સહજ જ વાર થતી અને તે ગોટલો ઝટ સાફ થઈ જતો. પહેલી વાર તેમાંથી રસ કાઢવાને જેટલી વાર લાગતી તેથી બહુ જ ઓછી વાર લાગતી, આ જ પ્રમાણે જે પુરુષોએ એક વખત કર્મબંધનને ફેડ્યું છે, જેણે કર્મને જ્ઞાન, યોગ કે ભક્તિવડે પ્રગલ્ભા છે, તેને પછી સંસારમાં રહેતાં છતાં અને કર્મ કરતાં છતાં તે તેમને કર્મબંધન કરી શકતાં નથી. આવા પુરુષો કર્મથી લેપાએલા કે બંધાએલાનેવા લાગે છે, પરંતુ વસ્તુતઃ તેમને તેનો સ્પર્શ હોતો નથી. જે સ્પર્શ કે લેપ જણાય છે, તે દેખવામાત્રનો નહિવત્ જ હોય છે, કે જેને ત્રાડી નાખતાં કે જેમાંથી છુટા થતાં તેમને કશી જ વાર લાગતી નથી. પણ એક વખતે આ ગોટલાનેવી સ્થિતિ મેળવવી નોંધણે; એક વખત તેની પેડે આ સર્વથી તદ્દન નિર્લિપ્ત દશાને પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ.

× × × × ×

× × × બાળકોના જીવનને તમે અવલોકો છો ખરા ? ન અવલોકતા હો તો આજથી ધ્યાનપૂર્વક અવલોકજો. મને તેમનાં જીવનકેપરથી શીખવાનું ઘણું મળી શકે છે, એવો અનુભવ થયો છે. જે બાળકોના જીવનકેપરથી શીખવાનેવા યોગ્ય પાઠ શીખાય તો આ જન્મ સાર્થક થાય છે. બાળકોની દશા જીવનમુક્ત પુરુષોને મળતી હોય છે. જીવનમુક્ત પુરુષોના જીવનનો ચિતાર બાળકો આપે છે. જે જીવનમુક્ત પુરુષોના જીવનને જોવાને ભાગ્યશાળી થયા છે, તેમને બાળકોનાં જીવન બહુ આનંદ આપે છે.

એક વખતે મેં 'જેયુ' તો એક બાળક આમથી તેમથી કેટલા કષ્ટે કેટલીક વસ્તુઓ બેગી ઠરી લાવ્યો. તેને આમતેમ મહામહેનતે ગોડવીને તેની બુદ્ધિપ્રમાણે એક ઘર બનાવ્યું. તે ઘર પાંચ મીનીટ પણ રાખ્યું નહિ અને તરત જ તેને ભાગી નાખ્યું. અત્યંત મમતથી જાણે તે ઘર બનાવતો હોય તેમ તે ઘર બનાવ્યું, અને બીજી જ ક્ષણે તેને ભાગી નાખીને, ત્રણી બીજી રમત કે બીજી વસ્તુપ્રતિ ચિત્ત વાળ્યું.

આ સંસારમાં આપણે બાળકની પેડે જ નિર્મોહપણે રહેવું જોઈએ. જે કાર્ય આપણે મહામહેનતે કર્યું હોય તે અન્યથા થઈ જાય તો તેનો દર્પશોક થવો ન ઘટે, અર્થાત્ જે વસ્તુ આપણે સંપાદન કરી હોય તેનો નાશ થાય તો આપણને શોક ન થવો ઘટે.

પૂર્વે તો વર્ણાશ્રમની જ્યારે યોગ્ય વ્યવસ્થા હતી ત્યારે ગૃહસ્થ આશ્રમમાં પ્રાપ્ત. ધરતાર વગેરે પદાર્થોને છોડીને ગૃહસ્થ આપુરુષો વર્તતા અર્થાત્ વાનપ્રસ્થના જીવનને ગાળતાં દનાં અને આ સંસારના મોહને છોડીને પરમાત્માપ્રતિ ધૃતિને જોડતાં હતાં.

બાળકોના જીવનને તમે અવલોકશો તો અનેક પ્રકારનો યોગ તમને થયાવિના નહિ જ રહે.

(અપૂર્ણ.)

ઉપનયનરહસ્ય.

ઉપનયનનો અર્થ એ થાય છે કે ઉપ = સમીપ + નયન તેમાં નિધાતુ ઉપરથી નયનં પ્રર્થાત્ લેષ્ઠ જવુ", અર્થ સ્પષ્ટ છે. એ જેઠનો બ્રાહ્મર્થ સમીપ જવું આર્થાત્ યુરની પાસે લેષ્ઠ જવું એવો થાય છે. આ શાસ્ત્રોક્ત અર્થશિવાય એના બીજા અર્થ થઈ શકે તેવાં જુદા જુદાં નામ પછી છે. ઉપનયન એમાં નયન શબ્દનો અર્થ નેત્ર થાય છે. તેનાં પહેલા ઉપ શબ્દનો અર્થ પ્રતિનિધિ કરીએ તો તેમની બરોબરી કરી શકે અથવા નેત્રના કાર્યજેતુ જાણી તેથી ઉચ્ચ પ્રકારનું જે કાર્ય નેત્રથી બની શકે નહિ એવું જ્ઞાન ચક્ષુદેવી ચક્ષુનું કામ કરી કે તેવું સામર્થ્ય જે ક્રિયાના આરંભવડે પ્રાપ્ત થઈ શકે છે તેથી તેને ઉપનયન કહેવાનો વેશેષ બાવસ્પષ્ટ શબ્દ ગણેલો છે. વળી ઉપવિતને બ્રહ્મચર પછી કહે છે. તેનો અર્થ એવો કે કે એ સૂત્ર ઉપવિત ધારણ કરનાર, બ્રહ્મ-પરમાત્માને મેળવી શકે છે તેથી તેને બ્રહ્મચર કહેલ છે. તે સત્ય છે કારણ કે ઉપવીત ધારણ કરતી વેળા જે પ્રતિજ્ઞાઓ આચાર્ય પાસેથી વેદામાં આવે છે તેનું પરિપાલન કરવાથી આ લોકમાં દૈવીજ્ઞાન મળે છે અને દૈવી અધિ-કારીને બ્રહ્મનો સંપર્ક સરળતાથી પ્રાપ્ત થાય છે, તેથી ઉપવીતને બ્રહ્મચર કહેલું છે. આ પ્રમાણે ઉપવીતનાં જુદાં જુદાં વિશેષણોવડે જુદાં જુદાં નામ આપેલાં છે. તો પછી તે ધારણ કરનાર માનવી જ સર્વને તેના ગુણની પ્રાપ્તિ થતી નથી અર્થાત્ ઉપવીત પહેરનાર સર્વને તે જ્ઞાતાની મહત્તાથી ઉચ્ચપદ નથી આપી શકવું કિંતુ જેને એવા શ્રેષ્ઠગુણ સામર્થ્યયુક્ત થવું, તેવા ગુણમાટે તેને ઉપવીત પહેરવી આવશ્યક છે. ઉપવિતસંસ્કારનો પ્રયોગ એ ગુણ્યદારરૂપ ગણેલ છે એટલે કે પ્રાચીન કાળમાં જે કંઈ શ્રેષ્ઠ વિદ્યા દેવાની શરૂઆત કરવામાં આવતી તેમાં ઉપવીત સંસ્કાર (દાહનું જનોઈ) એ વિદ્યાની શરૂઆત કરવા અગાઉનું વેદાર્થીનું આવશ્યક ચિહ્ન છે. એ ચિહ્ન વિદ્યાર્થી વિદ્યા લેવાની લાપકાત ધરાવે છે એવી ખાત્રી કરાવે છે. આ ખાત્રી થાય ત્યારે જ ગુરુ શોધ આપે છે. પૂર્વે ક્ષત્રિ મર્ધિઓના યુગમાં જ્ઞાતાના પુત્રને આઠ વર્ષની ઉંમર થયે ઉપનયનસંસ્કાર કરવો, એ તેઓ પોતાની પિતા તરફની પવિત્ર દરજ્જા અને ઇશ્વરી આદ્યા સમગ્રતા હતી. મનુષ્ય જન્મ લેતાં જ સંસારમાં તથા સ્કારનો દરજ્જાદાર થાય છે. તેમાં પ્રથમ તેણે ક્ષત્રિ ક્ષત્ર્ય પતાવવામાટે બ્રહ્મચર્યનું પ્રાલન કરી વેદાગ્રહણ કરતી જોઈએ અને વિદ્યાની શરૂઆત કરતા અગાઉ આપણું દાહનું જનોઈ-ઉપવીતનું ચિહ્ન દરાવવાનું જરૂરનું છે. તેનો હેતુ એવો છે, કે જે વિદ્યા ગ્રહણ કરવાને લાપકાત ધરાવે છે તેવા શિષ્યને પ્રારંભિક દીક્ષા આપી આચાર્ય ઉપવીત પહેરાવે છે તથા માનવી જન્મ તથા પ્રાણાયામાદિનો શોધ આપે છે અને જેમ આપણે કેટલાક પોતાની ધારણા સરીપૂર્ણ કરવાનું વિસરી ન જવાય ને હરવખત સ્મરણ કરાવે તેવાં ચિહ્ન જેમકે આંગળીમાં દોરાની આંટી અથવા કેાઈ પછી ધાનુના વાળાની આંટી રાખે છે, કેાઈ મગમાં વાળાની આંટી નાખેજો, કેટલાક ગાય જતી વેળાની રમૂતને માટે ખેસ લિગેરે કપડાંને છેડે માંડુ બાંધે

છે, વગેરે. આનો હેતુ ઉપર કહેલો તે છે કે પોતે કરવા ધારેલું કાર્ય કરવું હરવખત યાદ આવે તેવી જ રીતે વિધિથી પણ પોતાની ફરજ મનુષ્ય જન્મનું કર્તવ્ય કૃત્રીકૃત કરવાનું ભૂલી ન જવાય માટે તેની પોતાની ત્રણ પ્રકારની ફરજ પૂરી કરવા સારું ત્રણ ત્રાગવાણું ઉપવીત પહેરવામાં આવે છે. ઉપવીત ધારણ કર્યા પછી જ ધર્મ, અર્થ કામ અને મોક્ષ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. આપણા ઋષિમુનિઓએ ઉપવ્રતને તેથીજ શ્રેષ્ઠ મુખનાં મૂળતરિકે માનેલ છે. તથા મહત્વતા તથા પવિત્રતાનું મુખ્ય સાધન ગણી તે વિના કોણું પણ ન ચલાય એવા દૃઢ નિયમનું પાલન કરવાની સર્વને ફરજ પાડી છે. સત્ય રીતે છે પણ એમ જ. આપણે હરકેલ પ્રકારનું કાર્ય કરીએ પણ જો તેમાં ધર્મ આજ્ઞા અનુસાર કર્મ ન થતું હોય તો તેમાંથી ઇચ્છિત મુખ મળવાને બદલે અવશ્ય દુઃખનો જ અનુભવ થાય છે તે બાબત આપણા પૂર્વજો ઋષિમુનિ-યોને અનુભવ થયો છે. અને તે અનુભવ ઉપરથી શાસ્ત્રોદ્ધાર આપણને ભેધ આપતા ગયા છે. ઉપવીત ધારણ કરનાર માટે પણ પોતાના અનુભવની ખાસ આજ્ઞાઓ નિયમતરિકે પાલન કરવાનું કહેલ છે. જેથી જેણે ઉપવીત ધારણ કરેલ છે તેણે પોતાના કર્તવ્યરૂપ ધર્મથી વિરુદ્ધ રીતે કોઈ પણ કર્મ કરવા માટે એક પગલું પણ આગળ ન ભરવું. આજે આપણે ઉપવીતવિના પગલું ચાલતા નથી તે આ મૂળ આજ્ઞા તેનું નામ ઉપવીતવિના પગલું ન ભરાય એ પ્રતિજ્ઞા છે. આજના ઉપવીત ધારણ કરનારાઓએ જો આજ્ઞાનું મહત્વ ભૂલી જઈ માત્ર જનોબતા ત્રાગડાને જ ધારણ ન કર્યો હોય તો આગળ કોણું ચલાય નહિ, એવો તાત્પર્યવિનાનો અર્થ સમજી ભેડા છે તે બરાબર નથી. આ આજ્ઞામાં સત્ય ભાવાર્થ એ જ ભરેલો છે કે જનોબ ધારણ કરનારાએ ઉપવીત ધારણ કરીને પછી બહાર પગ મુકવો નહિ, એ જ એનો અર્થ છે. આજે આપણા લોકો જનોબ તુટી જવાથી કોણું ચાલતા નથી. એ તો પ્રત્યક્ષ જોઈએ છીએ પણ જનોબ પહેરવા છતાં જે રસ્તે જવા ઉપવીત આજ્ઞા નથી આપતી તે રસ્તે જવામાં ઉપવીતનું સ્મરણ કોઈ કરે છે કે ? મારી પાસે ઉપવીત છે તેની આજ્ઞા વિરુદ્ધ મારાથી અધર્મ કરવામાં એક કોણું પણ આગળ ન ચલાય, આવું સમજનારા હોય તેણે જ ઉપવિત ધારણ કરેલ છે એમ કહેવાય, બાકી ઉપવીત પહેર્યા છતાં તેની આજ્ઞાઓનું પાલન ન કરતા હોય તો તેમણે જનોબ ધારણ કરી છે છતાં તે નથી કર્યા બરાબર ગણાય છે. વળી બીજું ઉપવીતવિના પગલું ચાલવામાં બહુહત્યાનો દોષ માનેલ છે. પણ એ દોષ માત્ર જનોબ તુટી જવાથી પગલું ભરવું પડે તે વખત માટે જ ખાસ હોય એમ મનાવું નથી. પણ આગળ કહેવામાં આવ્યું તે પ્રમાણે ઉપવીત પહેર્યા છતાં તેની આજ્ઞાવિના ચાલવું એમાં પણ બહુહત્યાનો દોષ હોવો જોઈએ એમ તે આજ્ઞાનું તાત્પર્ય જણાય છે. કારણ કે જેણે ઉપવીત ધારણ કરી તે તે પ્રમાણે વર્તે તો નથી તેને આ ભવનું લોકિક સુખ, માન, મોટાઈ, ઇજ્જત વિગેરે મળતું નથી તો જાણે સાક્ષાત્કાર (જોળખાણ) એ અલૌકિક અવર્ણનીય સુખ શી રીતે મળે ? તેથી તે બહુહત્યારો અર્થાત્ ઇશ્વરને ન ગણવામાં ; આનંદ માનનારો કહેલ છે. એ જ હત્યા ઉપવીતપ્રમાણે આચરણ નહિ કરનારને સાગી ચૂકે છે. માટે જો એ પાપમાંથી મુક્ત થવું હોય તેણે ઉપવીત ધારણ કરવાનો હેતુ બરાબર સમજવો અને પોતાના સંતાનોને એ વિષે દૃઢતા દરી આપવી કે જેથી પોતે તથા પોતાના સંતાનો અજીણપણાથી ઉપવીતની આજ્ઞાઓ નહિ પાળવાથી, થતા બહુહત્યાજેવા દોષથી. બચી ધર્મજ્ઞાઓને લક્ષમાં રાખી તે પ્રમાણે વર્તન રાખી આ ભવે ધર્મ અર્થ કામ અને છેલ્લે મોક્ષ મેળવી

અદ્વાપદને મેળવી શકાય. જનોઈ ઝોળંગવાથી (ઉલ્લંઘન) જનોઈ ખોટી પડે છે આવી મુન્યતાનો આચાર પણ આપણા લોકોમાં જોવામાં આવે છે; તે એમ કે ઉપવીત બતાવતી વખતે ડેવડી કરતી વખતે કે નીચે પડ્યું હોય તેની ઉપરથી કે નીચેથી ઝોળંગવામાં જનોઈ ખોટી પડે છે આવી માન્યતા આપણામાં જણાય છે. તેની મતલબ એવી હોવી જોઈએ કે જે સત્ય આજ્ઞા છે તેનો લોપ થઈ જાય તો મનસ્વી રીતે અનીતિ અર્ધમ્ કરવામાં સરળતા થાય. કોઈ આજ્ઞાઆડે આવે નહિ. સત્ય આજ્ઞાએ એવી છે કે ઉપવીત ઝોળંગી-ઉલ્લંઘન કરી કોઈ પણ કાર્ય કરવું નહિ. જે ઉલ્લંઘન, આજ્ઞાનું અપમાન કરવામાં આવે તો ઉપવીત કે જે આજ્ઞાનું પાલન કરવાની સ્મૃતિ કરાવવાને અર્થે ધારણ કરેલું છે તેનું માદાત્મ્ય રહેતું નથી તેથી તે ધારણ કરેલ હોય તો પણ શું અને ન ધારણ કરેલું હોય તો પણ શું ? જેમ કે માણસે વડિલની આજ્ઞા માનવી, તેની વિરુદ્ધ જવામાં વડિલની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન થવાથી આપણે કહીએ કે એ કાર્ય તો વડિલોને ઉલ્લંઘીને-ઉપરવટ થઈને કરે છે તેમાં ઉલ્લંઘન કરવું અને ઉપરવટ થવું એ તેની આજ્ઞા સાથે સંબંધ ધરાવે છે. નહિ કે તેના વડિલોને ટપીને કે તેનાથી મોટા થઈને કરવાથી. તેવી જ રીતે જનોઈ ઝોળંગવી એ જનોઈ માત્ર નહિ પણ જનોઈની આજ્ઞાઓના સંબંધ ખતાવે છે અને આજ્ઞા અર્થે કરવાથી જનોઈ ખોટી પડે છે એ સત્ય છે, નહિ કે માત્ર ઉપર કે નીચેથી ગણીને આવવાથી જ જનોઈ ખોટી પડે. પણ હા. એ કહેવતમાં એટલું તો સત્ય માનવા જેવું છે, કે જનોઈ એ મહા મુશ્કેલાત, જેના સંસ્કારથી અલ્પમાત્ર લાભ થાય તેવું હોવાથી તેના રક્ષણાર્થે પરિવ્રતા રાખવી અગત્યનું છે. એટલે તે ઉપર પણ મુદ્દા અપવિત્ર કરાય નહિ. તેમ જ અશુદ્ધ વસ્તુનો સંસર્ગ થવા ન દેવો તથા જ્યારે જ્યારે કારણસર દેહ અપવિત્ર થાય (સૂત્રક પાતકમાં આવીએ) ત્યારે ત્યારે તે વખતનું ઉપવીત બદલાવી નવું પવિત્ર ધારણ કરવું એ ઉપવીતના ગારવમાં વધારો કરે એવી ધાર્મિક રીતિ છે. આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે ઉપવીતસાથે સંબંધ રાખતી પણ પુરવની જામનો તે માત્ર ઉપવીત (સૂત્ર) ને જ સંબોધીને નથી પણ ઉપવીતની આજ્ઞાના પાલનસાથે સંબંધ ધરાવે છે અને એ પવિત્ર આજ્ઞાઓનું અમરણ વખતે વખત થાય એ નિમિત્ત ઉપવીત સૂત્રનું છે. તેથી વેદની પવિત્ર આજ્ઞાઓનું પાલન કરવાનું સ્મરણ કરાવવાઅર્થે જ આપણે ઉપવીત પહેરાએ છીએ અને એ કારણને લઈને જ એવી જરૂર છે. ઉપવીત ધારણ કરી તેની સાક્ષીએ જેણે વેદ આજ્ઞાઓ (ધર્મ) નું સંગોપાંગ પાલન કરી પોતાનું જન્મકર્તવ્ય પૂર્ણ રીતે કરી લીધું છે અર્થાત્ જન્મ લક્ષ અંદગીના જે વિભાગે જે કાર્ય કરવાનું વેદધર્મ નિર્માણ કરેલું છે તે પ્રમાણે કાર્ય પતારી આપ્યું છે તેણે ઉપવીતની સાક્ષીએ કરવાનાં કાર્ય પતારી લીધાં હોવાથી હવે બાકીના કાર્ય કરવામાં ઉપવીતની સાક્ષીની જરૂર નહિ હોવાથી તેણે પુરોણે ઉપવીત ન ધારણ કરે તો તેને કશો બાધ નથી. આપણે જેમ કોઈ કાર્યને જરૂરનું જણી તે પૂરું કરતાંસુધી અમુક પ્રકારની અગત્યરહેલાથ પગ કે ડોકમાં રેરા વાળા વિગેરે રાખીએ છીએ પણ જ્યારે ધારેલું કાર્ય થઈ ચુક્યા પછી તેને કાઢી નાખીએ છીએ તે વખતે કશો ખેદ સંતાપ થતો નથી. તે જ પ્રમાણે જેણે વેદઆજ્ઞાઆજ્ઞાનુસાર પોતાનું જીવન ધાર્મિક મર્યાદામાં વ્યતીત કરેલું છે તેના સંન્યાસીએ ઉપવીતની જરૂર ન માને તે સત્ય છે. પણ ઉપવીત ધારણ કરવા છતાં ઉપવીત ધારણ કરવાનું સાર્થક જે માણસ જણુનો નથી અર્થાત્ ઉપવીત ધારણ કરી વૈદિક ગાન પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયાસ કરતો નથી તેવા માણસે ઉપવીત

ધારણ કરી તેલ ધારણ કર્યાથી પણ અધમ સમજવો. ધારણ કે જે ઉપવીત ધારણ કરવા માહાત્મ્ય સમજતો નથી કે તેમાં અમુક સાદૃશ્યતા રહેલી છે તેવા માણસો અગાત્મ ઉપવીત ધારણ કરતા નથી તેમાં તેને થોડો જ દોષ છે. પણ જોણે ઉપવીત ધારણ કરેલું કે જે ધારણ કરવાનું પ્રયોજન સમજે છે છતાં તેનો યથાર્થ રીતે કરવો જોઈતો ધર્મપ્રવા કરતા નથી અર્થાત્ ઉપવીત ધારણ કરતી વખતે આચાર્યે આપેલી ગુરુદીક્ષાને વિસરી જ મનસ્વી રીતે અધર્મ રીતે વેદ આગાવિરુદ્ધ પતે છે તેવા માણસો વેદનિંદક તથા ધર્મની હાં ક્રનાર હોવાથી અધમમાં અધર્મ ગણાય છે, ઉમર મોટી થઇ છે. ઉપવીત આપવું જોઈતું ન આપવાથી તેના માતાપિતાને દોષ પગલે પગલે અહાહત્યાસમાન લાગે છે, આ વાક્યને અર્થ તો બરોબર છે. પણ ઉપવીત ન આપવાથી કેવા પ્રકારનો દોષ માતાપિતાને લાગે તેનો ભાવયુક્ત અર્થ જે પ્રમાણે છે તેવો તેના સમજવામાં નથી તેથી તેઓ માત્ર ઉપવી આપીને જ પોતાના દોષથી મુક્ત થયેલાં માને છે. પણ ઉમર કહેલું ઉપવીત ધારણ કરવા પ્રયોજન તો ધર્મ અર્થ કામને સિદ્ધ કરી છેવટ મોક્ષસ્વરૂપ પરબ્રહ્મને પ્રાપ્ત કરાવના હોવા છતાં તે હેતુને જૂઠી જઘ માત્ર જનોઇતરિકે સ્તરતા તથા તાર ડોકમાં પહેરવા માઆપ અહાહત્યાના દોષથી મુક્ત થતાં નથી. મુક્ત થવામાટે ધર્મઆજ્ઞા કોરે મુઠી પોતા ઇચ્છામુજબ પોતાના ધર્મની જ મરકરી કરવા જેવું કારસ કરી જનોઇ આપનાર પોતા પુત્રને આચાર્યપાસે દીક્ષા ગાયત્રીમંત્ર તથા પ્રાણાવાયમ મંત્ર અપાવી પોને બિદ્યા આ વિદ્યાધ્યયન કરવા ગુરુકુળમાં જવા માટે તૈયાર કરી વિદાય કરે છે. માનાપ સદકૃતિ વગાવા જાય છે અને બહુક અજ્ઞચારી ગુરુકુળમાં જવા માટે દોડે છે. તેની પાછળ તે મામે દોડે છે અને તે અજ્ઞચારીને પાછો બોલાવો લાવે છે, સડને કહે છે કે બહુક દાશીને જઘ આળ્યો અને ચારે વેદ શીખી આળ્યો તેથી તેનો વરથોડો. કાઢી ઘેર તેડી લાવે છે, જોણે આપણે પુત્ર પૂરી વિદ્યા ભણી આ થો અને આપણે આપણા ધર્મની ફરજ પુરી કરી શક્યો ! આપ વિચાર કરો કે પાંચ કે દશ મિનિટમાં જ દાશીએ જઘ આવવું અને તે વચારે વેદ શીખીને ! આ પ્રાચીન કાળના મહર્ષિ કે અક્ષરિના યોગજળની કષ્ટ સિદ્ધિ આવી સિદ્ધિ મહર્ષિને પ્રાપ્ત થયેલી હોય પણ તેનો ઉપયોગ આ પ્રમાણે ન જ કર્યાર્થિ કાર્ય તો પૂર્ણ અદ્યાથી હરકોઇ કષ્ટ સહન કરીને પણ કરવું આવી તેમની માન્ય હતી. એ વડે જ અર્થસિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. કાંઇ સિદ્ધિવડે ધર્મ પ્રાપ્ત થતો નથી પ ધર્મવડે સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. કેવળ પોતાના જ ધર્મની મરકરી કરવારૂપ મે ધડીને રમુજી કારસ કરનાર હાલના માત્ર નામથી જ બ્રાહ્મણ કહેવાતા અજ્ઞાની નરોતો કે પ્રભાવ !

(અપૂર્ણ.)

સાતાસાત કોઇ પણ વ્યક્તિનો અપેક્ષામય વિષય સુખ
સુખની સત્ય વ્યાખ્યા:— છે. પરંતુ યથાર્થ નથી સમજતું કે સુખ એ
વસ્તુતઃ શું છે ?

સુખનું એ પ્રકાર છે. ૧. માયિક. અને ૨. અમાયિક. યદ્યપિ પ્રાણીઓનો મોટો
ભાગ પ્રતિજ્ઞા સુખપ્રાપ્તિમાટે જ ધારન કર્યા કરે છે અને એ માયાનુસાર સુખ
તે મદ્યપિપાસાની માફક યથાક્રમ પ્રાપ્ત થયા છતાંએ ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ વૃદ્ધિ કલ્પનાના
પ્રદેશમાં જીવે આકર્ષિત થાય છે. અર્થાત્ એક પ્રકારે સુખ પ્રાપ્ત થતાં પુનઃ છતર પ્રકારના
સુખની ઇચ્છાનો ઉદય થાય છે. અને તે પ્રાપ્ત થતાં વળી વૃદ્ધિ તૃતીય ઇચ્છા ઉદ્ભવે છે.
આમ નિરંતર પ્રાણી નિર્ગત યથાપર્થે જીવે સુખની પિપાસા મટતી નથી. અને અનેક
ઇચ્છાઓની જંગલમાં ગુંચરાયેલા તે પ્રાણી અંતકાલે પરાકાષ્ટાએ મૃત્યુની લવાનક
દંડોનો શાસ બની જાય છે. અને પુનઃ એ જ પૂર્વજનિત વાસનાઓના બીજસહ કર્મોત્તર
વૃત્તન દેહધારી બની અનેક તિર્થંકુ થોનીઓમાં જન્મ લઇ, વારંવાર જીવન ક્ષતિ કરતો
અતુલવાય છે આ સ્થિતિ જોઇ ક્યા મુમુક્ષુનું અંતર દ્રવીભૂત નહિ થાય ?

આથી સત્ય સુખ અને તે ક્યા પ્રકારનું હશે, તથા યોગ્ય વિચાર માનવ જીવન
સાકશ્યતામાટે અવશ્ય કર્તવ્ય શેષ છે. હું અત્ર થોડાં જ વાક્યોમાં એ સત્યસુખની વ્યાખ્યા
કરી તથા યથાર્થ પ્રયત્ન શું કરવો જોઇએ તે ઇષ્ટદૃષ્ટાથી લખીશ. આ સુખ તે અમાયિક
સુખ છે.

૧. જે સુખ મળ્યા પછી પુનઃ સુખપ્રાપ્તિની ઇચ્છા થતી નથી તે સત્ય સુખ છે.
૨. મનની નિત્ય સંતુષ્ટ વૃત્તિ તે જ સત્ય સુખ છે.
૩. દરોઇ સ્થિતિમાં અંતઃકરણની શાન્તિનો લગ્ન ન થાય તે જ પરમસત્ય સુખ છે.
૪. જલના મહાન્ સરોવરના મધ્યમાં જેમ નહીની દસને જલ સ્પર્શનું નથી તેમ
અનેક આપત્તિઓની મધ્યમાં પણ જેની વૃત્તિ નિશ્ચલ અને પૂર્ણ તૃપ્ત રહે છે
તે જ મહાન્ સત્ય સુખ છે.
૫. પ્રતિજ્ઞા વૃદ્ધિ વૃદ્ધિ વેગમુર્ધક આનંદના-કોઇ અકલ આનંદના એક ઉદય
કરે છે તે જ સુખ છે.
૬. ભોગ્ય પદાર્થોના ગમે તેટલા સમીપમાં પણ જેને લાલચ પ્રકટતી નથી તે જ
યથાર્થ સુખી છે.
૭. જેનાં મન અને મંદ્રિયસમૂહ સ્વાધીન વર્તે છે તેને જ ખરું સુખ મળ્યું જાય છે.
૮. હું જીવ છું, એ પ્રકારનું જ્ઞાન જેને ત્રિકાલગાં ઉદ્ભવતું નથી તેને જ યથાર્થ
સત્ય સુખ મળી શક્યું છે એમ જાણવું.
૯. દેશ કાલકાલિયો રહિત, સર્વથા અપારગ્નિજન અને ત્રિકાલગાંધિત સત્, ચિદ્,
અને આનંદ એ ત્રણે ધર્મયુક્ત હું આત્મા જ છું, એ પ્રકારનું જેને અર્પક
જ્ઞાન જાગૃત્ રહે છે તે જ સત્સુખાનુભવી છે.

આ પ્રકારે સત્ય સુખની ઝાંખી, અર્થાત્ આત્મા પ્રકટાવનાર નવ વ્યાખ્યા આપેલી.
હવે સ્વસ્થમ્ તત્પ્રાપ્તિના ઉપાયોનું ઉદ્ઘાટન કરીશ. અને આવા ઉન્નત સુખને પ્રાપ્ત સાધુની
ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનું પણ સદૃશ નિદર્શન કરાવીશ.

ગીતા વાચક જીને પ્રારંભમાં અમૃતજેષુ અને પરિણામે વિષજેષુ અનુભવાય છે એમ જણાવે છે, તે રાજસ સુખ અને જે આઘંત ઉત્તરોત્તર દુઃખનું જ જનક છે તેવા તામસ સુખને જે માયિક સુખના ઉપનામથી તે ઓળખાવે છે. અને પ્રારંભે વિષવત્ અને પરિણામે અમૃતવત્ બની રહે છે તે સુખને જ સાત્વિક સુખ ગણવાનું તે પ્રબોધે છે; તે જ સાચું અમાયિક સુખ ગણી શકાય છે, અને તેની જ વ્યાખ્યા ઉપર નવ પ્રકારે લખી છે. માનવ જન્મનો ઉદ્દેશ એ જ સત્ય સુખ પ્રાપ્તિમાટે ઇષ્ટ છે. આ પ્રકારનું દિવ્ય સુખ નથી મળતું ત્યાંસુધી સુખની જુખ કદી પણ આન્ત થતી નથી અને જીવની જન્મ મરણરૂપ ઘાણી પણ મટતી નથી.

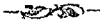
આ પ્રકારના ઉત્કૃષ્ટ સુખની પ્રાપ્તિમાટે નીચેના ઉપાયો જ કર્તવ્ય છે.

૧. દુઃખદાતા વિષયજન્ય સુખોપ્રતિતીવ્ર વિરાગ નિત્યના આશ્રદપૂર્વક અને અવિશ્રાંત અભ્યાસવડે પ્રકટાવવો જોઈએ.
૨. હૃદયના સાચા ત્યાગી અને સ્વાત્મ—અહ્મનિષ્ઠ યોગી સદ્ગુરુનું શરણ લેવું જોઈએ.
૩. તેમનાં ઉપદેશોનાં સાધનોને આશ્રદપૂર્વક અને સંપૂર્ણ શ્રદ્ધાપૂર્વક પ્રતિદિન અધિકાધિક વેગથી આચારમાં મુકવાં.
૪. શોભને બનતા પ્રયત્ને નિમલ રાખવા પ્રયત્ન સેવવો.
૫. લાઙ્ગ્યમાત્રનો ત્યાગ કરવો, અર્થાત્ સર્વદા નિરપેદી રહેવું.
૬. કર્મનો અદોનિશ અભાવ જ માનવો.
૭. સર્વવ્યાપી પરમાત્માથી પોતાનો અબેદ માની હર કાંઈ સ્થિતિમાં આપ્તકામ અને પૂર્ણકામ બની રહેવું.
૮. સર્વ પ્રપચમય વિદ્યુત જગતને પર પ્રભાવી અપરિમિત દિવ્ય શક્તિનો આલાસ માનીને તેની અંદર ગુપ્ત રહેલા અંતર્યામિને જ પ્રતિક્ષણે જોયા કરવા.
૯. માયાથી ઉદ્બલવતાં સુખમાં ઉદ્બલવાતી સુખલુહિતો અને તદ્વિનિત ક્ષણિક આનંદમાં મગ્ન થવું નહિ. તેમ જ તે માયિક સુખોના અભાવને જાનિતી દુઃખરૂપ કે આપદરૂપ માની સ્વપ્ને પણ દુઃખ મોંઘવું નહિ.
૧૦. આસાન્વાસે સૌહૃદ્ અર્થાત્ હું તે પરમાત્મા છું, એ પ્રકારનું અર્ખંડ સ્મરણ જન્ય રાખવાનો અભ્યાસ કાયમ રાખવો.

આ પ્રકારે સાચું સુખ પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રકરત રાજ્ય માર્ગ સત્સાસ્ત્રથી પ્રબોધા-એસો અને સત્યુપદેશી અનુભવાયેસો સિદ્ધ છે તે સ્વરૂપમાં આદેખ્યો છે. આ શિવાયના છતર સર્વમાર્ગો તે સુખમુલક નથી પરંતુ સર્વથા દુઃખમુલક હોઈ યુદ્ધિમાન મનુષ્યમાટે ત્યાજ્ય છે.

આવા કિંવા સુખને પ્રાપ્ત મદુષ્ય સર્વથા જ્ઞાન્ત, આનંદી અને આત્મમગ્ન રવી કાષ્ઠથી ક્યારે પણ દીન કે દુઃખી બનતો જ નથી. તે સર્વથા નિઃસ્વતંત્ર તથા નિષ્કામ મસ્તિમાં મગ્ન રહે છે. નથી તો તેને માન કે નથી તો તેને અપમાન. નથી તો તે રાગ કે નથી ક્રોધનો દ્રેષ. તે તો પદ્માવંદમણી પરમ જ્ઞાનિના સાગરમાં પાતે જ અગિચ્છન રહેલા દેવા-ઉપર નારાયણવત્ નિરંતર પોદ રહે છે અને સત્સુખથી તેનાં સદા ચરણ તળાંસે છે.

પ્રસંગાનુસૂચક.

— અરેલીથી એક સર્જન લખે છે, કે "આપના ક'પતીઆલરણુ પુસ્તકે મારા જીવનમાં વિચિત્ર ફેરફાર કર્યો છે, અને મને સંખ્યા જતાઓ છે, તે માટે ઉપકૃત છું. મારાં પત્નીએ પંચુ તે બહુ હિસાહથી વાંચ્યું, અને તેણે પણ પોતાના નિવસોમાં સુધારા કર્યો છે. ઘણા મિત્રોએ પણ તે પુસ્તક વાંચ્યું અને હજી પણ વાંચી રહ્યા છે. પુસ્તક અત્યંત સ્તુ છે.

x x x x x

— મુ'અલથી એક ખાલ લખે છે, કે અહીંના બેસી લોકો ઉપર વિશ્વાસ રાખવાથી મારા તમામ પૈસા સંઘમાં ગયા છે, અને હું બહુ દુઃખી થઈ છું. મને કોઈ ઉપાય હોય તો જતાવશો.

— વિદ્યાનો આ રીતે પૈસા કમાવામાં ઉપયોગ કરવો, એ તે વિદ્યાના જાણનારની અધમ દશાને સૂચવે છે. આવા લોકો જ્યોતિષજ્ઞેવી દેવી વિદ્યાને કલકિત કરે છે. જેમને સાચી વિદ્યા પ્રાપ્ત છે, તે આ પ્રમાણે કદી કરતા જ નથી. પરંતુ આ જે ઠેકાણે ઠેકાણે જ્યોતિષ વિદ્યાનાં પાટીયાં લગાડેલાં બેવામાં આવે છે, એ બતાવે છે, કે આ લોકો પશુ દીક એક ધધી લઈને જ્યોતિષ વિદ્યાને નામે કપાલ કરવા બેઠા છે. અને જ્યાં શેઠાબીઆ હોય ત્યાં છુતારા જુએ ન મરે, તે પ્રમાણે આવા લોકોને ધધી ચાસે છે.

— જેમને આ વિદ્યાનો કંટો અભ્યાસ છે તે આલતા બહુ જ સારથ રહે છે, અર્થાત્ત્વ મને તેવાં ગંધાં મારે છે, અને તેમના વિશ્વાસ લેશીઆ છેતરાય છે.

— મેં એક જ્યોતિષસંખ્યામાં પત્ર દાહનાર જ્યોતિષ રતના સંખ્યામાં સંખ્યા હવું, કે તે કહેતા હતા કે તે બ્યારે કોઈને વેદ બાય અને સ્વીસંખ્યા કે પુત્રસંખ્યા કેંઈ પ્રથ પૂછે તો તે પ્રથમ ધરમાં આમનેમ દષ્ટિ ફેરવતા અને જોતા કે કોઈ ઠેકાણે સ્ત્રીનાં વસ્ત્ર બેવામાં આવે છે કે નહિ, અને પછી જ તે તેને સુક્તિચાળું ઉત્તર આપતા. જીવન જ્યોતિષપૂરતને પણ મેં જોયા છે, જેમને પોતાને પણ જ્યોતિષ વિદ્યામાં અને કળાદેશમાં શ્રદ્ધા ન મળે. આ પ્રમાણે આજે આવા લોકો વિદ્યાનો કંટો અભ્યાસ કર્યાવિના જ ધધાતરીકે માત્ર પૈસા કમાવાને આ વિદ્યાનો ઉપયોગ કરે છે, તે અત્યંત શોચનીય છે. આ કળીકાળનાં અનેક કાલુકમાંતું આ પણ એક કૌતુક સમજવું.

— લોકોને સંતોષથી રહેવું નથી, અને એકદમ પૈસાદાર થઈ જવું છે. સર્વ કોઈને પૈસાનો લોભ આજે હદપાર વધ્યો છે. આવા લોકો પછી સદા કરે છે અને તે આવા જ્યોતિષજ્ઞોના ઉપર વિશ્વાસ રાખીને. પણ સંઘા કરવો એ જ પ્રથમ તો પાપરૂપ ધધી છે. વગર પરિશ્રમે લોકો શ્રીયાન્ થવા આજે હચે છે, તેનો આ પરિણામ છે. સર્જનો ધધી કોઈ પણ રીતે દેશમાં કર્તાદક (practitioner) નથી. તે આજાને, છુડને, પ્રપંચને અને અન્યાય અનીતિ વગેરેને સધારનાર છે તથા મનુષ્યની અધોગતિ કરનાર છે જેથી તે કદી પણ પ્રજા સંજોગોએ કરવા બેઠા નથી. જેમણે પોતાનો કિદાર કરવો હોય અને આ લોક તથા પરલોક સુખાર્થે હોય તેમણે રેડીઆ કાંતવો, કે જીજી કાંઈ મજબૂરી કરીને નિર્વાહ કરી તેનો ધટે છે. તથા આ જીવનમાં જીવન રહેવાનું હોય તો રહેવું થટે છે, પણ સદાનો સુખાય દી પણ લેવો ઘટતો નથી.

— હવે આ બાઈએ સદાનો આશ્રય કરી પણ લેવો ઘટતો નથી. લલે પોતાનો ગરીબ સ્થિતિ યદ ગઠ હોય તો તેમાં જ દુઃખેકષ્ટે હરિને સંભારતાં દિવસો વીતાવવા ઘટે છે. તેમણે “ વિપત્તિવિમોચન અથવા શ્રીરંગશેઠ ચરિત્રનાટક ” એ નામનો પ્રાતઃકાલનો ગવા વર્ણનો ઉપદાર વારંવાર વાંચ્યો, એટલે ચિત્તમાં શાંતિ ઉપજશે. અને આમદથી બને તેટલો વધારે વખત ભગવાનની ભક્તિ કરવી. પરમેશ્વર દયાળુ છે; સર્વજ્ઞ છે, અને સર્વસક્ત છે, જેથી પ્રાપ્ત દુઃખને તે યોગ્ય કાળે દૂર કરાવિના નહિ જ રહે. દુઃખનાં સમયમાં પ્રશુભરણુજેવો બીજો એક પણ ઉત્તમ માર્ગ અમારી દષ્ટિએ આવતો નથી.

— — જે પ્રસંગ બની ગયો છે તેની હવે ચિંતા કરવાનું શરણુ નથી. જો કે તે છતાં ચિંતા યથાવિના રહેતી નથી, તોપણ જેમ ભગવાનની મરણ, એ પ્રમાણે ઇશ્વરને શરણુ રહીને, તેમના પ્રતિ અભિમુખતા રાખીને તેમણું જ એક અખંડ શ્રદ્ધાભક્તિવડે ભરણુ કર્તવ્ય છે.

— — તેમ છતાં પૂર્વના જેવી અથવા એથી પણ વધારે સારી સ્થિતિ નોંધતી હોય તો ઇશ્વરની ઉપાસના કરવા માંડવી. સવારમાં વહેલાં ચાર વાગે, ત્રણ વાગે, કે બે વાગે ઉઠીને સ્નાન કરીને શાંતિથી એક આસને બેસીને ભગવાનનું સ્મરણુ કરવું. ચાર કલાક, ૭ કલાક, આઠ કલાક, દશ કલાક અને ચાર કલાક કે તેથી પણ વધારે કલાક પરમેશ્વરની ભક્તિ કરવી. આ પ્રમાણે ઉમ તપશ્ચરણુ કરવું અને ઉમ ઉપાસના કરવી. ઇશ્વરની ભક્તિ કરનારને આ જગતમાં કંઈ જ અશક્ય નથી. ભગવાન નૃસિંહાચાર્યજી કહે છે, કે ભક્તિ કરે તેને સુખ શું ન આવેજી, શી શી પીડા ન સમાવે રે હું. ” પ્રાતઃ દુઃખને દૂર કરવાનો ભક્તિ જેવો બીજો એક પણ સર્વાવસ્થાવાળાને માટે માર્ગ મારી દષ્ટિએ આવતો નથી.

— — — સ્થાનેથી એક સર્જન લખે છે, કે મારી તબીબત દશ પંદર દિવસથી ઘણી નરમ છે, અને કંઈ સુધરતી નથી. ઉપચાર ચાલુ છે, ત્રિં

— ગરેજથી એક સફૂન લાંબું છે, કે આપના તરફથી આગગાડી, તથા મીલો વગેરેથી લાલ છે કે હાનિ” એ નામનો પ્રાતઃકાલનો ૧૯ મે ઉપદાર પ્રાત થતાં આનંદ દાયો છે. આ લેખ આપે બહુ જ સારો લખ્યો છે. યાંત્રિક સાધનોથી ઉતરેતર પ્રગ્ન અધોગતિને પામતી જાય છે, એ વાર્તા સત્ય છે. આગગાડીથી મનુષ્યની ચાલવાની શક્તિ તથા ઇશ્વરી બક્ષિત નાચ થાય છે, એમાં શંકા નથી. મેં પણ પેદા મુસાફરી કરવાનો નિશ્ચય કર્યો છે, ધિ.

— મુંબઈથી શેઠ લધાભાઈ ચાંપડી લખે છે, કે “આગગાડી તથા મીલો વગેરેથી લાલ છે, કે હાનિ” એ આપના તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલી ચોપડી ધણી જ પ્રસંસનીય હોઇ એ ચોપડી મહાત્મા ગાંધીના સિદ્ધાંતોને મળતી છે. આપે એ પુસ્તક બહાર પાડી ખરેખર પ્રજાની બાળબી સેવા બતાવી છે, તો હવે એ છોપડીઓ છપાવી પ્રજામાં મક્કત વહેંચવા આપની અમને ખરવાનગી મળવાની જરૂર છે.”

x x x x x

— પ્રાતઃકાલનું ચાતુ ૨૧મું વર્ષ પરમાત્માની કૃપાથી આ અંકની સાથે પુરૂ થાય છે. આપણે જાણતા હોઈએ, કે ન જાણતા હોઈએ, પરંતુ પ્રત્યેક કાર્ય પૂર્ણ થવામાં પરમાત્માની કૃપા જ કારણભૂત હોય છે. તેમની કૃપાવિના કંઈ જ બની શકતું નથી. તો આ આપણું કાર્ય પૂર્ણ થવામાં પણ તેમની જ કૃપા કારણ છે. જેથી અંતમાં આપણે પ્રેમભાવે તેમને નમસ્કાર કરીએ છીએ.

— આ વર્ષમાં મુંબઈ ખતર સંબંધમાં વિચાર, અને આગગાડી તથા મીલોથી લાલ છે કે હાનિ એ બે નાના ઉપદાર, દંપતી આભરણ-ભાગ ૧ લો એ નામના મોટા ઉપદાર સાથે ગ્રાહકોને અપાયા છે. ત્રણે પુસ્તકો ગ્રાહકવર્ગને અત્યંત પ્રસંદ પડ્યા છે અને તેથી સંતોષ ઉપજ્યો છે. દંપતી આભરણના બીજા ભાગે હવેના વર્ષમાં સત્વર પ્રસિદ્ધ કરવા ધણા સફૂનોનાં આગ્રહપૂર્વક પત્રો આવ્યા છે. ભવિષ્યમાં જેમ હવે રચના કરી તેમ થશે, કારણ કે પ્રેરક તે છે.

— શ્રી સનાતન ધર્મસર્વસ્વ, એ નામનો ચાતુ વર્ષે એક ઉપયોગી નવિન લેખનો આરંભ કર્યો છે જે પણ અર્થને સચિત્ર થયો જણાય છે. સંસારમુધારો એ લેખ આ વર્ષમાં વધારે લખવાનો યોગ આવ્યો નથી પણ આવતા વર્ષે તેને આગળ જનતામુખી પ્રત્યેક માસે અર્થવામાં આવશે કે જેથી તે સત્વર પૂર્ણ થઈ જાય. બીજા નવા વિષયો નૂતન વર્ષમાં લખવાની પ્રેરણા થાય છે, પરંતુ તત્કાલ આરંભેલા વિષયો પૂર્ણ કર્યા વિના તેમનો આરંભ કરવાની ઇચ્છા નથી.

— આવતા વર્ષે પ્રાતઃકાલ બાવીશમા વર્ષમાં પ્રવેશશે. જ્યારે આ પ્રમાંણે તેનું પંચીસમું વર્ષ આવશે ત્યારે વિશેષ તો નહિ પણ ત્રણ ઉપયોગી પુસ્તકો ઉપદારરૂપે તે વર્ષમાં આપવાની ઇચ્છા છે. એક ભક્તિસંબંધમાં, એક શોચસંબંધમાં અને એક વેદાંતસંબંધમાં. આ પુસ્તકોના આશરે બારસો પંદરસો રૂપયા ખર્ચ થશે એમ અનુમાન છે. તે વખતે સુદ ગ્રાહકો કે જે સાદાગયરી સકે તેમ છે તેમની સાદાગયની જરૂર પડશે. આ લાભ જે પાછલા ત્રણ વર્ષના ગ્રાહક કરશે, તેમને જ આપવાની ઇચ્છા છે. વળી ચાતુ વર્ષમાં પણ પ્રાતઃકાલનાં નવિન ગ્રાહક વધવાની અગત્ય છે તો જે ગ્રાહકો છે તે એકાદ વર્ષમાં આગ્રહથી દસદસ ગ્રાહકો વધારી આપવાનો પરિશ્રમ લેશે, એમ તેમના પ્રતિ પ્રાર્થના છે. તેમને બદ-

લામાં કંઈ લેવાની ઇચ્છા હશે તો દર એક ગ્રાહકે પ્રાતઃકાલના પાછલાં વર્ષોના બાર પરચુરણ અંકો અને દર ત્રણ ગ્રાહકે એક વર્ષના પૂરા બાર અંકો આપીશું. માન પોસ્ટેજ પરચુરણને મળે આપવું જોઈશે. પ્રાતઃકાલનું લવાજમ વર્ગ ૧-૨-૩ નું રૂ. ૫-૦, ૪-૨-૦ અને રૂ. ૩-૧૦-૦ છે એ સર્વ ગ્રાહકો જાણે છે જ, છતાં જે આટલું પણ લવાજમ ન આપી શકે તેમને અમે બેઠ સાથે રૂ. ૨-૮-૦ માં અને બેઠવિના રૂ. ૨-૦-૦ માં આપીએ છીએ. તો ગમે તે વર્ષનાં દશદશ ગ્રાહકો મેળથી આપવા પ્રત્યેક ગ્રાહક આગ્રહ રાખવા કૃપા કરશે, એમ તેમનાપ્રતિ પ્રાર્થના છે.

x

x

x

x

x

—વ્યાવહારિક અનેક પ્રમુદાનું નિવારણ એક જ માર્ગે વ્યવહારમાં રહેતાં છતાં ઉત્તમ પ્રકારે થઈ શકે છે એનો અમે સ્વાતુલ્ય કર્યો છે. તે એ કે સવારમાં વહેલાં ચાર વાગે અને બને તો બે કે ત્રણ વાગે ઉઠવું. જે લોકો કહે છે, કે અમારાથી તે પ્રમાણે નથી બની શકતું તે શરીરના અને મનના દુર્બળ છે તથા આ સંસારને તરવાની સાચી ઇચ્છાવાળા નથી. સવારમાં વહેલાં ઉઠીને સ્નાન કરીને શાંતિથી ત્રણ, ચાર, પાંચ, કે છ કલાક ભગવાનનું નામ દેવું, કે જે આપણે પૂજપાઠ કરતા હોઈએ તે કરવું, એના જેવું વ્યવહારપરમાર્થને સધાવનાર બીજું એક પણ ઉત્તમ સાધન નથી. તમે જે સવારમાં વહેલા નથી ઉઠતા તો તમને તેનો જે આનંદ અને તેનાથી જે લાભ થાય છે તેનું જ્ઞાન જ નથી તથા તેનો અનુભવ તમને થયો નથી. સવારમાં વહેલાં ઉઠીને ચાર પાંચ વાગે સૂર્યનારાયણને અર્ધ આપવાનો અને શાંતિથી ઇશ્વરનું સ્મરણ કરવાનો જ આનંદ આવે છે તે હું તમને કેવી રીતે કહી બતાવું.

—જ્યાં સુધી સૂર્યનારાયણનો ઉદય થયો નથી ત્યાંસુધી આ જગતમાં ક્ષોભ પ્રકટતો નથી. તેથી તે સમય ઇશ્વરનું સ્મરણ ચિંતન ધારણાધ્યાન વગેરે માટે શ્રેષ્ઠ છે. સ્વભાવે કરીને જ તે વખતે આપણા ચિત્તમાં કે અંતઃકરણમાં પ્રશાંતિ રહે છે અને વિશેષતઃ જ્ઞાન થતું નથી. તેનું કારણ એ છે કે આપણા અંતર જગતસાથે આ બાહ્ય સૃષ્ટિનો સંબંધ છે. સૂર્યોદયપૂર્વે જ્યારે આ બાહ્ય સૃષ્ટિમાં અક્ષાંશ અને શાંતિ હોય છે ત્યારે સ્વાભાવિક રીતે જ આપણા હૃદયમાં પણ શાંતિ પ્રવર્તે છે. પછી સૂર્યનારાયણનો ઉદય થતાં જેમ જેમ આ બાહ્ય જગતમાં ક્ષોભ પ્રકટે છે તેમ તેમ આપણા અંતઃકરણમાં ક્ષોભ પ્રકટે છે અને અનુદ્યુત પડી રહેલા સંસ્કારો ઉદ્યુત થવા લાગે છે. અને આપણા કર્મોંમાં વિશેષ ક્રાંતિ કરે છે. સરે સમગ્રયુગ છે, કે રાત્રીના બેથી સત્રારના છ સુધીનો સમય આ કાર્યને માટે ઉત્તમ છે. સાત આઠ સુધીનો સમય મધ્યમ છે, અને તે પછીનો સમય કનિષ્ઠ છે. જે લોકો નીરાંતે છ સાત વાગે ઉઠીને આઠ પાણી પીને નિષ્ક્રિયતા સાત આઠ વાગ્યા પછી પૂજપાઠ, કે ધારણાધ્યાનાદિમાં જોડાય છે તે આ ક્રિયાના રહસ્યને સમજી શકતા નથી. તો પણ કંઈ ન કરવું તેના કરતાં સાત આઠ વાગે પણ કંઈ પણ કરવું, એ સારું છે. રાત્રીના નવથી ત્રણ ચાર વાગ્યા સુધીની છ સાત કલાકની નિદ્રા મનુષ્યને માટે પૂરતી છે. બેથી જે વધારે કંઈ છે તે ઇવનને વ્યર્થ ક્ષય કરે છે તથા આ અમૂલ્ય અને ક્ષણે ક્ષણે વધી જતા દુર્લભ માનવ ઇવનમાં સાધવાજેવું સાધી શકતા નથી.

શ્રી રમલશાસ્ત્ર.

૧ જખક—પુરુષોત્તમરાય ખુશાલરાય જાંબુસારવા.

(એકરાડ, આંખાનેર ગેટ, વડોદરા.)

અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના અંક ૧૦ ના પૃષ્ઠ ૨૪૭ થી)

—જાયચો યાને પ્રસ્તાર અથવા કુંડળી બનાવવાની રીત—

પછી ફરીથી પાસાની ચાર શક્યોમાંથી વાયુ તત્ત્વની (Airy) રેખા અથવા બિંદુ લઈને અનુક્રમે છઠ્ઠા ધરમાં મુકવાં એટલે તે છઠ્ઠા ધરની શક્ય થશે. પછી પાસાની ચાર શક્યોમાંથી જળતત્ત્વની (Watery) રેખા અથવા બિંદુ લઈને અનુક્રમે સાતમા ધરમાં મુકવાં એટલે તે સાતમા ધરની શક્ય થશે. છેવટે પાસાની ચાર શક્યોમાંથી પૃથ્વી તત્ત્વની (Earthy) રેખા અથવા બિંદુ લઈને અનુક્રમે આઠમા ધરમાં મુકવાં જેથી તે આઠમા ધરની શક્ય થશે. આ પ્રમાણે પાસાની ચાર શક્યો તથા તેમાંથી બીજી ઉત્પન્ન કરેલી ચાર શક્યો એટલે આઠ શક્યો લખ્યા પછી તે આઠ શક્યોમાંથી બીજી ચાર શક્યો ઉત્પન્ન કરવી: તે એવી રીતે કે પહેલી અને બીજી શક્યને જરખ (યોગ) કરવો એટલે નવમા ધરની શક્ય ઉત્પન્ન થશે. તેવી જ રીતે ત્રીજી અને ચોથા ધરની શક્યને જરખ કરવાથી દશમા ધરની શક્ય ઉત્પન્ન થશે. પાંચમા ને છઠ્ઠા ધરની શક્યને જરખ કરવાથી અગીઆરમા ધરની શક્ય ઉત્પન્ન થશે. પછી સાતમા ને આઠમા ધરની શક્યને જરખ કરવાથી બારમા ધરની શક્ય ઉત્પન્ન થશે.

જરખ એટલે શું ? જરખ એટલે યોગ; અને તેનો કાયદો (LAW) એવો છે કે જે રેખા (—X—) ના યોગથી રેખા (—) ઉત્પન્ન થશે; અને જે શૂન્ય (૦ X ૦ = —) ના યોગથી રેખા (—) ઉત્પન્ન થશે. સૂન્ય તથા રેખા (૦ X — = ૦) ના યોગથી શૂન્ય (૦) પેદા થશે; અથવા રેખા અને શૂન્ય (—X ૦ = ૦) ના યોગથી પણ શૂન્ય ઉત્પન્ન થશે. આ જરખનો કાયદો છે અને તેને યાદ રાખવો.

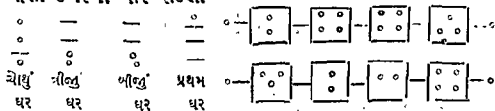
પછી નવમા ધરની અને દશમા ધરની શક્યને જરખ કરવાથી તેરમા ધરની શક્ય ઉત્પન્ન થશે. અગીયારમા ને બારમા ધરની શક્યને જરખ કરવાથી ચૌદમા ધરની શક્ય ઉત્પન્ન થશે. તેર અને ચૌદમા ધરની શક્યને જરખ કરવાથી પંદરમા ધરની શક્ય ઉત્પન્ન થશે. છેવટે પંદરમા અને પંદેસા ધરની શક્યને જરખ કરવાથી સોળમા ધરની શક્ય ઉત્પન્ન થશે. ઉપરની એક દૃષ્ટિક્ષેપ દાખલો (Practical Example) આપીને સમજાવીએ છીએ જેથી કરીને તે જલદીથી ખ્યાનમાં આવશે અને રસમય લાગશે.

જાન્યો અથવા પ્રસ્તારણ ઉદાહરણ-

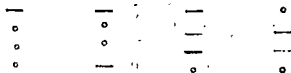
કેવળ ઇશ્વરપરાયણ રહીને વિધિસર પાસા નાંખ્યા જેથી તે નીચે મુજબ આપ્યા અને તેની ઉપરથી નીચેની ચાર શકલો ઉત્પન્ન થઈ છે—

પાસા નાંખ્યા.

પાસા ઉપરથી ચાર શકલો—

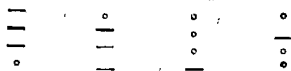

ઉપરની ચાર શકલો ઉપરથી બીજી ચાર શકલો નીચે મુજબ ઉત્પન્ન થઈ—

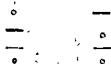
આઠમું ધર સાતમું ધર છત્તું ધર પાંચમું ધર

ઉપરની આઠ શકલો ઉપરથી બે બે શકલોના યોગપરે નીચેની ચાર શકલો ઉત્પન્ન થઈ—

બારમું ધર અગિઆરમું ધર દશમું ધર નવમું ધર

ઉપરની ચાર શકલોના યોગથી નીચેની બે શકલો ઉત્પન્ન થઈ—

ચૌદમું ધર તેરમું ધર

પછી તેરમા અને ચૌદમા ધરની શકલોના યોગની $\left\{ \frac{1}{1} \times \frac{2}{2} = \frac{2}{2} \right\}$ પંદરમા ધરની

નોટ-જરમના કામદાનો વિશેષ ખુલાસો એ છે કે બે બિંદુની સાથે બે બિંદુને ગુણિએ તો ($00 \times 00 = 00$) બે બિંદુ આવે એટલે (—) રેખા થાય. તેમજ બે બિંદુને એક બિંદુ સાથે ગુણિએ તો ($00 \times 0 = 0$) એક બિંદુ આવે એટલે બિંદુ રહે અને બે બિંદુની રેખા ઉઠી જાય. તેવી જ રીતે એક બિંદુ સાથે બે બિંદુને ગુણિએ ($0 \times 00 = 0$) તો પણ એક જ બિંદુ આવશે. એક બિંદુને એક બિંદુ સાથે ગુણિએ તો ($0 \times 0 = 00$) બે બિંદુ આવે એટલે રેખા થાય. બિંદુને તુકતા અને રેખાને જોજ કહે છે.

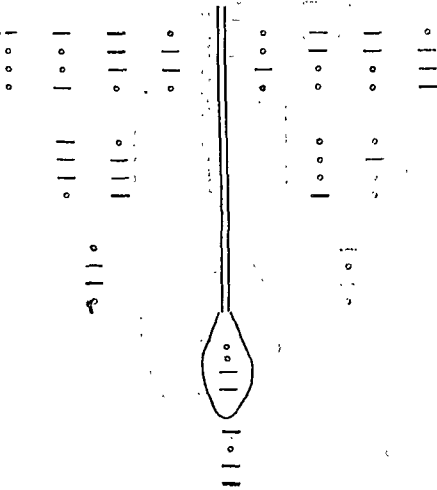
પાસાની ઉત્પત્તિ:-અગ્નિ [Fiery], વાયુ [Airy], જળ [Watery]ને પૃથ્વી [Earthy] એ ચાર તત્વ ઉપરથી ઓલિઆ-પાક પેમંબરોએ આ ચમત્કારિક શ્રી રમણ શાસ્ત્ર નિમાર્ણ કર્યું છે; અને આ ચાર તત્વ ઉપરથી પ્રસ્તારનાં સોળ ધર ($૪ \times ૪ = ૧૬$) તથા રમણની સોળ શકનો ઉત્પન્ન થાય છે.

ઉપરની જે પ્રસ્તાર લખી છે તે શિખનારને સમજણ પડે માટે લખી છે. હર હમેશની

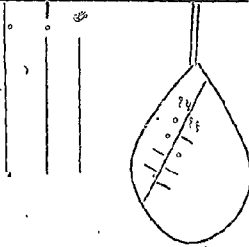
પ્રસ્તાર

ચાલુ પ્રસ્તાર લખવાની રીત નીચે મુજબ છે. માટે અમે ફરીથી લખીએ છીએ:-

શ્રી

આચાર્યો શ્રીને બદલે એકમ એવું ઉડ્ડિમાં લખે છે. જુઓ માછીનમાં. કેટલાક પંડિતો અલેક,

વાવ ને મીમ એવું લખે છે અને તેનો અર્થ ઓ એવો થાય છે. માટે આપણે સખવું હોય તો માછીનમાં બતાવ્યા મુજબ લખવું. હવે સોળમું ધર લખ્યું છે ત્યારે થયું રમલ પંડિતો પંદરમું ને સોળમું ધર સાથે સાથે લખે છે, જુઓ માછીનમાં. જેને જેમ કહે તેમ લખે પણ મૂળ અર્થમાં ફેરફાર થતો નથી. માટે ગમે ને રીત (Style) થી લખે તો તે આવશે. કેટલાક રમલ પંડિતો ડાબી બાજુથી પ્રસ્તાર

માંડીને જમણી બાજુ તરફ લઈ જાય છે પણ તેમાં તો ઘણીજ મોટી ભૂલ થાય છે અને તેથી રમલ ખોટું પડવાનો સંભવ થયો જ રહે છે; માટે આ બાબતમાં બિલકુલ સુધારો કરવો નહિ. ઇસલામી રીત મુજબ જમણી બાજુથી લખતાં ડાબી બાજુ તરફ જવું અને તેથી રમલ ખરું મંડાશે; માટે રમલ લખવાની યવન રીત ખરી છે, અને તે ખાસ ધ્યાનમાં રાખવી.

સોળ શકલોનાં સ્વરૂપ અને લક્ષણો—

૧ અગ્નિ તત્વમાં બિંદુ (૦), વાયુ તત્વમાં રેખા (—), જળ તત્વમાં રેખા (—) ને પૃથ્વી તત્વમાં રેખા (—) જે અનુક્રમે લખવામાં આવે તો તે શકલને ૐ લક્ષ્યાન કહેવામાં આવે છે.

૨ અગ્નિ તત્વમાં રેખા (—), વાયુ તત્વમાં બિંદુ (૦), જળ તત્વમાં રેખા (—) અને પૃથ્વી તત્વમાં બિંદુ (૦) જે અનુક્રમે લખવામાં આવે તો તે શકલને ૐ કમ્બલુદ્ધાખિલ કહેવામાં આવે છે.

૩ અગ્નિ તત્વમાં બિંદુ (૦), વાયુ તત્વમાં રેખા (—), જળ તત્વમાં બિંદુ (૦) અને પૃથ્વી તત્વમાં રેખા (—) જે અનુક્રમે લખવામાં આવે તો તે શકલને ૐ કમ્બલુદ્ધાખિલ ખારીજ કહેવામાં આવે છે.

૪ અગ્નિ તત્વમાં રેખા (—), વાયુ તત્વમાં રેખા (—), જળ તત્વમાં રેખા (—) અને પૃથ્વી તત્વમાં રેખા (—) જે અનુક્રમે લખવામાં આવે તો તે શકલને ૐ કમ્બલુદ્ધાખિલ કહેવામાં આવે છે.

૫ અગ્નિ તત્ત્વમાં બિંદુ (૦), વાયુ તત્ત્વમાં બિંદુ [૦] જળ તત્ત્વમાં રેખા [—] અને પૃથ્વી તત્ત્વમાં બિંદુ જે લખવામાં આવે તો તે શક્યને ૦૦ ફેરફાર ફેરફારમાં આવે છે.

૬ અગ્નિ તત્ત્વમાં બિંદુ (૦) વાયુ તત્ત્વમાં રેખા (—) જળ તત્ત્વમાં રેખા (—) અને પૃથ્વી તત્ત્વમાં બિંદુ (૦) જે અનુક્રમે લખવામાં આવે તો તે શક્યને ૦૦ ઉકેલા ફેરફારમાં આવે છે.

૭ અગ્નિ તત્ત્વમાં રેખા (—) વાયુ તત્ત્વમાં રેખા (—) જળ તત્ત્વમાં રેખા (—) અને પૃથ્વી તત્ત્વમાં બિંદુ (૦) જે અનુક્રમે લખવામાં આવે તો તે શક્યને ૦૦ ધન્વિશ ફેરફારમાં આવે છે.

૮ અગ્નિ તત્ત્વમાં રેખા (—) વાયુ તત્ત્વમાં બિંદુ (૦) જળ તત્ત્વમાં રેખા (—) અને પૃથ્વી તત્ત્વમાં રેખા (—) જે અનુક્રમે લખવામાં આવે તો તે શક્યને ૦૦ હુમરા ફેરફારમાં આવે છે.

૯ અગ્નિ તત્ત્વમાં રેખા (—) વાયુ તત્ત્વમાં રેખા (—) જળ તત્ત્વમાં બિંદુ (૦) અને પૃથ્વી તત્ત્વમાં રેખા (—) જે અનુક્રમે લખવામાં આવે તો તે શક્યને ૦૦ ખયાજ ફેરફારમાં આવે છે.

૧૦ અગ્નિ તત્ત્વમાં બિંદુ (૦) વાયુ તત્ત્વમાં બિંદુ (૦) જળ તત્ત્વમાં રેખા (—) અને પૃથ્વી તત્ત્વમાં રેખા (—) જે અનુક્રમે લખવામાં આવે તો તે શક્યને ૦૦ નુસેત ખારીજ ફેરફારમાં આવે છે.

૧૧ અગ્નિ તત્ત્વમાં રેખા (—) વાયુ તત્ત્વમાં રેખા (—) જળ તત્ત્વમાં બિંદુ (૦) અને પૃથ્વી તત્ત્વમાં બિંદુ (૦) જે અનુક્રમે લખવામાં આવે તો તે શક્યને ૦૦ નુસેલાખ ફેરફારમાં આવે છે.

૧૨ અગ્નિ તત્ત્વમાં બિંદુ (૦) વાયુ તત્ત્વમાં બિંદુ (૦) જળ તત્ત્વમાં બિંદુ (૦) અને પૃથ્વી તત્ત્વમાં રેખા (—) જે અનુક્રમે લખવામાં આવે તો તે શક્યને ૦૦ આતમે ખારીજ ફેરફારમાં આવે છે. ખારીજને ખારજ પણ કહે છે.

૧૩ અગ્નિ તત્ત્વમાં બિંદુ (૦) વાયુ તત્ત્વમાં રેખા (—) જળ તત્ત્વમાં બિંદુ (૦) અને પૃથ્વી તત્ત્વમાં બિંદુ (૦) જે અનુક્રમે લખવામાં આવે તો તે શક્યને ૦૦ નકરી ફેરફારમાં આવે છે.

૧૪ અગ્નિ તત્ત્વમાં રેખા (—) વાયુ તત્ત્વમાં બિંદુ (૦) જળ તત્ત્વમાં બિંદુ (૦) અને પૃથ્વી તત્ત્વમાં બિંદુ (૦) જે અનુક્રમે લખવામાં આવે તો તે શક્યને ૦૦ આતમે દાખિલ ફેરફારમાં આવે છે.

૧૫ અગ્નિ તત્ત્વમાં રેખા (—) વાયુ તત્ત્વમાં બિંદુ (•) જળ તત્ત્વમાં બિંદુ (•) અને પૃથ્વી તત્ત્વમાં રેખા [—] અનુક્રમે લખવામાં આવે તો તે શક્યને ધનજયતમા કહેવામાં આવે છે.

૧૬ અગ્નિ તત્ત્વમાં બિંદુ [•] વાયુ તત્ત્વમાં બિંદુ [•] જળ તત્ત્વમાં બિંદુ [•] અને પૃથ્વી તત્ત્વમાં બિંદુ (•) એ અનુક્રમે લખવામાં આવે તો તે શક્યને ઃ તરીકે કહેવામાં આવે છે.

ખારીબદિ તથા ખલિષ્ટ તત્ત્વાદિ વિચાર—

સોળ શક્યોના મુખ્ય ચાર ભાગ (Divisions) પાડવામાં આવ્યા છે, દરેક ભાગમાં ત્રણ ધર્મ જૂદા જૂદા છે. તે ચાર ભાગનાં નામ :—ખારીબ, દાખિલ, સાખિત અને મન્દિયલ છે.

જે શક્યોના ઉપરના ભાગમાં શૂન્ય અને નીચેના ભાગમાં રેખા હોય તે શક્યોને
 ઃ ઃ • • ખારિબ શક્યો કહે છે. સલાન, કમ્બુત ખારીબ
 [ખારીબ.] : — • — નુલખખારીબ અને આતખેખારીબ એ ખારીબ
 — — — — શક્યો છે. તે દિરમે બળવાન છે અને પુરુષ-
 સંતક છે. ઉપરની ચાર શક્યોમાંથી સલાન ઃ અને નુલખ ખારીબ ઃ શુભ છે
 અને કમ્બુત ખારીબ ઃ અને આતખેખારીબ ઃ અશુભ શક્યો છે.

જે શક્યોના ઉપરના ભાગમાં રેખા અને નીચેના ભાગમાં શૂન્ય હોય તે શક્યોને
 દાખિલ. ઃ ઃ ઃ ઃ દાખિલ શક્યો કહે છે. કમ્બુદાખિલ, મન્દિય, નુલદાખિલ, અને આતખેદાખિલ, એ દાખિલ શક્યો છે. આ શક્યો સ્ત્રીસંતક છે અને રાત્રે બળવાન હોય છે. ઃ તેમાં મન્દિયશક્ય અશુભ છે, અને બાકીની ત્રણ શુભ છે.

જે શક્યોના ઉપરના ભાગમાં રેખા અને નીચેના ભાગમાં ત્રણ રેખા હોય તે શક્યોને

[સાખીત.] : — • — — સાખિત શક્યો કહે છે.

જમાન, કુમરા, બપોળ અને ધનજયતમા એ સાખિત શક્યો છે. — જમાત અને —

જનતામાં મધ્યમ છે એટલે નહિ શુભ કે નહિ અશુભ (Moderate) છે અને તે નપુંસક શક્યો છે. ☿ હુમરા અશુભ છે પણ પુરુષસંયુક્ત છે. ☿ બ્યાજ સ્ત્રીસંયુક્ત છે અને શુભ શક્ય છે. પણ હુમરા અલ્પ પરાક્રમી છે.

મુન્ડિલખ.

જે શક્યોના ઉપરના ભાગમાં શૂન્ય અને નીચેના ભાગમાં શૂન્ય ☿ ☿ ☿ ☿ હોય તે શક્યોને મુન્ડિલખ શક્યો કહે છે. ફરહા, ઉકલા, નક્ષી, અને તરીખા એ મુન્ડિલખ શક્યો છે. આ શક્યો સંધ્યા સમયે બળવાન હોય છે એટલે પ્રાતઃકાળે દિવસ ઉગતા પહેલાં અને સંધ્યાકાળે દિવસ આચમ્યા પછી અને રાત્રીની શરૂઆતમાં બળવાન હોય છે. ફરહા ☿ અને તરીખા ☿ શુભ (auspicious) છે અને ઉકલા ☿ અને નક્ષી ☿ અશુભ છે. ફરહા ☿ પુરુષ (male) સંયુક્ત છે અને અલ્પ પરાક્રમી છે. બાકીની ત્રણ નપુંસક (Neuter) સંયુક્ત છે અને સ્ત્રી સ્વભાવની છે.

તત્વ

હવાન, કમળુત ખારીજ, નુસ્તખારીજ અને અતખેખારીજ શક્યો અગ્નિ (Fiery) તત્વની છે, રંગ પીળો છે અને તે પૂર્વ દિશામાં બળવાન છે, અને દેવતા ઇન્દ્ર દેવ છે.

ફરહા, હુમરા, અતખેદાખિલ અને ઇજનતમા વાયુ (Airy) તત્વની શક્યો છે અને લાલ રંગની છે. પશ્ચિમ દિશામાં બળવાન છે. દેવતા વરુણ દેવ છે.

બ્યાજ, નુસ્તદાખિલ, નક્ષી અને તરીખા જળતત્વની શક્યો છે. રંગ સફેદ છે ઉત્તર દિશામાં બળવાન છે. દેવતા કુબેર દેવ છે.

કમળુદાખિલ, જમાત, ઉકલા અને ઇન્કિશ શક્યો પૃથ્વી તત્વની છે. શ્યામ રંગની છે. દક્ષિણ દિશામાં બળવાન છે. ધર્મરાજ દેવતા છે.

રાશિ

હવાન ☿, નુસ્તદાખિલ ☿ એ અનુક્રમે ધન (Sagittarius) અને મીન (Pisces) રાશિની છે અને અને તે બૃહસ્પતિની (Jupiter) શક્યો છે. તેવી જ રીતે નુસ્ત ખારીજ ☿ અને કમળુદાખિલ ☿ શક્યો સિંહ (Leo) રાશિની અને સૂર્ય (Sun) ની શક્યો છે.

[અપૂર્ણ]

સુધરેલું જાપાન:—યુરોપ તથા અમેરીકાને જેમ સુધરેલા અને આગળ વધેલા ગણીને તે દેશોની પ્રશંસા કરવામાં આવે છે તેમ જાપાનને પણ સુધરેલું અને આગળ વધેલું ગણીને તેની પણ પ્રશંસા કરવામાં આવે છે.

કેરીઆ નામનો ચીન અને જાપાનની વચ્ચે એક 1૬૫૩૬૫ આવેલો છે. તે પૂર્વે સ્વતંત્ર હતો, આજે તે જાપાન સરકારને તાબે છે. તેની વસતિ પોષ્ટા બે કરોડ મનુષ્યોની છે. સન ૧૫૪૨ માં જાપાને કેરીઆ ઉપર ચડાઈ કરી તેમાં જાપાનનાં બેએક લાખ માણસો હુશી મુઆં. પુનઃ બીજી ચડાઈ કરી તેમાં પણ તે હાર્યું, તેથી સન ૧૮૭૬ સુધી તે શાંત બેસી રહ્યું. પછી તે વર્ષમાં જાપાનના એક વડાણ ઉપર આ લોકોએ અંદક ફેડી નેથી કેટલાએક જાપાનીઓ માર્યા ગયા. તેથી જાપાન લડાઈ કરવાને તત્પર થયું. તે વખતે કેરીઆનો રાજા મરી ગયો હતો તેથી રાણીએ સલાહ કરી અને જાપાની એલમી કેરીઆમાં રહેવા લાગ્યો. પછી થોડાં વર્ષ પછી ચીન અને જાપાનને લડાઈ થઈ તેમાં ચીન હાર્યું નેથી કેરીઆની ઓથ જતી રહી. આ તકનો લાભ લેધને જાપાન સરકારે ઠંધ પણ કારણ વિના રાણીનું પુન ક્યું. તે પછી કેરીઆ અને રૂશીઆવચ્ચે સલાહ થઈ નેથી કેરીઆને તેની સાહાય્ય મળી. પરંતુ થોડા જ વખતમાં રૂશીઆ અને જાપાન વચ્ચે લડાઈ થતાં તેમાં રૂશીઆ હાર્યું નેથી કેરીઆ એકલું પડ્યું. સન ૧૮૭૬ માં કેરીઆમાં એક મંડળ રચાવવામાં આવ્યું તેનો ઉદ્દેશ 'પરદેશીઓના પંજમાંથી તે દેશને મુક્ત કરવાનો હતો. તે પછી જાપાને કેરીઆમાં જમીન ખરીદી આગગાડી કરી, અને કેરોઆનો સર્વ વહીવટ જાપાનને સોંપ દેવા માટે કેરીઆને કહેવામાં આવ્યું; પણ રાજાએ તથા વજીરોએ ન માન્યું, છતાં તેમની સહી થઈ હોય તેવા એક ખરડો બહાર પાડ્યો. આ વખતે અમેરિકાને મદદ આપવા માટે કેરીઆ તરફથી કહેણ મોકલવામાં આવ્યું પણ તેણે વચમાં પડવાને ના પાડી. આથી જાપાન સ્વતંત્રપણે વર્તવા લાગ્યું.

જાપાન સરકારે કેરીઆની તમામ શાળાઓમાં જાપાની ભાષા દાખલ કરી. કેરીઆનાં જુનાં પ્રુસ્ટકો તમામ બોળી બોળીને બાળી નાખ્યાં, અશીષુમાંથી અર્ક કાઢી તેને જાપાની. આમારફતે કેરીઆના દરેક ગામમાં વેચવાની મોઢવણ કરી, તથા કેરીઆની ગાવા બનાવવાનો ધંધો કરતો ઓળીને તે ધંધો છોડાવ્યો નેથી તેમને વેચ્યાતરીકે ધંધો કરવાની ફરજ પડી. કેરીઆમાં આ જુલમને દર્શવનાર એક દિનિક પત્ર એક અંગ્રેજ કાઢતો હતો નેથી ખરી હકિકત બહાર આવતી હતી તેથી તેને દંડ કરી બે ચારવાર કેદમાં મોકલ્યો નેથી તે બિચારો હતાથ યઈ મરણ પામ્યો.

કેરીઆના રબ્બેદહિતેમણુ લોકોએ જાપાનીઓ ઉપર હુમલા કરવા માંડયા. તેઓ હુમલો કર્યા પછી કુંગરામાં ભરાઈ બેસતા. જાપાનીઓએ કુંગરાની આબુબાબુનાં ગામડાં બાળી નાખ્યાં અને જે સ્ત્રી પુરુષો અને બાળકો બહાર નીકળતાં તેમને તે ગોળીથી કારં કર્યાં. આ ગામડાં બળી જવાથી કુંગરાને આગ્રહ લધને રહેલા કેરીઆના વતનીઓને ખોરાક મળી શક્યો નહોતો અને તેથી તેમને આ ધંધો છોડી દેવો પડ્યો. હવે જાપાનીઓએ જુલમ વધારવા માંડ્યો અને તેના ત્રાસથી કેટલાંજોને કેરીઆના વતનીઓ દેશ છોડીને મંતુરીઆના પહોડામાં સંતાઈ જવા લાગ્યા. ત્યાં તે ટાંડ અને જુખમરાથી મરણ પામતા. પછી સન ૧૯૧૮ માં પેરીસમાં સુલેહપરિષદ ભરાઈ તેથી કેરીઆએ આશા રાખી કે તેને હાદ મળશે. પણ પ્રેસીડેન્ટ વીલ્સને આ લોકોની ફરીઆદ સાંભળી નહિ અને તેથી કેરીઆ બીચારું લાચાર થઈ ગયું.

પછીસન ૧૯૧૯ માં રાજ મરણ પામ્યો એટલે ડોરીઆના લોકોએ ‘સ્વતંત્રતાનું’ જાહેરનામું દાટ્યું અને તેને ડોરીઆના દરેક પ્રાંતમાં વાંચી સંભળાવવાનું નાટી કર્યું. પછી તે જાહેરનામું ગામેગામ વંચાયું અને ડોરીઆ સ્વતંત્ર થયાનો જયધોષ આખા ડોરીઆમાં ગાણ રહ્યો.

આ સ્થિતિ જોઈને જાપાનીઓએ જીલમ વર્તાવવા માંડ્યો. તેમણે જેને દોડાં તેને મારી નાખવા માંડ્યો. કાછને ગાળીથી અને કાછને સરવારથી મારી નાખ્યા, કોઈના રાષ્ટ્રપ્રાધ જેટલા કડકા કરી નાખ્યા, અને કાછને ગટરમાં ધકેલી દીધા. આથી ત્યાં સખત હડતાલ પડી. જાપાનીઓએ બળાત્કારથી તે ઉધડાવી, છતાં તે ચાલુ રહી. સ્ત્રીઓને બળાત્કારે નખ કરી તેમની દુર્દશા કરી તેમના પ્રાણ લેવા માંડ્યા. વિદ્યાર્થીઓના પશુ તેમણે નિર્દયપણે પ્રાણ લીધા. લાલચોળ તપાલેલા સળીયાપર જાપાની સીપાઈઓ મનુષ્યોના હાથ મુકાવતા, લોકોના શરીરમાં નિર્દયપણે ખીસા ઠોકતા, કેટલાકને ધગધગતા ખીસા ચાંપતા, કેટલાકને પેટીમાં પૂરીને દાંકણું ઉપરથી સળીયા બંધ કરી દેતા, કેટલાકને ઉંધા મરત કેલટકાબ્યા, કેટલાકના નાકમાં અને આંખમાં મરચાનું પાણી ફેડ્યું. સ્ત્રીઓ ઉપર અત્યાચારો કર્યા. સ્ત્રીઓ ઉપર જે અત્યાચારો કર્યા છે તેનું વર્ણન કરતાં રોમાંચ થાય છે, અને લજ્જા આવે છે જેથી તેને આપણે છોડી દઈએ છીએ.

આ પ્રમાણે સુધરેલા (!) જાપાને ડોરીઆ ઉપર કેર વર્તાવ્યો છે. આવા દેશમાં થોડા વખત ઉપર થએલા બચ્ચર અકસ્માત ન થાય તો બીજું શું થાય તે અમને સમજતું નથી. આપણા દેશના લોકો જાપાનની દયા ખાઈને તેને આવા વખતે મદદ કરવાને જણાવે છે. પણ પોતાનાં દુષ્ટ અને રાક્ષસી કર્મનાં ફળ તેણે ભોગવવાં જ જોઈએ. આવા અકસ્માતો કંઈ એમને એમ ખતતા નથી. પણ તે ઇશ્વરના ક્રોધરૂપે જ બને છે, એમ સમજવું. કાછને પણ તેનાં પોતાનાં સારાં નકારાં કર્મો વિના સુખ દુઃખ આવતું નથી, એ નક્કી સમજવું.

નરકની ચરવીના સાચુ:—સર્વ દેશના લોકો ખોરાકની ચીજોમાં ધી, માખણ અથવા તેલ વાપરે છે. એ ચીજો થોડેક ભાગે હજમ થયા વિના અસલ રૂપમાં જ બહાર નીકળી જાય છે. એ રીતે બહાર ગયેલું માખણ વા તેલ નરકમાંથી પાછું કાઢી લેવાનાં જંગી કારખાનાં યુરોપ તેમ જ અમેરીકામાં ધણું છે. મોટા કુવાજેની ટાંકીઓમાં નરક લઈ જઈ તેમાં વરાળ છોડી જેરમાં હલાવતાં તેલ ચરબી વગેરે ઉપર તરી આવે છે તે લઈ લેવામાં આવે છે અને તેમાંથી સાચુ વગેરે બનાવવામાં આવે છે. આ વાત રસાયણિક ચોપડીઓમાં ખુલ્લી રીતે લખાયેલી હોય છે. જુઓ સંપ્રેમ્પર ૧૯૧૫ નું “સાયન્ટીફિક અમેરીકન” અને એચ. બ્લુચેરની-ઇન્સ્ટ્રીયલ કેમીસ્ટ્રી જેમાં ૨૬૭ મે પાને નરકને ખારા સાથે ઉકાળી સાચુ બનાવવાની વાત લખેલી છે.

છેલ્લી મોટી લગાઇ વખત જર્મની ઉપર ઘેરા નાખવામાં આવ્યો ત્યારે તે દેશમાં નરકમાંથી ચરબી કાઢી લેવાના નવાં ચાર હજાર નાનાં નાનાં કારખાનાં આખા દેશમાં દાઢવાની વાત મુખ્યનાં કોનીક્લ ન્યુસપેપરમાં છપાઈ હતી. આવી રીતે મેળવેલી ચરબી બહુ સસ્તી વેચાતી હોવી જોઈએ. તે છતાં પણ એ ચરબીના સાચુમાં બીજા કેવા બંધાતા પદાર્થો મેળવવામાં આવે છે તે જુઓ.

કસાઈખાનાના કચરાના સાચુ.

અમેરિકામાં થોડા વખત ઉપર એક જણે સાચુમાં સુધારાને નામે એક પેટન્ટ લીધું. તેમાં તે ખુલ્લું કહે છે, કે હું કસાઈખાનામાં કપાલમાં જનવરોમાંથી લીકેલેલા રહી પદાર્થો લાઉં છું અને ખારાની સાથે ઉકાળી સાચુમાં મેળવું છું.

તાણુઓ યુરોપ અને અમેરિકાના કારખાનાવાળા હિંદુસ્થાન વેાકરવા માટે ખાંસ બનાવે છે. યુરોપ જ્યાં આવેલા ઘણા જાણે છે કે ત્યાંના એકના એક બનાવનારની રોજના વપરાસની ધણીક ચીજો જે હિંદુસ્થાનમાં વેચાય છે તે જ ચીજો યુરોપમાં વેચવા મુકેલી હોય છે ત્યારે દેખાવમાં જરા જુદી, કીંમતમાં વધુ અને ગુણમાં બહુ જ ચરીયાતી હોય છે. યુરોપ અને અમેરિકાના સરતા સાથુ જ્યારે ઉપર જણાવ્યા મુજબના હોય છે ત્યારે હંચા સાથુ કેવી રીતે અને છે તે જુઓ.

કાલેરાથી મરેલાં હુકકરો અને શીતળાથી મરેલી ગાયોની ચરખીના સાથુ.

થોડા વખત ઉપર અમેરિકાની એક કોર્ટમાં એક કહ્યો ચાકતાં એવી વાત બહાર આવી હતી કે તે દેશમાં ખનતા સાથુઓમાં જે ચરખી વાપરવામાં આવે છે તે મરેલાં હુકકરો, જાય અને બળદોની હોય છે. અમેરિકાના ચીકગો શહેરમાં જનવરોનું માંસ પતરાંના પ્લાઓમાં પેક કરવાનાં ધણું કારખાનાં છે. કેટલાંક કારખાનાં એટલાં મોટાં છે કે, દરેકમાં એક દહાડામાં ત્રીસ હજાર જનવરોનું માંસ રાંધીને પેક કરવામાં આવે છે. એ જનવરોને હજારો માછલથી આગમીમાં લાવવામાં આવે છે અને રસ્તામાં હજારો હુકકરોને કાલેરા થાય કે અને ગાયોને શીતળાનો રોગ થાય છે. આવી રીતે મરેલાં જનવરોનું માંસ પેક કરવાનું માહોમત એક કારખાનાવાળા ઉપર મૂકવામાં આવ્યું. તે ઉપરથી તે કોર્ટે ચરખો અને એવું સવાર કયું કે એ રીતે મરેલાં જનવરોની ચરખી કાઢી લઈ સાથુવાળાઓને વેચવામાં આવે છે અને તેઓ ઉંચી જાતના સાથુ બનાવવામાં વાપરે છે. સારાં ટોરની ચરખીમાંથી રાખીએને ગરીબો માટે માખણુ જેવી ચીજો બનાવેલી છે જેને મારગેરીન વગેરે કહેવામાં આવે છે. રાખવાળા મરેલા ટોરની ચરખીમાંથી તેઓ હંચા સાથુ બનાવે છે અને સસ્તા સાથુ નરકની ચરખીનાં બનાવે છે.

યુરોપીઅને અને અમેરિકાના સારા સાથુઓમાં મરેલાં ટોરની ચરખી ઉપરાંત કબીજે દેહાણુથી મેળવેલી ચરખી પણ વાપરે છે અને તે હોટેલોમાંથી મેળવેલી હોય લંડનમાં મુસાફરોની આવજ રાજની ફરજનાર લાખ જેટલી હોય છે અને તેઓને માછલા માટે હજારો હોટેલો ચાલે છે. યુરોપીયનોના ખોરાકમાં ચરખી બહુ વપરાય છે. આ પછીની રહી ગએલી ચીજો સાથુવાળાઓ લાઇ જાય છે અને તેમાંથી ચરખી કાઢી સારા સાથુઓમાં વાપરે છે. આવી ચરખીમાં ગાય હુકકર, માછલાં, મરેલાં વિગેરે ની ચરખીતો બેળ હોય છે.

દેશી સાણુ શુદ્ધ દરેલા તેલના બનાવવામાં આવે છે. શુદ્ધ કરવાનો અર્થ એવો સમજવો કે તેલની કુદરતી બનાવટમાં કેટલાક એવા પદાર્થ આવે છે કે જે સાણુમાં રહી જાય તો સાણુ ખારો કહેવાય નહિ. આવા પદાર્થો તેલમાંથી કાઢી નાંખવા પછી જે રહે તેમાંથી સાણુ બને છે. દેશી સાણુ બીજા સાણુ કરતાં ક્રીમિતમાં સેદજ વધારે દેખાય છે તેનું કારણ એ છે કે શુદ્ધ કર્યા વિનાના તેલનો સાણુ જેટલો થાય તેનાં કરતાં શુદ્ધ કર્યા પછીના તેલનો સાણુ બહુ થોડો બને છે. શુદ્ધ કર્યા પછીના તેલનો સાણુ સ્વચ્છ હોવાથી બહુ યોગ્ય વપરાશ છે. આવું હોવાથી દેશી સાણુ એટલા જ વજનના ખોળ કાંઈ પણ સાણુ કરતાં બહુ લાંબો વખત ચાલે છે. એટલે જો કે પહેલી નજરે દેશી સાણુ મોંઘો દેખાય છે તે છતાં ખરી રીતે તે બીજા સાણુઓથી બહુ સસ્તા હોય છે.

સાણુ બનાવતાં રીખણું હોય તો નીચલું વાંચો.

કાસ્ટીક સોડા નામે એક જાતનો ખારો બજારમાં વેચાય છે. એ ખારો એક રતલ ત્રણ રતલ પાણીમાં ખીગળાવવો. એક બીજા વાસણમાં છ રતલ કાપરેલ તેલ લઈ તેમાં ખારાનું પાણી હલાવતાં હલાવતાં ઝીણી ધારે રેડી દેવું. ત્યાર પછી મુઝાંધ માટે વરીઆળીનું, કડવી બમનનું અથવા કેઈ બીજું તેલ તેણે એ તોલા નાંખવું અને વાસણ બાહુએ મેલી દેવું. પાંચ કલાકે ગાંઠો બંધાય ત્યારે કાંપીને ટુકડા કરવા માટે સાણુ વાપરવા લેવો.

યુરોપથી આવતા સાણુઓ ધણાખરા આવી રીતે બનાવેલાં હોય છે. એ સાણુ થરીર ઉપર લગાડવામાં મોટું નેખમ છે. એ રીતે બનેલા સાણુના એકસો નમુનામાં એકે સારો હાલ શકે નહીં. તેમ જ ખારાનું મિશ્રણ એ રીતે બનાવતાં કદી પાકું થતું નથી અને તેથી એવા સાણુ ચામડીને બહુ નુકસાન કરે છે. વળી એ રીતે બનેલા સાણુઓમાં તેલ મદિલા નિરુપયોગી અને હાનિકારક પદાર્થો સાણુમાં રહી જાય છે. તેમ જ સંપૂર્ણ પાણી પણ રહી જાય છે એટલે તેનો સાણુ વખત જતાં વજનમાં બહુ ઓછો થઈ જાય છે.

સાણુ બનાવવાની ખરી રીત.

તેલ અને ખારામાં પાણીને બહુ લાંબો વખત ઉકાળવામાં આવે નહિ. ત્યાં સુધી સાણુ સારો બનતો નથી. ગરૂ લાંબા અનુભવ પછી જ આ રીતે સાણુ બનાવી શકાય છે. લાંબો વખત ઉકળતાં તેલ અને ખારાનું મિશ્રણ બરાબર થઈ રહે ત્યાર પછી રસાયણિક ક્રિયાથી સાણુમાંથી હાનિકારક ચીજો તેમ જ સંપૂર્ણ પાણી કાઢી લેવામાં આવે છે અને તે કારણથી એ રીતે બનાવેલો સાણુ બહુ ઓછો ઉતરે છે. એ રીતે મોટાં જથ્થામાં બને ત્યારે ત્રણથી ચાર દહાડે સાણુ તૈયાર થાય છે.

વાંચનારને હવે સમજ પડ્યો હોય કે ચરબી નરકમાંથી કાઢેલી અથવા મરેલા જાત-વરેલી હોય અને સાણુ પાંચ મીનીટમાં બનાવવાની રીતે બનાવેલો હોય, કે જેથી હાનિકારક ચીજો તેમ જ પાણી તેમાં રહી ગયેલું હોય, અને તે ઉપરાંત તેમાં ખારો અથવા બીજી ચીજ બનેલી હોય, તો સાણુ બહુ સરતે વેચી વધાય. આથી કલકુલ શુદ્ધ દરેલું તેલ વાપરેલું હોય અને ઉકાળવાના ખરયાણુ રીતે બનાવેલો હોય કે જે કરતાં નુકસાનકારક ચીજો અને પાણી નીકળી જવાથી સાણુ કમી ઉતરેલો હોય તો તેનો ચોખ્ખો સાણુ પહેલી નજરે મોંઘો હોયો જ નેખમે.

● એવા ચોખ્ખો સાણુ ખરી રીતે મોંઘો હોતો નથી - કારણ કે બહુ લાંબો વખત ચાલે છે એટલે આખરે હલકા સરતા સાણુ કરતાં જે જ સરતો પડે છે.